ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

ΚΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΩΝ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ

ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑ

Διευθυντοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ῥιζαρείου Σχολῆς

«Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ
»τῆς γῆς· καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον
»αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρω-
»πος εἰς ψυχὴν ζῶσαν».

(Γενέσ. Β'. 7).

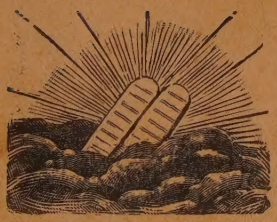

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
1901

ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

ΚΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΩΝ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ

ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑ

Διευθυντοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ῥιζαρείου Σχολῆς

«Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ
»τῆς γῆς· καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον
»αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρω-
»πος εἰς ψυχὴν ζῶσαν».
(Γενέσ. Β'. 7).

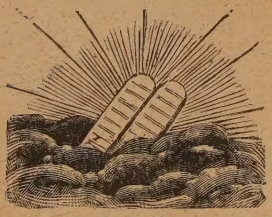

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
1901

ΤΗ ΣΕΠΤΗ ΜΝΗΜΗ

ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΟΥ

ΔΗΜΟΥ ΚΑΙ ΜΠΑΛΟΥΣ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΙΛΕΣΤΑΤΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΜΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΣΜΑΡΑΓΔΗΣ, ΣΕΒΑΣΤΗΣ ΚΑΙ ΜΑΡΙΩΡΑΣ

ΕΙΣ Α·Ι·ΔΙΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

ΕΥΛΑΒΩΣ ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ ΤΟ ΔΕ

Ὁ υἱὸς καὶ ἀδελφὸς

† *Πενταπόλεως* ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ

981038

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ

Τὴν Μελέτην ταύτην περὶ Ἀθανασίας ψυχῆς καὶ ἱερῶν Μνημοσύνων συνετάξαμεν καὶ ἐδημοσιεύσαμεν πρὸ 9 ἤδη ἐτῶν ὡς Β΄ Μέρος τοῦ περὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἔργου μου, ὅπερ ἐξεδόθη εἰς 1500 ἀντίτυπα· ἐξαντληθέντων τῶν ἀντιτύπων ἀνεδημοσιεύσαμεν μετ' οὐ πολὺ τὸ δεύτερον Μέρος εἰς 3000 ἀντίτυπα τὰ ὁποῖα διενείμαμεν εἰς τοὺς Νομοὺς Εὐβοίας, Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος, ἐν οἷς διετελέσαμεν ἱεροκῆρυξ.

Εἰς τὴν σύνταξιν ταύτην ὡρμήθημεν ἐκ τῆς θεωρηθείσης ἀδιαφορίας τῶν πολλῶν πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν καθηκόντων αὐτῶν πρὸς τοὺς κεκοιμημένους γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς αὐτῶν, ἕνεκεν ἀγνοίας τῆς σπουδαιότητος καὶ ἀναγκαιότητος τῶν Ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας μνημοσύνων καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν προσγιγνομένης τοῖς ἐν Κυρίῳ τελευτήσασι ψυχικῆς ὠφελείας, ἧς καὶ αὐτοὶ μέτοχοι γίνονται ἀπολαμβάνοντες παρὰ Θεοῦ πλουσίαν τὴν ἀνταπόδοσιν διὰ τὴν πρὸς τοὺς ἀποιχομένους εὐεργεσίαν, καὶ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεις αὐτῶν πρὸς σωτηρίαν τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων αὐτῶν.

Τὴν μελέτην ταύτην ἐπεξεργασθέντες καὶ εἰς τὸ τετραπλάσιον ἐπαυξήσαντες, καὶ ὡς οἷόν τε τελειοτέραν καταστήσαντες δημοσιεύομεν αὖθις. Κύριος σκοπὸς τῆς δημοσιεύσεως τῆς Μελέτης ταύτης ἐστὶν ἔνθεν μὲν ἡ διδασκαλία τῶν μὴ ὀρθῶς φρονούντων περὶ τῶν Ἱερῶν Μνημοσύνων, καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν ἀθετούντων καὶ μὴ ταῖς τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας ἡμῶν διατάξεσιν ἑπομένων, ἀλλ' ἀείποτε ἐνισταμένων καὶ ἀπο-

δείξεις καὶ μαρτύρια καὶ πειστήρια ἐπιζητούντων καὶ τὴν πίστιν ἐν τοῖς σωτηριωδεστάτοις ἀθετούντων· ἔνθεν δὲ ἡ ὑποστήριξις τῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας παραδόσεων, καὶ ἡ ἑδραίωσις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τῶν πιστῶν τῶν σαλευομένων ἐξ ἀγνοίας ἐν τοῖς σωτηριωδεστάτοις, καὶ ἡ προφύλαξις αὐτῶν ἀπὸ πάσης ἀποπλανήσεως ἐνεργουμένης διὰ τῆς καινῆς ἀπάτης, ὅπως ἐν ἐπιγνώσει καὶ ἐν πεποιθήσει τὰς τῆς Ἐκκλησίας κρατῶσιν ἀληθείας καὶ οὕτως ἑδραῖοι ἐν τῇ πίστει σταθερῶς βαίνωσιν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς σωτηρίας, καὶ πλήρεις ἀγαθῶν ἐλπίδων πρὸς τὸ τέρμα τοῦ βίου φθάσωσιν ἀπεκδεχόμενοι ἐν ἄκρᾳ ψυχικῇ εἰρήνῃ τὴν ἐπηγγελμένην ἡμῖν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀξιωθῆναι.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Αὐγούστου 1901.

Ὁ πρὸς Θεὸν εὐχέτης

† Πενταπόλεως **ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ**

ΜΕΡΟΣ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΨΥΧΗΣ

« Καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν» (Γενέσ. β'. 67)

« Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων». (Ματθ. κβ'. 32.).

Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἡ ὑπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἡμῖν ἀποκαλυπτομένη εἶναι τὸ πρῶτον δόγμα, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πιστεύῃ, ὅπως γνωρίσῃ ἑαυτὸν τίς ἐστι, τίς ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας αὐτοῦ καὶ ποῦ προώρισται νὰ πορευθῇ· ἄνευ τῆς ἀποκαλυφθείσης αὐτῷ ἀληθείας ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ γνωρίσῃ ἑαυτόν· διότι ἡ ἔλλειψις τῆς γνώσεως τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας ἐξωθεῖ αὐτὸν εἰς ψευδεῖς θεωρίας ἢ πεπλανημένας δοξασίας, εἰς ἄτοπα φερούσας συμπεράσματα· διότι ὁ νοῦς μόνος ἀδυνατεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ μυστήρια. Ἡ ἀποκάλυψις εἶναι ὁ λύχνος ὁ διαφωτίζων καὶ ποδηγετῶν τὸν νοῦν εἰς τὰς ἐρεύνας αὐτοῦ καὶ ὁδηγῶν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Τὸν λύχνον τοῦτον ἡμεῖς κρατοῦντες ἀνὰ χεῖρας θέλομεν διαλεκτικῶς ἀποδείξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

Ὁ ἄνθρωπος νοῶν ὅτι ὑπάρχει, διακρίνει ἑαυτὸν εἰς νοοῦν καὶ νοού-

μενον, διχάζει ἑαυτὸν εἰς ὑποστατὸν καὶ ἀνθυπόστατον καὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ καὶ ἀλλοτρίων. Τίς ἄραγε ἡ δύναμις αὕτη ἡ διακρίνουσα ἑαυτὴν τοῦ σώματος καὶ ἀντικειμενικεύουσα αὐτό; εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. ἢ ἑτερούσιος; εἶναι ἄραγε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον ἢ διάφορα; πόθεν ὁ διχασμὸς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου εἰς δύο ἀντίθετα μέρη; μὴ τάχα αὐτόματος ἡ κίνησις; ὅτι τὸ κινοῦν ἐλατήριον εἶναι διάφορον τοῦ κινουμένου, τοῦτο ἠδυνήθη ὁ νοῦς νὰ ἐννοήσῃ, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ εἶναι κινοῦν καὶ κινούμενον, ἡ δύναμις ἡ κινοῦσα τὰς δυνάμεις τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς φιλοσοφίαν δέον νὰ ᾖ διάφορος καὶ ἑτερούσιος, διότι τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὡς ὁμογενῆ εἰσιν ἰσοδύναμα καὶ ἑπομένως ἀδρανῆ· τί ὅμως εἶναι τὸ κινοῦν; τοῦτο διὰ μόνου τοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως ἐγνώρισεν. Ὅθεν ἡ ἀποκάλυψις δέον νὰ ᾖ ἡ βάσις πρὸς φιλοσοφίαν, ὅπως αὕτη φέρῃ τὰ ἀληθῆ ἐξαγόμενα· δέον ὁ φιλοσοφῶν νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἔλαβε παρὰ Θεοῦ ψυχὴν ζῶσαν, ἵνα γνωρίσῃ αὐτήν· ἀληθῶς ἤδη νοεῖ ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει τι διάφορον τῆς ὕλης, ἀλλὰ τί ἐστι τοῦτο ἀγνοεῖ· ἡ νόησις ἵνα ἀποβῇ γνῶσις ἀπαιτεῖ πίστιν πρὸς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ὀφείλει ὁ φιλοσοφῶν πρῶτον νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν φύσιν τὴν διακρίνουσαν ἑαυτὸν εἰς νοοῦν καὶ νοούμενον καὶ ὕστερον νὰ γνωρίσῃ αὐτὴν ἐντελῶς. Ἡ ὕπαρξις τῆς ζώσης ψυχῆς τοῖς μὲν πιστεύουσιν εἶναι πρόβλημα λελυμένον, τοῖς δὲ ἀπιστοῦσιν εἶναι μυστήριον κεκαλυμμένον· διὸ καὶ ἐπὶ μᾶλλον κυμαίνεται ἐρευνώμενον ἄνευ πίστεως· ἡ πίστις εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς ὁ καθορῶν ἑαυτὴν καὶ ἐτάζων τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια. Ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε τῷ ἀνθρώπῳ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τῷ ἐγνώρισε καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὅπως ἑλκύσῃ αὐτὸν πρὸς ἑαυτόν, ὠθήσῃ πρὸς ἀρετὴν καὶ ἀγάγῃ εἰς τὴν τελείωσιν αὐτοῦ· ἡ ἀθέτησις τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας εἶναι ἀθέτησις τοῦ σκοπίμου καὶ λελογισμένου τέλους τοῦ κόσμου· διότι τὸν σκοπὸν τοῦ κόσμου, ἤτοι τὸ τέλος αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἡ τοῦ δημιουργοῦ πανσοφία ἡ οὐδὲν ἄσκοπον ποιήσασα, ἀλλ' ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα δημιουργήσασα. Τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἄνευ ζώσης ψυχῆς εἶναι ἄσκοπος ἐπιδίωξις καὶ ἀδύνατος, ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς καὶ τὸ λελογισμένον τέλος τοῦ κόσμου· διότι ἄνευ ταύτης ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἀποβαίνει παιδιὰ ἄσκοπος. Μηδ' εἴπῃ τις ὅτι μέγας ὁ ἐγωϊσμὸς τοῦ ἀνθρώπου· διότι μέγας ὄντως καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος ὡς κατ' εἰκόνα

δημιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλάσαντος αὐτὸν Θεοῦ. Ὅθεν θεοείκελος καὶ θεόπνευστος καὶ δεκτικὸς θείας ἀποκαλύψεως καὶ ἑπομένως ἀνώτερος ἁπάσης τῆς ὑλικῆς φύσεως διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ καταγωγήν, διὰ τὴν εὐγένειαν τῆς φύσεώς του, καὶ διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς ψυχῆς του· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὑψοῦται πρὸς τὸν Θεόν, αὐγάζεται τῷ θείῳ φωτί, ἀποβάλλει τὴν ἀχλὺν τῆς ὑλικῆς σκοτώσεως καὶ κατανοεῖ «ὅσα ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη». Ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ ἐν αὐτῷ· ὁ δὲ χώραν οὐκ ἔχων ἐν τῇ δημιουργίᾳ ἄνθρωπος τὸν ἐν παντὶ ἀχώρητον δέχεται· ὁ ἀχώρητος ἐν τῷ σύμπαντι ἐνοικεῖ μυστικῶς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μικροσκοπικοῦ ἀνθρώπου. Θαυμαστὸν τὸ ἄκουσμα, ἀλλ' ἀληθές· μυστικὸς ὁ τρόπος, ἀλλὰ φανερὰ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ· ἄπειρος ὁ Θεὸς καὶ ἐν τῇ δρακὶ Αὐτοῦ τὸ σύμπαν καὶ κόκκος κονιορτοῦ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐν τῷ σύμπαντι ἄνευ τόπου, καὶ δὴ ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ κόσμου, ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν καὶ ἐποπτεύει νοεροῖς ὀφθαλμοῖς τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας, ἐξετάζει καὶ διερευνᾷ λογικῇ δυνάμει τὸ σύμπαν, ἀνευρίσκει τοὺς διέποντας ἐν τῷ σύμπαντι νόμους, καταμετρεῖ τὰς ἀπεράντους ἀποστάσεις καὶ διαστάσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων, ζυγίζει ὡς ἐπὶ πλάστιγγος τὸ βάρος αὐτῶν, γνωρίζει τὴν πυκνότητα καὶ τὴν στερρότητα καὶ τὴν ποσότητα τῶν συγκροτούντων τὰ σώματα οὐσιῶν καὶ ἐν γένει τὴν φύσιν καὶ τὴν ἑλκτικὴν καὶ ὠστικὴν δύναμιν τῶν πελωρίων γιγάντων τοῦ οὐρανίου στερεώματος.

Διὰ τῆς διαυγαζομένης ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς διανοίας του ἀφικνεῖται πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος, μελετᾷ τὸν χαρακτῆρα τοῦ θείου Δημιουργοῦ, καὶ ἀποφαίνεται περὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτοῦ. Ὁ ἐλάχιστος οὗτος σκώληξ τῆς δημιουργίας οὐ μόνον τολμᾷ νὰ ἐξετάζῃ τὰ δημιουργήματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Δημιουργόν· μικρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ μέγας τὴν ψυχήν· ἐν σημείῳ αἱ κινήσεις αὐτοῦ, ἀλλ' αἱ διαστάσεις τοῦ ἀπείρου αἱ τρίβοι τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· ἐλλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ θείου φωτὸς καὶ ἐνισχυόμενος ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἀναδείκνυται ἀνώτερος πάσης τῆς ἀλόγου φύσεως καὶ περικείμενος σάρκα χοϊκὴν πρὸς οὐρανίων ἀγγέλων ἁμιλλᾶται τὴν φύσιν. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ σοφίζει αὐτὸν καὶ ἀναδεικνύει θεὸν ἐπὶ γῆς, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν ταῖς Γραφαῖς, «ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες»· ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰ μυστήρια, οὐδὲν δ' αὐτῷ σκοτεινὸν

ἢ στραγγαλιῶδες· φῶς αὐτοῦ προπορεύεται καὶ λαμπραὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ· ἡ λαμπρότης τῆς διανοίας του ὡς ἀκτὶς φωτὸς διακλάμπουσα, ἡ δὲ ἰσχὺς τοῦ νοός του ὡς δύναμις Θεοῦ· ὁ μικρὸς ἄνθρωπος ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ δημιουργεῖ, ἐν δὲ τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτοῦ μεγαλουργεῖ. τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐλέγχουσι τὸ ἐνοικοῦν ἐν αὐτῷ πνεῦμα, ἡ δὲ ἰσχύς του τὸν ὑπερφυσικὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ· διὰ τῆς ἰσχύος του μετατοπίζει ὄρη, ἡ δὲ θέλησίς του ἀλλοιοῖ τὰ ἔργα τῆς φύσεως· ὄντως ἔλαβεν ἐξουσίαν νὰ εἶναι ἐπὶ γῆς θεὸς καὶ ἀντίτυπον τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τιμὴν ταύτην καὶ τῷ Θεῷ διαλέγεται καὶ αὐτῷ ἐν πᾶσιν ἀναφέρεται. Οἱ οὐράνιοι ἄγγελοι σύμβουλοι αὐτοῦ, οἱ δὲ οὐρανοὶ ὁ τόπος τῆς διατριβῆς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ· ἡ πολιτεία αὐτοῦ ὡς πολιτεία κατοίκου τοῦ οὐρανοῦ, ὁ δὲ πόθος αὐτοῦ ἄπειρος, ὡς εἶναι ἄπειρον τὸ ἀντικείμενον τοῦ πόθου καὶ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Ἰδοὺ αὐτῷ ὑποτεταγμένα τὰ πάντα. ὡς μαρτυρεῖ ἡ Γραφὴ καὶ ἡ πεῖρα· «Πάντα ὑπέταξεν ὁ θεῖος Δημιουργὸς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης». Ναί, μικρὸς ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ θαυμαστὸς ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ. Τί δὲ θαυμαστόν, ἐὰν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα ποιήσῃ αὐτὸν κοινωνὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ μακαριότητος; μὴ τὸ περιγραπτὸν τοῦ σώματός του ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀποδείξῃ αὐτὸν τύπον τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς; Πάντως οὐχί. Ὁ παντοδύναμος Θεός, ὁ τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας συνετέλεσε καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας διὰ τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου· δι' αὐτοῦ συνέδεσε τὴν ἄϋλον καὶ ὑλικὴν φύσιν, ὅπως καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα φύσις γνωρίσῃ τὸν Θεὸν καὶ δοξάσῃ αὐτόν.

Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο σῶμα ἀναίσθητον, ἄσκοπος δὲ ἡ ὕπαρξις αὐτῆς, καὶ ματαία ἐπίδειξις τῆς δημιουργικῆς σοφίας καὶ παντοδυναμίας· αἱ θεῖαι ἰδιότητες οὐδὲ μίαν θὰ εὕρισκον ἠχὼ ἐν τῇ ἀναισθήτῳ δημιουργίᾳ, ὁ δὲ Θεὸς θὰ ἦτο ἄγνωστος ὡς καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας· ἀλλὰ τὸ ἐπιδεικνύειν σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν πρὸς ἀναίσθητον φύσιν ἀντιβαίνει πρὸς τὰς θείας ἰδιότητας. Ὅθεν ὁ Θεὸς ἐπιδειξάμενος ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν ἔσχε σκοπὸν νὰ ἀποκαλύψῃ ἑαυτὸν τῇ δημιουργίᾳ καὶ γνωρίσῃ αὐτῇ ἑαυτόν, ὅπερ καὶ ὁ τελικὸς τῆς δημιουργίας σκοπός. Τὸν

ὑψηλὸν τοῦτον σκοπὸν τῆς ἐπιγνώσεως ἐπραγμάτωσεν ἡ θεία σοφία πλάσασα τὸν ἄνθρωπον κεφαλὴν τῆς δημιουργίας, ὅπως αἰσθάνηται, ἀντιλαμβάνηται καὶ κατανοῇ τὸν θεῖον δημιουργόν του· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄρα τὸ σημεῖον τῆς συμπτώσεως, ἐν ᾧ συναντᾶται ἡ ἄϋλος μετὰ τῆς ὑλικῆς φύσεως· εἶναι τὸ σύνολον τοῦ κόσμου, καὶ ὁ λόγος τῆς δημιουργίας· τὰ ἔργα του μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν. Ναί, ἄνθρωπε, ὁ Θεὸς σὲ ἔπλασε θεὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Τὴν γνῶσιν ταύτην σοὶ ἀφῄρεσεν ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπομάκρυνσις, ἅτινα ἐπεσκότισαν τὴν διαύγειαν τοῦ νοῦ σου τοῦ ὁρῶντος τὸν Θεόν, σὲ ἀπεπλάνησαν καὶ σὲ ἔρριψαν εἰς τὸν βόρβορον τῶν παθῶν τῶν ἀχρειωσάντων τὴν τῆς εἰκόνος λαμπρότητα. Ναί, ἄνθρωπε, γνῶθι ὅτι εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα εἶ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἀθάνατον ἔχεις ψυχήν, ἥτις αἰωνίως προώρισται κατὰ χάριν νὰ ζήσῃ· ἐρεύνησον σαυτόν, ἵνα ἴδῃς καὶ πεισθῇς, ὁπόσα ἔργα σου μαρτυροῦσι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς σου.

Πόθεν ὁρμᾶσαι νὰ διακρίνῃς τὰς πράξεις εἰς ἀγαθὰς καὶ κακάς; οὐχὶ ὁ ἐν τῇ καρδίᾳ σου γραπτὸς νόμος σὲ διδάσκει τοῦτο; διατί δὲ ὁ νομοθέτης ἐνέγραψε τὸν νόμον τοῦτον ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ἀφοῦ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ οὐδεμίαν θὰ ἐλάμβανεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν; ἀφοῦ ἀπόλλυσαι ἐν τῷ τάφῳ εἰς τὸ παντελὲς καὶ τῷ μηδενὶ ἐξισοῦσαι καὶ οὐδενὶ ἔχεις νὰ δώσῃς λόγον τῶν πράξεών σου; διατί δὲ ὁ ἐν σοὶ νόμος, ἐξ οὗ καὶ οἱ λοιποὶ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐγράφησαν, ἀφοῦ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ ἐτάχθης πρὸς τὰ λοιπὰ ζῷα καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης καὶ αὐτοῖς ὁμοίως ἐπλάσθης νὰ βιοῖς; τί σοι ὄφελος ἐκ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν πόνων, οὓς ὑφίστασαι πονῶν ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας, ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης, ὑπὲρ τῆς παιδείας, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, ὑπὲρ τοῦ καλοῦ, ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ τῆς κοινωνίας, ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὑπὲρ τῆς ἰδίας μορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως; Πόθεν ἡ ἐνίσχυσις, ἐξ ἧς ὅλα τὰ ἀγαθὰ ταῦτα ἀπορρέουσιν; οὐχὶ ἐξ ἐνδιαθέτου κλίσεως πρὸς τὸ ἀγαθόν; οὐχὶ ἐκ τῆς ἰδέας τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ τῆς θείας μισθαποδοσίας; οὐχὶ ἐξ ἐνδομύχου πληροφορίας περὶ τῆς ἀθανασίας σου; Ναί, ἐξ αὐτῆς καὶ μόνον ἐξ αὐτῆς. Ἐκ τῆς ἀθανασίας ἡ ἀνύψωσις τοῦ νοῦ ἐκ τῶν ἐπιγείων πρὸς τὰ πνευματικά. ἐντεῦθεν αἱ ὑψηλαὶ σκέψεις περὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων. ἐντεῦθεν τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. ἐντεῦθεν τὸ συναίσθημα τὸ ἀναπτυσσόμενον ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐν περιστά-

σεσι, καθ' ἃς συγκρούονται τὰ ἴδια πρὸς τὰ κοινὰ συμφέροντα, καὶ ἡ ἀρετὴ πρὸς τὴν κακίαν. Ἐκ τῆς ἀθανασίας ἡ μυστικὴ πληροφορία ἡ περὶ αἰωνιότητος τῷ ἀνθρώπῳ διαλεγομένη καὶ καταπείθουσα αὐτὸν νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν μετὰ θάνατον καὶ νὰ θυσιάζῃ τὰ παρόντα καὶ ὁρώμενα διὰ τὰ μέλλοντα καὶ ἀόρατα. Ἡ ἀθανασία πείθει τὸν ἄνθρωπον ν' ἀγαπᾷ τὸ καλὸν καὶ ν' ἀποστρέφηται τὸ κακόν. Αὕτη βιάζει αὐτὸν πρὸς τὴν τελείωσιν. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς παραμυθεῖ τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιχέει βάλσαμον παρηγορίας ἐπὶ τῶν πληγῶν τῶν τρωθεισῶν καρδιῶν· ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς παρέχει τὰ ἀκεσώδυνα φάρμακα εἰς ὅλας τὰς συμφοράς, ὅλα τὰ δεινά, καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀθλιότητας τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ φέρει τὴν ὑπομονήν. τὴν καρτερίαν, τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς, τὴν γαλήνην τῆς καρδίας, ἀποκρούει τὸν ἀπελπισμόν, ἐμβάλλει τὴν ἐλπίδα, κρατύνει τὴν πίστιν πρὸς τὴν θείαν ἀντίληψιν, καὶ ἀποδιώκει τὰ νέφη τῶν λυπηρῶν τὰ καλύψαντα τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἄγει εἰς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν διδάσκουσα αὐτόν, ὅτι εὐδαιμονία ἐστὶ τὸ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι. Αὕτη φέρει αὐτὸν εἰς τοὺς κόλπους τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος, ἐφ' οὗ οἰκοδομεῖται ἡ συντήρησις, ἀνάπτυξις καὶ προαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν κοινωνιῶν, εἶναι τὸ ὄργανον τὸ κινοῦν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν, εἶναι τὸ μέσον τῆς προαγωγῆς καὶ τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἄρσις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀνατροπὴ τοῦ παντὸς καὶ ἀφανισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐὰν ἡ ἀνθρωπότης ὑφίσταται καὶ προάγεται, ὑφίσταται καὶ προάγεται ἕνεκεν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς· ἡ ἄρσις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦρε τὴν τελειότητα τῆς θείας δικαιοσύνης, διότι θὰ ἔπλαττεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀπώλειαν· ὑπόθεσις ἀντιβαίνουσα πρὸς τὰς θείας ἰδιότητας. Ὁ Θεὸς ὡς ἀγαθὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν κοινωνὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ μακαριότητος, δι' ὃ καὶ ἔπλασεν αὐτὸν κατ' εἰκόνα ἰδίαν καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ψυχὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον.

Αἱ ὑλιστικαὶ θεωρίαι αἱ ἀρνούμεναι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκμηδενίζουσαι αὐτὸν ὑπονομεύουσι τὴν ὕπαρξίν του καὶ τὴν συντήρησίν του, τὴν προαγωγήν του καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του. Ὁ ὑψηλὸς τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς ἀποκρούεται, ὁ ἄνθρωπος καταβιβάζεται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων ζώων· ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ

κόσμος καταστρέφεται, τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ἀποβάλλουσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ἡ ἠθική, ἡ δικαιοσύνη καὶ ὅλος ὁ σεμνὸς χορὸς τῶν ἀρετῶν ἀναγράφονται ὡς λέξεις πεπαλαιωμέναι, ἄνευ ἐννοίας, καὶ ἐστερημέναι σημασίας. Ἡ εὐσέβεια, ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς, ἡ ἀγάπη, ἡ λατρεία θεωροῦνται ἀποκυήματα ἐσκοτισμένης διανοίας παρελθόντων χρόνων. Ἡ κοινωνικότης αἴρεται, ἀντεισάγεται δὲ ὁ ἀτομισμός, καὶ ἡ ἐγωϊστικὴ ὕπαρξις. Ἕκαστος εἶναι ἐναντίον πάντων καὶ πάντες πρὸς ἀλλήλους ἀντίπαλοι. Ἡ εἰρήνη φυγαδεύεται εἰς τὰ ὄρη, ἐν δὲ ταῖς κοινωνίαις εἰσβάλλει ὁ πόλεμος ἀμείλικτος, ὅπως ἀναδείξῃ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ τὸν ἰσχυρόν, τρομερὸν καὶ αἱμοβόρον τύραννον, τερπόμενον ἐν ταῖς θλίψεσι τῶν ὁμοίων αὐτῷ, ὧν τὸ αἷμα καὶ ὁ ἱδρὼς ὀφείλουσι νὰ ποτίζωσι τὴν γῆν καὶ τὸ ἔδαφος τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἡδυπαθείας τοῦ τυράννου. Τὸ παρὸν ἔσται τὸ πᾶν διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον εἰσὶ τὰ μὴ ὄντα· ἡ παροῦσα ἀπόλαυσις καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς εὐδαιμονία θὰ ὦσιν αἱ ἐπικρατοῦσαι σκέψεις. Τὸ ἔαρ τῆς ζωῆς ἔσται ὁ χρόνος τῶν τέρψεων, τὸ δὲ γῆρας σκιὰ ἀμφιβόλου ὑπάρξεως· ἡ ζωὴ ἔσται ζωὴ ἐν τῇ ἀπολαύσει, ἐν δὲ τῇ δυστυχίᾳ θάνατος, ὅστις δέον νὰ προκαλῆται, ἐὰν μὴ ἐπέρχηται! Οἱ αὐτόχειρες ἔσονται οἱ μακάριοι καὶ οἱ ἀληθεῖς φιλόσοφοι. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ τὴν ἡδονήν, τὸ σῶμα εἶναι τὸ πᾶν, ἐκτὸς αὐτοῦ οὐδὲν τὸ ὑπάρχον· νόμος θεμελιώδης εἶναι ἡ αὐτοσυντήρησις· ὁ νοῦς ὑφίσταται, ὅπως ἐξυπηρετῇ ἁπλῶς τὰς ἀνάγκας τοῦ σώματος· ὑψούμενος ὑπεράνω τῶν ἀναγκῶν του συναντᾷ χιμαίρας, ἐνδάλματα νοσούσης φαντασίας. Ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ ἀγῶνι πρὸς πάντας γέρας πρόκειται τὸ κτῆμα τοῦ ἄλλου, ὁ δὲ φόνος εἶναι ὄργανον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ βραβείου· ἡ ἀδικία, ἡ πονηρία, ἡ πλεονεξία, ἡ κακία, ὁ φθόνος, ἡ ἔρις, ὁ δόλος, ἡ ὕβρις, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ ἀλαζονεία, ἡ ἀσέβεια, ἡ ἀσυνεσία, τὸ μῖσος, ἡ ἔχθρα, ἡ ἀναλγησία, ἡ ἀνελεημοσύνη, ἡ ματαιότης, ἡ κουφότης, ἡ μωρία καὶ ἡ ἐν γένει διαφθορὰ καὶ ἡ παραλυσία θέλουσιν ἐγκαθιδρύσει τοὺς ἑαυτῶν θρόνους ἐν ταῖς κοινωνίαις, ἐν αἷς τὸ ὑλιστικὸν φρόνημα εἰσδῦσαν ἐγκαθιδρύθη καὶ ἀπήλασε τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· διότι τίς θὰ ἴσχυε νὰ παρεμποδίσῃ τοὺς τοιούτους ὑλιστὰς νὰ πληρώσωσι πᾶσαν ἐπιθυμίαν; ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκός, ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου εἰσὶ τρεῖς τοσοῦτον ἰσχυραὶ κακίαι, ὥστε δύνανται εὐχερῶς νὰ σύρωσι δέσμιον ὄπισθεν τοῦ ἑαυτῶν ἅρματος καὶ νὰ ὁδηγήσωσι πρὸς πᾶσαν κα-

κίαν τὸν ἀποβαλόντα τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ παραδεχθέντα τὴν ἑαυτῶν ἐξουθένωσιν. Ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ μόνη δύναμις ἡ ἐνισχύουσα τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἐπικρατήσεως κατὰ τῶν εἰρημένων κακιῶν καὶ ἡ ἀναδεικνύουσα αὐτὸν ἠθικὸν ἐλεύθερον ὂν σὺν τῇ θείᾳ ἀρωγῇ καὶ συναντιλήψει· ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς διδάσκει αὐτὸν νὰ εὐλαβῆται τοὺς θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους καὶ ποδηγετεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἀποτρέπουσα τὰ διαβήματα αὐτοῦ ἀπὸ τὰς ὁδοὺς τοῦ ψεύδους. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πεποίθησις εἰς αὐτὴν διέπλασε τὸν ἄνθρωπον ὂν ἠθικὸν καὶ ἀνέδειξεν ἄξιον τῆς ἑαυτοῦ περιωπῆς· τὸ λογικὸν ἄνευ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς θὰ ἦτο ὄργανον συντελοῦν εἰς τὴν διαφθορὰν καὶ ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν θείαν δικαιοσύνην· Θεὸς δὲ ἐστερημένος τῆς θείας ταύτης ἰδιότητος παύει τοῦ εἶναι Θεός. Ὥστε ὁ ἄνθρωπος κέκτηται ψυχὴν ἀθάνατον.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι ἀλήθεια ἐγγεγραμμένη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἣν ὁ νοῦς εὐθὺς ὡς κινηθῇ εἰς διάνοιαν ἀνακαλύπτει, ἀναγινώσκει καὶ ἀποδέχεται.

Τὴν ἀθανασίαν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ὁ ἄνθρωπος ἀνευρίσκει ἐξετάζων ἑαυτόν. Αἱ ἐνέργειαι τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ψυχῆς μαρτυροῦσι τὴν ἑαυτῆς ἀθανασίαν. Ἡ ὁρμὴ πρὸς ἀναζήτησιν καὶ ἡ δύναμις πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας μαρτυρεῖ τὴν ἀθάνατον φύσιν τῆς λογικῆς ψυχῆς· διότι ἡ δύναμις αὕτη δεικνύει, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν δύναμιν τοῦ ἀναπτύσσεσθαι καὶ τελειοῦσθαι· ἡ δὲ τελείωσις διὰ τῶν ἀληθειῶν μαρτυρεῖ ψυχὴν σπεύδουσαν πρὸς τὴν ἄπειρον τελειότητα· Ὁ θάνατος τῆς ψυχῆς ἤτοι ὁ συνεξαφανισμὸς αὐτῆς μετὰ τοῦ σώματος θὰ ἦγεν εἰς ἀκατανόητον ὑπόθεσιν περὶ τῆς πανσοφίας τοῦ Θεοῦ τοῦ τοιαύτην δημιουργήσαντος ψυχήν, διότι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ τοιαύτη ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου προώρισται νὰ ἐξαφανισθῇ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ.

Ἐπίσης ὁ διακαὴς τοῦ ἀνθρώπου πόθος πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὑπὲρ οὗ πᾶσαν καταβάλλει ἐπιμέλειαν καὶ φροντίδα πρὸς ἀπόκτησιν, μαρτυρεῖ ψυχὴν ἀθάνατον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

«Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον »χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς· καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ »πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο »ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν».
(Γενέσ. Β'. 7).

§ α'. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους.

Ὁ ἄνθρωπος, τὸ μυστηριῶδες τοῦτο ὄν, τὸ δημιουργηθὲν ὑπὸ τοῦ θείου δημιουργοῦ κεφαλὴ τῆς δημιουργίας, ὅπως λάβῃ γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ δημιουργοῦ, σύμφωνον καὶ ἀνάλογον πρὸς τὸν μέγαν αὐτοῦ προορισμὸν λαμβάνει καὶ τὴν διάπλασιν· τιμᾶται δι' ὅλως ὑπερφυοῦς καὶ μοναδικῆς διαπλάσεως, καὶ ζωογονεῖται διὰ τῆς θείας πνοῆς. Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ κτίσις ἐκ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἶναι προέρχεται διὰ μόνης τῆς ἐξωτερικεύσεως τῆς θείας βουλῆς δι' ἑνὸς λόγου, καὶ ἐν γεννηθήτω παρήγαγε τὸν κόσμον ἅπαντα, μόνος ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν χειρῶν τοῦ θείου δημιουργοῦ διαπλάσσεται κατὰ τὸ σῶμα, καὶ μόνος αὐτὸς λαμβάνει ψυχὴν ζῶσαν πλαστουργουμένην διὰ τοῦ θείου ἐμφυσήματος, καὶ ἀποβαίνει κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ πλάσαντος αὐτόν. Οἷον ἀληθῶς δημιούργημα! οἵας ἠξίωται τιμῆς! πόσον μέγας ὁ προορισμὸς αὐτοῦ! Ναὶ μέγας ὁ προορισμός, μεγάλη ἡ τιμὴ καὶ θαυμασιωτέρα ἡ διάπλασις τῆς τε ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· διότι ἐγένετο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ καὶ ἐπλάσθη, ἵνα ζήσῃ ἀθάνατος, καὶ ὁμόσκηνος ἀποβῇ τῶν οὐρανίων πνευμάτων.

Τὸν μέγαν τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν καὶ τὴν μεγάλην αὐτοῦ εὐγένειαν τὴν ἀνυψοῦσαν αὐτὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀνωτάτης περιωπῆς, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐπελάθετο, καίτοι ἡ ἁμαρτία μεγάλως ἐταπείνωσεν αὐτόν. Τὰ σπάνια φαινόμενα τῆς ἐπιλησμοσύνης τοῦ ἑαυτοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς ἑαυτοῦ εὐγενοῦς καταγωγῆς εἰσιν ἐξαιρέσεις καὶ ἀποτελέσματα πλάνης καὶ διεστραμμένου νοῦ. Ἡ ἀνθρωπότης ἅπασα ἐνδομύχως πληροφορεῖται ὅτι ἐπλάσθη εὐγενής, ὅτι κέκτηται δύνα-

μίν τινα διάφορον τῆς ὕλης, δύναμιν ὑπέροχον ἀναδεικνύουσαν τὸν ἄνθρωπον ἀνώτερον τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων, καὶ ὅτι ἡ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι ὕλη ὁμοιοούσιος τῷ σώματι. Οἱ περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς ταύτης δυνάμεως φιλοσοφήσαντες διαφόρους ἐξήνεγκαν γνώμας, ὅπως ὁρίσωσι τὴν φύσιν αὐτῆς. Οἱ Χαλδαῖοι ἐθεώρουν αὐτὴν πυροειδῆ, οἱ δὲ Ἕλληνες φιλόσοφοι διαφόρους ἀπεφήναντο γνώμας. Ὁ Θαλῆς (640—548) ἀπεφήνατο πρῶτος τὴν ψυχὴν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον εἶναι. Ὁ Ἀναξίμανδρος (610—525) ὁ Ἀναξιμένης (584—524) ὁ ὁ Ἀρχέλκος (480) καὶ ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης (440—425) ἀεροειδῆ ἔφασκον τὴν ψυχὴν εἶναι, ἐντεῦθεν καὶ ὁ ὅρος πνεῦμα ὁ δηλωτικὸς τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικούσης ἀΰλου δυνάμεως, οὗτινος ἀντίστοιχοι ὅροι εἰσὶν αἱ Λατινικαὶ λέξεις spiritus καὶ anima. Ὁ Ξενοφάνης (575 — 480) ἐδόξαζε τὴν ψυχὴν εἶναι σύνθετον ἐκ γῆς καὶ ὕδατος. Ὁ Πυθαγόρας (580—530) ἀριθμὸν κινοῦντα ἔλεγε τὴν δύναμιν εἶναι, τὸν δὲ ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ παραλαμβάνει, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ξενοκράτης (400—340)· ὁ Ἀλκμέων (475) ἔφησεν αὐτοκίνητον κατ' ἀΐδιον κίνησιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀθάνατον αὐτὴν καὶ παρεμφερῆ τοῖς θείοις αὐτὴν ὑπελάμβανεν. Ὁ Παρμενίδης (544—505, ἐκ γῆς καὶ πυρὸς τὴν ψυχὴν ἐφρόνει συνισταμένην. Ὁ Λεύκιππος (500) ἐκ πυρὸς ἐδόξαζε τὴν ψυχὴν εἶναι. Ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης (470) ἐκ τῆς ἴσης κράσεως τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, τοῦ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ ἔλεγε τὴν ψυχὴν συνίστασθαι. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς (495—435) ἐξ ὅλων τῶν στοιχείων. Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς (339) φωτοειδῆ τὴν ψυχὴν ὡρίσατο. Ὁ Σωκράτης (470—399) καὶ ὁ Πλάτων (427—347) ἐδόξαζον, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶνε ἁπλῆ καὶ ἀσώματος, καὶ ἑπομένως ἀθάνατος· «ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος», τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον. (Πλάτ. Φαίδ. 245). Ὁ Δημόκριτος (460 — 357) πυρῶδες σύγκριμα ἐκ τῶν λόγῳ θεωρητῶν, σφαιρικὰς μὲν ἐχόντων τὰς ἰδιότητας, πυρίνην δὲ τὴν δύναμιν, ὅπερ σῶμα εἶναι. Ὁ Εὐριπίδης αἰθέρα λεπτότατον ἔλεγε τὴν ψυχήν. (438—408. Ὁ Ἀριστοτέλης (384—322) ἐντελέχειαν πρώτην σώματος, τὴν δὲ ἐντελέχειαν ἀκουστέον ἀντὶ τοῦ εἴδους καὶ τῆς ἐνεργείας. Ὁ Ἐπίκουρος (373 — 288) κρᾶμα ἐκ τεττάρων, ἐκ ποιοῦ πυρώδους, ἐκ ποιοῦ ἀερώδους, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου τινὸς ἀκατονομάστου. Τοῦτο δὲ ἦν αὐτῷ τὸ αἰσθητικόν· ὧν τὸ μὲν πνεῦμα κίνησιν, τὸν δὲ ἀέρα ἠρεμίαν, τὸ δὲ θερμόν, τὴν φαινομένην θερμότητα τοῦ σώμα-

τος, τὸ δὲ ἀκατανόμαστον τὴν ἐν ἡμῖν ἐμποιεῖ αἴσθησιν· ἐν οὐδενὶ γὰρ τῶν ὀνομαζομένων στοιχείων εἶναι αἴσθησιν. Ὁ Δικαίαρχος (300) ἁρμονίαν τῶν τεττάρων στοιχείων. Ὁ δὲ Ἀσκληπιάδης ὁ Ἰατρὸς (100-50) συγγυμνασίαν τῶν αἰσθήσεων. Οἱ Στωϊκοὶ (300) συμφωνοῦντες ἔνθεν μὲν πρὸς τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Ποσειδώνιον (130-50) ἔνθεν δὲ πρὸς τὸν Χρύσιππον (281) καὶ Ἀπολλόδωρον (130) ἐθεώρουν αὐτὴν μέρος τῆς πυρώδους οὐσίας, ἣν ἐδόξαζον διακεχυμένην καθ' ὅλον τὸν κόσμον καὶ πνεῦμά τι θερμὸν τὸ ὁποῖον ἀναπνέομεν καὶ κινούμεθα. Ὁ Ξέναρχος ὁ Περιπατητικὸς (70 π. Χ.) καί τινες ἕτεροι τῆς αὐτῆς αἱρέσεως τὴν κατὰ τὸ εἶδος τελειότητα καὶ ἐντελέχειαν καθ' ἑαυτὴν οὖσαν ἅμα καὶ μετὰ τοῦ σώματος συντεταγμένην. Ἵππων ἐξ ὕδατος τὴν ψυχὴν εἶπεν.

Ἐκ τῶν διαφόρων δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἐμφαίνεται ἡ πεποίθησις αὐτῶν εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ φρόνημα περί τε τῆς ἀρχῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς, περὶ ἧς καίτοι διαφόρως ἐκφράζονται συμφωνοῦσιν ὅμως ὅτι αὕτη εἶναι ἀνομοία πρὸς τὴν ὕλην τοῦ σώματος, μὴ λαμβάνουσα τὴν ἀρχὴν ἐξ αὐτοῦ καὶ ὅτι εἶναι ἐγγυτέρα τῇ φύσει πρὸς τὰ θεῖα ὡς παρεμφερὴς τοῖς θείοις ἢ πρὸς τὴν ὕλην. Οἱ ὅροι πνεῦμα καὶ ψυχὴ καὶ οἱ ἀντίστοιχοι spiritus καὶ anima ὡς καὶ ὁ Ἑβραϊκὸς καὶ Ἀραβικὸς νέφες χαμᾶ δηλοῦσι τὴν ἀϋλότητα τῆς ψυχῆς.

Οἱ Μαρκιωνισταὶ καὶ οἱ Μανιχαῖοι καὶ οἱ Ἀπολλιναρισταὶ ἐδόξαζον τὴν ψυχὴν εἶναι σαρκικήν.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος πολεμῶν ἀποκρούει τὴν δοξασίαν ταύτην λέγων πρὸς τοὺς Ἀπολλιναριστάς:

«Ταῦτα δὲ καὶ Μαρκίων ἐφρόνησε, ταύτην καὶ Μανιχαῖος εἰσηγήσατο τὴν γνώμην, τοῦ ἀνθρώπου τὴν σάρκα καὶ αὐτὴν τὴν γένεσιν ὑπὸ τὸν ἄρχοντα τῆς κακίας τάσσων καὶ ἐξουσιαστὴν τοῦτον ἐπιγραφόμενος· ἐπειδὴ ᾧ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται· τούτων καὶ ὑμεῖς ἀνανεοῦσθε τὴν γνώμην καθ' ἕτερον τρόπον, τὴν νοερὰν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἥτις νοεῖται ψυχή, προσεπιδόντες καὶ ἄφευκτον ταύτην τῆς ἁμαρτίας διοριζόμενοι· κἂν ὅτι μάλιστα καὶ ψυχὴν σαρκικὴν γεγράφατε, πόθεν μαθόντες οὐ συνεπίσταμαι· οὔτε γὰρ ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἐστιν εὑρεῖν τοῦτο οὔτε ἐν τῷ κοινῷ τῶν ἀνθρώπων λογισμῷ, τοῦ Κυρίου λέγοντος· μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι.

καὶ πῶς εἰ σαρκικὴ ἡ ψυχὴ καθ' ὑμᾶς, οὐ συνθνήσκει τῷ σώματι καὶ συμφθείρεται; πῶς δὲ καὶ ὁ Πέτρος τὰς ἐν Ἅδῃ κατεχομένας ψυχὰς πνεύματα ὀνομάσας ἔλεγεν· ἐπορεύθη τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις πνεύμασιν εὐαγγελίσασθαι τὴν Ἀνάστασιν (Α. Πέτρ. γ. 19); ἀλλὰ ὑμεῖς πάντα παρὰ φύσιν λέγετε καὶ ὀνομάζετε. . . .» (Μεγάλου Ἀθανασίου περὶ τῆς σωτηριώδους ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ καὶ κατὰ Ἀπολλιναρίου βιβλ. β'. § 8.).

Καίτοι πολλαὶ περὶ ψυχῆς ἐξηνέχθησαν δοξασίαι, οὐχ ἧττον οὐδεὶς ἐδόθη ὁρισμὸς δηλωτικὸς τῆς φύσεως αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος ἐνόησε μὲν ὅτι ἔχει ψυχήν, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισε τὴν φύσιν αὐτῆς, διότι εἶναι οὐσία μὴ προσπίπτουσα εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτοῦ, καὶ δημιούργημα θείου ἐμφυσήματος.

Ὡς περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς πολλαὶ ἐξηνέχθησαν γνῶμαι, οὕτω καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καὶ τοῦ τρόπου τῆς συνυπάρξεως αὐτῆς μετὰ τοῦ σώματος οὐχὶ ὀλίγαι γνῶμαι ἐξεφράσθησαν. Πολλοὶ ἐδόξαζον τὴν ψυχὴν ἀΐδιον καὶ ἐθεώρησαν αὐτὴν ἀπόρροιαν τοῦ Θεοῦ ἢ ὡς μέρος τῆς θείας οὐσίας κεκλεισμένον εἰς τὸ σῶμα. Οἱ Χαλδαῖοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον τὴν δοξασίαν ταύτην, ἐξ ὧν φαίνεται, ὅτι τὴν παρέλαβεν ὁ Πυθαγόρας, καὶ ἐκ τούτου ὁ Πλάτων. Ἡ ἰδέα τῆς μετεμψυχώσεως, ἣν ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων εἶχον, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Οἱ Στωϊκοὶ ἐπίσης ἐδόξαζον τὰς ψυχὰς μέρη τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκείνης τῆς καθόλου οὐσίας τῆς ἐμψυχούσης τὸν κόσμον, ἣν ὠνόμαζον Θεόν. Ὁ Σενέκας καὶ ὁ Ἐπίκτητος καίτοι μὴ δεχόμενοι τὴν μετεμψύχωσιν ἐδόξαζον, ὅτι αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον ἑνοῦνται πάλιν μὲ τὸν Θεόν. Οἱ Κινέζοι καὶ οἱ Ἰνδοὶ δοξάζουσιν ὡσαύτως τὴν μετεμψύχωσιν τῶν ψυχῶν. Κατὰ τῶν δοξασιῶν τούτων ἔγραψεν ὁ Κικέρων εἰς τὸ περὶ φύσεως θεῶν (Βιβλ. Α'. κεφ. γ'.) ὑποδείξας τὸ παράλογον τῶν δοξασιῶν τούτων.

Ἡ ἰδέα τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν εἶχε καὶ αὕτη πολλοὺς ὀπαδούς· ὁ Ὠριγένης ἐδόξαζεν ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐκτίσθησαν ὅλαι συγχρόνως κατὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἀγγέλων πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου.

Ὁ Πρισκιλλιανός, ὡς λέγουσιν ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος καὶ ὁ Ἅγιος Ἱερώνυμος, ἐδόξαζε τὰς ἀνθρωπίνους ψυχὰς οὐχὶ ὡς μέρη τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἴδιον Θεὸν παρόντα εἰς ὅλους.

Ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ Ἀπολλινάριος καὶ ἄλλοι ἐδόξαζον, ὅτι αἱ

ψυχαὶ μεταδίδονται διὰ τῆς μεταλαμπαδεύσεως ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς τὰ τέκνα,

Ἑτέρα γνώμη, ἥτις καὶ ἡ πιθανωτέρα, εἶναι ὅτι αἱ ψυχαὶ δημιουργοῦνται ὑπὸ τοῦ θείου δημιουργοῦ κατὰ τρόπον, ὃν αὐτὸς ὁ δημιουργὸς οἶδε. Τὸ πρῶτον θεῖον ἐμφύσημά ἐστι δημιουργικὴ αἰτία ὅλων τῶν ψυχῶν. Ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μήτε ἀήρ, μήτε πῦρ, μήτε αἰθήρ, μήτε ἕτερόν τι ἐκ τῆς κοινῆς ὕλης, ὅτι εἶναι ὂν ἁπλοῦν καὶ καθαρὸν καὶ πάντη διάφορον τῆς καθ' ὅλου ὕλης, τοῦτο διδάσκει ἡ Ἁγία Γραφὴ λέγουσα τάδε περὶ τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας αὐτῆς. «Καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Τὰ ῥήματα ταῦτα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀναιροῦσι καὶ πάσας τὰς λοιπὰς δοξασίας τῶν φρονούντων, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μέρος τοῦ Θεοῦ ἢ Θεός, ἢ ὅ,τι ἕτερον, διότι σαφῶς καὶ καθαρῶς διδάσκουσιν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ γείνῃ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καταληπτόν, καὶ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ δώσῃ περιφραστικῶς τὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς. Ὅθεν κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ζῶσαν· ἑπομένως λογικὴν καὶ ἀθάνατον, οὔτε ἐκ τῆς ὕλης τοῦ κόσμου συντεθειμένην, οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς οὐσίας λαβούσης ὕπαρξιν καὶ μόρφωσιν ἀπὸ τοῦ θείου ἐμφυσήματος. Τὴν οὕτω μορφωθεῖσαν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ἕτερον γραφικὸν χωρίον, ὁ Θεὸς ἐποίησε κατ' εἰκόνα αὐτοῦ. «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.... Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν» (Γενές. α'. 26. 27)· ἐπροίκισε δηλονότι μὲ τὰ θεῖα ἰδιώματα τὸ νοερὸν καὶ αὐτεξούσιον καὶ ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὴν τοῦ θείου πνεύματος χάριν, ὅπως τῇ ἀρετῇ ἀποβῇ καθ' ὁμοίωσιν.

§ 6'. Περὶ τῆς γενέσεως τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες ἑπόμενοι τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῷ πνεύματι τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς σύμφωνον πρὸς αὐτὴν ἅπαντες εἶχον τὴν δόξαν. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος λέγει· «Διττῶς λέγεται ἡ ψυχή, μία μὲν ἡ ἄλογος, ἥτις ἐστὶν ἡ τῶν κτηνῶν. ἑτέρα δὲ λογική, ἥτις ἐστὶν ἡ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἡ μὲν τῶν κτηνῶν ἐκ γῆς ἔλαβε τὴν δημιουργίαν, κατὰ Θεοῦ πρόσταξιν, ὡς ἡ θεία Γραφὴ λέγει. Ὁ δὲ

ἄνθρωπος ἐκ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ἔσχηκε τὴν ψυχήν, διὰ τοῦτο καὶ τὰ θεῖα ἐπιγινώσκει, καὶ τὰ ἄνω διώκει, καὶ τὰ οὐράνια ἐννοεῖ, καὶ λογικὸς ὑπάρχει καὶ ἔννους». Ὁ δὲ Θεολόγος Γρηγόριος περὶ τῆς ψυχῆς ταῦτα στιχουργεῖ.

«.....Ψυχὴ δ' ἐπιμίσγετ' ἀΐστως
Ἔκτοθεν εἰσπίπτουσα πλάσει χοός. Οἶδεν ὁ μίξας,
Πῶς πρῶτον δ' ἔπνευσε καὶ εἰκόνα δήσατο γαίῃ».

Ὁ θεῖος Χρυσόστομος λέγει τὰ ἑξῆς· «Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔλαβεν ἐκ γῆς, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτὸς δίδωσι κτίσας, δημιουργήσας, οὐκ ἐκ τῆς ἰδίας οὐσίας ἐκβαλών, ἵνα, ὅταν ἀποθάνῃ τὸ σῶμα ἢ ὁ ἄνθρωπος μὴ ἀπογνῶμεν τῆς ψυχῆς». «.....Τί γὰρ ὅτι ἐτάφη ἐν τάφῳ τὸ σῶμα ; Μὴ προσδοκήσῃς ἐκεῖ εἶναι καὶ τὴν ψυχήν. Οὐ γὰρ ἀπὸ γῆς ἐλήφθη οὐδὲ εἰς γῆν ἀπέρχεται». Ὁ δὲ Μέγας Βασίλειος σύνθετον δοξάζει τὸν ἄθρωπον ἐκ σώματος γηΐνου καὶ ψυχῆς οὐρανίας. «Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἡ σὰρξ ἀπὸ γῆς, ἡ ψυχὴ οὐρανία». Ὁ θεηγόρος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας λέγει, «Ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς τὸν ἄνθρωπον μὲν ἔπλασεν ἀπὸ τῆς γῆς, ἤτοι τὸ σῶμα· ψυχώσας δ' αὐτὸ ψυχῇ ζώσῃ καὶ νοερᾷ, καθ' ὃν τρόπον οἶδε, παντὸς ἀγαθοῦ πράγματος ἔφεσίν τε καὶ γνῶσιν ἐγκατεβάλετο φυσικῶς αὐτῷ». Ὁ φιλόσοφος καὶ ὁμολογητὴς Μάξιμος λέγει· «Ψυχῆς μὲν οὖν γένεσις ἐξ ὑποκειμένης ὕλης οὐ γίνεται, καθάπερ τὰ σώματα, ἀλλὰ τῷ βουλήματι τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ζωτικῆς ἐμπνεύσεως ἀρρήτως τε καὶ ἀγνώστως, ὡς οἶδε μόνος ὁ ταύτης δημιουργός». Ὁ σοφώτατος Φώτιος λέγει· «Διὰ τοῦ πνεύματος, ἤτοι τοῦ ἐμφυσήματος προσεχῶς ἡ τοῦ ἀνθρώπου δεδημιούργηται ψυχή». Ὁ Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς λέγει· «Ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ τὸν ἡμέτερόν ποτε προπάτορα κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ κτίσας, κακίαν οὐδεμίαν ἐνέθηκεν αὐτῷ, ἀλλὰ μετὰ τῆς ψυχῆς ἐνέπνευσεν αὐτῷ καὶ τὴν τοῦ θείου πνεύματος χάριν, συντηροῦσαν αὐτὸν ἐν καινότητι καὶ περιέπουσαν αὐτῷ τὴν ὁμοίωσιν». Καὶ ὁ ἱερὸς Θεοδώρητος λέγει· «Τὸν ἄνθρωπον ἐξ ὄντων καὶ μὴ ὄντων ἐποίησεν (ὁ Θεός)· τὸ μὲν σῶμα διέπλασε χοῦν λαβὼν ἀπὸ γῆς, τὴν δὲ ψυχὴν ἐκ μὴ ὄντων ἐδημιούργησε·—Καὶ γὰρ ὁ θειότατος Μωϋσῆς πρότερον ἔφησε τὸν Ἀδὰμ διαπλασθῆναι τὸ σῶμα, εἶθ' οὕτως ἐμφυσῆσαι εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ φύσημα, οὐ μέρος τι τῆς θείας οὐσίας φαμέν,.....ἀλλὰ τῆς ψυχῆς

τὴν φύσιν διὰ τούτου σημαίνεσθαι λέγομεν, ὅτι πνεῦμά ἐστιν ἡ ψυχὴ λογικόν τε καὶ νοερόν». Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς λέγει· «Ψυχὴ τοίνυν ἐστὶν οὐσία ζῶσα ἁπλῆ καὶ ἀσώματος, σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ οἰκείαν φύσιν ἀόρατος, λογικὴ τε καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος, ὀργανικῷ κεχρημένη σώματι, καὶ τοῦτο ζωῆς αὐξήσεώς τε καὶ αἰσθήσεως καὶ γεννήσεως παρεκτική, οὐχ ἕτερον ἔχουσα παρ' ἑαυτὴν τὸν νοῦν, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς τὸ καθαρώτατον· ὥσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς· αὐτεξούσιος, θελκτική τε καὶ ἐνεργητική, τρεπτὴ ἤτοι ἐθελότρεπτος. ὅτι καὶ κτιστή. Ταῦτα πάντα κατὰ φύσιν ἐκ τῆς τοῦ δημιουργήσαντος χάριτος εἰλήφυῖα, ἐξ ἧς καὶ τὸ εἶναι, καὶ οὕτως εἶναι εἴληφεν» (Δαμασκ. ὀρθ. Πίστεως βιβλ. β'. περὶ ἀνθρώπου κεφ. κς'.).

Ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ περὶ ἐνεργείας τοῦ θείου βαπτίσματος λόγῳ λέγει. «Διττῶν δὲ ὄντων ἡμῶν, ἐκ ψυχῆς λέγω, καὶ σώματος, καὶ τῆς μὲν ὁρατῆς, τῆς δὲ ἀοράτου φύσεως, διττὴ καὶ ἡ κάθαρσις, δι' ὕδατός τε, φημί, καὶ πνεύματος, τοῦ μὲν θεωρητῶς τε καὶ σωματικῶς λαμβανομένου, τοῦ δὲ ἀσωμάτως καὶ ἀθεωρήτως καὶ συντρέχοντος. Καὶ τοῦ μὲν τυπικοῦ, τοῦ δὲ ἀληθινοῦ καὶ τὰ βάθη καθαίροντος, ὁ τῆς πρώτης γενέσεως ἐπικουρία τυγχάνων καινὰς ἀντὶ παλαιῶν, καὶ θεοειδεῖς ἀντὶ τῶν νῦν ὄντων ἐργάζεται, χωρὶς πυρὸς ἀναχωνεῦον καὶ ἀνακτίζον δίχα συντρίψεως, (Ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, τόμ. β'. σελ. 368.

§ γ'. Ἡ δοξασία τῆς μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας.

Δύο εἰσὶ κατὰ τὴν ὀρθὴν τῆς Ἐκκλησίας δοξασίαν τὰ συστατικὰ μέρη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, α') τὸ ὑλικὸν καὶ φθαρτὸν σῶμα, καὶ β') ἡ ἄϋλος καὶ ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος ψυχή· τοῦτο κηρύττει ἡ Γραφή, τοῦτο μαρτυροῦσιν οἱ Πατέρες, τοῦτο πρεσβεύει καὶ διδάσκει ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ἡ Γραφὴ μεταχειρίζεται καὶ τὴν λέξιν «πνεῦμα» ποῦ μὲν ἀντὶ τῆς λέξεως «ψυχή». (Γεν. με'. 22, ψαλμ. λ'. 6, ρμη'. 4, Λουκ. ϟ', 55 κγ'. 46, Πραξ. ιβ' 58, κτλ.), ποῦ δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου συναμφοτέρας τὰς λέξεις (Σοφ. ις'. 14, ιε'. 6, 11, ζ'. ε'. ϟ'. 19, θ'. 15, Ἡσαΐου κς'. 9. Λουκ. α'. 46, 47, κλπ.). Ἐκ τούτου ἐκινήθη-

σάν τινες νὰ θεωρήσωσι τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐκ τριῶν μερῶν συνεστῶτα, α΄) τοῦ σώματος, β΄) τῆς ψυχῆς, καὶ γ΄) τοῦ πνεύματος, ἥτις θεωρία οὐ μόνον δογματικῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάντα ἄλλον λόγον εἶναι ἐσφαλμένη· διότι ἡ μὲν λέξις «ψυχή», καὶ παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσιν εἶναι ἡ γενικωτέρα, καὶ ἐκφράζει τὴν ἀνωτέραν καὶ ἄϋλον οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὥς τι σύνολον καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ σῶμα· ἡ δὲ λέξις «Πνεῦμα» εἶναι ἡ εἰδικωτέρα, καὶ ἐκφράζει τὴν ἀνωτέραν ἐν γένει καὶ λογικωτέραν τῆς ψυχῆς φύσιν· Τούτου ἕνεκεν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ταύτης καὶ ἡ λέξις «ψυχὴ» μεταπίπτει ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐννοίας εἰς ἄλλην εἰδικωτέραν, καὶ σημαίνει τὴν κατωτέραν, θυμικωτέραν, φυσικωτέραν καὶ ζωϊκωτέραν μοῖραν ἢ φύσιν τῆς ὅλης ψυχῆς. Ἐννοεῖται δ' ὅτι εὐκόλως οὐ μόνον τὰ γενικὰ ἐναλλάσσονται πρὸς τὰ εἰδικά, καὶ τ' ἀνάπαλιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ παραλλήλου παρατάσσονται. Τοιοῦτό τι συνέβη καὶ ἐν τῇ Γραφῇ, καὶ μάλιστα τὸ δεύτερον, διότι τὸ ἐκ παραλλήλου σχῆμα εἶναι, ὡς γνωστόν, συνηθέστατον εἰς τὸ γραφικὸν ὕφος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πατράσι, μέχρις οὗ ἡ Ἐκκλησία ἀφορμὴν λαβοῦσα ἐκ τῶν Μανιχαίων καὶ τῶν περὶ τὸν Ἀπολλινάριον, τριχοτομοῦντα τὸν ἄνθρωπον εἰς σῶμα ψυχὴν καὶ νοῦν, ἠναγκάσθη νὰ ἀφήσῃ τὴν περὶ τὴν χρῆσιν τῶν λόγων τούτων ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐκφράζηται ἀκριβέστερον περὶ τῆς εἰς σῶμα καὶ ψυχὴν διχοτομίας τοῦ ἀνθρώπου (πρβλ. Θεοδώρ. ἐπιτομ. θ΄. δογμ. ια΄, ἐπιστ. ρμε΄. Νεμέσ. περὶ φύσ. ἄνθρ. α΄. Κατήχησ. Δ. Βερναρδάκη).

§ δ΄. Περὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ὁμολογίαν Πέτρου τοῦ Μογίλα, ἥτις θεωρεῖται ὁμολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῇ κη΄. ἐρωτήσει· ἐὰν καὶ ἡ ψυχὴ ἐκ σπέρματος Ἀδὰμ σὺν τῷ σώματι γεννᾶται, ἀπαντᾷ· «Ἡ ψυχὴ γίνεται ἀπὸ τὸν Θεὸν καθὼς λέγει ἡ Γραφὴ (Ζαχαρ. ιβ΄. 1) «ὁ Κύριος ἐκτείνων οὐρανὸν καὶ θεμελιῶν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ»· καὶ ἀλλαχοῦ (Ἐκκλησιαστὴς ιβ΄. 7) «Καὶ ἐπιστρέψει ὁ χοῦς ἐπὶ τὴν γῆν ὡς ἦν, καὶ τὸ πνεῦμα ἐπιστρέψει πρὸς τὸν Θεόν, ὃς ἔδωκεν αὐτό». Πρὸς τούτοις, ἐὰν ἡ ψυχὴ ἤθελεν εἶναι ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνεγεννᾶτο τῷ σώματι ἀναγκαίως καὶ συναποθνήσκειν καὶ εἰς

χοῦν διαλυθῆναι ἔμελλεν, ὅπερ ἐναντιοῦται πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Γραφῆς, ἥτις λέγει (Λουκ. κγ΄. 43) ὅτι ὁ Σωτὴρ εἶπε πρὸς τὸν λῃστὴν ἐν τῷ σταυρῷ «Ἀμὴν λέγω σοι· σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ»· ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ λῃστοῦ ὡς πνεῦμα ἀθάνατον εἰσῆλθε μετὰ τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Παράδεισον, ἐν ᾧ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐκρέματο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἐπίσης ὁ Σωτὴρ λέγει ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον (κβ΄. 31) «Οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος· «Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων», ὅπερ δέον νὰ νοῆται ὅτι ἐρρήθη διὰ τὴν ἀθάνατον ψυχήν, καὶ οὐχὶ διὰ τὸ σῶμα· διότι τὰ σώματα τῶν νεκρῶν εἰς χοῦν ἀνελύθησαν. Ὁ λόγος ἀληθεύει περὶ τῆς ἀθανάτου ψυχῆς, ἥτις οὖσα ἀϊδίως ζῶσα ἵσταται κατενώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ψυχὴ δίδοται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀφ' οὗ ὀργανωθῇ τὸ σῶμα καὶ γένηται ἐπιτήδειον εἰς ὑποδοχὴν τῆς ψυχῆς, ἥτις διαχέεται εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ὡς τὸ πῦρ εἰς τὸν σίδηρον. (Δαμ. κεφ. ιζ΄.) ἐξαιρέτως ὅμως ἑδρεύει ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῇ καρδίᾳ.

Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς ἐν τοῖς Συμβολικοῖς βιβλίοις τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κυρίου Ἰωάν. Μεσολωρᾶ ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς. «Ἡ ἁγία Γραφὴ πολλαχοῦ διδάσκει, ὅτι ὁ Θεὸς δίδωσι πνεῦμα, πνοήν, τῷ λαῷ, πλάσσων μυστηριωδῶς «πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ»· δι' ὃ καὶ πατὴρ πνευμάτων» καλεῖται ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Ἑβρ. ιβ΄. 9). Ἡ δὲ πέμπτη Οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ τὴν κακοδοξίαν τοῦ Ὠριγένους τοῦ πρεσβεύοντος τὴν προύπαρξιν τῶν ψυχῶν κατεδικάσασα, ἐθέσπισεν, ὅτι ἡ ψυχὴ συνδημιουργεῖται τῷ σώματι»[1].

«Ἡ Ἐκκλησία τοῖς θείοις ἑπομένη λόγοις φάσκει τὴν ψυχὴν συνδημιουργηθῆναι τῷ σώματι» (Mansi IX p. 396). Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας λέγει· «τίκτεται μὲν ἀπὸ σαρκὸς ἡ σὰρξ ὁμολογουμένως· ὁ δέ γε τῶν ὅλων δημιουργὸς καθ' ὃν οἶδε τρόπον τε καὶ λόγον ποιεῖται τὴν ψύχωσιν. (Κατὰ Νεστορίου βιβλ. 1. ἴδε καὶ Γρη-

[1] Ἐν τῇ ἐρωτήσει κη΄. τοῦ Α΄ μερ. τῆς ὁμολογίας τοῦ Μογίλα ἀναφέρεται, ὅτι «δίδοται ἀπὸ τὸν Θεὸν ἡ ψυχὴ ἀφοῦ ὀργανωθῇ τὸ σῶμα καὶ γίνῃ ἐπιτήδειον εἰς τὴν ὑποδοχήν της. Καὶ ὅταν δίδωται εἰς αὐτό, χύνεται εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ὡς ἂν τὸ πῦρ εἰς τὸν ἀναμμένον σίδηρον· ἀλλὰ μὲ πλέον ἐξαίρετον τρόπον εὑρίσκεται εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν».

γορ. τοῦ Θεολ. λόγον εἰς τὸ βάπτισμα). Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς τὴν τοῦ Ὠριγένους δόξαν ἀναιρῶν διδάσκει, ὅτι ἀμφότερα τὰ τὸν ἄνθρωπον ἀποτελοῦντα στοιχεῖα, τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχή, συγχρόνως δημιουργοῦνται ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀρχικῆς Αἰτίας λέγων, ὅτι ὁ Θεὸς «ἐκ γῆς μὲν τὸ σῶμα διέπλασσε, ψυχὴν δὲ λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου ἐμφυσήματος ἔδωκεν αὐτῷ. Ἅμα δὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πέπλασται· οὐ τὸ μὲν πρότερον τὸ δὲ ὕστερον». (Ἔκδοσις Ὀρθοδ. πίστεως Β'. κθ'. σ. 63). Ἡ Ὀρθόδοξος ὁμολογία τοῦ Μογίλα ἐν ἐρωτήσει κη' τοῦ Α' μέρους λέγει· «Τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον ἀπὸ σπέρμα τοῦ Ἀδὰμ καταβαίνει. ἀλλ' ἡ ψυχὴ γίνεται ἀπὸ τὸν Θεόν, καθὼς λέγει ἡ γραφὴ (Ζαχαρ. ιβ'. α')· «ὁ Κύριος ἐκτείνων Οὐρανόν, καὶ θεμελιῶν γῆν καὶ πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπων ἐν αὐτῷ»· καὶ ἀλλαχοῦ (Ἐκκλησιαστ. ιβ'. ζ') «καὶ ἐπιστρέψει ὁ χοῦς ἐπὶ τὴν γῆν, ὡς ἦν· καὶ τὸ πνεῦμα ἐπιστρέψει πρὸς τὸν Θεόν, ὃς ἔδωκεν αὐτό». Πρὸς τούτοις ἂν ἡ ψυχὴ ἤθελεν εἶναι ἀπὸ τὸ σπέρμα τοῦ ἀνθρώπου, μαζὶ μὲ τὸ σῶμα ἤθελε συναποθάνει, καὶ ἤθελε διαλυθεῖ εἰς χοῦν.

«Τρεῖς εἶναι αἱ γνῶμαι ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῆς ψυχῆς τῶν ἀπογόνων τοῦ πρώτου ἀνθρώπου· πρῶτον ἡ περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν (praeëxistentia praeexistentianismus), δεύτερον ἡ περὶ δημιουργίας (creatianismus) καὶ τρίτον ἡ περὶ μεταδόσεως ἢ περὶ μεταλαμπαδεύσεως αὐτῶν (generatianismus ἢ traducianismus). Κατὰ τὴν πρώτην γνώμην, ἣν εἶχεν ὁ Ὠριγένης καὶ οἱ πλατωνίζοντες, κατασκηνοῦσιν ἐν τοῖς γεννωμένοις ἀνθρώποις αἱ προϋπάρχουσαι ψυχαί. Τὴν δοξασίαν ταύτην κατεδίκασεν ἡ Ἐκκλησία. Κατὰ τὴν δευτέραν γνώμην, ὁ Θεὸς συνδημιουργεῖ τὴν ψυχὴν ἑκάστοτε, καθ' ὃν οἶδε τρόπον καὶ λόγον. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἠσπάζοντο πολλοὶ τῶν πατέρων. Ἑπομένως ἡ γένεσις τῆς ψυχῆς τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων οὔτε ἐκ τοῦ σπέρματος, διότι «ἂν ἤθελεν εἶναι καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἴδιον σπέρμα, ὅπου εἶναι καὶ τὸ σῶμά μας ἤθελε συναποθνήσκειν»· οὔτε ἐκ τῆς ψυχῆς, διότι δὲν ἔχει αὕτη δημιουργικὴν δύναμιν, οὔτε σύνθετόν τι. Ἡ περὶ θείας δημιουργίας τῶν ψυχῶν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου θεωρία ἐπεκράτει κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐν τῇ δύσει. Ἀσπάζονται δὲ καὶ νῦν οἱ πλεῖστοι τῶν δυτικῶν, καθ' ὅσον αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν δημιουργίαν καὶ κατασκευὴν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Διὰ τῆς γνώμης ταύτης τῆς καὶ ἐπικρατεστέρας, ἣν ἀσπάζεται ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἀποκρούεται ἡ

ὑλοζωϊκὴ θεωρία, ὁμολογεῖται δέ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τῆς ψυχῆς. Κατὰ τὴν δοξασίαν ταύτην αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ δύνανται νὰ παραχθῶσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γεννήσει διά τε τῆς ἐν αὐτῇ τεθείσης δυνάμεως καὶ διά τινος ἰδιαιτέρας ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Κατὰ ταῦτα οὔτε ἐκ τοῦ σπέρματος, οὔτε ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργεῖται ἡ ψυχή. ἀλλὰ διὰ τοῦ νόμου τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἰδιαιτέρας δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, «καθ' ὃν οὗτος οἶδε τρόπον τε καὶ λόγον». Ἡ τρίτη δὲ τέλος γνώμη, καθ' ἣν αἱ ψυχαὶ πάντων τῶν μετὰ τὸν Ἀδὰμ ἀνθρώπων προϋποτίθενται ὡς περιεχόμεναι δυνάμει ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, καὶ διὰ τῆς γεννήσεως μεταδίδονται ἢ μεταλαμπαδεύονται εἰς τοὺς ἀπογόνους δὲν εὗρεν ὑποδοχὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τὴν δοξασίαν ταύτην εἶχον δυτικοί τινες πατέρες, ὡς ὁ Τερτυλλιανός, ὁ Ἱερώνυμος καὶ Ἀναστάσιος ὁ πρεσβύτερος, φρονοῦντες, ὅτι τὸ μὲν σῶμα ἐκ τῆς γυναικείας οὐσίας (γῆς) καὶ τοῦ αἵματος αὐτῆς συνίσταται, ἡ δὲ ψυχὴ διὰ τοῦ σπέρματος, ὥσπερ διά τινος ἐμφυσήματος, ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἀρρήτως μεταδίδοται».

§ ε'. Περὶ τῆς ταυτότητος τῆς ἐννοίας τῶν λέξεων πνεύματος καὶ ψυχῆς· ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἀνασκευὴ τῆς περὶ τριμεροῦς θεωρίας.

Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ τίθενται παραλλήλως ὡς ταυτόσημοι καὶ συνώνυμοι αἱ κατηγορούμεναι τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν λέξεις ψυχὴ καὶ πνεῦμα, ὡς τίθενται παραλλήλως καὶ αἱ τὴν χοϊκὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν δηλοῦσαι λέξεις, σὰρξ καὶ σῶμα. Τίθενται δὲ ἀμφότερα ἀδιαφόρως πρὸς δήλωσιν θατέρου τῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου. Πλεῖστα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπαντῶσιν ἔχοντα τὴν μίαν λέξιν ἀντὶ τῆς ἑτέρας δηλωτικὴν πάντοτε τῆς αὐτῆς ἐννοίας· ἐνίοτε δὲ τηρεῖται ἀναφορά τις τῶν λέξεων τῶν δηλωτικῶν τὴν πνευματικὴν φύσιν πρὸς τὰς λέξεις τὰς σημαινούσας τὴν ὑλικὴν ὑπόστασιν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι· ὁσάκις ἀναφέρεται ἡ λέξις πνεῦμα, ἀκολουθεῖ ὡς ἀντίστοιχος ἡ λέξις σάρξ· ὁσάκις δὲ φέρεται ἡ λέξις ψυχή, ἀκολουθεῖ ἡ λέξις σῶμα· ὡς «τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής». «Ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός». «Τὸ πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει καθὼς ἐμὲ θεω-

ρεῖτε ἔχοντα». «καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀδελφοὶ ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην Θεοῦ». «Ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον». Καὶ ἐν ἄλλοις· «Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε, ἢ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;» καὶ αὖθις· «μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν τῇ γεέννῃ». ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ἡ ἀναφορὰ αὕτη δὲν τηρεῖται· ὡς «δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν»· ἐν ἑτέρῳ δὲ λέγει· «ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν»· καὶ ἐν ᾧ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἐφεσίων λέγει ἓν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, διὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίαν τὸ αὐτὸ ἐκφράζει διὰ τῶν λέξεων «τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων, ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία»· βεβαίως οὐχὶ ἕτερον συστατικόν ἐστιν ἡ καρδία. Ἐνταῦθα ἠδύνατο ν' ἀνταλλάξῃ τὸ «καρδία» διὰ τῶν λέξεων σῶμα ἢ διάνοια.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ ἐξ ἄλλων χωρίων τῆς Καινῆς Διαθήκης φαίνεται, ὅτι ἀδιαφόρως καὶ ἐναλλὰξ λαμβάνονται αἱ λέξεις ψυχὴ καὶ πνεῦμα ὡς λαμβάνονται καὶ αἱ λέξεις σὰρξ καὶ σῶμα· ὡς δὲ οὐδεμία ὑφίσταται διαφορὰ μεταξὺ τῶν τελευταίων, οὕτω δέον ἐστὶν μηδεμία νὰ ὑφίσταται διάκρισις μεταξὺ τῶν πρώτων.

Ἡ λέξις ψυχή, ὁσάκις ἀναφέρεται ἐν τῇ Κ. Δ. ἐκτός τινων ἐξαιρέσεων, καθ' ἃς ἡ ψυχὴ λαμβάνεται ἀντὶ τοῦ ἀτόμου, ὡς ἐπὶ παραδείγματι «ἦσαν δὲ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι»· καὶ ἀντὶ σωτηρίας ἐκ κινδύνου· «ὡς ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς ἔσται οὐδεμία» πανταχοῦ λαμβάνεται ὡς τὸ κατηγοροῦν τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν νόημα.

Ἡ λέξις πνεῦμα ἐν τῇ Κ. Δ. εἶναι πολυσήμαντος, ἀλλ' ὁσάκις δι' αὐτῆς κατηγορεῖται ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις λαμβάνεται ἀντὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ ταὐτότης τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως πνεύματος πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἀποδεικνύεται ἐκ πολλῶν χωρίων τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς· ἐν αὐτοῖς τίθεται ἡ λέξις πνεῦμα ἀντὶ τῆς ψυχῆς καὶ τἀνάπαλιν. Ἐπὶ παραδείγματι: ἐν τῇ ἀναστάσει τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰκείρου ἀναφέρει ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, ὅτι «ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη παραχρῆμα»· ἐν ᾧ ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς

ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων διηγούμενος τὰ περὶ τοῦ ἐκ τοῦ τριστέγου πεσόντος νεανίου καὶ ἀρθέντος νεκροῦ, λέγει· «κατακὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπαραλαβὼν εἶπε: Μὴ φοβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν». ἔνθα φαίνεται, ὅτι ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστὴς ὅ,τι ἐν τῇ πρώτῃ ἀναστάσει λέγει πνεῦμα, ἐν τῇ δευτέρᾳ λέγει ψυχήν. Ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ παιδὸς τῆς Σιδωνίας ὁ προφήτης Ἠλίας εὔχεται τῷ Θεῷ λέγων· «Κύριος ὁ Θεός μου ἐπιστραφήτω δὴ ἡ ψυχὴ τοῦ παιδαρίου τούτου εἰς αὐτόν. Καὶ ἐγένετο οὕτως....καὶ ἐπεστράφη ἡ ψυχὴ τοῦ παιδαρίου πρὸς ἔγκατον αὐτοῦ καὶ ἔζησεν».

Τὴν ταὐτότητα τῶν ἐννοιῶν τῶν λέξεων πνεῦμα καὶ ψυχὴ βεβαιοῦσι καὶ τὰ ἀδιαφόρως καὶ ἐναλλὰξ λαμβανόμενα ῥήματα ἐκπνέω καὶ ἐκψυχῶ. Περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ οἱ Εὐαγγελισταὶ μεταχειρίζονται τὸ ῥῆμα ἐκπνέω ἢ τὸ περιφραστικὸν παραδίδω πνεῦμα· ἐνῷ περὶ τοῦ Ἀνανίου, τῆς Σαπφείρης καὶ τοῦ Ἡρώδου τὸ ἐκψυχῶ· ἰσχυρὰ μαρτυρία τῆς ταὐτότητος τῆς ἐννοίας τῶν λέξεων εἰσὶ καὶ τὰ ἑξῆς: Ἐνῷ ὁ Κύριος διδάσκων ἔλεγεν, ὅτι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ἐν τῇ πραγματωσει τῆς διδασκαλίας του λέγει· «Πάτερ μου εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμα μου»· ἐπίσης καὶ ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ὁ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θεὶς ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου του παραδίδων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εἰς χεῖρας τοῦ δημιουργοῦ αὐτῆς ἔλεγε: «Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου». Τὰς ἐν τῷ ᾅδῃ ψυχὰς ὁ Ἀπόστολος Πέτρος καλεῖ πνεύματα λέγων: «Θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξε κτλ.», ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ψυχάς, λέγων: «ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ». Οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων παραινοῦντες ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, ὁ μὲν Πέτρος λέγει: «Ἀπέχεσθε τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς»· ὁ δὲ Παῦλος αἰτιολογῶν λέγει· «Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος κτλ.».

Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τῶν διαφόρων χωρίων τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς φαίνεται καὶ ἀποδεικνύεται, ὅτι πνεῦμα καὶ ψυχὴ εἰσι λέξεις ταὐτόσημοι καὶ συνώνυμοι καὶ ὅτι ἀμφότεραι λεγόμεναι πρὸς τὸν ἄνθρωπόν εἰσι σημαντικαὶ τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ διὰ τοῦ ἐμφυσήματος δη-

μιουργηθείσης πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως· ἤτοι τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθείσης ψυχῆς, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω παραδειγμάτων σαφέστατα δείκνυται, ὡς ἐκφραζόντων τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας·

— «Ψυχὴ εὐλογημένη πᾶσα ἁπλῆ» (Σολομῶντος).

— «Ἡ καταστροφὴ τῶν παρανόμων κακή, τῇ γὰρ ἀσεβείᾳ τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν ἀφαιροῦνται» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Τέκνον ἐν πραότητι δόξασον τὴν ψυχήν σου, καὶ δὸς αὐτῇ τιμὴν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς» (Σειράχ. 2).

— «Ψυχῆς θησαύρισμα, σώματος ἔνδεια· τούτου γὰρ πλουτοῦντος ἐκείνη πένεται· δέχεται μὲν γὰρ ζωὴν ἐκ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα, μεταλαμβάνει δὲ ἀλγηδόνος ἀπὸ τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ» (Βασιλείου).

— «Αἵματι καὶ πνοῇ κρατεῖται ἡ ψυχή· τούτων γὰρ ἐκλειπόντων ἀναχωρεῖ καὶ ἡ ψυχὴ» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Οὐ μόνον ἄγγελοι τὰ καθ' ἡμᾶς βλέπουσιν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἁγίων ψυχαὶ» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Τί σοι θέλεις γενέσθαι; ψυχήν ἐμὴν ἐρωτῶ· τί σοι μέγα ἢ τί μικρόν;» (Γρηγ. Θεολόγου).

— «Σῶμα μὲν εὐεκτεῖ καμούσης ψυχῆς, ψυχὴ δὲ θάλλει, καὶ ἄνω βλέπει, τῶν ἡδονῶν ὑποβαινουσῶν καὶ συνκομαραινομένων τῷ σώματι».

— «Τρέφεται μὲν διὰ ψυχῆς σῶμα, κοινωνεῖ δὲ διὰ σώματος πάθους ἡ ψυχή».

— «Ὑποχωροῦσα τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ ἐν συναισθήσει γίνεται τοῦ μέλλοντος αὐτὴν διαδέχεσθαι ἀγαθοῦ, ἢ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ αἰσθάνεται τῶν ἐντεῦθεν εἰς αὐτὴν τελουμένων, αἱ δὲ τῶν δικαίων καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν δύνανται»· (τοῦ αὐτοῦ).

— «Νόσος ψυχῆς τὰ τῆς ψυχῆς παραπτώματα· σώματος δὲ νεκρουμένου ἀνακαινοῦται» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Ὁ μεθύων Θεοῦ κατεφρόνησε καὶ ψυχὴν ἀπώλεσεν ἑαυτοῦ». (Βασιλείου).

— «Ἔσω τοίνυν ἔχομέν ἄνθρωπον, καὶ διπλοῖ τινές ἐσμεν». (Βασιλείου).

— «Διπλοῦς ὁ ἄνθρωπος, ἐκ ψυχῆς συνεστὼς καὶ σώματος»· (τοῦ αὐτοῦ).

— «Σεκυτὸν γνῶθι ὅστις εἶ, ὅτι διπλοῦς ἄνθρωπος καθέστηκας ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συγκείμενος». (Κυρίλ. Ἱερουσολ.)

«Διττοί ἐσμεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος». (Γρηγ. Θεολόγου).

— «Οὐκ ἄν τις ἄλλο τὴν σύστασιν ἡμῶν ὁρίσαιτο πλὴν σώματος καὶ ψυχῆς κοινωνίαν». (Γρηγορ. Νύσσης).

— «Οὐ γὰρ τὸν ἄνθρωπον τρισὶ τμήμασι καταμερίζων ὁ Παῦλος τοῖς Θεσσαλονικεῦσιν ἐκεῖνα γράφει» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Συντεθείμεθα γὰρ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ ὁρῶμεν δύο φύσεις, ἀλλ' ἐξ ἀμφοῖν καθ' ἕνωσιν ἄνθρωπος». (Κυρίλλ. Ἀλεξανδρείας).

— «Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἐκ διπλῆς ἐγένετο οὐσίας τῆς μὲν βελτίονος, τῆς δὲ χείρονος». (Χρυσοστόμου).

— «Οὐ γὰρ τριχῇ διαιρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ θεία Γραφή, ἀλλ' ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος τό δε τὸ ζῷον συνεστάναι φησίν». (Θεοδωρήτου Κύρου).

— «Σῶμα ὀργανικόν, ψυχῇ ἐνωθὲν νοερᾷ, ἄνθρωπον τέλειον δείκνυσι». (Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ).

— «Ὁ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σύνθετος» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Διπλοῖ ἐσμεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος» (τοῦ αὐτοῦ).

— «Πάντες γὰρ ἐκ ψυχῆς εἰσι συντεθειμένοι καὶ σώματος». (Ἰωάνν. Δαμασκηνοῦ).

— «Οὔπω δ' ἦν κρᾶμα ἐξ ἀμφοτέρων οὐδέ τις μῖξις τῶν ἐναντίων, σοφίας μείζονος γνώρισμα, καὶ τῆς περὶ τὰς φύσεις πολυτελείας, οὐδὲ ὁ πᾶς πλοῦτος τῆς ἀγαθότητος γνώριμος, τοῦτο δὲ βουληθεὶς ὁ τεχνίτης ἐπιδείξασθαι λόγος, καὶ ζῷον ἐξ ἀμφοτέρων, ἀοράτου τε λέγω καὶ ὁρατῆς φύσεως, δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον. Καὶ παρὰ μὲν τῆς ὕλης λαβὼν τὸ σῶμα, ἤδη προϋποστάσης, παρ' ἑαυτοῦ δὲ ζωὴν ἐνθείς, ὃ δὴ νοερὰν Ψυχὴν καὶ εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος, οἷόν τινα κόσμον δεύτερον ἐν μικρῷ μέγαν ἐπὶ τῆς γῆς ἵστησιν». (Γρηγορ. τοῦ Θεολ. λογ. εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν).

— «Ψυχή δ' ἐστιν ἄημα Θεοῦ καὶ μῖξιν ἀνέτλη
Οὐρανίη χθονίοιο, φάος σπήλυγγι καλυφθέν·
Ἀλλ' ἔμπης θείη τε καὶ ἄφθιτος· οὐ γὰρ ἔοικεν
Εἰκόνα τὴν μεγάλοιο Θεοῦ λύεσθαι ἀκόσμως
Ἑρπηστῆρσιν ὁμοῖα βροτοῖσι τε ἀφραδέεσσιν,
Εἰ καὶ μὲν θνητήν γε βιήσατο θεῖναι ἁμαρτάς» (τοῦ αὐτοῦ περὶ ψυχῆς).

— «Πείθομαι σοφῶν λόγοις, ὅτι ψυχὴ πᾶσα καλή τε καὶ θεοφιλής, ἐπειδὰν τοῦ συνδεδεμένου λυθεῖσα σώματος ἐνθένδεν ἀπαλλαγῇ,

εὐθὺς μὲν ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μέλλοντος αὐτῇ καλοῦ γινομένη, (ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος ἀνακαθαρθέντος, ἢ ἀποτεθέντος, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ,τι καὶ λέγειν χρή,) θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἥδεται καὶ ἀγάλλεται, καὶ ἴλεως χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτήριον χαλεπὸν τὸν ἐντεῦθεν βίον ἀποφυγοῦσα, καὶ τὰς περικειμένας ἀποσεισαμένη πέδας, ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτερὸν καθείλκετο, καὶ οἷον ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Πάντα διπλᾶ δέδωκεν ἡμῶν ὁ Θεὸς τῇ φύσει, δύο ὀφθαλμούς, δύο ὦτα, δύο χεῖρας, δύο πόδας· ἐὰν ὁπότερον τούτων βλαβῇ διὰ τοῦ ἑτέρου τὴν χρείαν παραμυθούμεθα ψυχὴν δὲ μίαν δέδωκεν ἡμῖν· ἂν ταύτην ἀπολέσωμεν μετὰ τίνος ἐμβιοτεύσωμεν» ; (Χρυσοστόμου).

— «Σὴν γράψαι ψυχὴν χαλεπόν· μορφὴν δὲ χαράξαι ῥᾴδιον εἰς ψυχῆς ἀπόδειξιν». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Ὥσπερ ὃς ἐγκυλινδούμενος βορβόρῳ ἥδεται, οὕτω καὶ ψυχὴ ἀπὸ κακῆς συνηθείας ἁμαρτίαις καταχωσθεῖσα».

— «Θεοῦ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις ἡ ψυχὴ ἡμῶν· κατὰ δύναμιν ἄρα ἀνθρωπίνην, ὅμοιοι γενώμεθα τῷ Θεῷ, κατὰ τὸ ἥμερον λέγω καὶ πρᾷον ἐξομοιοῦσθαι ὀφείλομεν αὐτῷ». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Χωρίζουσιν ἀπὸ Θεοῦ σκολιοὶ σκολιᾶς ψυχῆς λογισμοί». (Σολομῶντος).

— «Ἀθάνατοι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ καὶ τῶν ἀσεβῶν, οἷς ἄμεινον ἦν μὴ ἀφθάρτοις εἶναι· κολαζόμεναι γὰρ ὑπὸ τοῦ ἀσβέστου πυρὸς ἀπεράντῳ τιμωρίᾳ καὶ μὴ θνήσκουσαι, ἐπὶ κακῷ ἑαυτῶν τέλος λαβεῖν οὐκ ἔχουσι». (Κλήμεντος).

— «Αἴροῦ πάντα τὰ θνητὰ καὶ γήϊνα ἀπολέσας ἕνα ἀθάνατον καὶ οὐράνιον κτήσασθαι». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Ψυχή ἐστιν οὐσία τις ἀσώματος καὶ ἀθάνατος». (Χρυσοστ.).

— «Ψυχή ἐστιν οὐσία γεννητή, οὐσία ζῶσα νοερά». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Θανάτῳ κατακρίνεται ψυχὴ ἀκόλαστος». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἀποσώζει ψυχή, ὡς λογική, ὡς ἀθάνατος καὶ ὡς νοῦς ἀπαθὴς ἐν ἀνθρώπου φύσει». (Εὐσεβίου).

— «Ὀπίσω ἐπιθυμιῶν ψυχῆς μὴ πορεύου καὶ ἀπὸ ὀρέξεών σου κωλύου». (Σειράχ).

— «Μολύνεται ψυχὴ ἐν παραπτώμασι κυλινδουμένη· καὶ οὐχ ἕξει ἐλπίδα ἐπὶ ἐπισκοπῇ ψυχῶν». (τοῦ αὐτοῦ).

— « Κατίησιν εἰς Ἅδου ψυχὴ ἀπεγνωσμένη». (τοῦ αὐτοῦ).

— «Ἐξέτηξας ὡς ἀράχνην τὴν ψυχήν μου». (Ψαλμ.).

— «Ρῦσαι τὴν ψυχήν μου ἀπὸ ἀσεβοῦς ῥομφαίας, ὅτι ἐπλήσθη κακῶν ἡ ψυχή μου καὶ ἡ ζωή μου τῷ Ἅδῃ ἤγγισε κτλ.» (Ψαλμ.).

— «Ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα αὕτη ἀποθανεῖται». (Ἰεζεκιήλ).

— «Φύσει καλὸν ἡγεῖσθαι χρὴ τὸ τῆς ψυχῆς ἀγαθόν». (Βασιλείου).

— «Μοιχὸς ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ εἰς κρίσιν αἰώνιον παραπέμπει». (Ἰωάννου Κλίμακος).

— « Ἡ λογικὴ ψυχὴ τελεία οὐσία ἐστί, μὴ δεομένη τοῦ σώματος εἰς ὕπαρξιν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι δυναμένη καὶ διὰ τοῦτο τοῦ σώματος χωριστὴ καὶ ἀθάνατος ὁμοίως καὶ ἀσώματος» (Βλεμμίδου περὶ ψυχῆς.

— « Ἡ λογικὴ ψυχὴ καὶ μετὰ σώματος ἀμιγὴς οὖσα τῷ σώματι καὶ μηδαμῶς ἔχουσά τι σωματικόν, οὔ πως ἀσώματος, ἀλλ' ἁπλῶς ὕλη γὰρ νοερά· κἀντεῦθεν ἀνωτέρα φθορᾶς. Σωμάτων γὰρ τὸ φθειρόμενον καὶ σωματικῶν». (τοῦ αὐτοῦ).

Τὰ παραδείγματα ταῦτα φρονῶ, ὅτι εἰσὶν ἱκανῶς ἀποδεικτικὰ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων μου. Ἡ λέξις πνεῦμα ἁπαντᾷ ἐν συνοδίᾳ μετὰ τῆς λέξεως ψυχῆς, ὡς ἐπὶ παραδείγματι· ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Α΄. ἐπιστολῇ Ε΄. 23 «Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη», ὡς καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους δ΄ 12· «Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον καὶ διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας· καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ, πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος»· ἀλλ' ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις φαίνεται ὅτι οὐχὶ περὶ τρίτου τινὸς συστατικοῦ διαλέγεται ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἀλλὰ περὶ τοῦ πνεύματος τῆς Χάριτος, ὃ ἔλαβεν ἐν τῷ βαπτίσματι, περὶ οὗ εἴρηται ἐν τῇ Α΄ ἐπιστολῇ πρὸς Θεσσ. κεφ. Ε΄. στίχ. 19· ἐν ᾧ λέγει· «Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε»· ἴσον τὸ πνεῦμα τῆς Χάριτος ἢ τὸ πνευματικὸν χάρισμα, ὅπερ ἐλάβετε [1] διὸ καὶ τίθησιν

[1] Σ. Σ. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος θεωρεῖ πνεῦμα τὸν ἁγιαζόμενον νοῦν ὑπὸ

εἰς τὴν λέξιν ὁλόκληρον ἤτοι ἀμείωτον, ὅπερ λεγόμενον περὶ ἰδιαιτέρου συστατικοῦ δεικνύει μερισμόν, ὅπερ ἄτοπον. Τὸ δὲ διικνούμενος μέχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος κτλ. Ἑβρ. δ'. 12· ἐξ αὐτοῦ τοῦ χωρίου δηλοῦται ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἀποδείξῃ τὸ πνεῦμα ὡς ἕτερον συστατικόν, ἀλλὰ τὴν δύναμιν καὶ ἁγιότητα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὡς μάχαιρα δίστομος διεισδύει πανταχοῦ, καὶ πάντα γινώσκει καὶ οὐδὲν λανθάνει αὐτόν· ἀλλὰ πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ· διικνεῖται δὲ μέχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος (χάριτος=χαρίσματος πνευματικοῦ) ἤτοι εἰσχωρεῖ μέχρι τῶν βαθυτάτων διαλογισμῶν καὶ ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας· ἵνα δὲ ἐξάρῃ τὴν δύναμιν τῆς παγγνωσίας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, προστίθησι στιχ. 13· ὅτι «Οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος»· ἴσον γινώσκει τὰ πάντα, καὶ ὡς παντογνώστης γινώσκει τοὺς κατὰ πνεῦμα περιπατοῦντας, ὅπερ ἀντιποδίδει εἰς τὸν ἀμέσως ἀνωτέρω στιχ. 11 τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου. «Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας».

Οἱ τοῦ τρισυνθέτου ὀπαδοί, οἱ τὸ τρισύνθετον τοῦ ἀνθρώπου ἀνευρίσκοντες ἐν τοῖς χωρίοις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου (Θεσσ. Α'. ε'. 23. Ἑβρ. δ'. 12) προσάγουσι μάρτυρας τῆς ἑαυτῶν δοξασίας τὸν τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμον Ἀθανάσιον τὸν Μέγαν καὶ τὸν θεῖον πατέρα Γρηγόριον τὸν Νύσσης ὅπως στηρίξωσι τὴν ἑαυτῶν θεωρίαν· ἀλλ' αἱ μαρτυρίαι τῶν θείων τούτων Πατέρων εἰσὶν ἀνατρεπτικαὶ τῆς δοξασίας αὐτῶν πλήρεις ἐκτιθέμεναι, καθόσον οἱ Ἅγιοι οὗτοι Πατέρες σαφῶς ἑαυτοὺς διερμηνεύουσι καὶ τὴν περὶ δισυνθέτου δόξαν καθαρῶς διακηρύττουσι. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν εἰρημένων παραθέτομεν αὐτολεξεὶ τὰς τῶν εἰρημένων θείων Πατέρων γνώμας, ἐκ τῆς δηλώσεως τῶν κληρικῶν τῶν προσελθόντων τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ τῶν ἀποκηρυξάντων τὴν περὶ τρισυνθέτου τοῦ ἀνθρώπου δοξασίαν καὶ καταδικασάντων αὐτήν.

«Ὁ τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμος πατήρ, ἑρμηνεύων τὴν πρὸς Θεσ-

τῆς θείας χάριτος, ἐπίσης καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης φρονεῖ, ὅτι ὁ Ἀπόστολος προσηγόρευσε Πνεῦμα τὸν νοερὸν λόγον, τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς, τὸν φωτισθέντα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς «μέρος τῆς ψυχῆς τὸ καθαρώτατον καλεῖ καὶ νοῦν. (Ὀρθοδ. πίστ. βιβλ. β'. περὶ ἀνθρ. κεφ. κς'.).

σαλονικεῖς εὐχὴν τοῦ θείου Ἀποστόλου Παύλου τὴν λέγουσαν· «ὁ Θεὸς ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη» λέγει τάδε : «Πνεῦμα μὲν οὖν ἔδειξε τὸ ἁγιαζόμενον, ὅπερ ἐστὶν ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, ψυχὴν δὲ μετὰ τοῦτο τὸ ἐπιθυμητικόν, καὶ σῶμα σκῆνος τὸ γήϊνον· ὥστε κατὰ ταύτην τὴν διαίρεσιν τρία εἶναι τὸν ἄνθρωπον τὸν γηγενῆ, τὸ νοερόν, τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ σωματικόν».

Σαφῶς λοιπὸν ὁ θεῖος Πατὴρ λέγει, ὅτι πνεῦμα λέγων ὁ Ἀπόστολος δείκνυσι καὶ νοεῖ τὸ ἁγιαζόμενον πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, καὶ οὐχὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ πνεῦμα· ψυχὴν δὲ λέγων ἐννοεῖ τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς, καὶ σῶμα τὸ γήϊνον σκῆνος. Κατ' αὐτὴν λοιπὸν λέγει τὴν διαίρεσιν (καθ' ἣν πνεῦμα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ οὐχὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα) τρία τινὰ εἶναι τὸν ἄνθρωπον τὸν γηγενῆ, τὸ νοερόν, τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ σωματικόν· Νοεῖ δηλονότι ὁ θεῖος Πατὴρ διὰ τῶν ὅρων «νοητικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν» τὰς τὴν μίαν ψυχὴν συνιστώσας δύο αὐτῆς δυνάμεις, εἰς ἃς προστιθέμενον καὶ τὸ πνεῦμα δείκνυσι τὸν ἀριθμὸν τρία. Κατ' αὐτὴν λοιπὸν λέγει τὴν διαίρεσιν (καὶ οὐχὶ κατ' ἄλλην) τρία εἶναι τὸν γηγενῆ ἄνθρωπον, οὐδαμῶς δὲ λέγει, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀποτελοῦσι τρία τοῦ ἀνθρώπου συστατικά. Τὸν ἀνθρώπινον λοιπὸν νοῦν ὀνομάζει πνεῦμα ὁ θεῖος Πατήρ, ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς, ὅπως καὶ ἂν ἑρμηνεύσῃ τις αὐτὸν εἶναι ἀνθρώπινος νοῦς καὶ οὐχὶ Πνεῦμα Ἅγιον. Διὰ τῆς ἑρμηνείας δὲ ταύτης ὁ κλεινὸς Ἀθανάσιος ἀποκρούει τὴν τριττὴν τοῦ ἀνθρώπου διαίρεσιν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν συστατικῶν ὡς τριῶν, καὶ ὑποστηρίζει τὴν διττὴν τὴν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς διαρρήδην ὁρίζει λέγων :

«Διχῇ διαιρεῖται ὁ ἄνθρωπος».

Ὁ δὲ θεῖος Πατὴρ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, οὕτινος τὸ χωρίον παρερμηνεύεται, ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς· «Ἅμα ψυχὴ λογική, ἅμα σὺν αὐτῇ ὁ λόγος ἐν αὐτῇ, καὶ ἅμα καὶ συνάμα ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα τὸ ζωτικὸν συστατικὸν καὶ συμπληρωτικόν». Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ χωρίου τούτου ὁ Νυσσαέων Πατὴρ ἀνατρέπει τὴν ἰδέαν τοῦ τρισυνθέτου, διότι αὐτὸς ἑαυτὸν ἑρμηνεύων μετά τινας σελίδας τῆς συγγραφῆς του λέγει τάδε : «Εὔδηλον, ὅτι ἡ ἡμετέρα ψυχὴ καὶ ὁ ταύτης νοερὸς λόγος, καὶ ὁ νοῦς, ἕν τινα ὁ Ἀπόστολος πνεῦμα προσηγόρευσεν, ὅτε διακε-

λεύεται ἁγίους ἡμᾶς εἶναι τῇ ψυχῇ, τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι». Διὰ τῆς λέξεως λοιπὸν «πνεῦμα» ὁ θεῖος Γρηγόριος ἐννοεῖ ὁμοίως τῷ Μεγάλῳ Ἀθανασίῳ τὸν νοῦν τὸν ἀνθρώπινον καὶ οὐχὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καλεῖ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἤτοι τὸν νοῦν, συστατικὸν καὶ συμπληρωματικόν, διότι ὁ νοῦς κυρίως ἤτοι τὸ νοητικόν, συνίστησι καὶ συμπληροῖ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὴν νοερὰν καὶ λογικὴν ἀξίαν καὶ διακρίνει αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀλόγου ψυχῆς τῶν ἄλλων ζῴων. Ψυχὴ γὰρ ἄνευ νοητικοῦ οὐκ ἔστι ψυχὴ νοερὰ καὶ λογική, ἀλλ' ἄνους καὶ ἄλογος. Ἐπιστομίζει δὲ δι' ὧν λέγει ὁ θεῖος Πατὴρ τὰ τοῦ Ἀπολλιναρίου ληρήματα, ὅστις διεχώριζε τὸ πνεῦμα, ἤτοι τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς ὅλης ψυχῆς, καὶ ἐνόει δύο ψυχας, μίαν ἄλογον καὶ ἑτέραν λογικὴν καὶ νοεράν, ἣν ἐκάλει πνεῦμα, ἤτοι νοῦν. Ὄχι λοιπὸν λέγει αὐτῷ ὁ θεῖος Πατήρ, ὁ νοῦς δὲν εἶναι χωριστόν τι τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἅμα ψυχὴ λογική, ἅμα καὶ συνάμα ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα (ὁ νοῦς) ἤτοι τὸ νοητικόν, τὸ συμπληροῦν καὶ συνιστῶν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὡς λογικὴν καὶ νοεράν. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἁπλῆς λογικῆς παρατηρήσεως συνάγεται, ὅτι ἀδύνατον ἦν ὁ θεῖος Γρηγόριος νὰ ἐννοῇ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ αὐτὸς οὗτος ῥητῶς ἐξελέγχων τὸ διημαρτημένον τοῦ Ἀπολλιναρίου ἀποφαίνεται λέγων: «Οὐ γὰρ τὸν ἄνθρωπον τρισὶ τμήμασι καταμερίζων ὁ Παῦλος τοῖς Θεσσαλονικεῦσιν ἐκεῖνα γράφει· καὶ πάλιν ὁ αὐτός: «Οὐκ ἄν τις ἄλλο τὴν σύστασιν ἡμῶν ὁρίσαιτο πλὴν σώματος καὶ ψυχῆς κοινωνίαν». Ἀφοῦ λοιπὸν τοσοῦτον καθαρῶς ὁ τῆς Νύσσης Πατὴρ οὐκ ἀποδέχεται τὴν τριττὴν τοῦ ἀνθρώπου διαίρεσιν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικυροῖ συνάμα αὐτὴν καὶ νὰ ὀνομάζῃ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον συστατικὸν τοῦ ἀνθρώπου, τριχοτομῶν οὕτω τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀντιφάσκων καὶ ἀνατρέπων αὐτὸς ἑαυτόν; Πίπτουσι λοιπὸν καὶ τὰ διὰ τῶν δύο τούτων χωρίων κατασκευασθέντα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ τρισυνθέτου ἐπιχειρήματα ἀποκρουόμενα παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων Πατέρων. («Δήλωσις τῶν προσελθόντων τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ κληρικῶν πρὸς ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα» ἐκ τοῦ περιοδ. Σωτὴρ ἔτ. Ζ' Αὐγούσ. 1884, τεῦχος η').

Ἡ λέξις πνεῦμα ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ Π. Δ., ἔνθα τίθεται προφανῶς ἢ κατὰ πλεονασμὸν ἢ ἀντὶ τῆς λέξεως ζωῆς. Ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ ποιήσει οἱ τοιοῦτοι πλεονασμοί εἰσι συνήθεις· ἐν αὐτῇ πολλάκις ὁ δεύτερος στίχος, ἢ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ στίχου ἀναπτύσσει τὴν αὐτὴν

ἔννοιαν, ἢ διὰ συνωνύμων λέξεων ἢ δι' ἄλλων ταυτοσήμων λέξεων[1]. Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης φαίνεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν λογικὴν καὶ νοεράν, ὅτι αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ θείου ἐμφυσήματος, καὶ ὅτι ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἕτερον συστατικόν, ἀλλ' ἡ ὁ λόγος τῆς ψυχῆς, ἢ αὐτὴ ἡ ψυχή, διδάσκει ἡμᾶς ἥ τε Παλαιὰ καὶ ἡ Νέα Διαθήκη· διδάσκει αὐτὸ τὸ στόμα τῆς ἀληθείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις διέταξε νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν «ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας»· ἐὰν τὸ πνεῦμα ἦν ἰδιαίτερον συστατικὸν δὲν θὰ παρέλιπεν αὐτό· ἀφοῦ ἀνέφερεν ἕτερα μὴ τοιαῦτα. Τὸ ἀναφερόμενον πνεῦμα ἐν ταῖς Ἁγίαις Γραφαῖς, ὅπερ ἐνοικεῖ ἐν ἡμῖν, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: «Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν» (Κορινθ. Α'. 3,

---

[1] «Εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον καὶ πάντα τὰ ἐντός μου» ψαλμ. ΡΒ'. Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου, ᾠδὴ θ'. τῆς Θεοτόκου. 1. «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς». 2 Ἡ Οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ (ἴδε ὁλόκληρον τὸν ΚΓ'. ψαλμόν.).

Καὶ ἐν ψαλμῷ Λ'. ὁ Δαυὶδ ἐν ᾧ ἐν στίχῳ 6ῳ λέγει «Κύριε εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου» ἐν στίχῳ 8ῳ λέγει «ἀγαλλιάσομαι καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ ἐλέει σου, ὅτι ἐπεῖδες ἐπὶ τὴν ταπείνωσίν μου ἔσωσας ἐκ τῶν ἀναγκῶν τὴν ψυχήν μου» Ἐπίσης καὶ ἐν στίχῳ 10ῳ καὶ 14ῳ.

Ἐν ψαλμῷ ΟΖ'. στίχῳ 3ῳ λέγει «ἀπηνήνατο παρακληθῆναι ἡ ψυχή μου»· ἐν δὲ τῷ 4ῳ στίχῳ λέγει «ἐμνήσθην τοῦ Θεοῦ καὶ εὐφράνθην, ἠδολέσχησα καὶ ὠλιγοψύχησε τὸ πνεῦμά μου»· καὶ ἐν στίχῳ 7ῳ «ἐμνήσθην καὶ ἐμελέτησα, νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν, καὶ ἔσκαλλον τὸ πνεῦμά μου».

Ἐν ψαλ. ΡΓ'. στίχ. 1ῳ λέγει· «εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον» ἐν στίχ. 29ῳ λέγει· «ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι»· βεβαίως το ἀνταναιρούμενον πνεῦμα καὶ ἡ ψυχή εἰσιν ἓν καὶ τὸ αὐτό, διότι ἐν ψαλμῷ ΡΜΑ'. στίχ. 8ῳ λέγει· «ὅτι πρὸς σὲ Κύριε, Κύριε οἱ ὀφθαλμοί μου ἐπὶ σοὶ ἤλπισα. μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχήν μου», ἐξ ὧν φαίνεται, ὅτι τὸ «ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν» καὶ τὸ μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχήν μου, δηλοῦσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφράζουσιν ἔννοιαν.

Ἐν ψαλμῷ ΡΜΒ' στίχ. 3ῳ· «ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχήν μου»· ἐν δὲ 4ῳ «καὶ ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά μου».

Τοιαῦτα παράλληλα χωρία εὑρίσκονται πλεῖστα ἐν τῇ Α Γ.

16), Καὶ αὖθις: «Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως» (Ἐφεσ. 4, 30) καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι: «Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα Ἅγιον (8, 17) καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις χωρίοις τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν νόημα, ἡ Ἐκκλησία συνέταξε καὶ πάντας τοὺς ὕμνους καὶ τὰς ᾠδὰς αὐτῆς. Ἐν ταῖς νεκρωσίμοις ἀκολουθίαις ἡ Ἐκκλησία ψάλλει· «Μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων, τὰς ψυχὰς τῶν δούλων Σου, Σῶτερ, ἀνάπαυσον· φυλάττων αὐτὰς εἰς τὴν μακαρίαν ζωὴν τὴν παρὰ Σοί, φιλάνθρωπε»· ὅπου φαίνεται, ὅτι πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἡ Ἐκκλησία δὲν διακρίνει ἀπ' ἀλλήλων ὡς διάφορα. ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτό· ὅτι δὲ ἡ νοερὰ καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεῖσα ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος θέλομεν ἀποδείξει ἐν τῷ ἑπομένῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

§ α'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς.

Κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους εἶναι ἀδύνατον ὑλική τις ὕπαρξις νὰ ἔχῃ ποτε ὡς ὑποκείμενον τῆς ἑαυτῆς ἐνεργείας ἕτερόν τι παρὰ τὴν ὕλην· διότι τὰ ἐνεργούμενα δέον νὰ ὦσιν ὅμοια πρὸς τὰ ἑαυτῶν αἴτια. Ἡ ἐνασχόλησις τῆς ὕλης εἰς πνευματικὰς θεωρίας ἐναντιοῦται πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους, διότι αἱ πνευματικαὶ θεωρίαι εἰσὶ κατὰ φύσιν εὐγενέστεραι τῆς ὑλικῆς φύσεως καὶ ἑπομένως ἀλλότριαι αὐτῆς· ἀλλ' ἡ λογικὴ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀσχολεῖται εἰς θεωρίας πνευματικάς, ἀναζητεῖ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπάρξεως Αὐτοῦ. Αἱ θεωρίαι αὗται, ὡς πνευματικαὶ θεωρίαι δέον ἐστὶ νὰ ἔχωσι πνευματικὴν αἰτίαν. Ἡ πνευματικὴ αὕτη αἰτία ἀνάγκη νὰ ᾖ ὅλως διάφορος τῆς ὕλης· ἐπειδὴ ὅμως ὁ κόσμος, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος οἰκεῖ ἐστιν ὕλη, ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀρχὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀναγομένην εἰς ἕτερόν τινα κόσμον ἄϋλον· ἡ ἀνάγκη αὕτη ὑποχρεοῖ ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀθα-

νασίαν τῆς τοιαύτης ψυχῆς διότι ὁ θάνατος ἐπικρατεῖ μόνον ἐπὶ τῶν σωμάτων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ἡ δὲ ψυχὴ ὡς μὴ οὖσα ἐκ τῆς ὕλης τοῦ κόσμου τούτου δὲν ὑπόκειται εἰς θάνατον. Ὁ νοῦς ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν ἀΰλων ὄντων· εἰ οὗτος ἦτο ὕλη κατ' οὐσίαν θὰ ἠδυνάτει νὰ συλλάβῃ ἰδέας ἀΰλων πραγμάτων. Ἡ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ κέκτηται τὴν δύναμιν οὐ μόνον νὰ ἀναζητῇ τὰ φύσει ἰδανικὰ ὑποκείμενα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξιδανικεύῃ καὶ τὰ τελείως ὑλικά, νὰ ἀπογυμνώνῃ αὐτὰ τοῦ ὑλικοῦ περιβλήματος, νὰ θεωρῇ αὐτὰ ὡς ἀφῃρημένας ἐννοίας καὶ νὰ ἀνάγεται διὰ τοῦ ἐποπτικοῦ νοῦ εἰς καθολικὰς ἐννοίας.

Ἡ ψυχὴ ἔχει συνείδησιν ἑαυτῆς καὶ συνείδησιν τῶν ἑαυτῆς γνώσεων· ἡ ψυχὴ ἐξετάζει καὶ ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ οὐ μόνον τὰ ἐκτὸς ἀλλὰ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ νὰ κρίνῃ ἑαυτὴν καὶ νὰ ἀποφανθῇ περὶ τοῦ ποιοῦ τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς. Ἡ ψυχὴ οὐ μόνον θησαυρίζει εἰς ἑαυτὴν ἄπειρον πλῆθος ἀληθειῶν ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀποβαίνει ταμεῖον τεθησαυρισμένου πλήθους ἀληθειῶν, καὶ πληροφορεῖται περὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τῶν ἀληθειῶν τούτων καὶ περὶ τῆς ἐπενεργείας αὐτῶν ἐφ' ἑαυτῆς καὶ συναισθάνεται τὴν φυσικὴν αὐτῆς συγγένειαν πρὸς τὰς ὑπερφυσικὰς ἀληθείας καὶ ἐπιποθεῖ νὰ ζήσῃ ἐν τῷ πνευματικῷ τούτῳ τῶν ἀληθειῶν κόσμῳ. Τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς.

Οἱ φιλόσοφοι λέγουσι: πᾶν τὸ ἐν ἑαυτῷ συστρεφόμενον ἀθάνατόν ἐστιν· καὶ πᾶν τὸ ἀεὶ κινούμενον ἀθάνατον· ἡ ψυχὴ ἄρα εἶναι ἀθάνατος ὡς ἐντελέχεια καὶ ὡς ἀείποτε εἰς ἑαυτὴν καὶ ἐν ἑαυτῇ κινουμένη.

§ 6΄. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν πόθων αὐτῆς.

Ἡ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἔχει πόθους ὑπερφυσικούς, πόθους ἀπείρους· ἐὰν ἡ λογικὴ ψυχὴ ἦν ἀπηρτημένη ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ σύναπέθνησκε τῷ σώματι ὤφειλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ ὑποτάσσηται αὐτῷ καὶ ἀκολουθῇ αὐτῷ καὶ ἐν ἁπάσαις ταῖς ὀρέξεσιν αὐτοῦ· διότι ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἐναντία θὰ ἦτο τοῖς φυσικοῖς νόμοις καὶ παράλογος ὡς διαταράσσουσα τὴν ἁρμονίαν τὴν μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς· ἐν ᾧ δὲ ὡς ἀπηρτημένη ὤφειλε νὰ ὑποτάσσηται τῷ σώματι καὶ ἔπηται ταῖς ὀρέξεσιν καὶ ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, τοὐναντίον αὕτη κυριεύει τοῦ

σώματος, ἐπιβαλλει τὴν βούλησιν αὐτῆς. ὑποτάσσει καὶ χαλιναγωγεῖ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τοῦ σώματος καὶ διευθύνει αὐτὰς κατὰ βούλησιν· τὸ φαινόμενον τοῦτο προσπίπτει ταῖς αἰσθήσεσι παντὸς λογικοῦ ἀνθρώπου· καὶ πᾶς συναίσθησιν ἔχων τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ψυχῆς συναισθάνεται τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ κυριαρχία τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ σώματος μαρτυρεῖται ἐκ τῆς εὐπειθείας τοῦ σώματος τοῦ ἀγομένου μετ' αὐταπαρνήσεως εἰς θυσίαν ὑπὲρ τῶν ἀφῃρημένων ἐννοιῶν τῆς ψυχῆς. Ἡ ἐπικυριαρχία αὕτη τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς καταδίκη τοῦ σώματος εἰς θάνατον ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἑαυτῆς ἀρχῶν, ἰδεῶν καὶ φρονημάτων, θὰ ἦν ὅλως ἀκατανόητος ἐὰν ἡ ψυχὴ συναπέθνησκε τῷ σώματι· ἀλλὰ ψυχὴ θνητὴ οὐδέποτε θὰ ἀνυψοῦτο εἰς τοιαύτην περιωπήν· οὐδέποτε θὰ κατεδίκαζεν ἑαυτὴν εἰς θάνατον μετὰ τοῦ σώματος πρὸς ἐπικράτησιν ἀφῃρημένων ἐννοιῶν ἐστερημένων σημασίας, διότι οὐδεμία εὐγενὴς ἰδέα, οὐδὲν εὐγενὲς καὶ γενναῖον φρόνημα ἔχει σημασίαν τινὰ ἐν ψυχῇ θνητῇ. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν ἡ τοιαῦτα δυναμένη δέον νὰ εἶναι ἀθάνατος.

§ γ'. Ἱστορικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς καθολικῆς πεποιθήσεως τῶν ἐθνῶν περὶ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς. Ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος μαρτυρεῖται ἱστορικῶς ὅτι ἤλπιζεν εἰς τὴν μετὰ θάνατον νέαν ζωήν. Τὴν ἐλπίδα ταύτην εὑρίσκομεν τοσοῦτον μεταξὺ τῶν βαρβάρων καὶ ἀγρίων λαῶν ὅσον καὶ μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἄνθρωποι πάσης ἐποχῆς, παντὸς τόπου καὶ πάσης ἀναπτύξεως ἀποδέχονται μετὰ θάνατον ζωὴν καὶ ἐλπίζουσιν εἰς αὐτήν, εἶναι μαρτύριον τῆς ἐνδομύχου τοῦ ἀνθρώπου πεποιθήσεως περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς. Ἡ ἐλπὶς αὕτη περὶ τῆς ἀθανασίας ἀποβαίνει πίστις ἀκράδαντος καὶ προάγεται ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἅπασαι αἱ ἠθικαὶ ἐνέργειαι νὰ ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς πίστεως ταύτης. Τὸ φαινόμενον τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐὰν ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἦτο ἔκφρασις ἁπλῆ τῆς ἐγωϊστικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐπιθυμίας καὶ δὲν ἐστηρίζετο ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ δὲν εἶχεν ἐνδόμυχον τὴν γέννησιν αὐτῆς. Ἐπίσης

περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ὁμιλοῦσιν οἱ σοφοὶ πάσης ἐποχῆς.

Αἱ ἐπικούρειοι δοξασίαι τῶν κατὰ καιροὺς ἐμφανιζομένων πεπλανημένων φιλοσόφων ἀπεκρούσθησαν πάντοτε ὑπὸ τῆς ὑγιαινούσης φιλοσοφίας. Ἡ παραδοχὴ πλάνης ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πεποιθήσει ἤθελεν εἶσθαι μᾶλλον ἀκατανόητος ἢ ἡ παραδοχὴ τῆς ἐμφύτου ὑπάρξεως ἐν ἡμῖν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἡ ἄρνησις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς θὰ ἀπέδιδε βαρύτατον λάθος εἰς τὴν θείαν σοφίαν τὴν ἐγχαράξασαν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου μίαν τοιαύτην πλάνην, ἕνα ἀνέφικτον πόθον, μίαν χίμαιραν· ὁ ἄνθρωπος ἐὰν δὲν ἦτο ἀθάνατος δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ λογικὴν ψυχὴν οὐδὲ νὰ δύνηται νὰ φαντασθῇ ἀθανασίαν.

§ δ΄. Μεταφυσικὴ ἀπόδειξις. Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν δυνάμεων καὶ ἰδιωμάτων τῆς ψυχῆς. Τὸ ἁπλοῦν τῆς ψυχῆς, τὸ ἄϋλον τῆς οὐσίας αὐτῆς εἰσιν ἐνδεικτικὰ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς. Ἐπίσης ἡ αὐτοσυνείδησις, τὸ αὐτεξούσιον, ἡ ἐλευθέρα νόησις μαρτυροῦσι ψυχὴν ἀνήκουσαν εἰς πνευματικὸν κόσμον. Ἐπίσης ἡ τάσις αὐτῆς πρὸς προσέγγισιν τοῦ ἀπείρου τελείου, ἡ ἐντελέχεια αὐτῆς, τὸ ἀεικίνητον τοῦ πνεύματος μαρτυροῦσι ψυχὴν ζῶσαν, ψυχὴν μηδένα ἔχουσαι ἐν ἑαυτῇ λόγον θανάτου ἢ λόγον ἀποσυνθέσεως ἢ διαλύσεως, καὶ ἑπομένως μαρτυροῦσι ψυχὴν ἀθάνατον καὶ διατηρουμένην καὶ μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμόν.

Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς πρὸ πάντων ἐκ τῆς ἁπλότητος καὶ ἀϋλότητος τῆς οὐσίας αὐτῆς περὶ δὲ τῆς ἐντεῦθεν αὐτῆς ἀπαλλαγῆς λέγει τὰ ἑξῆς :

— «Ἐπιόντος θανάτου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον, τὸ μὲν θνητὸν αὐτοῦ ἀποθνήσκει· τὸ δ' ἀθάνατον σῷον καὶ ἀδιάφθορον οἴχεται ἀπιόν, ὑπεκχωρῆσαν τῷ θανάτῳ. Παντὸς μᾶλλον ἄρα ψυχὴ ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον» (Πλατ. Φαίδ.).

— «Ἐὰν μὲν καθαρὰ ἀπαλλάττηται ἡ ψυχὴ μηδὲν τοῦ σώματος ξυνεφέλκουσα ἅτε οὐδὲν κοινωνοῦσα αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ ἑκοῦσα εἶναι, ἀλλὰ φεύγουσα αὐτὸ καὶ συνηθροισμένη αὐτὴ εἰς αὑτήν, ἅτε μελετῶσα ἀεὶ τοῦτο —τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ὀρθῶς φιλοσοφοῦσα καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα ῥᾳδίως· ἢ οὐ τοῦτ' ἂν εἴη μελέτη

θανάτου; Παντάπασί γε. Οὐκοῦν οὕτω μὲν ἔχουσα εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ ἀειδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον οἷ ἀφικομένη ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι πλάνης καὶ ἀνοίας καὶ φόβων καὶ ἀγρίων ἐρώτων καὶ κακῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀπηλλαγμένῃ ὥσπερ δὲ κατὰ τῶν μεμυημένων, ὡς ἀληθῶς τὸν λοιπὸν χρόνον μετὰ τῶν θεῶν διάγουσα; οὕτω φῶμεν, ὦ Κέβης, ἢ ἄλλως; (Πλάτ. Φαίδων ΚΘ΄. 81).»

—«Ἀλλὰ τούτων δὴ ἕνεκα θαρρεῖν χρὴ περὶ τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ ἄνδρα, ὅστις ἐν τῷ βίῳ τὰς μὲν ἄλλας ἡδονὰς τὰς περὶ τὸ σῶμα καὶ τοὺς κόσμους εἴασε χαίρειν, ὡς ἀλλοτρίους τε ὄντας καὶ πλέον θάτερον ἡγησάμενος ἀπεργάζεσθαι, τὰς δὲ περὶ τὸ μανθάνειν ἐσπούδασέ τε καὶ κοσμήσας τὴν ψυχὴν οὐκ ἀλλοτρίῳ, ἀλλὰ τῷ αὐτῆς κόσμῳ, σωφροσύνῃ τε καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνδρείᾳ καὶ ἐλευθερίᾳ καὶ ἀληθείᾳ, οὕτω περιμένει τὴν εἰς Ἅιδου πορείαν ὡς πορευσόμενος, ὅταν ἡ εἱμαρμένη καλῇ». (Πλάτ. Φαίδ. ΞΓ΄. 115).

§ ε΄. Τελεολογικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἡ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου ψυχή, ἡ ἁπλῆ καὶ ἄϋλος τὴν οὐσίαν, ἡ τοιαῦτα ἔχουσα ἰδιώματα πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελείωσιν αὐτῆς, πρὸς ἄφιξιν εἰς σκόπιμόν τι καὶ λελογισμένον τέλος, ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀθάνατος.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶχε ψυχὴν θνητὴν πρὸς τί τὰ τοιαῦτα ἰδιώματα, πρὸς τί αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις, πρὸς τί αἱ εὐγενεῖς διαθέσεις, πρὸς τί οἱ ἄπειροι πόθοι καὶ ὅλος ὁ πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς αὐτῆς βίος; Τὸ πρόβλημα τοῦτο λύει μόνη ἡ παραδοχὴ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἄνευ ταύτης τὰ φαινόμενα τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰσὶν αἰνίγματα ἄλυτα, ὁ δὲ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ πνευματικῷ αὐτοῦ βίῳ ἐστὶν ἀγὼν ἄνευ νίκης καὶ σπουδὴ ἄνευ τέλους. Ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀθάνατος ἡ μὲν ἀρετὴ ἤθελεν εἶσθαι ἐλάττωμα, τὸ δὲ ἐλάττωμα ἀρετή.

§ στ΄. Ἠθικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ πόθου τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ. Ἄκρον ἀγαθὸν ἢ ὕψιστον ἀγαθὸν λέγομεν τὸ τελικὸν ἀγαθὸν

τὸ κατ' οὐσίαν καὶ πράγματι ἀνώτερον πάντων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ἐν ᾧ καὶ μόνῳ ὁ ἄνθρωπος ἀνευρίσκει τὴν ἠθικὴν γαλήνην, τὴν ἀπόλυτον εἰρήνην τῆς ψυχῆς καὶ τὴν πνευματικὴν ἀπόλαυσιν, δι' ἧς πληροῦται χαρᾶς ἀφάτου ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. Ἐν τῷ τελικῷ ἀγαθῷ ἔνεστι τὸ τελειότατον ἀγαθόν, τὸ πλήρωμα τῶν ἀγαθῶν, ἐν ᾧ πᾶς πόθος ἱκανοποιεῖται καὶ πᾶσα ἐλπὶς πληροῦται. Τοιοῦτον ὕψιστον ἀγαθὸν ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἤτις ἐστὶ κοινωνία πνευματική, ἤτοι κοινωνία Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους καὶ μετοχὴ τῆς ἁγιότητος, ἀγάπης, χάριτος καὶ μακαριότητος τοῦ Θεοῦ. Τὴν βασιλείαν ταύτην τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος ἐπιποθεῖ καὶ ἐπιζητεῖ καὶ ὑπὲρ ταύτης ἀγωνίζεται καθ' ὅλον τὸν ἐπὶ γῆς αὐτοῦ βίον καὶ θυσιάζει πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀγαθὰ πρὸς ἀπόλαυσιν. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ πάντα προσφέρει ὁ ἄνθρωπος πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ μόνον ἠθικῆς τινος ἀπολαύει εὐδαιμονίας, διότι ἐν τῷ ἐπιγείῳ αὐτοῦ βίῳ ἡ τοῦ κακοῦ βασιλεία παρέχει αὐτῷ πλείστας ἀφορμὰς θλίψεων· ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀδύνατον ν' ἀποβῇ ἀπολύτως μακάριος, διότι τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τὴν εἰρήνην τῆς καρδίας αὐτοῦ διαταράττουσι πολλάκις φοβεραὶ τοῦ σώματος ἀλγηδόνες, αἱ τῶν πλησίον αὐτοῦ θλίψεις καὶ στενοχωρίαι, αἱ ἐκ τῶν πολέμων ἐρημώσεις καὶ καταστροφαί, αἱ ἐκ τῶν λιμῶν καὶ λοιμῶν διαφθοραί, αἱ ἐκ τῶν σεισμῶν ἀνατροπαί, αἱ τῶν οἰκείων καὶ φίλων συμφοραὶ καὶ ἐν γένει αἱ ἐκ τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν προσβολῶν ἐπερχόμεναι θλίψεις. Ταῦτα μειοῦσι τὴν ἐν τῷ βίῳ ἠθικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ πόθος τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἐπὶ γῆς μένει ἀνέφικτος· ἀλλ' ὁ πόθος οὗτος ἐκφράζει τι κενὸν ἐν τῇ ψυχῇ ἀπαιτοῦν πλήρωσιν ὡς καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ δυνατοῦ τῆς πληρώσεως αὐτοῦ. Ἡ ἀναγκαιότητης αὕτη ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ψυχή, ἧς οἱ ἄπειροι πόθοι μένουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀπλήρωτοι, δέον νὰ λάβῃ τὴν πλήρωσιν τοῦ ἐναπομείναντος ἐν αὐτῇ κενοῦ καὶ ἱκανοποίησιν αὐτῆς μετὰ τὴν λῆξιν τῆς παρούσης ζωῆς καὶ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν αἰώνιον ζωήν, ἐν ᾗ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εὑρηται καὶ ἡ ἀπόλυτος μακαριότης.

Ἐπίσης ἐπειδὴ ἀτελὴς ἡ πλήρωσις τοῦ πόθου τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ καὶ λίαν περιωρισμένως ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, οὐ μόνον ἔνθα βασιλεύει τὸ κακόν, ἀλλὰ καὶ ἔνθα ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἁγιότης ἐπικρατεῖ, διότι καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν ἡ τοῦ κακοῦ βασιλεία ἀντιδρᾷ καὶ καταπολεμεῖ τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνσπείρει ζιζάνια

ἐν τῷ σίτῳ, διὰ τοῦτο λογικὴ ἀνάγκη ἐπιβάλλει νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν τελείαν τοῦ πόθου τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ πλήρωσιν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, ὅπου βασιλεύει ἡ ἀπόλυτος ἀγάπη, χαρὰ καὶ εἰρήνη. Ἡ ἐπιποθία τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ μαρτυρεῖ τὴν πλήρωσιν αὐτοῦ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ καὶ πείθει περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταγόμεθα καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς τελειότητος, εἰς ἣν σπεύδει νὰ ἀναχθῇ ἡ ψυχὴ ὑποπιέζουσα καὶ δουλαγωγοῦσα τὸ σῶμα. Ἡ ἠθικὴ τελείωσις ἐκφράζει ἔμφυτόν τινα ῥοπὴν τῆς λογικῆς ψυχῆς πρὸς ἀνύψωσιν ἑαυτῆς ἀπὸ τοῦ ὑλικοῦ τούτου κόσμου εἰς ἕτερον κόσμον πνευματικὸν καὶ μαρτυρεῖ πρόοδον ἀδιάλειπτον σπεύδουσα πρὸς τὴν ἀπόλυτον τελείωσιν· ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος τελείωσις εὑρηται ἐν τῇ ἀπολύτῳ ζωῇ· ἡ δὲ ἀπόλυτος ζωὴ ἐν τῷ ὑπερκοσμίῳ εὑρηται κόσμῳ· ἄρα ἡ ἠθικὴ τελείωσις ἄγει ἀναγκαίως ἡμᾶς εἰς τὴν ἀπόλυτον ζωήν, εἰς τὴν ἀθανασίαν.

§ ζ'. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἀγαθότητος τοῦ θείου δημιουργοῦ.

Ἡ σύμπασα κτίσις ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τοῦ δαψιλεύοντος ἀφειδῶς τὰ μέσα πρὸς εὐδαιμονίαν τῶν ἐχόντων αἴσθησιν δημιουργημάτων του. Ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου ὤφειλε νὰ εἶναι πληρεστάτη ὡς διατιθεμένου ἅπαντα τὰ μέσα καὶ ἔχοντος ὑπὸ τὴν ἰδίαν διάθεσιν τὴν κτίσιν ἅπασαν· καὶ ὅμως εἶναι ἐλλιπής· διότι καθ' ἑκάστην ὁρῶμεν τὸν ἄνθρωπον μεμψίμοιρον καὶ ἀκούομεν αὐτοῦ περὶ κακοδαιμονίας δικλεγομένου. Πόθος ἄπλετος κατέχει τὴν καρδίαν του, ἥτις βαρυαλγοῦσα ἐπὶ τῷ ἀπολειπομένῳ ἐν αὐτῇ κενῷ, ἐπιζητεῖ ἀπαύστως τὴν πλήρωσιν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς καρδίας, ἀλλ' αὕτη ἀείποτε μένει κενή· οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἀγαθῶν ἐστιν ἱκανὸν πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τῆς καρδίας του· δὲν ὑπάρχει τὸ ἀντίρροπον τῆς ἐπιθυμίας του, ἡ καρδία ἀλγεῖ· ἡ δὲ εὐδαιμονία ἀφίσταται· ὁ λόγος τῆς ἀνεπαρκείας εὑρίσκεται οὐχὶ ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων, ἀλλ' ἐν τῇ ἐνοικούσῃ τῷ ἀνθρώπῳ ψυχῇ, ἥτις ἀθάνατος οὖσα ἔχει πόθους ἀπείρους· διὸ ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ, ὡς ἔλαφος διψῶσα, τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι τὸ τέλος αὐτῆς· ἡ πέρας ἔχουσα τὸν τάφον ψυχὴ δὲν δύνατκι νὰ ἔχῃ πόθους ἀπείρους ἱκνουμένους πέραν αὐτοῦ· διότι τοῦτο ἀντι-

βαίνει πρὸς τὴν θείαν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα· ἡ σοφία ἄρα καὶ ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου· ὁ Πανάγαθος Θεὸς δὲν θὰ ἐνεφύτευεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου πόθον ἀπλήρωτον πρὸς κακοδαιμονίαν του, ἐὰν μὴ ἐπεφυλάσσετο αὐτῷ ἡ πλήρωσις αὐτοῦ· ἀφοῦ δὲ ἐν τῷ κόσμῳ μένει ἀπλήρωτος, ἕπεται ὅτι θὰ πληρωθῇ μετὰ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, ἐν ᾗ θὰ ζῇ εὐδαίμων, καὶ ἑπομένως αἰωνίως· ἄρα ὁ πόθος τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν εὑρίσκῃ ἐπὶ τῆς γῆς σχετικήν τινα εὐδαιμονίαν, εὑρίσκει αὐτὴν ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῆς παρούσης ζωῆς ὑπάρχει ἑτέρα ζωὴ ἀληκτος καὶ ἀτέρμων, ἐν ᾗ θὰ ἀπολαύσῃ τῆς τελείας εὐδαιμονίας· ἐὰν εὑρίσκῃ ἀνακούφισίν τινα εἰς τὰ δεινὰ τοῦ βίου του, ἀντλεῖ ταύτην ἐκ τῆς ἐλπίδος τῆς μελλούσης ἀπολαύσεως τοῦ ἄκρου ἐφετοῦ· ἐὰν δ' ἐν τῇ κυμαινομένῃ θαλάσσῃ καὶ τῷ κλύδωνι τῶν πειρασμῶν τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκῃ λιμένα εὔδιον, εὑρίσκει αὐτὸν διὰ τῆς πυξίδος τῆς ἀθανασίας, ἐν ᾗ τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι ὁ πολικὸς ἀστήρ, πρὸς ὃν πᾶς ναυτίλος ἀτενίζει μετὰ στοργῆς καὶ ἐλπίδος διαπλέων τὸ τοῦ βίου πολυκύμαντον πέλαγος. Τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι ὁ πόθος παντὸς βροτοῦ, ὅστις αἰσθάνεται ὅτι ἐπλάσθη ἵνα εὐδαιμονῇ. Τὰ πλούτη, ἡ δόξα, αἱ ἀπολαύσεις εἰσὶν ἀνεπαρκῆ πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τῆς καρδίας. Ὑπάρχει ἄρα εὐδαιμονία τελεία καὶ ἀΐδιος, ἥτις τῷ ἐπιφυλάσσεται ἐν τῇ μελλούσῃ αἰωνίῳ ζωῇ. Ἐὰν δ' ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἀφαιρέσῃς τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ἀπολαύσεως τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποβῇ τὸ δυστυχέστατον τῶν ὄντων τῆς δημιουργίας, ὁ βίος αὐτοῦ ἔσται νὺξ ἀσέληνος. Ὁ κεκμηκὼς ἐκ τοῦ καμάτου ὁδοιπόρος οὐδεμίαν ἐν τῷ σταδίῳ αὐτοῦ θὰ εὕρισκε παρηγορίαν, τεθλιμμένος δὲ καὶ κατηφὴς θὰ διήνυε τὸν βίον, ἡ δὲ ἀπελπισία θὰ ἐξώθει αὐτὸν πρὸς τὸν τερματισμὸν τοῦ βίου του, ἐν ᾧ οὐδεμίαν θὰ εὕρισκεν ἡδονήν. Ὅθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ὡς πρακτικὴ δύναμις εἶναι θεία καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι ἀληθής. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἐλπίζων εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, πιστεύει ὅτι ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς μυστικῶς πληροφορεῖ αὐτόν· ἡ δὲ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ ἡ ἐν πᾶσιν ἐκδηλουμένη πείθει αὐτόν, ὅτι ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ ιη΄. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἐννοίας περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, διότι ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς του ἔμφυτον. Ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὰς ἰδέας ἐκ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν φύσεως· ἡ φύσις διδάσκει καθ' ἑκάστην αὐτὸν περὶ τῆς θνητότητος τῶν ὄντων καὶ τοῦ παντελοῦς ἀφανισμοῦ αὐτῶν· ἡ ἰδέα ἄρα τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ δέον νὰ εἶναι τὸ θετικὸν τοῦ ἀνθρώπου φρόνημα ὡς τὸ τελικὸν συμπέρασμα· ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας οὐδαμόθεν προσγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, πᾶν δὲ τὸ μὴ προσπῖπτον εἰς τὰς αἰσθήσεις δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἰδέαν ἑαυτοῦ· ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας δὲν προσπίπτει εἰς τὰς ὄψεις τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ· ἀλλ' ἡ ἰδέα ὑπάρχει περὶ ἀθανασίας, πόθεν προσεγένετο τοῖς ἀνθρώποις; μὴ ἐκ τῆς ὕλης ἔλαβον τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας; ἀλλ' ἡ ὕλη εἶναι ἐστερημένη ἀθανασίας καὶ παντός, οὔτινος στερεῖταί τις δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ· ἄρα ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὅ,τι δὲν παρέλαβε· πᾶν ὅ,τι ἔχει παρέλαβεν ἐκ τῆς περικυκλούσης αὐτὸν φύσεως· ἡ κυκλοῦσα φύσις μόνον περὶ θανάτου ὁμιλεῖ, ὅθεν ὁ θάνατος ἔδει νὰ εἶναι ἡ μόνη αὐτοῦ ἰδέα· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας παρὰ τὰ ἐξαγόμενα πορίσματα, παρὰ τὰ καθ' ἑκάστην προσπίπτοντα εἰς τὰς ὄψεις του εἴδωλα τοῦ θανάτου· πῶς ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας; πῶς ἐπείσθη περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς καὶ ᾠκοδόμησεν ἐπ' αὐτῆς ὅλον τὸ πολίτευμα τοῦ βίου του; Ἡ ἐκ τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ἀθανασίαν ἀναγωγὴ εἶναι ἀδύνατος, ἐπομένως ἀπαράδεκτος· ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν παρέλαβεν ἐκ τῆς φύσεως τὴν ἰδέαν περὶ ἀθανασίας· διὸ δὲν ὤφειλε νὰ ἔχῃ τὴν ἰδέαν ταύτην. Ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, ὁ Θεὸς δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας, ἀλλ' ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ δεχθῇ καὶ νοήσῃ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ, διότι στερεῖται δεκτικότητος, ὡς μὴ ἔχουσα ἀντιληπτικὴν δύναμιν, πνεῦμα ἐρχόμενον εἰς σχέσιν μὲ τὸν ἀποκαλυπτόμενον Θεόν· ὁ ἄνθρωπος ἐὰν εἶναι ὕλη μόνη, στερεῖται πνευματικῆς δυνάμεως, καὶ δὲν δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν· ἄρα ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ οὔτε

παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἰδέαν τῆς ἀποκαλύψεως· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας· ἄρα ἔλαβεν αὐτὴν παρὰ τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Πᾶν τὸ δυνάμενον λαμβάνειν τι παρὰ Θεοῦ, ἔχει δεκτικότητα πρὸς τοῦτο, καὶ νοεῖ τὸν Θεὸν καὶ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποκάλυψιν, ὁ ἄνθρωπος μὴ λαβὼν ἄλλοθεν ἔλαβε παρὰ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς ἀποκαλύψεως, ἄρα ὁ ἄνθρωπος ἔχει δεκτικότητα, νοεῖ τὸν Θεόν, καὶ πνεῦμα ἐρχόμενον εἰς σχέσιν μὲ τὸν ἀποκαλυπτόμενον Θεόν, ἄρα ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὕλη ἄψυχος καὶ ἄνους, ἀλλὰ ὂν ἔμψυχον καὶ νοερὸν δεκτικὸν θείας ἀποκαλύψεως· τοιοῦτον δὲ ὂν δέον νὰ ἔχῃ ψυχὴν ἀθάνατον ὡς ἐρχομένην εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, διδασκομένην καὶ σοφιζομένην ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τελείωσιν, ἥτις ἄνευ ἀθανασίας ἄσκοπος· ὅθεν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ θ΄. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ ἀναπτυσσομένου ἐν ἡμῖν ἠθικοῦ ἡδυπαθήματος ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀγαθοῦ.

Ὁ ἐνασκῶν τὴν ἀρετὴν αἰσθάνεται ἡδονὴν ἄγνωστον τοῖς μὴ ἐν αὐτῇ ἐνασκουμένοις ὅταν ἀνακουφίσῃ τοὺς ἐκ τῆς ἐνδείας βεβαρημένους, ὅταν ἀπομάξῃ τοῦ δυστυχοῦντος τὰ δάκρυα καὶ καταστήσῃ τὸν δυστυχῆ κοινωνὸν τῆς ἰδίας εὐτυχίας· ὁ μόνον δύο ἔχων χιτῶνας δίδωσι τὸν ἑαυτοῦ χιτῶνα πρὸς τὸν ριγοῦντα ἐκ τοῦ ψύχους τοῦ χειμῶνος καὶ κοινωνεῖ τοῦ ἀλλοτρίου πάθους, ὅπως σώσῃ τοῦ θανάτου τὸν πάσχοντα. Ἡ παραβίασις τοῦ δικαίου διεγείρει ἀγανάκτησιν καὶ ἐξεγείρει τὸν ἐνάρετον πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου· ἰδοὺ ὁ ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἀποθνήσκει, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ πνοὴν ἐκφράζει τὴν πληροῦσαν τὴν καρδίαν του εὐχαρίστησιν, ὅτι ἀποθνήσκει μαχόμενος ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς· δὲν φροντίζει περὶ ἑαυτοῦ, ἀδιαφορεῖ περὶ τῆς ἰδίας ζωῆς, ἀψηφεῖ τὸν θάνατον, καὶ μεριμνᾷ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἀγῶνός του, ἐὰν ἐνίκησεν, ἐὰν ὑπερίσχυσε τὸ δίκαιον, ἐὰν ἐβασίλευσεν ἡ ἀλήθεια, ἐὰν κατεβλήθη τὸ ψεῦδος, ἐὰν κατηργήθη ἡ τυραννία, ἐὰν ἐκράτησεν ἡ ἐλευθερία, ἐὰν διεσπάσθησαν τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας· πόσον ἀνεξήγητον αἴσθημα! μυστήριον ἄλυτον ἄνευ ἀθανασίας· ἡ ἀθανασία μόνη δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ ἀθανάτους ἰδέας, νὰ πληροφορήσῃ τὸν ἀθλητὴν περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀρετῆς,

καὶ νὰ ἐπαναπαύσῃ τὴν τὸν ὕστατον παλμὸν πάλλουσαν καρδίαν του· ἡ ἀθανασία μόνη ἐξωθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς μεγάλας θυσίας· αὕτη ὑπαγορεύει τοῖς στρατιώταις τὸν θάνατον ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος· αὕτη τὴν αὐταπάρνησιν ἐπιβάλλει πρὸς τοὺς ἐπιστήμονας τοὺς ἐργαζομένους ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος· αὕτη ἀναδεικνύει τοὺς ἱεροὺς μάρτυρας τῶν κοινωνιῶν· αὕτη παρηγορεῖ τὸν πάσχοντα διὰ τὴν ἀρετήν· αὕτη ἐπαναπαύει τὴν ταραχθεῖσαν καρδίαν ἐκ τῆς ἀχαριστίας· αὕτη προτρέπει τὸν πλούσιον νὰ διανέμῃ τὸν πλοῦτόν του τοῖς πένησιν, τὸν δὲ πένητα νὰ ὑπομένῃ τὴν πενίαν του μετὰ ἠθικῆς ἀταραξίας καὶ τῷ πάσχοντι πρὸς θάνατον νὰ δίδωσι θάρρος ὅπως ἀναμείνῃ ἀτάραχος τὴν ἄφιξίν του· ἡ ἀθανασία ἡ μυστικῶς λαλοῦσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου προτρέπεται τὸν ἄνθρωπον εἰς ὅλα τὰ γενναῖα ἔργα. Ὁ τῆς ἀρχαιότητος σοφὸς Κικέρων[1] ὁ μελετήσας καλῶς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις καὶ τὸν βίον ἐν γένει τῆς ἀνθρωπότητος, ἀναγνωρίσας τὴν ὕπαρξιν μυστικῆς τινος δυνάμεως ὠθούσης αὐτὸν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἔλεγεν, ὅτι «ἐνυπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ δύναμίς τις ὠθοῦσα αὐτὸν πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπὸ τοῦ κακοῦ αὐτὸν ἀποτρέπουσα, δύναμις οὐ μόνον προγενεστέρα λαῶν ἁπάντων καὶ πόλεων, ἀλλ' ὅσον καὶ ὁ Θεὸς ἀρχαία, δύναμις δι' ἧς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ὑπάρχουσι καὶ ὑπὸ τῆς ὁποίας κυβερνῶνται· ὁ λόγος ἐστὶ κύριόν τι ἰδίωμα τῆς θείας οὐσίας, ὁ δὲ λόγος οὗτος, ὅστις ἐστὶ Θεός, προσδιορίζει τί ἡ ἀρετή, τί δὲ τὸ κακόν». «Ἡ ἀρετὴ ἄρα, ὡς καὶ ὁ σοφὸς Σαρίπολος λέγει, ἑδράζει ἐν τῷ Θεῷ, ἡ δὲ εὐνοοῦσα αὐτὴν ψυχὴ πάντως οὐκ ἠδύνατο ἐννοεῖν αὐτὴν εἰ μὴ ἦν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ἡ εἰκὼν οὐκ ἔστιν εἰκὼν ἐὰν μὴ καὶ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀρχετύπου παρίστα, ἀλλὰ τὸ ἀρχέτυπον ὁ Θεός, ὁ δὲ Θεὸς καὶ ἔστι καὶ ἄϊδιος, καὶ ἀμερὴς καὶ ἀσύνθετος, ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ τοιαύτη ὑπάρχει, καὶ ὡς τοιαύτη ἀθάνατος μένει»[2]. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφράζει καὶ ὁ σοφὸς Πλάτων ἐν Φαίδωνι λέγων· «Ἆρ' οὖν τῷ μὲν ξυντεθέντι καὶ ξυνθέτῳ ὄντι φύσει προσήκει τοῦτο πάσχειν, διαιρεθῆναι ταύτῃ ἥπερ ξυνετέθη· εἰ δέ τι τυγχάνει ὂν ἀξύνθετον, τούτῳ μόνῳ προσήκει μὴ πάσχειν ταῦτα εἴπερ τῳ ἄλλῳ»[3]. Τὸ ἠθικὸν ἄρα ἡδυπάθημα τὸ ἀναπτυσσόμενον ἐν

---

[1] Cicero ad Attic. XII, 28.

[2] Σαριπόλου ποινικὴ νομοθεσία σελ. 26.

[3] Πλάτων Φαίδων § 25.

τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὰς ἀφορμὰς ἐκ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ἑπομένως ἐχούσης τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀρχετύπου καὶ τὴν ἀϊδιότητα· ἡ ψυχὴ ἄρα ἐννοεῖ ὅτι εἶναι ἀθάνατος καὶ διὰ τοῦτο προτρέπεται τὸν ἄνθρωπον πρὸς θυσίας ὑπὲρ τοῦ δικαίου, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ τελείου· δίδωσι τὸ ἀναγκαῖον θάρρος πρὸς πλήρωσιν τῶν ὑπαγορεύσεων αὐτῆς, καὶ ἀμείβει διὰ τοῦ ἠθικοῦ ἡδυπαθήματος παρέχουσα τοῦτο ὡς ἀρραβῶνα τοῦ ἐπιφυλασσομένου τῷ ἀνθρώπῳ ἄκρου ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἐπλάσθη διὰ τὴν ἀθανασίαν.

§ ι΄. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἰδέας τῆς αἰωνιότητος.

Ὁ ἄνθρωπος εἰσάγει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου εἰς πάντα τὰ ἐνδιαφέροντα αὐτόν· ἐπιμελεῖται νὰ παράτείνῃ τὴν ὕπαρξίν του, καὶ δι' ὅλων τῶν χορηγουμένων μέσων προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ποθητοῦ τέλους· οἰκοδομεῖ τάφους μεγαλοπρεπεῖς καὶ λαμπρούς, καὶ ἀνεγείρει ἰσχυρὰ μνημεῖα πρὸς αἰωνίαν διατήρησιν τοῦ θανόντος σώματός του· ἀναζητεῖ τὴν δόξαν εἰς μεγαλουργήματα, καὶ ἀνυψοῖ στήλας πρὸς διαιώνισιν τοῦ ὀνόματός του, τῆς ἀφῃρημένης ταύτης εἰκόνος τῆς ἰδίας προσωπικότητος, ἐν ᾗ ὑπολανθάνει ἡ ὕπαρξις τοῦ ἑτέρου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄντος τῆς ψυχῆς· πᾶσα ἡ φροντὶς αὐτοῦ ἔχει ὑπόθεσιν μᾶλλον τὰ ὕστερα, τὰ μετὰ θάνατον ἢ τὰ παρόντα· ὁ ἐπὶ γῆς ἀγὼν ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν αἰωνιότητά του· θέλει καὶ ἐπιζητεῖ διὰ τῶν ἐφευρέσεών του, διὰ τῶν κατορθωμάτων του, νὰ ἀφήσῃ ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς του· ἡ ἰδέα τῆς ὑστεροφημίας εἶναι τὸ γλυκύτερον αὐτοῦ ὄνειρον τὸ ἀναλουφίζον αὐτὸν τῶν πόνων τῶν καμάτων του, οὓς ὑπὲρ τῆς διαιωνίσεως τῆς μνήμης τῆς ὑπάρξεώς του καταβάλλει. Καίτοι ἡ ῥοώδης φύσις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου στεντορείως φωνεῖ περὶ τῆς προσκαίρου ὑπάρξεώς των, ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος μικρὰν δίδωσι προσοχὴν καὶ ἐθελουσίως κωφεύει πρὸς τὴν ἠχὼ τῆς ἀντιλαλούσης φωνῆς, ζητεῖ νὰ διαιωνίσῃ, ἂν μὴ ἑαυτόν, τοὐλάχιστον τὸ ὄνομά του· δὲν στέργει τὴν ἐξουθένωσιν· ἐν τοῖς ἐπιγόνοις αὐτοῦ φρονεῖ ὅτι διαιωνίζει τὴν ὕπαρξίν του· ἐνδόμυχός τις φωνὴ πείθει αὐτὸν νὰ φρονῇ ὅτι καὶ μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἐπιγείου βίου δὲν θὰ ἐξαφανισθῇ, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχῃ που ἀπολαύων τῆς εὐχαρι-

στήσεως, ἣν θὰ παρεῖχεν αὐτῷ ἡ ἀμοιβὴ τῶν ἐπὶ γῆς κατορθωμάτων του· τὸν θάνατον, καίτοι προφανῆ, θεωρεῖ ἀνίσχυρον κώλυμα τῶν σχεδίων του, διὸ καὶ προβαίνει εἰς τὰς μεγαλουργοὺς ἐπιχειρήσεις του οὐδόλως λαμβάνων αὐτὸν ὑπ' ὄψει του, οὐδὲ ὑπολογίζων αὐτὸν προχωρεῖ μᾶλλον ὡς ἀθάνατος ἢ ὡς θνητός· αἱ ἐπιχειρήσεις του τοσούτῳ μᾶλλον ἐνθουσιάζουσιν αὐτόν, ὅσον περισσότερον ἡ διατήρησις αὐτῶν φαίνεται ἐκτεινομένη πέραν τοῦ τάφου. Περίεργον φαινόμενον! ὁ τάφος καὶ ὁ θάνατος, ὡς ἐλαφρὰ νέφη, διαλύονται πρὸ τῆς λαμπηδόνος τῆς ἀκτῖνος τῆς ἀθανασίας· ὁ ἄνθρωπος ἐργάζεται, ὡσεὶ μέλλει νὰ συνδέσῃ τὸν βίον του μετὰ τῆς αἰωνιότητος. Δι' ὅλης τῆς ζωῆς στερούμεθα τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἀγαθῶν της, ἐπιφυλαττόμενοι αὐτὰ εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν δὲν θέλομεν πλέον ἀπολαύσει τούτων· καὶ ὅμως προτιμῶντες τῆς πραγματικότητος τὴν ἰδανικότητα, καὶ τοῦ βεβαίου τὸ ἄδηλον, καὶ μείζω ἱκανούμενοι ἐκ τῆς ἐλπίδος ἢ ἐκ τῆς ἀπολαύσεως βιοῦμεν ἐν στερήσει. Τίς δὲν καθορᾷ ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ τὴν φανερὰν ἀποκάλυψιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς; πῶς δὲ τοῦτο θὰ ἦτο κοινὸν αἴσθημα τῆς ἀνθρωπότητος. ἐὰν μὴ ἦτο ἔμφυτον; πῶς δὲ θὰ ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρόν, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἐνδόμυχος πληροφορία; πῶς δὲ ὁ Θεὸς τοιοῦτον θὰ ἔθετεν εἰς τὴν φύσιν ἡμῶν αἴσθημα τοσοῦτον ἰσχυρὸν καὶ συγχρόνως τοσοῦτον ἀπατηλόν; Ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ὀφείλομεν πρῶτον νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ καταστρέψωμεν τὸν ὀργανισμὸν αὐτοῦ· ὁ ἄνθρωπος ἄνευ τῆς ἰδέας τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀθανασίας εἶναι ὂν ἀνεξήγητον· ἵνα δ' ἐξηγήσωμεν αὐτόν, δέον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· διότι ἄλλως μένει πρόβλημα ἄλυτον.

Ἀθανασία καὶ ἄνθρωπος εἰσὶν ἔννοιαι ἀρρήκτως συνδεδεμέναι καὶ καθ' ἑαυτὰς μὴ νοούμεναι· ἄνθρωπος καὶ θάνατος καὶ ἐξουθένωσίς εἰσιν ἔννοιαι ἀντίθετοι καὶ ἀσυμβίβαστοι· διότι, πῶς ὁ ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τὸν βίον καταναλώσας δύναται νὰ θνήσκῃ εἰς ἀπώλειαν; πῶς ὁ τὰ ἔργα του ἀπαθανατίζων καὶ τὸ ὄνομά του διαιωνίζων οὗτος βραχὺν μόνον χρόνον νὰ ζῇ; πῶς ὁ δημιουργὸς τῆς ἀθανασίας θνήσκει; οὐχί! ἡ ἐξ οὐρανοῦ λαλοῦσα εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μυστικὴ φωνὴ πληροφορεῖ αὐτὸν περὶ τῆς ἀθανασίας του ὑπὲρ ἧς ἐργάζεται· δι' ὅλου τοῦ βίου του ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὴν αἰώνιον ζωήν· ἡ ἐπίκαιρος αὕτη ζωὴ εἶναι μικρός τις σταθμὸς διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ

ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματός του· τὰ ἀπερίγραπτα ὅρια τοῦ πνευματικοῦ βίου του ζητοῦσιν ἀνάλογον διαιώνισιν τῆς ὑπάρξεώς του. Ὁ χριστιανισμὸς κατέκτησε τὰ ἔθνη, διότι διεβεβαίωσεν αὐτὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἣν ἐπεπόθουν καὶ ἐπεζήτουν· διότι ἡ ἀθανασία εἶναι ἔμφυτος πόθος ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων λαλῆσαν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων ἐπλήρωσεν αὐτῶν τὸ κενὸν χορηγῆσαν τὸ ἐπιζητούμενον ἐφετόν, ὅπερ καὶ ἐρρίζωσε, καὶ ἐβλάστησε, καὶ ηὔξησε καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, προωρισμένον νὰ ἐκτείνῃ τοὺς κλάδους αὐτοῦ ἐφ' ὅλον τὸν κόσμον· ἄρα ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδέαν τῆς αἰωνιότητος, ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ ια'. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ δικαίου.

Ἡ ἀγάπη πρὸς ἀφῃρημένας ἀσχολίας εἶναι ἓν ψυχικὸν φαινόμενον μαρτυροῦν τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς, ὁ δὲ χαρακτὴρ τῶν ἀντικειμένων, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ἡ ψυχὴ ἀνακηρύττει τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς· ἡ ἔμφυτος κλίσις πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τελείου ἐκ τοῦ σχετικῶς τοιούτου, ἡ ἄφατος χαρὰ ἐκ τῆς εὑρέσεως τῆς ἀληθείας, μαρτυροῦσι τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς· ἡ ἀγάπη τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς, εἶναι ἡ κλῖμαξ ἡ ἀνάγουσα τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῆς ὁρατῆς δημιουργίας εἰς ἕτερον κόσμον πνευματικόν, ὁπόθεν ἐποπτεύει τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ, κατανοεῖ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, διακρίνει τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ, καὶ ἀνακαλύπτει τὴν πανταχοῦ παρουσίαν αὐτοῦ· ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ πρὸς αὐτὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἡλίκον ὄντως προτέρημα! ἡλίκη ἐξαιρετικὴ δύναμις! ἡλίκη τιμὴ καὶ δόξα εἰς τὸν χοϊκὸν ἄνθρωπον! πῶς ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ τὸν ἐν τῷ τάφῳ ἀπολλύμενον ἄνθρωπον μὲ τοιαύτας ἐπροίκισε δυνάμεις; τίς ὁ σκοπός; τί τὸ ὄφελος, ἀφοῦ μετὰ θάνατον τὸ πᾶν ἀπόλλυται; πῶς παρὰ φύσιν ὁ χοῦς τέρπεται ἐν ταῖς ἀφῃρημέναις ἐννοίαις; πῶς ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ἀρέσκεται νὰ ἀσχολῆται μᾶλλον περὶ τὰ μεταφυσικὰ ἢ περὶ τὰ φυσικά; πόθεν οὗτος ὁ ἔρως τῶν πνευματικῶν ἐν τῇ ὕλῃ; ποῦ δὲ ἐμφωλεύει οὗτος ὁ ἔρως; ποῦ μεταβαί-

νει ἡ χαρά, ἡ θεία αὕτη πνευματικὴ ἀμβροσία ἡ ζωογονοῦσα τὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐνασχολούμενον ἄνθρωπον; τίς ἡ σχέσις μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος; Τὸ πνεῦμα ὡς τοιοῦτον δύναται νὰ χαίρῃ, διότι ἡ εὕρεσις μιᾶς ἀληθείας εἶναι τελείωσις ἑαυτοῦ· ἀνυψώθη κατὰ μίαν βαθμίδα ἐν τῇ κλίμακι τῆς τελειώσεως, ἀλλὰ ἡ ὕλη διατί νὰ χαίρῃ; ἡ ὕλη τί προσεπορίσατο ἀγαθόν, ἀφοῦ μάλιστα αὕτη ἐπὶ μᾶλλον πονεῖ καὶ ἀλγεῖ, ἐφ' ὅσον αἱ τοιαῦται εὐφρόσυνοι καὶ πνευματικαὶ θυμηδίαι αὐξάνουσι καὶ πληθύνονται; τί ἀπολαύει τὸ σῶμα, ὅταν ἐκ τοῦ οὐρανίου νέκταρος μεθύῃ τὸ πνεῦμα; ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦν μόνον ὕλη, διατί ἡ ὕλη νὰ μὴ ἀρέσκηται νὰ κυλινδῆται ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ μεταρσιωθῇ; ἀφοῦ ἀναμένῃ αὐτὴν τάφος καὶ ἐντελὴς ἀφανισμός, διατὶ θυσιάζει ἑαυτήν; ἀλλὰ τὸ θαυμασιώτερον, διατί νὰ ἀποκαλύπτεται αὐτῇ ὁ Θεός, ἀφοῦ μέλλῃ, νὰ ἀπολέσῃ εἰς τὸ παντελὲς τὴν γνῶσιν αὐτοῦ; Ὁ ἄνθρωπος ἀνερευνᾷ νὰ εὕρῃ τὸν θεῖον δημιουργὸν τῆς φύσεως, τὸν ἀγαθὸν αὐτῆς καλλιτέχνην, τὸν κοσμήτορα τοῦ σύμπαντος καὶ ἐπιγνῷ ἐκεῖνον ἐξ οὗ λαμβάνει τὴν ἰδέαν τοῦ ἁπλέτως ἐν πάσῃ τῇ κτίσει διακεχυμένου καλοῦ· ἡ τάξις, ἡ ἁρμονία ἐν πᾶσιν, ἡ τοῦ σύμπαντος σοφὴ διευθέτησις καὶ διεύθυνσις, τὸ ἔκπαγλον κάλλος καὶ ἡ λάμπουσα ὡραιότης ἀνυψοῖ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν τὴν ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα δημιουργήσασαν καὶ ἀναπτύσσει τὸν θεῖον ἔρωτα τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ, δι' ὧν ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς θείας σοφίας καὶ μυσταγωγηθῇ τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας, δι' ὧν τὰ πάντα συνέστηκε καὶ συντηρεῖται. Ἡ μελέτη τῶν ὄντων ἀποκαλύπτει τὴν ἀγαθότητα τοῦ θείου δημιουργοῦ καὶ ἀναπτύσσει τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὅπερ ἕλκει αὐτὸν πρὸς ἑαυτό. Ἡ ἀενάως ῥέουσα ζωή, ἡ φθίνουσα καὶ αὖθις ἀναφαινομένη, ἡ ἀΐδιος ἀνακαίνισις, ἡ ἐφήμερος καὶ ἅμα αἰώνιος τῶν ὄντων ὕπαρξις, ἡ ἀληθὴς καὶ ἅμα ψευδὴς σκηνὴ τοῦ παγκοσμίου θεάτρου, ἐφ' ἧς ἐμφανίζονται ἐπὶ μικρὸν οἱ παντοῖοι τοῦ κόσμου ἠθοποιοὶ ἵνα ἀφανισθῶσι διὰ παντός, ἀφοῦ ἕκαστος παραστήσῃ τὸ πρόσωπον ἐν τῷ μεγάλῳ δράματι τῷ διαταχθέντι ὑπὸ τοῦ δραματουργοῦ, ἀνάγουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρωταρχικὴν αἰτίαν, εἰς τὴν πραγματικὴν ὑπόστασιν, εἰς τὴν ἄτρεπτον ἀναλλοίωτον καὶ ὡσαύτως ἀεὶ ἔχουσαν ὕπαρξιν, τὴν μόνην ἀλήθειαν, ἣν ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ ὅπως μείνῃ ἐν αὐτῇ καὶ διαιωνίσῃ ἑαυτόν. Τὰ ψυ-

χικὰ ταῦτα φαινόμενα θὰ ἦσαν ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἐὰν ὁ τάφος ἦτο τὸ τελευταῖον ὅριον τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἕπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει πνεῦμα δεκτικὸν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἑπομένως ἀθάνατον, διότι τὸ θνητὸν εἶναι ἀνάξιον τοιαύτης ἀξίας καὶ τιμῆς, ὡς ἀπολλύμενον· ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον· διότι ὅπου γνῶσις Θεοῦ ἐκεῖ καὶ ἀθανασία.

§ ιϐ΄. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις εἶναι ὁ ἀδέκαστος κριτής, ὁ τηρητὴς τοῦ γραπτοῦ νόμου, ὃν ὁ Θεὸς ἐχάραξεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου· ἔδει ὁ νόμος νὰ ἔχῃ τὸν φρουρόν του, καὶ αἱ πράξεις τὸν κριτήν αὐτῶν· ἡ συνύπαρξις τῶν δύο τούτων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μαρτυροῦσι πρῶτον τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, τὸ καταλογιστὸν τῶν πράξεών του, τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ πρὸς τὸν νομοθέτην του, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς του. Διότι, ἐὰν μὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκέκτητο ψυχὴν ἀθάνατον, περιττὸς ἂν ἦν ὁ νόμος, ὀχληρὰ δὲ καὶ παράλογος ἡ συνείδησις· αἱ δὲ τοῦ ἀνθρώπου πράξεις οὐδένα θὰ εἶχον ἠθικὸν χαρακτῆρα ὡς φυσικαὶ ἐνέργειαι· ὅτι ὅμως ὑφίσταται νόμος γραπτὸς καὶ ἄγρυπνος τούτου φύλαξ, τοῦτο μαρτυρεῖ πρῶτον τὸ κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος φρόνημα καὶ δεύτερον ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε ἠθικὴ κατάστασις ἑκάστου ἀνθρώπου ἐργαζομένου ἢ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ πονηρόν, τοῦ τηροῦντος τὸν νόμον, καὶ τοῦ παραβαίνοντος αὐτόν. Ὁ τηρητὴς τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ ἤθους αὐτοῦ· ἡ εἰρήνη τῆς ψυχῆς καὶ ἡ γαλήνη τῆς καρδίας του ἀντανακλῶνται ὡς ἐπὶ κατόπτρου ἐπὶ τῆς γαληνιαίας καὶ ἠρέμου μορφῆς τοῦ προσώπου του, ὁ δὲ βίος αὐτοῦ εἶναι ῥεῖθρον ἡσύχως ῥέον ἐντὸς τερπνῆς πεδιάδος. Ἡ προσδοκία μελλούσης ἀμοιβῆς ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν ἔργων του καὶ τῶν πράξεών του· ἐν γένει ἀποδέχεται ταύτην μετὰ πεποιθήσεως. Ὁ τοῦ νόμου παραβάτης καὶ ὅλως τεταραγμένος ἐκ τοῦ ἀδιαλείπτου ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως παρέχει εἰκόνα οἰκτρὰν καὶ ἀποτρόπαιον· ἡ εἰρήνη καὶ ἡ γαλήνη, αἱ δύο αὗται περιστεραί, τὰ ἱερὰ σύμβολα τῆς ἀρετῆς καὶ ἀγαθότητος, ᾤχοντο ἀπιοῦσαι· σκυθρωπότης, κατήφεια, ἀνία, ἀκηδία καὶ ἀπελπισμὸς σκιεροῖς χρώμασι ζωγραφοῦνται ἐπὶ τῆς ἐξαγριωθείσης καὶ

ἀλλοιωθείσης φυσιογνωμίας του· ἀναμένει τὴν τιμωρίαν· ἀλλ' ἰδοὺ βλέπομεν ἀμφοτέρους κατερχομένους εἰς τὸν τάφον καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πλακὸς τοῦ μοχθηροῦ ἀναγράφονται διθύραμβοι καὶ σύμβολα νίκης καὶ τροπαίων, ἐπὶ δὲ τῆς ἀκατεργάστου πλακὸς τοῦ ἀγαθοῦ εἰκονίζεται κλάδος φοίνικος, ἔστιν ὅτε καὶ καλύπτεται ὑπὸ τὸν χοῦν ἄδοξος καὶ ἀφανής, καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ ὁ καλύψας τὸ ἀθλητικὸν σῶμα ρένει ἄγνωστος· πόθεν αὕτη ἡ ἀντίθεσις; ποῦ ἡ δικαιοσύνη; Μὴ ἠπατήθη ὁ δίκαιος; μὴ εἰς κενὸν ἔδραμε; ποῦ ἡ προσδοκωμένη ἀνταμοιβή, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθησε, καὶ ἣν μετὰ ἱερᾶς ἀπεδέχετο πίστεως; ἰδοὺ ἀπῆλθε καὶ ὁ τάφος ἐκάλυψεν αὐτὸν εἰς τὸ παντελές· μὴ φροῦδαι αἱ προσδοκίαι αὐτοῦ; μὴ ἐπλάνησεν αὐτὸν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς του; Ἰδοὺ ὁ μοχθηρὸς ὁ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἐλεγχόμενος, τολμηρὸς παραβάτης τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπέρανε τὸν βίον ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, καὶ τάφου λαμπροῦ ἠξίωται καὶ τὰ μνημεῖα τῆς δόξης του αἰώνια. Μὴ παράλογος ὁ φόβος καὶ ἡ ταραχή, καὶ ἄσκοπος ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως; οὐχί! ὁ δίκαιος δὲν ἠπατήθη· διότι ζήσας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἔζησε κατὰ τὸν προορισμόν του· ὁ νόμος ἐτέθη, ἵνα ὁ ἄνθρωπος δυνηθῇ νὰ τηρήσῃ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ δυνηθῇ νὰ συντηρηθῇ, ἀναπτυχθῇ καὶ προαχθῇ τελειούμενος· ὅθεν ὁ τηρῶν τὸν νόμον δὲν ἀπατᾶται· διότι ἐκπληροῖ τὸν προορισμόν του· ἀλλ' οὐδὲ ὁ παραβάτης τοῦ νόμου ἀπατᾶται, διότι διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου καταπολεμεῖ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ βαρείας φέρει τὰς εὐθύνας καὶ ἔχει γνῶσιν τῆς ἐνοχῆς του· ἡ συνείδησις τὸν πληροφορεῖ. Ἀλλὰ διατί ἡ θεία δίκη δὲν ἀπέδωκεν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ; διὰ τοῦτο ἀκριβῶς· διότι ὁ ἄνθρωπος ζῇ καὶ μετὰ θάνατον· ἐν τῇ ἀλήκτῳ δὲ καὶ αἰωνίᾳ ζωῇ οἱ μὲν δίκαιοι θὰ λάβωσι τὴν ἀμοιβὴν τῶν πόνων αὐτῶν, οἱ δὲ πονηροὶ τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας αὐτῶν. Τὸ ἰδίωμα τῆς θείας δικαιοσύνης θὰ ἦτο λέξις κενὴ ἄνευ ἐννοίας, ἄνευ σημασίας, ἐὰν αὕτη δὲν ἀπέδιδεν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος καὶ δικαιοσύνας ἀγαπᾷ, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ ἀρετὴ ἀμείβεται, καὶ ἡ κακία κολάζεται. Ἐπειδὴ δ' ἐνταῦθα ἡ θεία δίκη δὲν ἐκδηλοῦται πληρουμένη, ἔπεται ὅτι ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, ἥτις ἀναμένει πάντας, θὰ πληρωθῇ ἡ θεία δικαιοσύνη· ἡ συνείδησις ἄρα εἶναι τρανὴ ἀπόδειξις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς αὐτου. Περὶ τῆς πεπλανημένης συνειδήσεως ἱκανὸν νὰ εἴπωμεν,

ὅτι καὶ αὕτη μαρτυρεῖ ὕπαρξιν τῆς συνειδήσεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἀπολέσας ὁ ἄνθρωπος τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἀπεπλάνησε τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ, ἥτις ἐλέγχει ὅμως πάντοτε τὴν παράβασιν τοῦ νόμου. Περὶ δὲ τῆς πεπωρωμένης συνειδήσεως, λέγομεν ὅτι τοῦτο εἶναι συμβεβηκός, ὡς ἀποτέλεσμα ἄκρας μοχθηρίας· δὲν ἀναιρεῖ δὲ τὴν γενικὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι ἀδέκαστος κριτής. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δίκη ὑποθέτει ἐλευθερίαν, ἡ δὲ ἐλευθερία ὂν λογικόν, ἕπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος δίδων δίκας τῶν πεπραγμένων του εἶναι ὂν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ἔχων συνείδησιν τῶν πράξεών του δι' ἃς τιμωρεῖται ἢ ἀντιμείβεται· πάντως ἄρα οἱ μὴ ἐνταῦθα ἀμειβόμενοι θὰ λάβωσι τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ τῇ αἰωνίῳ καὶ ἀτελευτήτῳ.

Τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως ὁ τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ (Ζ' 15—23) περιγράφει οὐχὶ δογματικῶς, ἀλλὰ ψυχολογικῶς, φιλοσοφικῶς; καὶ δι' ὀρθῶν συλλογισμῶν ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι γραπτὸς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ἡ συνείδησις ἐτέθη ὁ ἀληθὴς τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου κριτής. Ἡ συνείδησις ἀείποτε ὁμολογεῖ τὸ κατὰ νόμον ἢ οὐ κατὰ νόμον γενόμενον, ὑποστηρίζει τὴν ἀλήθειαν, τιμᾷ τὴν ἀρετήν, ἐπαινεῖ τὴν φρόνησιν καὶ ἀναγνωρίζει αὐτὰ ὡς τὰ μόνα καλὰ καὶ θεάρεστα καὶ λογικῷ ὄντι πρέποντα. Ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ἠχεῖ ἔναυλος εἰς τὰς ἀκοὰς παντὸς ἀνθρώπου. Τὴν ὕπαρξιν τῆς φωνῆς ταύτης οὐδεὶς τῶν εὖ φρονούντων ἠρνήθη· οὐδὲ τὸν ἔλεγχον αὐτῆς, οὐδὲ τὸν πόλεμον ὃν διεγείρει κατὰ τοῦ παραβάτου τοῦ θείου νόμου, κατὰ τοῦ παραβάτου τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν πεποιθήσεων. Ἡ συνείδησις ἄρα εἶναι μαρτύριον τοῦ ἐν ἡμῖν ὑπάρχοντος ἠθικοῦ γραπτοῦ νόμου, ὃν ὁ Θεὸς ἐνέγραψεν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τελειοποίησιν τῆς ἀθανάτου αὐτῶν ψυχῆς.

§ ιγ'. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου φέρομεν τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ Θεοῦ ἀποκάλυψιν, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος διδάσκεται τὰς ὑπερφυσικὰς ἀληθείας, καὶ γνωρίζει ὅσα αὐτῷ σωτήρια καὶ ὠφέλιμα. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ὀφείλει πολ-

λάκις ὁ ἄνθρωπος τὴν σωτηρίαν τῆς τε ψυχῆς καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ· αὕτη ρύεται αὐτὸν ἐκ κινδύνου διὰ μυστικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀναγγέλλει αὐτῷ ἐγρηγορότι ἢ καθεύδοντι τὰ πόρρω αὐτοῦ λαβόντα χώραν καὶ τὰ οὔπω εἰς ἔργον ἐλθόντα, καὶ ἀποκαλύπτει αὐτῷ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ. Τὰ ἱστορικὰ ταῦτα γεγονότα εἰσὶ τοσαῦτα μαρτύρια ὑποστηρίζοντα τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀξίαν, τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Οἱ τὰς ἀληθείας ταύτας ἀρνούμενοι, ἀρνοῦνται ἑαυτούς, καὶ ἀγνοοῦσι τὸ ὕψος τῆς ἑκυτῶν ἀξίας, καὶ τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας αὐτῶν, ὡς καὶ τὸ πόθεν ἦλθον καὶ ποῦ πορεύονται· διὸ καὶ δίκην ζῴων ἀλόγων τὸ τοῦ βίου αὐτῶν διατρέχουσι στάδιον καὶ πρὸς τὸ τέρμα ἀφικνοῦνται ἔμφοβοι, καὶ ἔντρομοι ἵστανται πρὸ τοῦ χαίνοντος τάφου. Ποσάκις οἱ τοιοῦτοι ὑλισταὶ πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφοῦντες εἰσάγονται εἰς ὑγιεστέρας σκέψεις καὶ ἀνομολογοῦσι τὴν πλάνην αὐτῶν ; Ποσάκις ἀρνοῦνται ὅλον τὸ παρελθὸν τοῦ βίου αὐτῶν διὰ τὰς πρὸ τοῦ χείλους τοῦ μέλλοντος νὰ δεχθῇ αὐτοὺς τάφου μορφουμένας πεποιθήσεις περὶ ἀθανασίας ψυχῆς ; Καὶ πολλάκις τοῦτο συμβαίνει· διότι οἱ πρὸς τὸ τέρμα τῆς ζωῆς ἐγγίζοντες γίνονται πλησιέστεροι πρὸς τὴν ἄλλην ζωήν· ἡ ψυχὴ ἤδη ἀπέρριψε μέγα μέρος τοῦ φόρτου, καὶ οἱ δεσμοὶ οἱ συγκρατοῦντες αὐτὴν ἐν τῇ γῇ τείνουσι νὰ διαλυθῶσι· τὸ πνεῦμα ἀπηλλάγη πολλῶν ματαίων ἀσχολιῶν. καὶ ἡ καλύπτουσα αὐτὸ ἀχλὺς τοῦ σκότους ἤρθη· τὸ φῶς τῆς αἰωνίου ζωῆς εἰσέδυ καὶ κατηύγασε τὴν ἐσκοτισμένην διάνοιαν, ἥτις ἔκθαμβος ἀτενίζει πρὸς τὸ ἀνατεῖλαν οὐράνιον σέλας, καὶ ζητεῖ νὰ διερευνήσῃ τὰ περὶ αὐτοῦ· μελετᾷ τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ ἐν τῇ μελέτῃ παραδίδει τὸ πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος, ὅλως πεποιθὼς εἰς αὐτήν· ἡ αἰώνιος ζωὴ ἤδη ἀπεκαλύφθη εἰς αὐτόν.

§ ιδ'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυομένη ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ βίου.

Ὁ χριστιανικὸς βίος ἐθεωρήθη ὡς ὁ ἐμπρέπων καὶ προσήκων βίος τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ τίς ὁ λόγος ; ὁποῖον τὸ αἴτιον ; τί ἔστιν ὁσιότης ; τί ὅσιος βίος ; τί σημαίνουσιν αἱ ἀφῃρημέναι αὗται ἔννοιαι ; μή εἰσι λέξεις κεναὶ ἐστερημέναι σημασίας ; μὴ ἡ ἀνθρωπό-

της ἐπλανήθη ἐν τῇ ἐκτιμήσει τοῦ ἠθικοῦ νόμου; μὴ ἐσφαλμένοι ἰδέαι περὶ τῶν νόμων τῆς ζωῆς, περὶ ἑαυτῆς, περὶ τοῦ προορισμοῦ της ἤγαγον εἰς ἀτόπους δοξασίας καὶ πεπλανημένας ἀρχὰς δι' ἃς διεκρίθη ὁ βίος εἰς ὅσιον καὶ ἀνόσιον, εἰς ἅγιον καὶ ἐναγῆ; πῶς δὲ ἡ πλάνη διεδόθη καθ' ὅλα τὰ πέρατα τοῦ κόσμου; πῶς ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης, ἅπασαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ γλῶσσαι νὰ ἔχωσι λέξεις σημαντικὰς τοιούτων ἰδεῶν; πῶς καὶ οἱ ἄγριοι αὐτοὶ νὰ πρεσβεύωσιν ὡς θεμελιώδες δόγμα τῶν θρησκειῶν των τὴν ἀρετήν; ἐξετάσατε ὅλας τὰς ἀρχαιοτάτας θρησκείας ὅλων τῶν ἠπείρων τῆς ὑδρογείου σφαίρας, περιέλθετε πᾶσαν τὴν γῆν, ἐρευνήσατε τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὰ βάθη τῆς Ἀμερικῆς, εἰσέλθετε εἰς τὰς χώρας τῶν ἀγρίων, ἐπισκέφθητε τὰς νήσους τοῦ ὠκεανοῦ, μελετήσατε ἐκ τοῦ πλησίον τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῶν θρησκειῶν τῶν ἀπωτάτων χωρῶν, ἃς ἀπεμόνωσαν αἱ ἀποστάσεις ἀπ' αἰώνων, καὶ θέλετε βεβαιωθῇ, ὅτι πκρ' ἅπασι τούτοις τιμᾶται ὁ ὅσιος καὶ ἅγιος βίος, καὶ πάντες πρεσβεύουσιν, ὅτι μόνοι οἱ ὁσίως βιώσαντές εἰσι μακαριστοί, ἀγαπητοὶ τῷ Θεῷ καὶ εὐδαίμονες. Οὐδεὶς λαός ποτε ἐδόξασεν ὅτι ὁ ἀνόσιος καὶ ἐναγὴς βίος, εἶναι ὁ ἐμπρέπων καὶ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου βίος, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ ἠθικὸν νόμον· ἐν ταῖς πενιχραῖς καὶ ἁπλουστάταις καλύβαις τῶν πιθηκοειδῶν καννιβάλων ἀκούομεν ἐπαινούμενον τὸ ἀγαθὸν καὶ ψεγόμενον τὸ κακόν, τιμώμενον τὸν ἐνάρετον καὶ ἀτιμαζόμενον τὸν κακοήθη. Ἰδοὺ οἱ λόγοι ἀνδρὸς ἐπὶ πολλὰ διατρίψαντος ἔτη μεταξὺ αὐτῶν, καὶ μελετήσαντος τὰς ἀγρίας τῶν καννιβάλων φυλάς. Ὁ Haekel λέγει ὅτι ἐν ταῖς καλύβαις αὐτῶν ἀκούονται ὑψηλὰ διδάγματα ἐφάμιλλα πρὸς τὰ τῶν μεγαλητέρων φιλοσόφων· «οἱ χυδαῖοι καὶ οἱ κακοὶ ἄνθρωποι εἶναι κοινοὶ ὡς ὁ κατακατούμενος χόρτος· οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ προσφιλέστεροι»· ἡ ἐλπὶς εἶναι ἡ στήλη τοῦ κόσμου· ἐπὶ τῆς ὑπομονῆς ὁ οὐρανὸς ἐρείδεται. Ὁ κονιορτὸς ἐπιστρέφει πρὸς τὸν ῥίπτοντα αὐτὸν κτλ. πόθεν ἡ διάκρισις αὕτη; Τίς ὁ λόγος τοῦ ἐπικρατήσαντος περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας γενικοῦ τούτου φρονήματος; ἀλλὰ πόθεν ἡ εὐδιάθετος ὁρμὴ πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν κακίαν πόθεν ἡ προαίρεσις πρὸς ἐργασίαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀποφυγὴν δὲ τοῦ κακοῦ; πόθεν ὁ ὑπὲρ ἀφηρημένης ἐννοίας ἀγών; πόθεν ἡ ἐμμονὴ ἐν τῷ ἀγῶνι; πόθεν ἡ καρτερία ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἀγῶνος; πόθεν ἡ αὐταπάρνησις; πόθεν ὁ πόλεμος κατὰ τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν; πρὸς τίνα ἀντιμαχεται; ὑπὲρ

τινος δὲ ἀγωνίζεται ; τίς ὁ ἐπικρατήσων μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ φρονήματος τῆς σαρκός, μετὰ τὴν νέκρωσιν τῶν παθῶν ; ποῖον δὲ πρόκειται ἆθλον ; ὑφίσταται ἆρά γε ὁ ἀγωνοθέτης ; ὑπάρχει ὁ στέφανος τοῦ ἀθλητοῦ ; πῶς ἐν ᾧ οὐδὲν καθορᾷ, ἐκθύμως ἀγωνίζεται ; πῶς ἡ ἀμφιβολία δὲν προξενεῖ τὸν κάματον εἰς τὸν ἀγωνιστήν ; πῶς αἱ τέρψεις τοῦ κόσμου, αἱ ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων, ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ ἐπίδειξις, ἡ λαμπρότης τοῦ βίου ἀποβάλλουσι τὴν ἰσχύν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ χοϊκοῦ ἀνθρώπου ; πόθεν ἡ πρὸς τὰ συγγενῆ ἀποστροφή, πρὸς δὲ τὰ ξένα φιλία ; μὴ ὁ ἄριστος τῶν ἀνθρώπων ἔπαθε φρενοπάθειαν ; μὴ διεφθάρη τὸ λογικὸν αὐτοῦ ; ἀλλ' ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ πάθησις προάγουσι καὶ ἀναδεικνύουσι τὸν ἄνθρωπον εἰκόνα Θεοῦ πολίτην τοῦ οὐρανοῦ, ἐν σώματι ἄγγελον· διατὶ ἡ κατάστασις αὕτη νὰ μὴ εἶναι ἡ ὑγιὴς τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ κατάστασις ; πῶς δὲ ἡ πάθησις καὶ ἡ διαφθορὰ ἀντίθετα παράγουσιν ἀποτελέσματα ; διατὶ δὲ ὁ ὑγιὴς θεωρούμενος νοῦς καταβιβάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ἀποκτηνώσεως ; πόθεν ἡ ἀντίστροφος αὕτη λογική ; πῶς τὸ ὑγιὲς νὰ διαφθείρῃ καὶ καταστρέφῃ, τὸ δὲ πάσχον νὰ θεραπεύῃ καὶ ἀνεγείρῃ ; μάλιστα δὲ νὰ τελειοῖ καὶ ἀναδεικνύῃ τὸν ἄνθρωπον εἰκόνα Θεοῦ ; τίς ἤγαγε τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ λαμπρὸν κάλλος τὸ περικοσμοῦν σήμερον αὐτήν ; ὁ ἀνόσιος ἢ ὁ ὅσιος βίος ; πῶς δὲ ὁ τοιαύτην ἔχων διαπλαστικὴν δύναμιν δύναται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα νοσηρᾶς καταστάσεως ; μὴ ὁ διαπλασθεὶς καὶ τελειωθεὶς ἄνθρωπος εἶναι ψευδὴς ἐπίδειξις, ἐξάμβλωμα τοῦ διαστραφέντος ζωώδους φρονήματος τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου ; μὴ ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Νεύτων, ὁ Κοπέρνικος, οἱ μεγάλοι ὅλων τῶν ἐθνῶν ἄνδρες, οἱ ἅγιοι πάντες οἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοξασθέντες καὶ ἐν αὐτῇ τῇ γῇ εἰσιν ἀτελέστεροι τῶν ἀξέστων, τῶν ἀμαθῶν, τῶν ἐν τῇ ὕλῃ κυλινδουμένων ἀνθρώπων ; Πῶς ὅμως ἡ κοινὴ γνώμη ὁμολογεῖ αὐτοὺς μεγάλους σοφοὺς καὶ τελείους ἄνδρας ; μὴ ἡ κοινὴ γνώμη ἐπλανήθη εἰς τὰς κρίσεις αὐτῆς ; ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι τὸ φρόνημα τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει· πάντες δὲ ὁμοῦ δὲν σφάλλονται· ἆρα ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ὁ ἀληθὴς κριτὴς ὁ ἀσφαλῶς κρίνων περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας ἑκάστου πράγματος· ὅ,τι δ' αὕτη ἐπιδοκιμάζει, εἶναι τὸ ὄντως δόκιμον, ὅ,τι δὲ ἀποδοκιμάζει εἶναι τὸ ὄντως ἀδόκιμον. Ἆρα οἱ σοφοὶ ἄνδρες εἶναι ἀνώτεροι τῶν ἐν τῇ ὕλῃ ἀξέστων καὶ ἀμαθῶν. Ἆρα καὶ ὁ ὅσιος βίος εἶναι ἡ τε-

λειωτικὴ δύναμις ἡ ἀναδεικνύουσα τὸν ἄνθρωπον τὸ λαμπρότερον, τὸ ὡραιότερον καὶ τὸ εὐγενέστερον τῶν ἐπὶ γῆς δημιουργημάτων. Ἀλλὰ πρὸς τίνα σκοπὸν ἡ τελείωσις, ὁ μάταιος οὗτος πόνος, ἀφοῦ ἡ αὐτὴ μοῖρα ἐπιφυλάσσεται πρός τε τὸν τέλειον καὶ ἀτελῆ; ἀφοῦ ἡ ψυχρὰ πλὰξ τοῦ τάφου θὰ καλύψῃ ἀμφοτέρους εἰς τὸ παντελές, ἡ δὲ προσωπικότης αὐτοῦ θὰ ἐξαφανισθῇ ἐν τῇ ἐξατμίσει τῶν μορίων τοῦ σώματός του, ἅτινα εἰσέρχονται ἐν τῷ γενικῷ χωνευτηρίῳ, ὅπως διὰ νέων συνδυασμῶν νέας μορφώσωσιν ὑπάρξεις, νέον παραστήσωσι πρόσωπον ἐν τῇ δημιουργικῇ παλιγγενεσίᾳ; Μὴ ἐσφαλμένη ἀρχὴ εἰς σφαλερώτερον καταλήγει πέρας; ἀλλὰ τότε διατὶ ἡ πάνσοφος δημιουργικὴ δύναμις ἐνέθηκε τὴν τελειωτικὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμιν, τὴν δύναμιν νὰ ἐκτρέπηται ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν βίου εἰς τὸν παρὰ φύσιν, ὅπως ἀποβῇ λαμπρότερος μετὰ πόνου, μόχθου καὶ θυσιῶν, ἀφοῦ οὐδεὶς ὁ σκοπὸς τῆς τελειώσεως; Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἀποκρούει τὸ ἄσκοπον, διότι ἐλέγχει ἀτέλειαν. Τίς λοιπὸν ὁ σκοπός; Ἰδοὺ τὸ ζήτημα τὸ δεόμενον μελέτης καὶ μεγάλης προσοχῆς· ζητητέον λοιπὸν τίς ὁ σκοπὸς τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου δι' ἐναρέτου καὶ ὁσίου βίου.

Ὁ σκοπὸς τῆς τελειώσεως δι' ἠθικοῦ καὶ ἐναρέτου βίου ὡς ἔργον θείας βουλῆς καὶ σοφίας δέον νὰ εἶναι σκοπὸς ὑψηλός, μέγας, καὶ θεῖος καὶ ἄξιος τῆς θείας βουλῆς. Ἡ ἐπιζητουμένη τελείωσις καὶ ἁγιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπιζήτησις τῆς ἀποθεώσεως αὐτοῦ· διότι τέλειος καὶ ἅγιος εἶναι μόνος ὁ Θεός· σκοπὸς ἄρα τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου δι' ἠθικοῦ καὶ ὁσίου βίου εἶναι ἡ ἀποθέωσις τοῦ ἀνθρώπου· θεὸν λοιπὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐπεζήτησε νὰ ἀναδείξῃ τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο ἐνέσπειρεν αὐτῷ τὴν δύναμιν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν τελείωσιν δι' ἣν ὁ ἄνθρωπος μοχθεῖ καὶ ἀγωνίζεται. Ἡ μυστικὴ τοῦ Θεοῦ φωνὴ ἡ λαλοῦσα ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐνισχύει αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι, οὗ ἀγωνοθέτης εἶναι ὁ Θεός, ὃς ἀοράτως ποδηγετεῖ αὐτὸν καὶ στηρίζει, ἐν εὐρυχώρῳ τίθησι τοὺς πόδας αὐτοῦ, λαλεῖ ῥήματα ζωῆς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸ σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος δι' ὃ ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὔτε ὁ κόσμος μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν τέρψεων, οὔτε αἱ αἰσθήσεις μεθ' ὅλων τῶν ἀπολαύσεων καὶ τῶν ἡδονῶν, οὔτε ἡ δόξα, ἡ λαμπρότης καὶ ἡ τοῦ βίου περιφάνεια δύνανται νὰ ἰσχύσωσι κατὰ τοῦ ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ὁσίου βίου· ἡ φωνὴ ἡ

μυστικῶς λαλοῦσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοσοῦτον σαφὴς καὶ εὐκρινὴς ὥστε κατανοεῖται τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πεπολιτισμένου, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ ἀγρίου. Αὕτη ἡ φωνὴ ἀναδεικνύει τοὺς κατα-πεπτωκότας καννιβάλους ἀνθρώπους, καὶ αὕτη διατηρεῖ τὰ διακρίνοντα τὸν ἄνθρωπον χαρακτηριστικὰ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ τῶν τελειοτέρων πιθήκων. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν δὲν ἐπλάσθη, ἵνα χαθῇ, ἀλλ' ἵνα γείνῃ κοινωνὸς τῆς τοῦ Θεοῦ ἁγαθότητος καὶ μακαριότητος. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ ιε΄. Θρησκευτικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ θρησκεία μαρτυρεῖ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· διότι θρησκεία ἐστὶν ἔμφυτος διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ ἀπολύτου πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Τὴν διάθεσιν ταύτην ἐλάβομεν ἔμφυτον, διότι αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὁρμεμφύτως κινεῖται εἰς ἐπιζήτησιν τοῦ ἀπολύτου πνεύματος καὶ αὐθορμήτον ἀνάγεται πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἅμα τῇ ἐκκινήσει αὐτοῦ πρὸς γνῶσιν τῶν κύκλῳ αὐτοῦ ἀντικειμένων, οὐδαμοῦ ἵσταται, οὐδαμοῦ ἐπαναπαύεται, ἀεὶ κινεῖται καὶ ἀεὶ νέας ἐπιζητεῖ γνώσεις· σπεύδει δὲ νὰ ἀναχθῇ πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, πρὸς ὃ πέποιθεν, ὅτι ἐν αὐτῷ εὑρήσει τὴν ἐπιζητουμένην ἀνάπαυσιν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐστι καθολικὸν φαινόμενον· διότι ἐν ἅπασι τοῖς λαοῖς καὶ ταῖς φυλαῖς τῆς γῆς ἀνευρίσκομεν τὸ φαινόμενον τοῦτο. Οὐδεὶς ὑπῆρξε λαὸς ἄνευ θρησκείας· οὐδεὶς ὑπῆρξε λαὸς ἄνευ λατρείας τοῦ θείου· ἡ θρησκεία καὶ ἡ λατρεία τοῦ θείου μαρτυρεῖ τὴν ἔμφυτον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὁρμὴν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ θείου. Ἡ ἄρνησις τῆς ἀληθείας ταύτης ἐστὶν ἄρνησις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Πρὸς τὸν ἀρνούμενον ταύτην οὐδένα ἔχομεν νὰ ἀποτείνωμεν λόγον, διότι οὗτος ἤδη ἠρνήθη ἑαυτόν, ἠρνήθη τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν, ἠρνήθη τοὺς πόθους τοῦ ἑαυτοῦ πνεύματος, τοὺς πόθους τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς. Ὁ λόγος ἡμῶν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ὁμολογοῦντα τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ φύσιν, τὴν ἔμφυτον ὁρμὴν τοῦ ἑαυτοῦ πνεύματος πρὸς ἐπιζήτησιν τοῦ θείου, τὴν ἔμφυτον ἐνδελέχειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πρὸς ἀνύψωσιν ἀπὸ τῶν γηΐνων καὶ πρὸς ἐπανάπαυσιν αὐτῆς ἐν τῷ

ἀπολύτῳ πνεύματι. Ἡ θρησκεία μαρτυρεῖ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, διότι αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνδυμύχου τοῦ ἀνθρώπου πληροφορίας περὶ τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα· Ἡ θρησκεία ὑπῆρξε τὸ ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν· Προσέτι ἡ θρησκεία ἐστὶ τὸ λογικὸν ἐξαγόμενον, τὸ ἐκ τῆς ἐνδελεχείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς ἐπιζήτησιν τοῦ ἀπολύτου πνεύματος προκῦπτον· διότι τὸ πνεῦμα τὸ ἐπιζητοῦν τὸ θεῖον ἀπόλυτον πνεῦμα δὲν δύναται νὰ σπεύδῃ εἰς τὸ κενόν· δὲν δύναται νὰ πλανᾶται· σπεύδει καὶ ἀνάγεται πρὸς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, διότι ἐβεβαιώθη περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ· διότι συναισθάνεται τὴν πρὸς αὐτὸ συγγένειαν αὐτοῦ. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει συναίσθησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀθανασίας καὶ σπεύδει πρὸς τὴν ἀθανασίαν· πνεῦμα ζητοῦν τὴν ἀθανασίαν ἀδύνατον νὰ εἶναι θνητόν. Ἡ ἀθανασία σπεύδει πρὸς τὴν ἀθανασίαν· ἡ ὁρμὴ τοῦ πνεύματος μαρτυρεῖ τὴν ἀθάνατον αὐτοῦ φύσιν· ἡ θρησκεία ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὸ θεῖον πνεῦμα μαρτυρεῖ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀλήθεια αὕτη μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν ἀναπτυσσομένων ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου θρησκευτικῶν ἀρετῶν· αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐν τῇ θρησκείᾳ τῆς ἀποκαλύψεως ἐμφανίζονται ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ χάριτι. Τὸ φαινόμενον τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἀληθῆ τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπικοινωνίαν καὶ τὴν θείαν ἐπενέργειαν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ θρησκευτικαὶ ἀρεταὶ τοῦ χριστιανοῦ εἰσὶ λαμπρὸν μαρτύριον τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον· θεία δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπικοινωνία καὶ μετάδοσις θείων χαρισμάτων μαρτυρεῖ ἀθανασίαν ψυχῆς· ὥστε ἡ θρησκεία μαρτυρεῖ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

§ ις'. Ἡ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τῆς ἐμφύτου ὁρμῆς πρὸς λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἕτερον περίεργον φαινόμενον καὶ ὅλως ἀνεξήγητον διὰ ὑλιστιστικὰς θεωρίας εἶναι ἡ λατρεία τοῦ θείου. Τί ἄρα γε εἶναι τὸ φαινόμενον τοῦτο; τίς ἡ τοῦ ἀγνώστου αὕτη ἐπιθυμία; τίς ἡ ἔφεσις; ὁ πόθος καὶ πολλάκις ὁ ἔρως τοῦ θείου; διατί ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία νὰ ζητῇ νὰ καταλίπῃ τὰ γήϊνα, ἵνα ὑψωθῇ πρὸς τὰ οὐράνια, ὅπως λα-

τρεύσῃ τὸ θεῖον καὶ ἐπιδείξῃ τὴν πρὸς αὐτὸ ἀφοσίωσίν του; τίς ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ σώματος, πρὸς ἀπομόνωσιν τοῦ ἐν ἡμῖν ἑτέρου ὄντος τοῦ διακρίνοντος ἑκυτὸ τοῦ σώματος διὰ τοῦ ἐγωϊσμοῦ; τί ἐστι τὸ αὐτοκαλούμενον ἐγώ, τὸ ζητοῦν νὰ ἀποσπασθῇ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος, ὅπως ἐλεύθερον ἐπιδοθῇ εἰς ἀσχολίαν ὅλως ἀφηρημένων, εἰς θεωρίαν ξένων πρὸς τὴν περιστοιχοῦσαν αὐτὸ φύσιν; πῶς ὁ ὑλικὸς ἄνθρωπος νὰ ἀρέσκηται νὰ ἐντρυφᾷ εἰς ἀφηρημένας ἐννοίας; τί εἰσιν αἱ ἀφηρημέναι ἔννοιαι; ἰδοὺ θεόληπτός τις ἠρνήθη τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου, ὅπως ἀφιερωθῇ εἰς τὴν θεραπείαν ἀοράτου τινὸς ὄντος, καὶ ὑποβαλλει ἑαυτὸν εἰς τὸ ἀπόλυτον αὐτοῦ θέλημα· διατί ἡ ἐξάρτησις αὕτη; τί τὸ παρορμῶν αὐτὸν εἰς τοιαύτην τοῦ οἰκείου θελήματος ὑποδούλωσιν· ἰδοὺ οὗτος ἐνώπιον μικροῦ ἀνθυλλίου ὑμνεῖ τὸν σοφὸν καλλιτέχνην του· ἡ ὡραιότης αὐτοῦ γεννᾷ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ αἴσθημα λατρείας, ἥτις τονίζει τὸ ᾆσμά του πρὸς δόξαν τοῦ δημιουργοῦ του· τὰ χείλη του ψάλλουσι τὴν ἀόρατον φύσιν, ὑμνεῖ ἡ γνῶσσα τὴν ἀθέατον δύναμιν, ἡ δὲ καρδία εὐφραίνεται, καὶ τὸ πνεῦμά του ἀγάλλεται διὰ τὴν λατρείαν ταύτην· φρονεῖ, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον, ὅπερ τῷ ἐπέβαλλε μυστική τις φωνή, πρὸς ἣν ὤφειλε νὰ ὑπακούσῃ· διὰ δὲ τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην ἀπέρχεται πλήρης εὐχαριστήσεως· ἀλλ' ἰδοὺ μόλις τὸ βῆμα τὴν θέσιν μετήλλαξε καὶ νέα ἀντικείμενα προσβάλλουσι τὴν ὄψιν του, νέα αἰσθήματα ἀναπτύσσονται εἰς τὴν καρδίαν του, ἡ δὲ γλῶσσά του πρόθυμος αὖθις ψάλλει τὰ θαυμάσια τῆς σοφίας ἔργα τοῦ θαυμασίου κοσμήτορος· εἰς ἕκαστον βῆμα ἀποκαλύπτει καλλιτεχνήματα· εἰς ἕκαστον βλέμμα ἀνακαλύπτῃ ἀριστουργήματα· ἕκαστον δὲ καλλιτέχνημα καὶ ἀριστούργημα ἰδιαιτέραν ἐπιζητεῖ ὑμνῳδίαν· ἡ σοφία, ἡ ἀγαθότης, ἡ πρόνοια ἡ ἐμφαντικῶς ἐκδηλουμένη ἐν πᾶσι προκαλοῦσι τὸν θεατὴν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν δημιουργίαν καὶ νὰ ἀναχθῇ πρὸς τὸν δημιουργὸν αὐτῆς, πρὸς ὃν ὁ θαυμασμὸς ὁ ἐγερθεὶς ἐκ τῆς θέας τῶν δημιουργημάτων ἐξεβίκσεν· ἰδοὺ οὗτος βαδίζει ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς ἀγνώστους χώρας· οὐχὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, διότι οἱ οὐρανοί εἰσιν ἀντικείμενον τῆς μελέτης αὐτοῦ· οὗτοι ὑπῆρξαν ἡ δευτέρα βαθμὶς τῆς ἀναγαγούσης αὐτὸν κλίμακος εἰς τὸν μακρὰν τοῦ κόσμου τούτου χῶρον, ὃν μόνον ὁ ἔσω ἄνθρωπος διὰ μυστικῆς πληροφορίας ἐπέγνω ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος λαβὼν τὰ πτερά, οὐχὶ τῆς φαντασίας, ἀλλὰ τοῦ ὕμνου καὶ τῆς λατρείας ἀπέπτη μακρὰν τοῦ κό-

σμου, ἐπὶ δὲ τῆς γῆς ἐγκατέλιπε μόνον τὸ σκήνωμα ἀναπνέον, ὅπως ἐπαναλάβῃ αὖθις ἐν τῇ ἐπανόδῳ του, καὶ συνεχίσῃ τὸ ἐπὶ γῆς ἔργον τῆς λατρείας τοῦ θείου δημιουργοῦ, πρὸς ὃν ἐπιποθεῖ νὰ μεταβῇ καὶ παραμείνῃ, ὅπου ἡ ἀγάπη καὶ ἡ λατρεία συνεχῶς μετέφερον. Ὁ βίος αὐτοῦ ὅλως ὑπῆρξε σειρὰ ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ γηίνου κόσμου· τροφὴ αὐτῷ ὑπῆρξεν ἡ τροφὴ τοῦ πνεύματος· τέρψις δὲ ἡ μελέτη τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ· πηγὴ ἄενος ῥέουσα ἐγεννήθη ἡ ὑμνῳδία τῶν χειλέων του· ἡ δὲ καρδία του τόπος ἁγιάσματος πρὸς κατοικητήριον τοῦ θείου δημιουργοῦ· ζῶν ἐπὶ γῆς διετέλει ξένος πρὸς αὐτήν· αἱ αἰσθήσεις του ὡς εὐγενεῖς ὑπουργοὶ τοῦ πνεύματος ἐξυπηρέτουν τὸ ὑψηλὸν αὐτοῦ θέλημα· εἰργάζοντο ὅπως παράσχωσι νέας ἀφορμὰς πρὸς δόξαν τοῦ δημιουργοῦ· δι' ὅλου τοῦ βίου του ἐπεζήτησε νὰ προσπελάσῃ τὸν σοφὸν κοσμήτορα τὸν ὁποῖον ἠγάπησεν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ ἰσχύος, καὶ διανοίας, καὶ πρὸς ὃν ἔσπευδε καθ' ἑκάστην· εἶναι ἤδη δυνατὸν ὁ τοιοῦτος νὰ μὴ ἐγνώρισεν αὐτόν, εἶναι δυνατὸν νὰ ἠγάπησε τὸ κενόν, τὸ μηδέν; πῶς τὸ μὴ Ὄν ὡς Ὄν ἐφανέρωσεν ἑαυτό; πῶς ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ λάτρεως, ὦ! ἀδύνατον! ἡ δημιουργικὴ καὶ συνεκτικὴ τῶν ἁπάντων δύναμις εἶναι ὂν ὑπάρχον, ἀεὶ ὄν, καὶ ἀϊδίως ἐσόμενον, εἶναι ὁ Θεὸς ὁ ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα δημιουργήσας, ὁ ἐν τῷ κόσμῳ ἀποκαλυπτόμενος Θεός, οὗ τῶν θείων ἰδιωμάτων τὸ κάλλος προσελκύει καὶ ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ χοϊκοῦ κόσμου, ὅπως καταστήσῃ οἰκήτορα τῶν μονῶν τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ἡ λατρεία ἄρα εἶναι ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου μεταρσίωσις· ἀληθὴς ὑψωτικὴ δύναμις, ἀληθὴς κλῖμαξ ἀνάγουσα ἀπὸ γῆς πρὸς οὐρανόν, καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ· φέρει μέχρι τῆς αἰωνίου ζωῆς· ἐξευγενίζει καὶ ἁγιάζει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀναδεικνύει εἰκόνα καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ. Ἡ λατρεία τελειοῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀναδεικνύει υἱὸν Θεοῦ κατὰ τὸ εἰρημένον· «ἐγὼ εἶπα Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες»· εἶναι ἤδη δυνατὸν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος νὰ θνήσκῃ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ζῷα καὶ νὰ ἐξαφανίζηται εἰς τὸ παντελές· νὰ ἐκμηδενίζηται; Οὐδέποτε, οὐδέποτε! Ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ἔχῃ καὶ ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον.

§ ιζ'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἐραστὴς τῆς ἐπιστήμης, ἐραστὴς τοῦ εἰδέναι. Τίς οὗτος ὁ ἔρως πρὸς τὴν ἐπιστήμην; τίς οὗτος ὁ πόθος τοῦ

εἰδέναι; τίνος ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ τὴν ἀπόλαυσιν; ἰδοὺ τὰ πάντα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ παρίστανται περιβεβλημένα τὸν χιτῶνα τῆς ὡραιότητος καὶ κοσμιότητος· αἱ παραστάσεις αὐτῶν ἀγαθαὶ λίαν· πάντα εἰσὶ πεπροικισμένα τοσαύταις χάρισιν ὥστε πρὸς πάντας νὰ παρέχωσι τέρψιν, ἡδονήν, εὐχαρίστησιν· πάντων τὰς ἀπαιτήσεις νὰ πληρῶσι καὶ ἱκανοποιῶσι· πόσον ὁ ἄνθρωπος ὤφειλε νὰ διατελῇ ἱκανοποιημένος! ὁποία ἀφθονία ἀγαθῶν! Ναί, τὰ πάντα εἰσὶ δαψιλῶς διακεχυμένα, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔτι ἐπιζητεῖ, ὀρέγεται τοῦ εἰδέναι· περίεργος ὄρεξις· πόθεν ἐγεννήθη αὕτη εἰς αὐτόν; εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀπαντήσωμεν· διότι εἶναι ἀδύνατον, ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἄνευ τῆς παραδοχῆς λογικῆς τινος δυνάμεως πεπροικισμένης διὰ πνευματικῶν δυνάμεων, ὠθούσης αὐτὸν πρὸς τοῦτο· ἡ ἔφεσις τοῦ εἰδέναι εἶναι ἀπαίτησις τῆς λογικῆς ψυχῆς τῆς μὴ τερπομένης ἐν τῇ πληθύι τῶν ἀπολαύσεων, ἀλλ' ἐν τῇ ἀνευρέσει τοῦ λόγου τῆς δημιουργίας ἑκάστου δημιουργήματος καὶ τῇ ἀνακαλύψει τῶν νόμων τῆς συντηρήσεως αὐτῶν. Ἡ ψυχὴ ἐπιζητεῖ τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἣν ζητεῖ νὰ προσοικειωθῇ καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὰ βάθη τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος· ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ περιλάβῃ ἐν νῷ τὰ πάντα, ζητεῖ νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Περίεργον φαινόμενον! Ὁ κόσμος ἅπας γέμει χαρίτων, τὰ πάντα φέρουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ καλοῦ, τὰ πάντα εἰσὶν ἕτοιμα νὰ συνδράμωσιν εἰς τὴν τέρψιν τῶν αἰσθήσεών του, νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς ἀπαιτήσεις του, καὶ ὅμως ὁ μόνον αἰσθήσεις ἔχων ἄνθρωπος νὰ μὴ τέρπηται ἢ εἰς εἰς ἀφῃρημένας ἐννοίας! νὰ περιφρονῇ τὰ αἰσθητὰ διὰ τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν! πῶς ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος δὲν ἀναπαύεται εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων; πῶς ἐνῷ πάντα τὰ αἰσθητὰ εἶναι ἀνίκανα νὰ πληρώσωσι τὸ κενὸν τῆς καρδίας, μία ἀφῃρημένη ἔννοια, μία νέα ἰδέα, ἐν οὐκ ὂν ἀνείδεον, ἀδημιούργητον πληροῖ αὐτὴν καὶ ἱκανοποιεῖ; πῶς ἴσχυσε μεῖζον τῶν δημιουργημάτων μία μόνη γνῶσις, μία ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια; πῶς τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν ἐπεκράτησαν τῶν κατ' αἴσθησιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ; ὄντως ἀκατάληπτον καὶ τῶν μυστηρίων ὅλων μυστηριωδέστερον, ἐὰν μὴ ἀποδοθῶσι ταῦτα πάντα εἰς τὴν λογικὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἀρχὴν καὶ εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς προορισμόν· διότι ἐν ὁποίᾳ ὁμοταξίᾳ ζώων εὑρίσκεται παρόμοιόν τι; ὁποῖον τῶν ζώων ἀφῆσαν τὰ κατ' αἴσθησιν ἐτράπη εἰς ἀναζήτησιν τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν; ὁποία ἐποχὴ ἀπ' αἰώ-

νων ὑπέδειξε ἓν καὶ μόνον παράδειγμα; πῶς λοιπὸν ἐνῷ τοιαῦτα ἔχομεν τὰ μαρτύρια τῆς ὑπὲρ αἴσθησιν ἐντρυφήσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀναγόμεθα εἰς τὸν πνευματικὸν ἐκεῖνον κόσμον, ἐν ᾧ ἐντρυφῶσι τὰ πνεύματα ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἵνα ἐπιζητήσωμεν ἐν αὐτῷ τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου χαρακτῆρα τὸν οὐδὲν ἔχοντα κοινὸν πρὸς τὸν αἰσθητικὸν κόσμον; Ὦ! ἀληθῶς ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας εἶναι προσὸν οὐχὶ τῆς ὕλης, ἀλλὰ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν πνευματικὸν μᾶλλον ἢ ὑλικόν· διὸ καὶ τέρπεται μᾶλλον ἐν τοῖς πνευματικοῖς ἢ ἐν τοῖς ὑλικοῖς· εἶναι λοιπὸν δυνατὸν τὸ πνεῦμα τὸ τοιούτους λαβὸν πόθους, τὸ τοσοῦτον ἀνυψούμενον πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ἐπιζητοῦν αὐτὸν ἐν πᾶσι, τὸ τελειούμενον ἐν τῇ γνώσει αὐτοῦ νὰ εἶναι μέρος τῆς ὕλης πρὸς ἣν νὰ μεταβαίνῃ μετὰ θάνατον; Οὐχί! μυριάκις οὐχί! ἡ ἀποδοχὴ τοιαύτης τινὸς ἰδέας εἶναι ὕβρις πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ὕβρις πρὸς αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν πνευματικὸν κόσμον. Οὐχί· τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ὕλη, δὲν εἶναι ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ ἰδιαίτερον δημιούργημα Θεοῦ τελεσθέν, ὅπως εἰκονίζῃ ἐπὶ γῆς τὴν εἰκόνα τοῦ δημιουργοῦ καὶ ζῇ αἰωνίως ἐν τῷ κόσμῳ τῶν πνευμάτων. Ναί, ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη διὰ τὴν ἀθανασίαν.

§ ιη΄. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ἀνθρώπου βίου.

Ὁ κοινωνικὸς βίος εἶναι μία ἰσχυροτάτη ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος περιεγένετο ὅλων τῶν πολεμίων, ὅλων τῶν ἐχθρῶν τῶν ἐκζητούντων τὸν ὄλεθρόν του, ἐὰν κατίσχυσε τοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ παγκοσμίῳ διαμάχῃ τῶν ὄντων, καθ' ἣν πρὸς πάντα παλαίσας ἀνεδείχθη νικητής. Ἐὰν ὑπέταξε τὰ πάντα, καὶ ὑπέβαλεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἐὰν ἐγένετο ἡγεμὼν καὶ τὸ κράτος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἐπέβαλεν ἐπὶ τὴν ἔμψυχον φύσιν τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν κοινωνικόν αὐτοῦ βίον. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἦχθη εἰς τὸ ὕψος τῆς τελειότητος, εἰς ὃ σημεῖον καθοράται ὑψωμένος, διὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐκαλλύνθη, ἐλαμπρύνθη, ἐδοξάσθη καὶ περιεβλήθη τὸν ἔνδοξον χιτῶνα τὸν ἀναδείξαντα αὐτὸν θεῖον ἀποτύπωμα. Τὰ θαύματα τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης ὅλων τῶν αἰώνων, τὰ προκαλοῦντα τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν πάντων, ὀφείλονται εἰς τὸν κοινωνικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίον. Ἡ κοινωνία ἐχορήγησεν

αὐτῷ πάντα τὰ μέσα τῆς ἀναπτύξεώς του, αὕτη ὑπῆρξεν ἡ γενέτειρα τῶν πρώτων ἰδεῶν· αὕτη ὡς πιστὸς θεματοφύλαξ διεφύλαξεν ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ πνεύματος, ὅλας τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας καὶ παρέδωκεν εἰς τὰς κατόπιν γενεὰς ὅλον τὸν πνευματικὸν πλοῦτον τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ κοινωνικὸς βίος παρεσκεύασε τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπὶ τέλους ἐξησφάλισε τὴν συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγήν του. Ἡ κοινωνία ἄρα ἐστὶ μέγιστον ἀγαθὸν καὶ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας ἡ ἀνεξάλειπτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν, καὶ ὁ παροχεὺς πάσης εὐεργεσίας. Ἀλλὰ τίς ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν κοινωνιῶν; τίς ἡ στερρὰ πέτρα, ἐφ' ἧς τεθεμελίωνται; ποία ἡ δύναμις ἡ ἀναδείξασα τὸν ἄνθρωπον κοινωνικόν; Μὴ ἐξ ἐμφύτου ἁπλῆς ροπῆς ὡς τὰ συναγελαστικὰ ζῷα συνεκρότησε τὰς πρώτας κοινωνίας του; Ἀλλὰ τότε διατί δὲν διέσπασεν αὐτὰς ἡ λογικότης αὐτοῦ; ἡ δύναμις αὕτη τοῦ ἀντικειμενικεύειν τὰ ἐκτὸς κείμενα, ἡ γεννῶσα μυρίας πλάνας καὶ ἐξωθοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς κατὰ τῶν ὁμοίων του βιαιοπραγίας, δι' ὧν ἐπιζητεῖται ἡ ἐξόντωσίς του καὶ ὁ ἐξολοθρευμός του; Ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κοινὸν συμφέρον συνέστησε τὰς πρώτας κοινωνίας εἶναι ὑπόθεσις ἔχουσα μὲν πιθανότητα, ἀλλὰ μὴ δίδουσα καὶ τὸν λόγον τῆς συντηρήσεως αὐτῶν· ἐκφράζει μὲν τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἀλλ' ἀπασιωπᾷ τὸ μέσον τῆς διαιωνίσεως· ἡ ἀμοιβαιότης τῶν συμφερόντων· δὲν εἶναι ἰσχυρὸς δεσμὸς πρὸς συντήρησιν τῶν κοινωνιῶν, διότι ἡ πλεονεξία καὶ τἄλλα πάθη δύνανται νὰ γεννήσωσι τὴν ἀπάτην, τὸν δόλον καὶ τὴν μυστικὴν καταδολίευσιν τῆς πρὸς ἀλλήλους συνθήκης. Ὁ δὲ ἰσχυρότερος νὰ καταθλίψῃ καὶ ἐξοντώσῃ τὸν ἧττον ἰσχυρὸν κατ' ἀμφότερα καὶ νὰ παραλύσῃ τὰς κοινωνίας. Ὅθεν τὸ ἀμοιβαῖον συμφέρον εἶναι ἀνίσχυρον μέσον πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ κοινωνικοῦ δεσμοῦ καὶ τῶν κοινωνιῶν. Τὰς κοινωνίας ὑποστηρίζει καὶ διαιωνίζει ὁ ἠθικὸς νόμος· ἐὰν ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν ὑφίστατο, αἱ κοινωνίαι δὲν διετηροῦντο· ἄρα ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι καὶ ὑπῆρξεν ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν κοινωνιῶν· διὸ καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος πρὸς σύστασιν κοινωνίας ἀνθρώπων, διότι αὕτη μόνη συντελεῖ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πρόοδος, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ἀνάπτυξις εἶναι προϊόντα τῆς κοινωνίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἐπιτυγχάνονται, ταῦτα δὲ εἶναι τὰ μόνα ἀναγκαῖα διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου μέσα, ἕπεται, ὅτι ἄνευ κοινωνίας εἶναι

ἀδύνατός ἡ ἀνάπτυξις, ἡ προκαγωγὴ καὶ ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος εἶναι ἀναπόσπαστος ἀνάγκη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κοινωνία ἄνευ ἠθικοῦ βίου δὲν στηρίζεται, ἀναπόδραστος ἀνάγκη ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν ἠθικὸν βίον, ὅπως ὑποστηρίζεται ἡ κοινωνία καὶ δι' αὐτῆς προάγεται, ἀναπτύσσεται καὶ τελειοῦται ὁ ἄνθρωπος καὶ ζῇ εὐδαίμων. Ἀλλ' ἐὰν αἱ κοινωνίαι εἰσὶν ἀναγκαῖαι, ὁ δὲ ἠθικὸς νόμος ἀδιάλειπτον αὐτῶν στήριγμα, ἔπεται ὅτι αἱ κοινωνίαι ἀναγκαίως δέον νὰ ὦσιν ἠθικαί. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικός, αἱ δὲ κοινωνίαι ἀναγκαίως ἠθικαί, δέον ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι καὶ φύσει ἠθικός· διότι ἄλλως θὰ ἠδυνάτει νὰ συγκροτήσῃ τὰς κοινωνίας. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τελείωσις ἡ διὰ τῆς κοινωνίας ἐπιδιωκομένη εἶναι ἔννοιαι ἀκατάληπτοι καὶ περιτταί, δι' ὃν ἐξουδενιζόμενον. Ἐν τῇ φύσει τὰ πάντα εἰσὶ σκόπιμα, διότι ὁ θεῖος δημιουργὸς τὰ πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν· εἶναι λοιπὸν δυνατὸν αἱ δύο ὑψηλαὶ ἀρεταὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τελείωσις νὰ ὦσιν ἄσκοπα ; Ἀλλὰ ἂν πᾶν τὸ σκόπιμον ἔχει ἀναγκαίαν ὕπαρξιν διὰ λόγον τινὰ τῆς θείας βουλῆς, τίς ὁ λόγος τῆς ἠθικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου ; Ἐὰν θεωρήσωμεν αὐτὸν ὑλικὸν καὶ περατούμενον μέχρι τοῦ τάφου εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἀπόλλυται, εἶναι ἄγονος πόνος καὶ ματαία ἐπίδειξις ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ τελείωσις, ἡ δὲ δαπάνη ὑπὲρ αὐτῶν ἡ ἀναλώμασι τῆς εὐημερείας τοῦ σώματος ἀποτισθεῖσα εἶναι πολὺ μείζων τῶν ἐπιτευχθέντων προσόντων· ἀλλ' εἶναι τοῦτο δυνατόν, νὰ ἐπιδιώκηται ἠθικὴ τελείωσις ὄντος τινὸς ἄθραῖς δαπάναις τοῦ σώματος, ὅπως ἐξαφανισθῇ ἐν τῷ τάφῳ ; Οὐχί ! μυριάκις οὐχί ! διότι ἀντιστρατεύεται εἰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ· ἄρα ἡ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σκοπόν, ὅστις κεῖται πέραν τοῦ τάφου· ὥστε ὁ ἄνθρωπος ὡς ὂν κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον, διότι ἡ ἐπιζητουμένη δι' αὐτῆς ἠθικὴ τελειότης δὲν ἐξαφανίζεται ἐν τῷ τάφῳ, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ πέραν αὐτοῦ. Ὅθεν προφανῶς οἱ ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸν ἠθικὸν νόμον ὑπονομεύουσι καὶ τὰ θεμέλια τῶν κοινωνιῶν ὑποσκάπτουσιν, ἃς ἐπιθυμοῦσι νὰ ἴδωσι καταρρεούσας εἰς ἐρείπια, ὅπως ἀναδείξωσι τὸν ἄνθρωπον πίθηκον, ἐξ οὗ καυχῶνται, ὅτι ἔλκουσι τὴν καταγωγήν. Ἀλλ' εὐτυχῶς αἱ κοινωνίαι ἀείποτε ἀπέκρουσαν μετ' ἀποστροφῆς τὰς καταστρεπτικὰς ταύτας ἰδέας, ἀντιτάξασαι τὸ ἠθικὸν ἑαυτῶν σθένος, καὶ τὴν ἠθικὴν

συνείδησιν τῆς προγονικῆς εὐγενείας. Αἱ ὑλιστικαὶ ἰδέαι ἀείποτε διέφθειραν τὰς κοινωνίας, ἐνῷ ἀπεναντίας αἱ ἠθικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ ἰδέαι πάντοτε εὐηργέτησαν καὶ ὠφέλησαν αὐτάς· ἡ ἱστορία ὅλων τῶν ἐθνῶν μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀληθείας· ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξε πατρὶς τῆς φιλοσοφίας· ποῖοι τῶν φιλοσόφων αὐτῆς ὠφέλησαν τὴν Ἑλλάδα; τίνων δὲ φιλοσόφων αἱ ἀρχαὶ ἀνύψωσαν αὐτήν; τίνων δὲ κατέρριψαν καὶ διέφθειραν τοὺς πολίτας; Ἰδοὺ ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ οἱ λοιποὶ ἐργάται τῆς σεμνῆς φιλοσοφίας· ποῖος ποτε αἰὼν θὰ λησμονήσῃ αὐτούς; τίς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμασαν δὲν θαυμάζει ὡς τὴν ἐποχὴν τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου; Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ὁ τῶν ἐπικούρων ὅμιλος· τίνες ὑπῆρξαν οἱ ἀσεβεῖς Διαγόραι, οἱ Ἀρίστιπποι, οἱ Ἡγησίαι καὶ οἱ τούτων ὅμοιοι, οἱ τῶν παλαιῶν δυστυχιῶν συνεργοί; τίνα τὰ ἔργα των; ἡ ἱστορία ἔχει μελανάς τινας σελίδας γεγραμμένας περὶ αὐτῶν. Τί θὰ ἐγίνετο, ἐὰν αἱ ἀρχαὶ τῶν τοιούτων φιλοσόφων ἐτύγχανον γενικῆς ἀποδοχῆς; Τίς ἤδη δύναται νὰ δεχθῇ ὡς ὀρθὰς καὶ ἀληθεῖς ἰδέας καὶ ἀρχὰς καταστρεψάσας τὰς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου; Τίς δύναται νὰ ἀσπασθῇ φρονήματα ἀντιστρατευόμενα πρὸς αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἅτινα ἐξαφανίζουσιν ὅ,τι καλόν, ὅ,τι ἀγαθόν, ὅ,τι εὐγενές, ὅ,τι ὑψηλόν, ὅ,τι γενναῖον, ὅ,τι θαυμαστόν, ὅ,τι τίμιον, ὅ,τι πολύτιμον, ὅ,τι λαμπρόν, ὅ,τι θεῖον, καὶ οἰκοδομοῦσιν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὅ,τι δυσειδές, ὅτι κακόν, ὅ,τι ἀγενές, ὅ,τι ποταπόν, ὅ,τι χαμερπές, ὅ,τι ἀπεχθές, ὅ,τι ἄτιμον, ὅ,τι ἐξουθενημένον, ὅ,τι ἀχρεῖον, ὅ,τι σατανικόν; Τίς δύναται νὰ συγκατατεθῇ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ ἔκρυθμος οὗτος βίος εἶναι ὁ ἐμπρέπων τῷ ἀνθρώπῳ βίος; Οὐδείς! οὐδείς! διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τῆς εὐγενείας ἑαυτοῦ, καὶ ἂν ἔτι ἀγνοῇ τὴν καταγωγήν του.

Οἱ ὑποβιβάζοντες τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀλόγων ζώων καὶ ἐξομοιοῦντες τὴν ψυχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων ζώων, ἀρνούμενοι τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἰδιάζουσαν ἐνέργειαν τῶν πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων καὶ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, τυφλόττουσι μὴ καθορῶντες τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς, ἃ οἱ αἰῶνες ἐμφαντικῶς ἐπιδεικνύουσι· κωφεύουσιν εἰς τὴν φωνὴν τὴν ἠχηεστέραν πάσης σάλπιγγος, ἣν ἀφιᾶσι τὰ ἔργα τῶν δυνάμεών της. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τι ἔξοχον ὄν, ὅπερ περικοσμοῦσι θεῖαι

ἀρεταὶ δι' ἃς ἁγιάζεται τὸ ἐπὶ γῆς ἐνδιαίτημα αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀληθῶς ἐπλάσθη ἵνα ἁγιάζῃ τὴν γῆν· καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη ἐμαρτυρήθη ἐν τῷ κοινωνικῷ αὐτοῦ βίῳ.

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς πιθηκογενείας ἀγνοοῦσι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν, διότι ἠρνήθησαν αὐτῷ τὴν ψυχὴν καὶ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν· ἀπέβαλον τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ πνεῦμα ἐγκατέλιπεν αὐτούς· ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπέστη ἀπ' αὐτῶν ὁ Θεός, διότι νομίσαντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν· ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἀδόκιμον νοῦν ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα· σοφώτατα δὲ λέγει καὶ ὁ ποιητής· «Ὅταν ὀργὴ δαιμόνων βλάπτῃ τινὰ τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ἐξαφαιρεῖται φρενῶν τὸν νοῦν τὸν ἐσθλόν, εἰς δὲ τὴν χείρω μετατρέπει γνώμην, ἵν' εἰδῇ μηδέν, ὧν ἁμαρτάνει». Ἀληθέστατον, διότι ἐὰν ἐν ἐπιγνώσει ἔπραττον, οὐκ ἂν ἑαυτοὺς ὑπεβίβαζον, οὐδ' ἂν ἐσεμνύνοντο, τὸ γένος ἐκ τοῦ αἰσχροτάτου τῶν ζώων ἐφέλκοντες· ὀρθῶς δὲ περὶ αὐτῶν εἶπεν ὁ προφήτης· «ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὢν οὐ συνῆκε, ἀλλὰ παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς»· δυστυχῶς οἱ πρὸς τὰ κτήνη ἐξομοιωθέντες σεμνυνόμενοι ἐπὶ τῇ εὐγενείᾳ των ἐπιζητοῦσι νὰ ποιήσωσι προσηλύτους, ζητοῦσι νέους ἐργάτας πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, νέους σκαπανεῖς πρὸς ὑπονόμευσιν τῶν θεμελίων τῆς κοινωνίας καὶ πρὸς ἐξαχρείωσιν αὐτῆς. Αἱ ἀνήθικοι ἠθικαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ συνιστῶσι τὸ ἐκπολιτιστικὸν αὐτῶν ἔργον. Ἰδοὺ αὗται: «Ἀγαθόν, λέγουσιν, ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, ἡ κραιπάλη, ἡ ἀγάπη· ἀλλ' ἀγαθὸν καὶ τὸ μῖσος. Καλὸν ἡ κατοχὴ πράγματός τινος, ὅπερ συντελεῖ εἰς εὐμάρειαν ἡμῶν, ἀγαθὸν ἡ δύναμις ἡ τὴν ἡμετέραν ἱκανοποιοῦσα ὑπερηφάνειαν, ἀγαθὸν ἡ ἀλήθεια ἐφ' ὅσον ἀπόλαυσίν τινα παρέχει ἡμῖν, ἀγαθὸν πρὸς τούτοις εἶναι καὶ τὸ ψεῦδος, ἡ ὑπόκρισις, ἡ ἐπιορκία, ὁ δόλος, ἡ κολακεία ἐφ' ὅσον πρὸς κέρδος ἡμῶν συντελοῦσιν. Ἀγαθὸν ἡ πίστις ἐφ' ὅσον ἀνταμείβεται, ἀγαθὸν ὅμως καὶ ἡ προδοσία, ἐὰν μείζονα ἀνταμοιβὴν ἡμῖν ὑπόσχεται. Ἀγαθὸν ὁ γάμος ἐφ' ὅσον καθιστᾷ ἡμᾶς εὐδαίμονας, ἀλλ' ἐπίσης ἀγαθὸν καὶ ἡ μοιχεία, ὅταν ἐπέλθῃ κόρος τοῦ γάμου. Ἀγαθὸν ἡ ἀπάτη, ἡ κλοπή, ἡ λῃστεία καὶ ὁ φόνος ἐφ' ὅσον παρέχουσιν ἡμῖν κυριότητα πράγματός τινος πρὸς ἀπόλαυσιν. Καλὸν ἡ ἐκδίκησις ἡ τὸ ἡμέτερον προσβληθὲν αἴσθημα ἱκανοποιοῦσα. Ἀγαθὸν ἡ ζωὴ ἐφ' ὅσον μένει ἡμῖν αἴνιγμα, καλὸν ὅμως καὶ ἡ αὐτοχειρία ὅταν λυθῇ πλέον τὸ αἴνιγμα τοῦτο».

Τίς ἤδη δὲν ὁμολογεῖ, ὅτι μόνος ὁ ἠθικὸς νόμος συγκρατεῖ τὰς κοινωνίας, καὶ ὅτι οὗτος μέχρι τοῦδε συνεκράτησεν αὐτάς; διότι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ σταθῇ κοινωνία ὑπὸ τοιαύτας ἀρχάς; οὐχί, αἱ κοινωνίαι εἰσὶν αἰώνιοι μάρτυρες τῆς ἠθικότητος καὶ πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὑφ' ὧν καὶ μόνον ἐστηρίχθησαν, προήχθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν. Τὰς ἀρχὰς ταύτας πρὸ δύο ἤδη χιλιάδων διακοσίων ἐτῶν ἀναφανείσας ἡ κοινωνία ἀπέκρουσεν· ὁ Ἀριστιππος εἷς τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κυρηναϊκῆς σχολῆς ἐν τῇ γενεθλίῳ του πόλει ἐδίδαξε τὰ αὐτὰ τῶν σημερινῶν σοφῶν διδάγματα, ἅτινα εἷς τῶν ἀρχηγῶν τῆς σχολῆς ταύτης ὀνόματι Ἡγησίας ἔνθερμος ὀπαδὸς τοῦ Ἀριστίππου ἀναπτύξας ἐδίδαξε τὴν αὐτοχειρίαν διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἡδονῆς δι' ἣν, ἐλεγεν, ὅτι ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἐδέχθη τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, διότι εἶχε συναίσθησιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς προορισμοῦ, ὅστις ὁδηγεῖ αὐτὴν πάντοτε εἰς ἓν λελογισμένον τέλος, ἀλλ' ἐποδοπάτησε καὶ κατασυνέτριψε πάντα τὰ ἐξαμβλώματα τῆς διαστραφείσης διανοίας, καὶ ἐβάδισε στερρῷ τῷ βήματι πρὸς τὰ πρόσω πρὸς τὴν τελείωσιν πρὸς ἣν ἀπαύστως βαδίζει.

Ἡ βασιλεύουσα ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐν γένει πρόοδος εἶναι θρίαμβος τῆς ἀληθείας καὶ μαρτυρία τῆς ἠθικότητος καὶ κοινωνικότητος τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὁ εὐγλωττότερος συνήγορος τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μάρτυς τῆς ὑπερόχου λογικῆς αὐτοῦ ψυχῆς καὶ τῆς εὐγενείας αὐτῆς· εἶναι ἡ τρανοτάτη ἔκφρασις ἀποδοκιμασίας τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, εἶναι ἡ νίκη τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης, καὶ ἡ λαμπροτέρα διαβεβαίωσις τῆς ἠθικότητος καὶ ἁγιότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κοινωνικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου φωνεῖ εἰς τὰ ὦτα τῶν ἐχόντων ὦτα ἀκούειν καὶ συνιέναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον.

§ ιθ΄. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ προορισμοῦ τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς θείας προνοίας, συναγομένη ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Τελευταῖον φέρομεν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ φαινομένου προορισμοῦ τῶν ἐθνῶν. Τὰ ἔθνη, ὡς ἡ ἱστορία διδάσκει, ἐργάζονται καὶ αὐτενεργοῦσιν ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων· βαδίζουσι

τὴν ὁδόν, ἣν ἡ ἰδιοφυΐα ἑκάστου ἐχάραξεν, ἀναπτύσσουσι τὸ πολίτευμα σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτῆρα τὸν μορφωθέντα παρ' αὐτοῖς, καὶ συντάσσουσι νόμους συμφώνους πρὸς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν. Ἡ λατρεία ἀκολουθεῖ τῇ ἀναπτύξει καὶ τῷ πολιτισμῷ ἑκάστου, καὶ οἱ θεοὶ λαμβάνουσι τὴν μόρφωσίν των κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας· αἱ ἠθικαὶ αὐτῶν ἀρχαὶ διαπλάττουσι τὰς καρδίας τῶν συμμόρφους, αἱ δὲ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἀναπτύσσονται ἀνάλογως πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν· ἰδοὺ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου διάφορα ἔθνη μὲ διαφόρους ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς μὲ ἰδιόρρυθμον πρόγραμμα ἐργάζονται ἐλεύθερα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων· ἕκαστον τὸ ἴδιον μόνον ἐπιδιώκει συμφέρον, τὴν ἰδίαν ἐπιζητεῖ πρόοδον, ἀνάπτυξιν καὶ εὐημερίαν· σταθερὸν αὐτῶν πρόγραμμα ἡ ἰδία προαγωγὴ καὶ ἐπικράτησις· οὐδεμία φροντὶς ἢ σκέψις περὶ τῶν ἔξω, εἰ δέ ποτε ἐγένετο τοιαύτη οὐ πρὸς τὸ τοῦ ἀλλοτρίου ἐγένετο συμφέρον, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ, ὅπως προσοικειωθῇ τὰ ἀλλότρια, καὶ ὑπονομεύσῃ τὴν ἀλλοτρίαν εὐτυχίαν καὶ ὕπαρξιν.

Τὰ ἔθνη παρέστησάν τινες πρὸς δένδρα εὐσκιόφυλλα, ὧν ἡ σκιὰ καὶ αἱ ῥίζαι κατακτῶσιν ὅλον τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐπεκτείνονται, καὶ ἐξαφανίζουσι πᾶν ἕτερον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους ἐκφυόμενον φυτόν· καὶ ἀληθὴς μὲν ὁ λόγος, διότι τὸ παράδειγμα κεῖται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' εἶναι πόρισμα μονομεροῦς μελέτης· διότι ἀκριβεστέρα μελέτη ἀλλοιοῖ τὸ συμπέρασμα. Ἀκριβὴς μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν ἄγει ἡμᾶς εἰς ὅλως ἀντίθετα ἐξαγόμενα· διότι ἡ παρομοίωσις δὲν ἀληθεύει καθ' ὅλα μὴ ἐφαρμοζομένη καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους. Τὰ ἔθνη δὲν εἶναι ὡς τὰ δένδρα ἀπολύτως μοναρχικὰ καὶ αὐτοσυντήρητα· δὲν ζῶσιν ὡς τὰ δένδρα δι' ἑαυτὰ ἀποκλειστικῶς, οὐδὲ θνήσκοντα πιαίνουσι τὸ ἔδαφος μόνον τὸ διαθρέψαν αὐτά, οὐδεμίαν πρὸς τὰ πόρρω κείμενα παρέχοντα ὠφέλειαν. Τὰ ἔθνη καίτοι ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ δένδρα κατὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διακλαδώσεώς των, διαφέρουσι πολὺ κατὰ τὴν ἐπ' ἀλλήλων ἐπίδρασιν. Τὰ ἔθνη ἐν τῇ παράδῳ τοῦ χρόνου συναντῶνται ἔν τινι σημείῳ συμπτώσεως· συναντῶνται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ παγκοσμίου θεάτρου ἐφ' ἧς ἕκαστον ὡς ἠθοποιὸς ὀφείλει νὰ παραστήσῃ ἓν πρόσωπον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δράματος καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἐπιβληθὲν ὑπὸ τοῦ δραματουργοῦ καλλιτέχνου μέρος, ὅπερ κατ' ἰδίαν ἐδιδάχθη ἐν τῇ μακρᾷ τοῦ χρόνου πορείᾳ ὅλως ἀγνῶς

καὶ ἀσυναισθήτως. Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν ἀποκαλύπτει ἀνώτερόν τινα σκοπὸν κείμενον ὑπεράνω τῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἐθνῶν, ἅτινα φαίνονται ὑπείκοντα μυστικῶς εἰς τὴν ἐπιβάλλουσαν φωνὴν τοῦ διευθύνοντος τὰ πάντα Θεοῦ. Αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν φαίνονται διευθυνόμεναι πρὸς ἓν σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος, περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦτο περιδινεῖται ἅπας ὁ πολιτικὸς καὶ πνευματικὸς βίος αὐτῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑπὸ τῶν παρατηρητῶν ἐκλήθη εἱμαρμένον, καὶ ἐθεωρήθη ὡς ἐπέμβασις Θεοῦ τινος, ὃν ἐκάλεσαν εἱμαρμένην. Ἡ ἐξ αὐτομάτου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν ἔσται ὅλως ἀκατάληπτος καὶ ἀπερινόητος ἀποδιδομένη εἰς συγκυρίαν ὅλως τυχαίων γεγονότων ἀπροβουλεύτων, καὶ εἰς ἔργον τύχης. Τὸ πρόβλημα ἔσται ἧττον δύσκολον, καὶ ἡ λύσις αὐτοῦ πειστικωτέρα, ἐὰν ἀποδοθῇ τὸ φαινόμενον εἰς ἀνωτέραν τινὰ δύναμιν, εἴς τινα πάνσοφον νοῦν καθοδηγοῦντα τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ἓν σκόπιμον, καὶ λελογισμένον τέλος. Εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ἰδέας ταύτης ἀγόμεθα ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὰ πάντα τείνουσιν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ εἰς περιωπὴν ἄκρας εὐγενείας καὶ εἰς τὴν ἠθικήν του τελειότητα. Τὰ τῆς τύχης ἔργα δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι σκοπὸν ὡρισμένον σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον, πολλῷ μᾶλλον τοιοῦτον οἷον εὑρίσκομεν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι τῶν ἐνεργειῶν ὅλων τῶν ἐθνῶν· ἡ τύχη εἶναι ἀσταθὴς καὶ ἀκανόνιστος. Πρόνοιά τις ἄρα ὑψηλὴ καὶ ἀγαθὴ διευθετεῖ τὰ πάντα, διότι μόνη πανσθενουργὸς καὶ ἀγαθὴ δύναμις δύναται διὰ μέσου ὅλων τῶν ποικίλων ἀνωμαλιῶν, τῶν ἀενάων ἀνατροπῶν καὶ ἀναστατώσεων, τῶν ἀνυψώσεων καὶ καταπτώσεων, τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ δουλείας, τῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν παντοίων λαῶν καὶ ἐθνῶν, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ταπεινώσεως, τοῦ κράτους καὶ τῆς ἀδυναμίας, τῆς σοφίας καὶ ἀμαθείας, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, νὰ διευθύνῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ἓν ἀγαθὸν τέλος προσῆκον τῇ τε φύσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῇ ἀγαθότητι τοῦ θείου δημιουργοῦ. Τὸ ἀγαθὸν τοῦτο τέλος μαρτυρεῖ ἡ ἐνεστῶσα περίοδος τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωποτης ἀληθῶς ἀνυψώθη εἰς περιωπὴν ὄντως ὑψηλήν, ἐργάζεται δὲ ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ ἀνθρωποτης ἄνευ τοῦ χριστιανισμοῦ οὐδέποτε θὰ ἔφθανεν εἰς ὃ σημεῖον ἔφθασε σήμερον. Ὁ χριστιανισμὸς ἦν ἔργον τῆς προνοίας τοῦ

Θεοῦ· τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ παρεσκεύασεν ὁ Θεός, διὰ δὲ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἀνέδειξαν ἔθνη, ἅτινα καίτοι ἀνεξαρτήτως εἰργάσθησαν καὶ ἰδιορρύθμως ἀνεπτύχθησαν, συνέδραμον ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὸ ἔργον τῆς θείας προνοίας. Ὅτι ἡ θεία πρόνοια διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν θέλομεν ἀποδείξει ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν γεγονότων· παραλείποντες δὲ τὰ πολλὰ θέλομεν ἐξετάσει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν τῶν συνεργασθέντων εἰς τὸ ἔργον τοῦ μυστηρίου τῆς θείας οἰκονομίας τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ.

§ κ΄. Ἱστορικαὶ μαρτυρίαι.

1ον. Ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους κατὰ θείαν πρόνοιαν δι' ἓν σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος.

Ἡ ἱστορία ἡ ἱστοροῦσα τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων εἰς ἔθνος ἔνδοξον καὶ μέγα, γνωρίζει πᾶσιν ὅτι ἐξ ἑνὸς μόνον ἀνδρὸς ὡς ἐκ ῥίζης γεγηρακυίας δρυὸς ἀνεβλάστησε καὶ ἀνεδείχθη ἔθνος, ὅπερ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔθνος ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν φρονημάτων τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τρανοτάτη μαρτυρία ἡ κυροῦσα τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου. Ἡ ἱερὰ ἱστορία ἡ ἱστοροῦσα τὰ κατὰ τὸν γενάρχην τοῦ μεγάλου καὶ ἐνδόξου τούτου ἔθνους λέγει, ὅτι οὗτος κατὰ θείαν πρόσκλησιν καταλιπὼν τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ τὴν γενέτειραν γῆν ἀπεδήμησεν εἰς ξένην χώραν, ὅπου κατῴκησε καὶ ἔνθα ἀπέκτησεν υἱὸν ἐκ στειρωτικῶν λαγόνων τῆς προβεβηκυίας συζύγου του, ἀγούσης τὸ ἐνενηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας της, προερρήθη δὲ αὐτῷ ὅτι οὗτος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα, καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. Δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ φέρωμεν τὴν θεοπνευστίαν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ὡς ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα, οὐδὲ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν διὰ λόγων νὰ ἀποδείξωμεν, διότι δὲν θέλομεν νὰ λύσωμεν τὸ ζήτημα ἐξ ἐφόδου, καὶ διὰ τοῦ κύρους τῶν Γραφῶν, ἀλλ' ἀναφέρομεν ἱστορικὸν γεγονός, τὴν ἀρχὴν τῆς προελεύσεως τοῦ μεγάλου τούτου ἔθνους, ὅπως ἱστορικῶς ἀποδείξωμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς τε ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ θαυμάσωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῶν προειρημένων πρὸς τὴν

ἔκβασιν. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι πάντα τὰ ἔθνη εὑρίσκοντο καθήμενα ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, ἡ πλάνη καὶ ἡ ἄγνοια ὡς ἐφιάλτης ἐπεκάθητο ἐπὶ τὰ στήθη τῶν λαῶν· ἡ ἀνθρωπότης ἔστενε ὑπὸ τὸ βάρος τῆς πολυθεΐας, ἀθεΐας καὶ δεισιδαιμονίας· ἡ γενικὴ διαφθορὰ ὑπέβοσκε τὰ σπλάγχνα τῆς οἰκογενείας, Τὸ μέλλον ἦν σκοτεινόν· τὰ δὲ περὶ μελλούσης ζωῆς ζοφωδέστερα Ταρτάρου. Ἐξετάσωμεν ἤδη πόθεν ἡ ἀλλοίωσις αὕτη; Πόθεν ἡ βραβευθεῖσα εἰρήνη εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων; Πόθεν ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ ἐνάρετος βίος, ἡ κατὰ Θεὸν πολιτεία ἡ δαψιλεύσασα τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα; πόθεν ἡ ἀγάπη πρὸς πάντας καὶ ἡ φιλαδελφία δι' ἧς ἡνώθησαν τὰ ἔθνη καὶ αἱ φυλαὶ τῆς γῆς; Πόθεν ὅλα τὰ ἀγαθά, ὅσα δαψιλῶς ἀπολαύει σήμερον ἡ ἀνθρωπότης; Ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι πάντα ταῦτα ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ προῆλθον.

Ὁ Χριστιανισμὸς ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· ἡ τελεία ἀλλοίωσις τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐθνῶν, ἡ ἀληθὴς αὐτῶν ἀναγέννησις, ἡ γνῶσις τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἡ μεταβολὴ τῶν νόμων καὶ τῶν πολιτευμάτων, τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν φρονημάτων, τῶν αἰσθημάτων καὶ πόθων, εἰς μόνον τὸν Χριστιανισμὸν ὀφείλονται· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ τοῦ πρώτου γενάρχου τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους εὐλογήθησαν ἅπαντα τὰ ἔθνη καὶ εὐλογεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ παντὸς τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Ὁποία ἀκριβὴς ἔκβασις τῶν προειρημένων ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, ὅτι ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ εὐλογηθήσονται τὰ ἔθνη ἅπαντα. Ὁποία τρανοτέρα ἄλλη μαρτυρία τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον; Τίς δὲν ἀνακαλύπτει τὴν γενομένην ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων; Φρονῶ ὅτι μόνη ἡ σκέψις ὅτι ἐκ γενεᾶς ξένου τινὸς ἐπήλυδος κατοίκου τῆς Παλαιστίνης ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ καὶ ἀναμορφωτὴς τοῦ κόσμου, ὅτι ἡ γενεὰ αὕτη μετὰ περιπετειώδη βίον πλήρη κινδύνων καὶ διωγμῶν ἀνεδείχθη ἔθνος μέγα καὶ ἔδρασεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ εἰργάσθη ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότητος, μόνη αὕτη ἡ σκέψις εἶναι ἱκανὴ καὶ ἐπαρκὴς νὰ μορφώσῃ ἐν ἡμῖν τὴν πεποίθησιν, ὅτι πάντως ὁ μέγας οὗτος γενάρχης τοῦ γένους τούτου ἐκλεκτὸς θὰ ἦτο τοῦ Θεοῦ καὶ φίλος αὐτοῦ, καὶ ὅτι τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἔτυχεν ἰδιαιτέρας προνοίας παρὰ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, καὶ ὅτι ὄντως οὗτος ὁ Θεὸς διηύθυνεν αὐτοῦ τὰς τύχας διὰ τὸν μέγαν σκοπὸν τὸν οὕτως ἐμφαν-

τικῶς σήμερον ἀποκαλυπτόμενον. Ἡ τύχη δὲν ὁδηγεῖ λελογισμένως, οὐδ' ἀφικνεῖται εἰς λελογισμένον τέλος Τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος πληρῶσαν τὸ μέγα τοῦτο ἔργον δὲν εἰργάσθη μόνον, εἰργάσθη μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ἐποδηγέτει αὐτό, καὶ ἀπεκαλύπτετο αὐτῷ. Ἀλλ' ἀφέντες τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἔλθωμεν εἰς τὸ Ἑλληνικόν. Ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν του καὶ ἴδωμεν πῶς ἔδρασεν ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς.

2ον. Ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους κατὰ θείαν πρόνοιαν διὰ τὸ αὐτὸ σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἄρχεται ἐξετάζουσα αὐτὸ ὡς ἔθνος· ἐξ αὐτῆς μανθάνομεν, ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι καὶ ἡ φιλοσοφία εἰσὶν ὁ λαχὼν κλῆρος τῷ Ἕλληνι. Ἐραστὴς τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, εἰργάσθη ἐκθύμως εἰς τελείωσιν τῶν παραδοθέντων αὐτῷ καὶ εἰς ἀνεύρεσιν νέων ἔργων τῆς διανοίας. Ἔθνος φύσει ἀγαθόν, διεκρίνετο διὰ τὸ ἐκπολιτιστικὸν αὐτοῦ πνεῦμα. Ὁ διακαέστερος τῶν πόθων του ἦν νὰ μεταδώσῃ τὰς ἑαυτοῦ γνώσεις καὶ ποιήσηται κοινωνοὺς τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ εὐγένεια τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ τῷ ἐπέβαλλεν ὡς καθῆκον τὸν ἐξευγενισμὸν τῶν ὁμοίων αὐτῷ, ἐν δὲ τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ἀνεύρισκε τὴν πλήρωσιν τῶν ἑαυτοῦ πόθων. Ὁ πόθος οὗτος ἦν ἄπλετος. Ἐπεθύμει νὰ γνωρίσῃ πρὸς τὸν γνωστὸν τότε κόσμον τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν καὶ ὅλας τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ ἀρετάς, ἀλλ' ἡ πλήρωσις τοῦ πόθου τούτου ἀπῄτει καὶ ἐπιβάλλουσαν καὶ ἰσχυρὰν δύναμιν. Ἡ ἀδυναμία εἶναι ἀνίσχυρος διὰ μεγάλα ἔργα. Ἡ πλήρωσις τοῦ ἔργου ἦτο ἀναγκαία καὶ ὁ Θεὸς λαμβάνει μέρος συνεργόν· ἀναδεικνύει τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα ἕτερον Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, ἵνα ὑποτάξῃ πνευματικῶς τὰ ἔθνη καὶ προπαρασκευάσῃ αὐτὰ διὰ τῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης, μεταδίδων εἰς αὐτὰ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα· πληροῦται δὲ αὖθις τὸ εἰρημένον, ὅτι ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγένετο ὁ διδάσκαλος τοῦ ἐπιδεκτικοῦ σοφίας κόσμου. Ἐάν τις φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους θέλει ὁμολογήσει, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεφάνη, ὅπως διὰ τῆς φιλοσοφίας συνδράμῃ καὶ συντελέσῃ εἰς τὴν πλήρωσιν τῆς θείας βουλῆς τῆς ἀναμορφώσεως καὶ ἀναπλάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γέ-

νους· διότι ἅπας ὁ βίος αὐτοῦ περὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔδραμεν. Ὁ περιβληθεὶς τὸν ἑλληνικὸν χιτῶνα Χριστιανισμός, ὁ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας σαγηνεύσας τὸν κόσμον, ὁ τὰς ὑποθήκας καὶ τὰ ὑψηλὰ διδάγματα ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἑαυτοῦ ταμιεύσας, καὶ δι' ἑλληνικῶν ἱερῶν καὶ οἰκουμενικῶν Συνόδων τὰ τῆς πίστεως καὶ λατρείας κανονίσας, εἶναι ἱκανὴ τῆς ἀληθείας ἀπόδειξις. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ ἐξιστᾷ τὸν ἐταστικὸν ἐρευνητὴν εἶναι ἡ πολυχρόνιος καὶ μακραίων μονομερὴς ἐργασία τῶν δύο τούτων λαῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Ἰουδαϊκοῦ, οἵτινες καίτοι πόρρω ἀπ' ἀλλήλων ἔζησαν, ἐν τούτοις οὕτω σφιγκτῶς συνέκλωσε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἡ θεία πρόνοια ἡ εὐθύνουσα τὰ πάντα, ὥστε ἀμφότεροι περὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ νὰ ἐργάζωνται καὶ ταὐτοχρόνως νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς καὶ νὰ δράσωσιν ἐκ συμφώνου, ὁ μὲν ὡς θεόπνευστος, ὁ δὲ ὡς φιλόσοφος, καὶ νὰ ἑνωθῶσιν οὕτως ὥστε ὁ μὲν νὰ εἶναι ἡ ψυχή, ὁ δὲ τὸ σῶμα· πῶς δύο κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων ἔθνη διαφέροντα τοσοῦτον ἀπ' ἀλλήλων κατά τε τὸ θρήσκευμα, τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, τὴν ἀνάπτυξιν, τὸ φρόνημα, τὸ πολίτευμα, καὶ ἐν γένει καθ' ὅλα, καὶ χωριζόμενα μᾶλλον ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν χαρακτήρων, καὶ τῶν ἀρχῶν ἢ ἐκ τῶν μακρινῶν διαστάσεων τῶν χωριζουσῶν τὰς χώρας αὐτῶν, συνειργάσθησαν δι' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν; ἀκατανόητον, ἐὰν μὴ ἀποδοθῇ εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν· ἡ θεία πρόνοια προσεκάλεσε τὰ τέκνα τοῦ Σὴμ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, ὅπως συνεργασθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ θεία πρόνοια ὡδήγησε τοὺς Ἕλληνας εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπως ἐπικοινωνήσωσιν οἱ δύο λαοί. Οἱ προφῆται τῶν Ἰουδαίων προανήγγειλαν τὴν μέλλουσαν ταύτην ἐπικοινωνίαν. Ὁ Δανιὴλ ἱστόρησεν αὐτήν, ὁ δὲ νέος Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἶδε τὸν Ἀαρὼν ὑποδεχόμενον αὐτὸν νικητήν. Ἡ ἱστορία πλέον μαρτυρεῖ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἴδωμεν πῶς συνειργάσθη μετὰ τῶν προγενεστέρων ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ τέλους.

3ον. Ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ἔθνους πολιτικῶς κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ, διὰ τὸ αὐτὸ σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος.

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἡ θεία πρόνοια ἤγειρεν ἐκ σμικρῶν τὸ μέγα Ρωμαϊκὸν κράτος, ὅπως συνεργασθῇ ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ κοσμοκράτωρ Ρώμη ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὰς ἰδίας ὁρμὰς καὶ πάσεις καὶ ἀναδειχθεῖσα ἔθνος μέγα εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς πληρώσεως τοῦ λελογισμένου τέλους. Ἡ Ρώμη καθυποτάξασα τὸν κόσμον προυλέανε τὴν ὁδὸν τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν λαῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον ἑνὸς αὐτοκράτορος, παρεσκεύασε τὴν συγκέντρωσιν τῶν στοιχείων τῆς νέας λατρείας, δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ νέα Ἐκκλησία καὶ ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κῦρος τῆς κηρυχθείσης ἀληθείας εἰς πάντας τοὺς τότε γνωστοὺς λαούς, καὶ νὰ δώσῃ αὐτοῖς νόμους, καθ' οὓς ὤφειλον νὰ κανονίσωσι τὰς σκέψεις, τὰ φρονήματα, τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα, τὰ ἤθη καὶ τὴν λατρείαν αὐτῶν· πρὸς τὸν μέγαν σκοπὸν μεγάλη ἀπῃτεῖτο δύναμις· διὰ ταύτης ἐφρουρήθη καὶ περιεχαρακώθη ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια. Αἱ οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι ὀφείλονται εἰς τὴν παντοκρατορίαν τῆς Ρώμης· ἡ συνεργασία αὕτη τῆς Ρώμης εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τῶν προειρημένων δύο ἐθνῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δύναται ἆρά γε νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον γεγονός; εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ τρεῖς μέγισται δυνάμεις αἱ συγκρατοῦσαι καὶ διευθύνουσαι τὴν ἀνθρωπότητα, ἤτοι ἡ λατρεία τῆς καρδίας, ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ κράτος τῆς ἰσχύος, τυχαίως συνηντήθησαν ἐν τῷ κοινῷ σταδίῳ πρὸς πλήρωσιν τοιούτου μεγάλου ἔργου; Ἡ παραδοχὴ τῆς τύχης τοσοῦτον καθίσταται ἀπαράδεκτος, ὅσον τὰ πράγματα παρουσιάζονται σκόπιμα προβεβουλευμένα καὶ ἐκτάκτου μεγέθους, ὅσον τὸ ἔργον φαίνεται ὑψηλὸν καὶ θεῖον. Ἰουδαϊσμός, Ἑλληνισμὸς καὶ Ρωμαϊσμὸς τρία ἀντίθετα ἔθνη διὰ τὴν ἐναντίαν ἑκάστου μόρφωσιν ἀνεπαισθήτως συνεργάζονται καὶ ὑπηρετοῦσι τὴν θείαν βουλὴν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ὑψηλὴ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων φαίνεται ἐπιδεικνυομένη καὶ ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα. Ἐπισκοπήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν τούτων μετὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ ἔργου δι' ὃ ἐκλήθησαν. Τὰ ἔθνη ταῦτα μετὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος ἀνὰ ἓν ἀποσύρεται τῆς σκηνῆς· πρῶτον τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἐγκαταλείπει αὐτήν, ἵνα μὴ πλέον ἐμφανισθῇ ἐπ' αὐτῆς. Τὴν Ἰουδαίαν ἀκολουθεῖ ἡ Ρώμη, ἥτις μένει μικρὸν ἔτι ἵνα ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς παγιώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς ὃν προώρισται νὰ παραδώσῃ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἐν βραχεῖ παραδίδει καὶ ἀποσύρεται τῆς σκηνῆς διὰ παντός. Ἡ αὐθαίρετος καὶ ἀπότομος μετατόπισις τῆς ἕδρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους

ἀπὸ τῆς Ρώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦτο ἡ ἐπίσημος παράδοσις τῆς ἐξουσίας τοῦ Ρωμαϊσμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμὸν τὸν μέλλοντα ἀναμορφωτὴν τοῦ κόσμου, ὅστις νέον προώρισται νὰ διαδραματίσῃ πρόσωπον ἐπὶ τῆς μεγάλης σκηνῆς τοῦ κόσμου. Ὁ κληρονόμος ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχήν, ὁ δὲ κληροδότης μετ' ὀλίγον παραδίδοται εἰς τὸ μοιραῖον τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἡ Ρώμη ὑφίσταται τὴν κοινὴν τύχην, ἐξεπλήρωσε τὸν προορισμόν της. Τὸ Βυζάντιον, ἡ νέα Κωνσταντινούπολις ἀνεγείρεται ἀντὶ τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ ρωμαϊκὸν κράτος· ἡ ἵδρυσις τῆς νέας Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τῆς νέας αὐτῆς πρωτευούσης οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν παλαιὰν αὐτοκρατορίαν, διότι οὐδὲ τὸν αὐτὸν ἔχει προορισμόν. Τὴν τύχην τῆς Ρώμης μετ' ὀλίγον βλέπομεν ἐμφανιζομένην καὶ ἐν Ἀθήναις.

Τὸ νέον χριστιανικὸν κράτος βλέπον τὸν παλαιὸν ἑλληνισμὸν ἀντιστρατευόμενον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ταχθέντος αὐτῷ καθήκοντος, καίτοι συμπαθεῖ πρὸς αὐτὸν δρῶν ὅμως ὑπὸ τὸ κράτος ἀνωτέρας θελήσεως καταλύει τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν τοῦ γηράσαντος ἑλληνισμοῦ, τοῦ ἐπὶ δώδεκα ὅλους αἰῶνας ἐργασθέντος ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ κοινὴ τοῖς ἀνθρώποις μοῖρα ἐπέφερε καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πεπρωμένον τέλος. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατέλυσε τὴν ἤδη πρὸ πολλοῦ τὰ λοίσθια πνέουσαν ἑλληνικὴν πολυθεΐαν, τὴν ὑποστηρίζουσαν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Τοιουτοτρόπως τὰ τρία ταῦτα ἔθνη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς ἀποσύρονται τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ καταλείπουσιν ἐλευθέραν τὴν δρᾶσιν εἰς τὸ ἀναφανὲν ἐπὶ τῆς σκηνῆς νέον πρόσωπον. Ὁ χριστιανισμὸς ὡς ἠθικὸν πρόσωπον ὤφειλε νὰ λάβῃ καὶ ἐξωτερικήν τινα παράστασιν, ὅπως δρᾷ ὡρισμένως καὶ ἐπιτυχῶς. Ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὸν στοιχείων τὸ πνευματικώτερον ἦν τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο, διὸ ἐθεωρήθη καὶ ὡς καταλληλότερον καὶ ἁρμοδιώτερον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐπαναφέρει αὖθις τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπὸ νέαν μορφήν, ὑπὸ νέον ἔνδυμα ὑπὸ τὴν πορφυρίδα τοῦ χριστιανισμοῦ ὅπως ἐξυπηρετήσῃ διὰ τῶν πλεονεκτημάτων του τὸν μέγαν σκοπόν.

Ὁ χριστιανισμὸς ἐν τῷ Βυζαντιῷ κράτει τῇ προσλήψει τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων μορφοῦται εἰς νέον ἔθνος. Τὸ νέον ἔθνος ἀκμαῖον καὶ ζωηρὸν συναισθανθὲν τὸν μέγαν προορισμόν του ἀπεξένω-

σε τὰ ἀγνοήσαντα τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν στοιχεῖα καὶ ἀντενεργήσαντα πρὸς αὐτήν. Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐργασθὲν μετὰ ζήλου καὶ ζέσεως ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ ἀνεδείχθη τὸ πρωτεῦον ἐν τῷ νέῳ ἔθνει εἰς ὃ ἔδωκε καὶ τὸν ἴδιον χαρακτῆρα. Τὸ ἀποκοπὲν μέρος τάχιστα ἀπερροφήθη καὶ οὐδεμία δύναμις ἠδυνήθη νὰ τὸ συγκρατήσῃ· μάτην ἐζήτησαν φιλόσοφοι καὶ αὐτοκράτορες νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτό· ὁ παλαιὸς Ἑλληνισμὸς ὡς συνδεδεμένος μὲ τὴν παλαιὰν λατρείαν δὲν ἠδυνήθη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ κρατηθῇ· ἡ πτῶσις τῆς ἀρχαίας λατρείας ἐπέφερε καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἵνα ἐπαναφέρῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ἤδη ἀποσυρθέντα ἔθνη τὸν Ἑλληνισμόν, Ρωμαϊσμὸν καὶ Ἰουδαϊσμὸν οἰκτρῶς ἐναυάγησαν, διότι ἑτέρα δύναμις, ὁ μέγας δραματουργὸς ἑτέραν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀνεβίβασε παράστασιν· ἑτέρα σκηνὴ τοῦ δράματος ἤδη παρίστατο· τὰ δὲ πρὸ ὀλίγου ἀποσυρθέντα πρόσωπα, τὰ τοσοῦτον ἐκθαμβώσαντα διὰ τῆς τέχνης, τῆς σοφίας, τῆς ἰσχύος καὶ τῆς λατρείας καὶ τῆς λοιπῆς λαμπρότητος τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανὸν ἦσαν ὅλως ἀκατάλληλα· διὸ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν διδασκόμεθα, ὅτι ἐστὶ μέγας νοῦς ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων διανοημάτων, ὅστις ἰθύνει τὰς ἐνεργείας τῶν ἐθνῶν δι' ὅλως ἀκαταλήπτου ἐπιρροῆς εἰς ἓν σκόπιμον καὶ λελογισμένον τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἀντικείμενον τῆς θείας προνοίας νὰ ἀπολλύηται ἐν τῷ τάφῳ; Εἶναι δυνατὸν ἡ θεία πρόνοια νὰ διευθύνῃ τὰς ἀνθρωπίνους τύχας διὰ μάταιον λόγον; οὐχί, μυριάκις οὐχί. Ὁ Θεὸς προνοεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον, διότι οὗτος προώρισται τελειούμενος νὰ ζήσῃ καὶ πέραν τοῦ τάφου. Οὗτος δὲ ὁ λόγος δι' ὃν καὶ ὁ προφητάναξ ἔκθαμβος ἐπερωτᾷ τὸν Θεόν: «Τί ἔστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ ἢ υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;» Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὂν λογικόν, ἔχει ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ἐπλάσθη διὰ τὴν ἀθανασίαν.

Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος περὶ ψυχῆς καὶ νοός.

Διττῶς λέγεται ἡ ψυχή, μία μὲν ἡ ἄλογος ἥτις ἐστὶ τῶν κτηνῶν, ἑτέρα δὲ ἡ λογικὴ ἥτις ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἡ μὲν τῶν κτηνῶν

ἐκ γῆς ἔλαβεν τὴν δημιουργίαν κατὰ Θεοῦ πρόσταξιν, ὡς ἡ θεία λέγει γραφή: καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν· ὥστε τὰ ζῷα ἐκ τῆς γῆς ἔλαβον τὴν ψυχήν. Διὰ τοῦτο πρὸς τὰ γήινα μόνον ἔχουσι τὴν ὁρμὴν καὶ πᾶσαν τὴν ὄρεξιν, καὶ οὐ φρονοῦσι τὰ ἄνω. Ὁ γὲ ἄνθρωπος ἐκ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ἔσχηκε τὴν ψυχήν· διὰ τοῦτο καὶ τὰ θεῖα ἐπιγινώσκει, καὶ τὰ ἄνω διώκει, καὶ τὰ οὐράνια νοεῖ καὶ λογικὸς ὑπάρχει καὶ ἔννους. Ἀλλὰ μηδεὶς ὑπονοείτω, ὅτι τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκεῖνο ἐγένετο ψυχή· μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο ψυχὴν ἐδημιούργησεν. Εἰ γὰρ ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα ψυχὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τάχα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ ἔμελλεν εἶναι. Ἐὰν ὑπῆρχεν ἡ ψυχὴ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, διατὶ οὐκ ἔστιν πάντοτε ἀναλλοίωτος, ἄτρεπτος ὥσπερ ὁ Θεός; ἐκεῖνος γὰρ λέγει· ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι· ἡ δὲ ψυχὴ ποτὲ μὲν οὖσα μωρή, ποτὲ δὲ φρόνημος, καὶ ποτὲ μὲν ἁμαρτωλός, ποτὲ δὲ δικαία· καὶ ἄλλοτε πιστή, καὶ ἄλλοτε ἄπιστος· καὶ ποτὲ μὲν ἀγνοοῦσα, ποτὲ δὲ γινώσκουσα· καὶ ποτὲ μὲν πρόθυμος οὖσα ποτὲ δὲ ὀκνηρά· ταῦτα ἔχουσα πῶς δύναται λέγεσθαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἔστιν τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Τὸ δὲ ἐμφύσημα ἐκεῖνο ψυχὴν ἐδημιούργησεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λογικὴν καὶ νοεράν· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ψυχὴ νοερῶς τὰ ἄνω φαντάζεται καὶ τὰ ἐκεῖθεν ὀρέγεται καὶ ζητεῖ καὶ ποθεῖ, ὅτι ἐκεῖθεν ἔχει τὴν δημιουργίαν· ἡ δὲ τῶν ἀλόγων οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐπίγειος οὖσα τὰ ἐπίγεια μόνον ζητεῖ, διὸ καὶ συναποθνήσκει τῷ σώματι· τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἡ ψυχὴ ἀείζωος ὑπάρχει καὶ ἀτελεύτητος.

Ἡ πέμπτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος περὶ ψυχῆς.

Ἐν τῇ πέμπτῃ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ κατεδικάσθησαν ἅπασαι αἱ περὶ ψυχῆς ἐσφαλμέναι δοξασίαι καὶ ἀπεκηρύχθησαν πάντες οἱ ταῖς ἐναντίαις τῇ δοξασίᾳ τῆς Ἐκκλησίας προκείμενοι. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ «πρὸς Μηνᾶν τὸν Πατριάρχην τῆς εὐδαίμονος πόλεως κατὰ Ὠριγένους», ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς· «...Ὁ Θεὸς γὰρ εἰπών· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, ἀμφότερα κατὰ ταυτὸν ἐδημιούργησεν, τουτέστιν σῶμά τε πλάσας καὶ ψυχὴν νοεράν τε καὶ λογικὴν δημιουργήσας· ἅμα γὰρ σῶμα ἔπλασεν ὁ Θεὸς καὶ τὴν ψυχὴν ἐδημιούργησε τέλειον τὸν ἄνθρωπον

ἀποτελέσας· οὐδὲ γὰρ σῶμα χωρὶς ψυχῆς, οὐδὲ ψυχὴ χωρὶς σώματος ἄνθρωπος· εἰδὲ προϋπῆρχεν ἡ ψυχή, καθὼς Ὠριγένης λῆρεῖ, τίνος ἕνεκεν ὁ Ἁγιώτατος προφήτης Ζαχαρίας εἶπε· πλάσσων πνεῦμα ἀνθρώπου ἐν αὐτῷ ; . . . . καθὼς οὖν εἴρηται, τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον καὶ τοῦ θείου ἐμφυσήματος ἀξιωθῆναι, δηλοῖ μὴ μόνον νοερὰν καὶ λογικήν, ἀλλὰ καὶ ἀθάνατον τὴν ψυχὴν δημιουργηθῆναι πρὸς τὸ ἄρχειν πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ποιημάτων. Τοῦτο γάρ ἐστι καὶ τὸ εἰρημένον τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ περὶ τῆς ψυχῆς, τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ θείαν καὶ τῆς ἄνωθεν εὐγενείας μετέχουσαν· οὐχ ὥς τινες φανταζόμενοι λέγουσι τῆς θεϊκῆς οὐσίας ὑπάρχουσαν τὴν ψυχήν· ἀλλ' ὡς διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τοῦ Θεοῦ γενομένην καὶ χάρισμα παρ' αὐτοῦ λαβοῦσαν τοῦ νοεράν, καὶ λογικήν, καὶ ἀθάνατον εἶναι, καὶ μὴ συναποθνήσκειν τῷ σώματι, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀλόγων ζώων, ἀλλὰ κατὰ χάριν μετέχειν τῆς ἄνωθεν εὐγενείας, τουτέστιν ἀθανασίας. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ λόγῳ τῷ εἰς τὴν κτίσιν, λέγει γὰρ οὕτως· «Καὶ ἐνεφύσησέ φησιν, εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»· ἐνταῦθα τινες τῶν ἀγνωμόνων ἐξ οἰκείων λογισμῶν κινούμενοι, καὶ οὐδὲν θεοπρεπὲς ἐννοοῦντες, οὔτε τὴν συγκατάβασιν τῶν ρημάτων λογιζόμενοι λέγειν ἐπιχειροῦσιν, ὅτι ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας ἐστὶν ἡ ψυχή. Ὦ τῆς μανίας, ὦ τῆς παραφροσύνης· καὶ ταῦτα μὲν ὁ πατὴρ περὶ τῶν προκειμένων· σκόπει δέ, ὅτι περ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπὶ γῆς ποιημάτων, εἶπεν ὁ Θεός, γενηθήτω, καὶ ἐξαγαγέτω ἡ γῆ, καὶ ἐγένετο· περὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου λέγει· ποιήσωμεν ἄνθρωπον· καὶ οὐ μόνον ποιήσωμεν, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ ὁμοίωσιν· καὶ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς ταῖς ἰδίαις χερσὶν ἔπλασεν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Ἐντεῦθεν τοίνοιν ἐστὶν ἰδεῖν πῶς ὁ Θεὸς τιμιώτερον τὸν ἄνθρωπον ἐποίησε τῶν ἄλλων ἁπάντων τῶν ἐπὶ γῆς κτισμάτων. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα πάντα λόγῳ εἶπε, καὶ ἐγένετο· τὸν δέ γε ἄνθρωπον, καθὼς εἴρηται, αὐτὸς ταῖς ἰδίαις χερσί, κατὰ τὴν θείαν Γραφὴν ἐδημιούργησεν . . . . . , ...

. . . . . .

Σύμφωνα δὲ τοῖς παρ' ἡμῶν εἰρημένοις καὶ ὁ ἐν Ἁγίοις θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα διδάσκει, λέγων οὕ-

τως· Τοῦτο δὴ βουληθεὶς ὁ τεχνίτης ἐπιδείξασθαι λόγος, καὶ ζῷον ἐξ ἀμφοτέρων, ὁρατῆς τε λέγω καὶ ἀοράτου φύσεως, δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον· καὶ παρὰ μὲν τῆς ὕλης λαβὼν τὸ σῶμα ἤδη προϋποστάσης, καὶ παρ' ἑαυτοῦ δὲ ζωὴν ἐνθείς, ὁ δὴ ψυχὴν νοερὰν καὶ εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος, οἷόν τινα κόσμον ἕτερον ἐν μικρῷ μέγαν ἐπὶ τῆς γῆς ἵστησι, ἄγγελον ἄλλον προσκυνητὴν μικτόν, ἐπόπτην τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μύστην τῆς νοουμένης, βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς, βασιλευόμενον ἄνωθεν. Πρόσχες τοίνυν, ὅτι λέγων ὁ πατήρ, ἐξ ἀμφοτέρων ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, προσέθηκεν ὅτι τὸ μὲν σῶμα ἐξ ὕλης ἤδη προϋποστάσης ἔλαβεν τὴν δὲ ψυχὴν οὐδὲ προϋπῆρχεν εἶπεν, οὐδὲ ἔκ τινος προϋπαρχούσης οὐσίας γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὅτι παρ' ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς ἐνέθηκε τὴν ζωήν, ὁ δὲ ψυχὴν νοερὰν καὶ εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος.

. . . . . .

Ἰδοὺ καὶ ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος παραδίδωσιν, ὅτι μετὰ πάντα τὰ κτίσματα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς . . . . Λέγει τοίνυν καὶ ὁ ἐν Ἁγίοις Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τῷ ἀπολογητικῷ λόγῳ τάδε· ἡμῖν δέ, οἷς τὸ κινδυνευόμενον ἐστι σωτηρία ψυχῆς τῆς μακαρίας τε καὶ ἀθανάτου, πόσον χρὴ δοκεῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα, καὶ ὅσης δεῖ τῆς ἐπιστήμης; (ἴδε Δαψιλεστάτην Συλλογὴν τῶν Ἱερῶν Συνόδων, τόμ. Β', σελ. 351—359).

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Η ΑΓΙΑ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΕΡΙ ΙΕΡΩΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΩΝ

§ α'. Περὶ τῶν τελουμένων παρὰ τῆς Ἐκκλησίας Ἱερῶν Μνημοσύνων.

Ἡ Ἐκκλησία ἐξ Ἀποστολικῆς λαβοῦσα παραδόσεως τὰ τελούμενα ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ ἀναπαυσαμένων τέκνων αὐτῆς Ἱερὰ Μνημόσυνα δέχεται καὶ πιστεύει ὅτι οἱ εἰς Χριστὸν τελειωθέντες εἰς Χριστὸν μεταβαίνουσι κατὰ τὰ θεῖα λόγια τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, «ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ἔσται.» (Ἰωάν. ιβ', 26), καὶ τὸ «πορεύομαι ἑτοιμάσαι ὑμῖν τόπον,... ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε» (Ἰωάν. ιδ', 3), καὶ ὅτι οἱ κατοιχόμενοι δὲν διακόπτουσι τὴν μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πνευματικὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἐξακολουθοῦσι κοινωνοῦντες διὰ τῆς κοινῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης τῆς ἐν ἑνὶ συναπτούσης καὶ συνδεούσης διηνεκῶς καὶ ἀναποσπάστως ἅπαντας τοὺς πιστοὺς τούς τε ἐν γῇ διαβιοῦντας καὶ τοὺς ἐν Οὐρανῷ τὴν διαμονὴν λαβόντας. Κατὰ ταῦτα οἱ ἐπὶ γῆς εἰσέτι ζῶντες πιστοί, καὶ οἱ ἐκ τῆς ὁρατῆς ταύτης κοινωνίας μεταστάντες πιστοί, ἀποτελοῦσι τὴν μίαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν εἰς δύο διῃρημένην Ἐκκλησίας, εἰς τὴν θριαμβεύουσαν ἐν τῷ Οὐρανῷ, καὶ τὴν στρατευομένην ἐν τῇ Γῇ· καὶ ἡ μὲν ἐν τῷ οὐρανῷ καλεῖται θριαμβεύουσα ὡς περάνασα τὸν ἀγῶνα ἐπὶ γῆς, νικήσασα τῇ δυνάμει τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν θριάμβῳ πρὸς τὸν ἀγωνοθέτην Χριστὸν ἀπελθοῦσα, ὅπως τοὺς ἀμαραντίνους τῆς δόξης λάβῃ στεφάνους ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· ἡ δὲ ἐν τῇ γῇ στρατευομένη, ὡς περιλαμβάνουσα τοὺς πιστοὺς τοὺς ἔτι πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀγωνιζομένους καὶ πρὸς τὴν τε-

λείωσίν ἐπειγομένους· διὸ ὁ θάνατος δὲν παρήλλαξε τὰς σχέσεις τῶν θανόντων πρὸς τοὺς ζῶντας, εἰμὴ κατὰ τρόπον, μεταβαλὼν τὸ κατ' αἴσθησιν εἰς τὸ ὑπὲρ αἴσθησιν, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἔστι μία ἧς κεφαλὴ ὁ Χριστὸς οὗ σῶμά ἐσμεν οἱ πιστοὶ καὶ μέλη ἐκ μέρους, κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, «Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστιν ;» (Κορ. Α'. ς'. 15), καὶ αὖθις, «ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους» (ιβ'. 27) καὶ ἀλλαχοῦ «οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει· ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν· ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν». (Ρωμ. ιδ'.7-8)· πῶς οὖν ὑπὲρ μὲν τῶν ζώντων νὰ εὐχώμεθα, καὶ δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν νὰ ἀναπέμπωμεν καὶ θυσίας ἀναιμάκτους ὑπὲρ ὑγιείας προσκαίρου νὰ προσφέρωμεν, ὑπὲρ δὲ τῶν τεθνεώτων οὐδεμίαν ὑπὲρ σωτηρίας καὶ αἰωνίου ζωῆς νὰ ἐκφράζωμεν εὐχήν, οὐδεμίαν νὰ ἀναπέμπωμεν δέησιν, οὐδεμίαν νὰ προσφέρωμεν προσφοράν, οὐδὲ κἂν μνείας νὰ ἀξιῶμεν αὐτοὺς κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ὅτε τὸ τίμιον καὶ ζωηρὸν αἷμα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ὡς ἱλαστήριος πρὸς τὸν Θεὸν προσφέρεται θυσία ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων ; Ποῖος λόγος ἆρά γε θὰ δικαιώσῃ τὴν τοιαύτην πρὸς τοὺς τεθνεῶτας πιστοὺς ἀμέλειαν, ἢ μᾶλλον ἀπάθειαν καὶ ἀδιαφορίαν ; πῶς δέ, ἀφοῦ καὶ ζῶντες καὶ ἀποθνήσκοντες τοῦ Κυρίου ἐσμέν, ἀποκόπτομεν καὶ ἀποχωρίζομεν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἥτις ἐστὶ σῶμα Χριστοῦ, ἀφοῦ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστός ; «καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας». (Κολοσσ. Α'. 18. Ἐφεσ. Ε'. 23). Τί δὲ κωλύει ἡμᾶς νὰ ἐκδηλῶμεν τὴν πρὸς τοὺς τεθνεῶτας συμπάθειαν, τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην, καὶ νὰ προσάγωμεν θυσίας καὶ νὰ ἀναπέμπωμεν δεήσεις, καὶ νὰ ἐκφράζωμεν εὐχὰς πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τῶν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου κοιμηθέντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, ὅπως ἵλεως καὶ εὐμενὴς γένηται πρὸς τοὺς ἀπελθόντας καὶ δι' ἀσθένειαν ἀνθρωπίνην φέροντας τὸν ῥύπον τῆς ἁμαρτίας ; Τίς ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δέχεται εὐχὰς ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων ; ἐν τίνι μέρει τῆς Γραφῆς ἐγράφη μὴ δέεσθε ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων· ἀλυσιτελὲς γὰρ τοῦτο καὶ ἀνόητον ; Καὶ ἐὰν μὴ ἐξ Ἀποστολικῆς εἴχομεν παραδόσεως, καὶ ἐὰν μὴ οἱ Ἀποστολικοὶ ἄνδρες καὶ οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες

ἐκθύμως πρὸς τοῦτο μᾶς προέτρεπον, ἡμεῖς διὰ τὴν γνωστὴν τοῦ Κυρίου φιλανθρωπίαν, διὰ τὴν ἀδιάλειπτον μετὰ τοῦ Χριστοῦ κοινωνίαν τῆς Θριαμβευούσης μετὰ τῆς Στρατευομένης ἐκκλησίας, καὶ διὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς πλησίον μας, καὶ τοὺς πατέρας καὶ ἀδελφούς μας, καὶ συζύγους καὶ τέκνα μας, ἀπαύστους θὰ ἀνεπέμπομεν πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεις, καὶ προσευχάς, καὶ θυσίας, πεποιθότες ἐπὶ τὸ φιλάνθρωπον, καὶ φιλεύσπλαγχνον, ἐλεημονητικόν, καὶ φιλόστοργον, καὶ εὐέλπιδες θὰ ἐξεδεχόμεθα τὴν τῶν πλημμεληθέντων συγχώρησιν. Ἔχομεν δὲ τὸν Ἰωάννην τὸν Θεολόγον ἐνθαρρύνοντα ἡμᾶς καὶ προτρέποντα ἡμᾶς νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ μετὰ παρρησίας τὰ ἐπιθυμητὰ τῷ Θεῷ, διότι ἀκούει ἡμῶν· «Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παρρη»σία, ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν ὅτι, ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα »αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν, καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν ὃ ἂν αἰτώ»μεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ' αὐτοῦ». (Ἰωάν. Ἐπιστ. Α'. Ε'. 14,15).

Τὶς ἤδη δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἀρεστὰ τῷ Θεῷ αἰτοῦμεν ἐξαιτούμενοι τὴν συγχώρησιν τῶν πλημμεληματων τῶν ἐν πίστει τελειωθέντων καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν αὐτῶν; Ἀλλ' ἐὰν τις τῶν ἐνισταμένων εἴπῃ ἡμῖν τὸ συνήθως λεγόμενον «ἐν τῷ ᾅδῃ οὐκ ἔστι μετάνοια», αὐτῷ λέγομεν ὅτι ἀγνοεῖ τὸν νοῦν τοῦ φερομένου ρητοῦ τοῦ οὐδαμοῦ ἐν τῇ Γραφῇ ἀπαντῶντος· ἀλλὰ καὶ οὕτως ἔχοντος τίς ἡ σχέσις τῶν Μνημοσύνων, τῶν εὐχῶν καὶ τῶν δεήσεων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν νοῦν τοῦ ρητοῦ τούτου; τὸ μὲν λεγόμενον ζητεῖ νὰ φανερώσῃ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἤδη τεθνεῶτος νὰ μεταβάλῃ οἰκείᾳ ἐνεργείᾳ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ κατάστασιν, διότι ἔληξεν ὁ ἀγὼν καὶ ἔπαυσεν ἡ σταδιοδρομία, τὸ δὲ σῶμα, δι' οὗ πρὸς ἀρετὴν καὶ τελείωσιν θὰ ἔβαινε καὶ θεοειδῆ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θὰ ἀπεδείκνυε διὰ τῶν ἔργων τῆς μετανοίας, καὶ δι' οὗ ἐμπράκτως θὰ ἐξεδηλοῦτο τὸ φρόνημα τῆς μετανοίας, ἀπεχωρίσθη καὶ διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη· διὸ καὶ πᾶσα μετάνοια ματαία καὶ ἀνωφελὴς διὰ τὴν ἀκαρπίαν αὐτῆς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ λεγόμενον ρητὸν θὰ ἐδήλου καλλίτερον τὸ πνεῦμα τὸ δι' αὐτοῦ ὑποδηλούμενον, ἐὰν ἐλέγετο ὡς ἑξῆς· ἐν τῷ ᾅδῃ ἀνωφελὴς ἡ μετάνοια· διότι τοῦτο ἀκριβῶς θέλουσι νὰ εἴπωσιν οἱ τῷ ρητῷ ὡς ἐπιχειρήματι κατὰ τῶν Μνημοσύνων χρώμενοι· καὶ τοῦτο εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἄλλως δὲ τὸ ἐν τῷ ᾅδῃ οὐκ ἔστι μετάνοια, εἶναι ἀνά-

ληθες, διότι ὁ πλούσιος ὁ παρακαλέσας τὸν Ἀβραὰμ νὰ στείλῃ τὸν Λάζαρον καὶ συμβουλεύσῃ τοὺς πέντε ἀδελφούς του νὰ ἀλλάξωσι βίον, ἵνα μὴ καὶ ἐκεῖνοι ὑπάγωσιν εἰς τὸν τόπον τῆς βασάνου, ἐν ᾧ οὗτος εὑρισκόμενος ἐβασανίζετο, φανεροῖ ὅτι ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἐξαχρείωσις ἤγαγεν αὐτὸν ἐκεῖ, ἐν ᾧ καὶ οἱ ἀδελφοί του διὰ τὸν αὐτὸν λόγον θὰ ἀφικνοῦντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς μετάνοιάν των παρεκάλει τὴν ἀποστολὴν τοῦ Λαζάρου πρὸς αὐτούς, ἔπεται ὅτι αὐτὸς πρῶτος μετενόει καὶ ἐθλίβετο διά τὸν πρότερον ἁμαρτωλὸν βίον του. Ὥστε τὸ λεγόμενον αὐτὸ μὲν καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὁ νοῦς ὅμως αὐτοῦ ὁ δι' αὐτοῦ ἐκδηλούμενος δὲν ἀντιστρατεύεται ποσῶς πρὸς τὰ Μνημόσυνα· διότι ποιοῦντες Μνημόσυνα ἐκ τῆς χάριτος μόνης τοῦ Θεοῦ ἀπεκδεχόμεθα σωτηρίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς αὐτενεργείας τοῦ τεθνεῶτος, ἢ τῆς μετανοίας του, ἢ τῆς θλίψεώς του, ἢ τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ στεναγμοῦ του καὶ τῶν βασάνων του, δι' ὧν ἀποτίνει τὴν ποινήν του. Διὰ τῶν Μνημοσύνων ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπαγγέλλεται ἄφευκτον τὴν σωτηρίαν τοῦ θανόντος ἁμαρτωλοῦ χριστιανοῦ· τοῦτο θὰ ἦτο ἄτοπος ἀξίωσις· οἱ ἐν ἀσεβείᾳ ἐπὶ γῆς ζήσαντες καὶ ἐν κακίᾳ τελειωθέντες εἰσὶν αὐτοκατάκριτοι ὡς μὴ γενόμενοι κοινωνοὶ τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἀλλ' εἰς κόλασιν αἰώνιον, ὡς περιφρονηταὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον· «ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ». Οὗτοι ὡς μὴ ἐπιγνόντες τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν σωτήριον πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ ἀποβαλόντες τὴν σωτηρίαν θὰ κολασθῶσιν· εὔχεται ὅμως καὶ ὑπὲρ αὐτῶν, ὅπως κουφοτέραν αὐτοῖς ποιήσῃ τὴν κόλασιν.

Ἡ Ἐκκλησία, ὡς μήτηρ φιλόστοργος, δέεται πρὸς τὸν νυμφίον Χριστὸν ὑπὲρ τῶν τέκνων αὐτῆς τῶν πιστῶν, τῶν εὐσεβῶν, τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ τιμίου Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τελειωθέντων· εὔχεται ὑπὲρ αὐτῶν, διότι εἶδε τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ τοῦ εἰδότος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν καὶ τὸ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἐπιρρεπές, δι' ἃ οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου καὶ ἂν μία μόνη ἡ ἡμέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ εὔχεται καὶ καθικετεύει τὸν φι-

λάνθρωπον Θεόν, ὅπως ἀποδεχθῇ τὰς δεήσεις καὶ ἱκεσίας ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀφήσῃ τὰ πλημμελήματα τῶν ἐν Κυρίῳ κεκοιμημένων αὐτῆς τέκνων καὶ παρίδῃ τὰ ἐν λόγῳ, ἢ ἔργῳ, ἢ διανοίᾳ ἁμαρτήματα ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος καὶ ὡς εἰδὼς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν καὶ τὴν ἀντιστρατευομένην ἐν ἡμῖν δύναμιν τὴν ἐξωθοῦσαν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ πράττωμεν, οὐχὶ ὃ θέλομεν ἀγαθόν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλομεν κακόν· «ὃ γὰρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω· ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ . . . . . βλέπω ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου· ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος!» (Ρωμ. ζ'. 15—23)· πρὸς δὲ ἱλασμὸν προσάγει τῷ Θεῷ θυσίας καὶ προσφορὰς καὶ πιστεύει, ὅτι τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ σωτηρίας ὡς θυσία εὐπρόσδεκτος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί, θέλει καταστήσει ἵλεων τὸν Θεόν, ὅπως ἀφήσῃ τὰ πλημμεληθέντα αὐτοῖς, καὶ τάξῃ τὰς ψυχὰς αὐτῶν, ἔνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται, καὶ καταστήσῃ αὐτὰς κληρονόμους τῆς οὐρανίου αὐτοῦ βασιλείας· διότι ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐβαπτίσθησαν, καὶ ἐν αὐτῷ ἔζησαν, καὶ ἐπ' αὐτὸν πᾶσαν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἀνέθεντο, ὡς ποιητῇ καὶ πλάστῃ καὶ Θεῷ αὐτῶν· προσάγει δὲ πρὸς Κύριον συμπαρακλήτορας ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων τέκνων της τοὺς Ἁγίους, τοὺς Προφήτας, τοὺς Ἀποστόλους, τοὺς Μάρτυρας, τοὺς Ὁμολογητάς, καὶ ἐν γένει πάντας τοὺς εἰς Θεὸν εὐαρεστήσαντας, «πολὺ γὰρ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη» (Ἰακώβου ε'. 15), καὶ πρὸ πάντων τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον Παρθένον, τὴν Μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὧν ταῖς πρεσβείαις ἐπικαμπτόμενος ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς παρέχει τὴν χάριν, τὸν ἱλασμόν, καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν τοῖς κεκοιμημένοις πιστοῖς.

Ἡ Ἐκκλησία ποιεῖ Μνημόσυνα δικαίως τε καὶ κατὰ καθῆκον ἔνθεν μέν, διότι ἐντολὴν καὶ ἐξουσίαν ἔλαβε τοῦ νὰ συγχωρῇ τὰ ἁμαρτήματα τῶν τέκνων της, ἔνθεν δὲ ὡς μήτηρ φιλόστοργος παρέχει ἑαυτὴν πρόθυμον, ὅπως δεηθῇ τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν τέκνων της πληροῦσα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀνεπτυγμένον ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς. Ἐκ τῆς συναισθήσεως λοιπὸν ταύτης τῆς ὀφειλῆς καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης ἡ Ἐκκλησία ἀφορμηθεῖσα καὶ τῇ Ἀποστολικῇ

παραδόσει ἑπομένη διέταξε τὴν τέλεσιν τῶν ἐνιαυσίων Μνημοσύνων, περὶ ὧν κατωτέρω ὁ λόγος.

Ἡ τῶν Διαμαρτυρομένων Ἐκκλησία ἀπορρίψασα τὰς παραδόσεις ὡς νοθευθείσας, καὶ ἀδυνατοῦσα διὰ τὸν φυρμόν, ὃν ἔλαβον αἱ ἀληθεῖς μετὰ τῶν ἐπεισάκτων ἐν τῇ Δυτ. Ἐκκλησίᾳ νὰ χωρίσῃ ἐν μικρῷ χρόνῳ τὰς γνησίας τῶν μὴ τοιούτων, καὶ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὴν ἔγγραφον διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀπέρριψε σὺν πολλοῖς ἄλλοις ὠφελίμοις καὶ τὴν τῶν Ἱερῶν Μνημοσύνων τέλεσιν, στερήσασα οὕτω τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ τῶν ἐκ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ὠφελειῶν· ὅτι ἡ ἱερὰ παράδοσις εἶναι τὸ ἄγραφον τεῦχος τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ· διότι καὶ διὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν προτρεπόμεθα νὰ φυλάττωμεν τὰς παραδόσεις, ὡς γράφει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. «Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς παραδόσεις κατέχετε» (Κορινθ. Α΄. 11.2), καὶ αὖθις· «ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν» (Θεσσαλ. Β΄. 2.15). τοῦτο καὶ ἡ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὁμοφωνία ἐπιβεβαιοῖ. Ἡ δὲ Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία ἀποβαλοῦσα τὰς παραδόσεις ἀπέβαλε καὶ τὸ ἄγραφον τεῦχος τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς καὶ οὕτω ἐστέρησεν ἑκυτὴν τοῦ ἀγράφου θησαυροῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΟΤΙ ΕΣΤΙΝ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙΣΩΘΕΙΣΑ ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἱερὰ Παράδοσις κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶν ἰσότιμος πηγὴ τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας πρὸς τὸν γραπτὸν θεῖον λόγον, διότι αὕτη κατὰ τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν ἐστὶν ἰσότιμος τῷ θείῳ γραπτῷ λόγῳ.

Περὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐντέλλεται λέγων· «Ἀδελφοί, στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν» (Β. Θεσσ. β΄. 15)· καί· «Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε» (Α΄. Κορινθ. ια΄. 2.)· καί· «Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν» (Α΄. Κορινς. ια΄. 23)· καί· «Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ

παρέλαβον» (Α΄. Κορινθ. ιε΄. 3.)· καί· «Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον» (Α΄. Τιμοθ. ς΄. 20)[1] καί· «Τὸ λοιπὸν οὖν ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον· οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν, διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ» (Α΄. Θεσσ. δ΄. 1. 2). Διὰ τῶν εἰρημένων ὁ Ἀπόστολος Παῦλος συνιστᾷ ἰσότιμον πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον τὴν ἱερὰν παράδοσιν.

Ἡ ἱερὰ παράδοσις πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων, τῶν Ἐπιστολῶν καὶ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἦν ἡ μόνη Κυρίαρχος Ἀποστολικὴ διδασκαλία ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ δεσπόζουσα, καὶ ἡ μόνη καὶ ἡ αὐθεντικὴ πηγὴ τῆς σωτηριώδους ἀληθείας, ἡ περιφρουρουμένη, ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ, ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Ἀπόστολοι ἀποσταλέντες εἰς τὸ κήρυγμα ὑπὸ τοῦ θείου αὐτῶν Διδασκάλου ἐκήρυττον καὶ ἵδρυον Ἐκκλησίας καὶ λόγῳ παρέδιδον αὐταῖς τὰ ἐντεταλμένα αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ διδαχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὰ ἔγγραφα ὑπομνήματα καὶ συγγράμματα τοῦ θείου λόγου παρεδόθησαν τῇ Ἐκκλησίᾳ μόνον περὶ τὸ τέλος τῆς Ἀποστολικῆς ἐποχῆς. Ὁ ἀοίδιμος Ν. Δαμαλᾶς ἔλεγεν ἄριστα, ὅτι ἡ συγγραφὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράδοσιν ἦτο προσφορὰ ποτηρίου ὕδατος ἐκ τοῦ ποταμοῦ τῆς προφορικῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως. Ἡ ψυχὴ τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἦτο ἡ ἱερὰ παράδοσις, ἥτις μόνη συνεκράτει τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία ὡς πιστὸς θεματοφύλαξ διεφύλαξεν ἀπαραμείωτον καὶ ἀπαράτρεπτον τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην καὶ ἀλώβητον παρέδιδε πιστοῖς ἀνθρώποις ἱκανοῖς, ἵνα καὶ ἑτέρους διδάσκωσιν. Οἱ πρῶτοι τοῦ θείου λόγου ἀκροαταὶ ἀνεξάλειπτον ἐτήρουν ἐν τῇ μνήμῃ καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ, ἃ παρέλαβον καὶ ἐδιδάχθησαν παρὰ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ μετὰ πόθου καὶ ἀγάπης καθ' ἑκάστην ἐν ταῖς ἱεραῖς αὐτῶν συνάξεσιν ἐπανελάμβανον καὶ ἐτέλουν. Ἡ Ἐκκλησία τῆς ἀποστολικῆς

---

[1] «Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι» (Β Τιμ. Β΄. 2).

«Καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω, ὡς προειρήκαμεν καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω» (Γαλ. Α΄. 8. 9.).

ἐποχῆς τό τε δογματικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς Εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἔσχε πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἐξ Ἀποστολικῆς παραδόσεως, ὡς ἔσχε καὶ τὸ τελετουργικὸν μέρος τῆς Εὐαγγελικῆς ἀληθείας διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου. Ἡ ἱερὰ παράδοσίς ἐστιν ἡ Ἐκκλησία, ἄνευ ἱερᾶς παραδόσεως Ἐκκλησία δὲν ὑφίσταται. Οἱ ἀθετοῦντες τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν ἀθετοῦσι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀρνοῦνται τὸ Ἀποστολικὸν κήρυγμα.

Περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ἰδοὺ τί οἱ Ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες λέγουσιν·

Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς Διόδωρον ἐπιστολῇ «τὸ ἄγραφον νόμου δύναμιν ἔχει, φησί, διὰ τὸ ὑπὸ Ἁγίων ἀνδρῶν τοὺς θεσμοὺς παραδοθῆναι». Ἐν δὲ τῷ κζ΄. τῶν πρὸς τὸν μακάριον Ἀμφιλόχιον περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένων κεφαλαίων· «τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, φησί, φυλαττομένων δογμάτων καὶ κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα, ἅπερ ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει πρὸς Θεοσέβειαν, καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ, ὅστις κατὰ μικρὸν γοῦν θεσμῶν ἐκκλησιαστικῶν πεπείραται. Εἰ γὰρ ἐπιχειρήσαιμεν τὰ ἄγραφα τῶν ἐθῶν ὡς μὴ μεγάλην ἔχοντα δύναμιν παραιτεῖσθαι, λάθοιμεν ἂν εἰς αὐτὰ τὰ καίρια ζημιοῦντες τὸ Εὐαγγέλιον, μᾶλλον δὲ εἰς ὄνομα ψιλὸν περιιστάντες τὸ κήρυγμα· οἷον (ἵνα τοῦ πρώτου καὶ κοινοτάτου τὸ πρῶτον μνησθῶ) τῷ τύπῳ τοῦ Σταυροῦ κατασημαίνεσθαι, τίς ὁ διὰ γράμματος διδάξας ἢ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τετράφθαι κατὰ τὴν προσευχήν; ποῖον ἐδίδαξεν ἡμᾶς γράμμα; ὀλίγοι γὰρ ἴσμεν, ὅτι τὴν ἀρχαίαν ζητοῦμεν πατρίδα, τὸν παράδεισον, ὃν ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς κατὰ ἀνατολάς· καὶ ὀρθοὶ μὲν ποιοῦμεν τὰς εὐχὰς τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, τὸν δὲ λόγον οὐ πάντες οἴδαμεν· οὐ γὰρ μόνον ὡς συναναστάντες Χριστῷ, καὶ τἄνω ζητεῖν ὀφείλομεν, ἀλλὰ καὶ δοκεῖ πῶς αὕτη τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἶναι εἰκών, μία οὖσα ἡ αὐτὴ ἀνακυκλουμένη καὶ ὀγδόη»· καὶ «ἐκεῖνο εἰπεῖν ἔχω ὅτι τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις συνῳδά ἐστι καὶ σύμφωνα (ἐπιστολὴ ξγ΄).

«Τὰ δὲ ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τίς τῶν Ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; οὐ γὰρ τούτοις ἀρκούμεθα, ὧν ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα,

ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες. Τὸ δὲ εὐλογεῖν τὸ ὕδωρ τοῦ Βαπτίσματος, καὶ τὸ ἔλαιον τῆς Χρίσεως, καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν βαπτιζόμενον, ἀπὸ ποίων ἐγγράφων ; οὐκ ἀπὸ τῆς σιωπωμένης καὶ μυστικῆς παραδόσεως ; ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ ἐλαίου χρῆσιν, καὶ ὅσα γίνονται, περὶ τὸ βάπτισμα, τὸ ἀποτάσσεσθαι τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποίας ἐστὶ γραφῆς ; οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἣν ἀπυλυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριέργῳ σιγῇ οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐκεῖνοι ἐφύλαξαν καλῶς δεδιδαγμένοι τῶν μυστηρίων τὰ σεμνὰ σιωπῇ διασώζεσθαι ; ἃ γὰρ οὐδὲ ἐποπτεύειν ἔξεστι τοῖς ἀμυήτοις, τούτου πῶς ἦν εἰκὸς τὴν διδασκαλίαν θριαμβεύειν ἐν γράμμασιν ; οὗτος ὁ λόγος τῆς τῶν ἀγράφων ἐθῶν παραδόσεως ὡς μὴ καταμεληθεῖσαν τῶν δογμάτων τὴν γνῶσιν εὐκαταφρόνητον τοῖς πολλοῖς γενέσθαι διὰ τὴν συνήθειαν· ἄλλο μὲν δόγμα, καὶ ἄλλο κήρυγμα· τὰ μὲν δόγματα σιωπᾶται, τὰ δὲ κηρύγματα δημοσιεύεται» (Βασίλειος περὶ πνεύματος κζ').

«Οἱ τὰ περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἀρχῆς διαθεσμοθετήσαντες Ἀπόστολοι καὶ Πατέρες, ἐν τῷ κεκρυμμένῳ καὶ ἀφθέγκτῳ τὸ σεμνὸν τοῖς μυστηρίοις ἐφύλασσον. Οὐδὲ γὰρ ὅλως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημώδη εἰκαίαν ἀκοὴν ἔκφορον· οὗτος ὁ λόγος τῆς τῶν ἀγράφων παραδόσεως, ὡς μὴ καταμεληθεῖσαν τῶν δογμάτων τὴν γνῶσιν εὐκαταφρόνητον τοῖς πολλοῖς γενέσθαι διὰ συνήθειαν· ἄλλο γὰρ δόγμα, καὶ ἄλλο κήρυγμα· τὸ μὲν γὰρ σιωπᾶται, τὰ δὲ κηρύγματα δημοσιεύεται· σιωπῆς δὲ εἶδος καὶ ἡ ἀσάφεια ᾗ κέχρηται ἡ Γραφή, δυσθεώρητον κατασκευάζουσα τῶν δογμάτων τὸν νοῦν, πρὸς τὸ τῶν ἐντυγχανόντων λυσιτελές....Τὸ ὄρθιον σχῆμα τῆς προσευχῆς (ἐν τῇ Κυριακῇ καὶ Πεντηκοστῇ) προτιμᾶν οἱ θεσμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς ἐξεπαίδευσαν, ἐκ τῆς ἐναργοῦς ὑπομνήσεως οἱονεὶ μετοικίζοντες ἡμῶν τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν παρόντων ἐπὶ τὰ μέλλοντα· καὶ καθ' ἑκάστην γονυκλισίαν καὶ διανάστασιν, ἔργῳ δείκνυμεν, ὅτι διὰ τῆς ἁμαρτίας εἰς γῆν κατερρύημεν, καὶ διὰ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς, εἰς οὐρανὸν ἀνεκλήθημεν.

Ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα, τὰ ἄγραφα τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια διηγούμενον· ἐῶ τἆλλα· αὐτὴν δὲ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, ἐκ ποίων γραμμάτων ἔχομεν;....» (Μεγ. Βασιλ. περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κζ'.)

Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει, καὶ «πρῶτον μὲν οὖν ὃ μέγιστον ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐστί, τὸ παρ' ἡμῖν ἔθος, ὃ ἔχομεν προβάλειν, νόμου δύναμιν ἔχει, διὰ τὸ ὑφ' ἁγίων ἀνδρῶν τοὺς θεσμοὺς ἡμῶν παραδοθῆναι» (ἐπιστ. πρὸς Διόδωρον)· καὶ «Δεχόμεθα φωνὴν οὕτω μὲν φίλην καὶ προσήγορον τοῖς ἁγίοις, τοσούτῳ δὲ ἔθει βεβαιωθεῖσαν· διότι ἀφ' οὗ κατηγγέλλη τὸ Εὐαγγέλιον μέχρι τοῦ νῦν, ἐμπολιτευόμενον ταῖς Ἐκκλησίαις δείκνυται» (Περὶ Πνεύματ. κεφ. κθ')· καὶ «Πρός γε μὴν τὸ ἀμάρτυρον καὶ ἄγραφον εἶναι τὴν σὺν τῷ Πνεύματι δοξολογίαν, ἐκεῖνο λέγομεν· ὅτι εἰ μὲν μηδὲν ἕτερον ἄγραφον, μηδὲ τοῦτο παραδεχθήτω· εἰ δὲ τὰ πλεῖστα τῶν μυστικῶν ἀγράφως ἡμῖν ἐμπολιτεύεται, μετὰ πολλῶν ἑτέρων καὶ τοῦτο καταδεξώμεθα»· (αὐτόθι). Ἐπίσης καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει· «Οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρέδοσαν (οἱ Ἀπόστολοι), ἀλλὰ καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγούμεθα. Παράδοσίς ἐστι, μηδὲν πλέον ζήτει» εἰς Β'. πρὸς Θεσσ ὁμιλ. δ'). Ἐπίσης καὶ ὁ ἱερὸς Ἰουστῖνος ἀναφέρει, ὅτι ὡς λόγος τοῦ Θεοῦ ἦτο ἡ προφορικὴ παράδοσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ γράφων δὲ πρὸς Διόγνητον λέγει· «οὐ ξένα ὁμιλῶ, οὐδὲ παραλόγως ζητῶ· ἀλλ' Ἀποστόλων γενόμενος μαθητής, γίνομαι διδάσκαλος ἐθνῶν· τὰ παραδοθέντα ἀξίως ὑπηρετῶν γενομένοις ἀληθείας μαθηταῖς» (ἐπιστ. πρὸς Διόγνητον). Ὁ ἅγιος Κυπριανὸς ἐπίσης λέγει περὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως· «ῥάδιον ψυχαῖς εὐσεβέσι καὶ ἁπλαῖς, καὶ πλάνας ἀποφεύγειν καὶ τὴν ἀλήθειαν εὑρίσκειν· ἅμα γὰρ εἰς τὴν πηγὴν τῆς θείας τραπῶμεν παραδόσεως ἀπόλλυται ἡ πλάνη» (ἐπιστ. 63).

Τὴν ἱερὰν παράδοσιν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦσιν ὡς τὸν ἀσφαλῆ ὁδηγὸν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἱερῶν γραφῶν καὶ ἀπολύτως ἀναγκαίαν πρὸς κατανόησιν αὐτῶν τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ περιεχομένων ἀληθειῶν.

Τὸ κῦρος τῶν ἱερῶν Γραφῶν σῴζει αὐτὴ ἡ ἱερὰ παράδοσις. Ὁ Ὠριγένης ὁμιλῶν περὶ τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. λέγει. «Περὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, ἐν πάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποδεκτῶν, ἔμαθον παρὰ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως» (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. ς' 26).

Ὁ Ρουφῖνος λέγει «κατάλληλον ἡγησάμεθα αὐτὰ (τὰ ἱερὰ βιβλία) ἀπαριθμῆσαι, καθ' ἅπερ ἡμῖν ὑπὸ τῶν Πατέρων παραδέδοται, ἅτινα παρελάβομεν ἐκ τῶν μνημείων τῶν Πατέρων». Καὶ ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Α'. (402—417 λέγει· «Κατὰ τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ Ρωμαίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων τηρουμένην

παράδοσιν τὸν κανόνα τῶν Θεοπνεύστων Γραφῶν ἔχομεν» (Ἰννοκεντίου ἐπιστ.).

Ἐπίσης καὶ ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων «πολὺ σοῦ φρονιμώτεροι ἦσαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ ἀρχαῖοι ἐπίσκοποι, οἱ τῆς Ἐκκλησίας προστάται οἱ ταύτας παραδόντες· σὺ οὖν τέκνον τῆς Ἐκκλησίας ὢν μὴ παραχάραττε τοὺς θεσμούς» (Κατήχ. δ΄)· καὶ «Βλέπετε οὖν ἀδελφοί, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς νῦν παραλαμβάνετε, καὶ ἀπογράψασθε αὐτὰς εἰς τὸ πλάτος τῆς καρδίας ὑμῶν· τηρήσατε μετ' εὐλαβείας μή που συλήσῃ τινὰ χαυνωθέντα ὁ ἐχθρός· μή τις ἐχθρὸς παρατρέψῃ τι τῶν παραδεδομένων ὑμῖν» (Κατήχ. ε΄)· καὶ ὁ Εὐσέβιος ἐπὶ μόνης τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ἐβασίζετο. Καὶ ὁ Ὠριγένης προέτρεπε· «τηρητέα οὖν ἡ ἀποστολικὴ παράδοσις παρὰ τῶν Ἀποστόλων τῇ τάξει τῆς διαδοχῆς παραδοθεῖσα καὶ μέχρις ἡμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὑπάρχουσα· μόνη δὲ αὕτη ἡ ἀλήθεια πιστευτέα, ἡ μηδὲν διαφέρουσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ Ἀποστολικῆς παραδόσεως».

Ἐπίσης καὶ πλεῖστοι ἄλλοι πατέρες τοῦ γ΄ καὶ δ΄ αἰῶνος θεωροῦσι τὴν ἱερὰν παράδοσιν ὡς τὴν μόνην ἀναγκαίαν πρὸς ἀσφαλῆ κατανόησιν τῶν Γραφῶν, καὶ ὁδηγὸν πρὸς τὴν ἀληθῆ πίστιν, διότι πολλὰς παραδόσεις παρέλαβεν ἡ Ἐκκλησία παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἐν αὐτῇ τῇ ἑαυτῆς πράξει, ἥτις ἐπίσης ἐστὶν ἀσφαλὴς ὡς καὶ τὰ γραπτῶς παραδεδομένα. Ἡ τῶν ἱερουργιῶν σύστασις μάλιστα τῆς θείας λειτουργίας, ὁ τρόπος τῆς τελέσεως τῶν Ἁγίων Μυστηρίων, προσευχαί τινες καὶ ἄλλαι τῆς Ἐκκλησίας διατάξεις εἰς ταύτην τὴν ἱερὰν παράδοσιν τῶν Ἀποστόλων ἀναφέρονται.

Αἱ Ἱεραὶ Σύνοδοι ἐν ταῖς ἑαυτῶν διασκέψεσιν, οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ὡς ἀπὸ πηγῆς καθαρᾶς ἀρύονται[1].

Ἡ ἑβδόμη Οἰκουμ. Σύνοδος ἐν πράξει Η΄ λέγει «Εἴ τις πᾶσαν παράδοσιν ἐκκλησιαστικὴν ἔγγραφόν τε καὶ ἄγραφον ἀθετεῖ, ἀνάθεμα» πρβλ. Γαλάτ. Α΄. 8—19, καὶ τῆς Θ΄ Οἰκουμ. Κανον. α΄ καὶ β΄ καὶ τῆς Ζ΄ Κανον. Α΄ λέγει.

«Ἀσπασίως τοὺς θείους κανόνας ἐνστερνιζόμεθα, καὶ ὁλόκληρον τὴν αὐτῶν διαταγὴν καὶ ἀσάλευτον κρατύνομεν τῶν ἐκτεθέντων ὑπὸ

---

[1] Περὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως Μακαρίου Ἐπισκόπου Βυννίσης. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ὀρθόδ. Θεολογίαν Μέρ. β΄ σελ. 142—182.

τῶν σαλπίγγων τοῦ πνευματος τῶν πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν τε ἐξ ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν τοπικῶς συναθροισθεισῶν ἐπί ἐκδόσει τοιούτων διαταγμάτων, καὶ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν· ἐξ ἑνὸς γὰρ ἅπαντες καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος αὐγασθέντες, ὥρισαν τὰ συμφέροντα».

Ὁ ἐν Ἁγίοις Πατὴρ ἡμῶν Ἐπιφάνιος λέγει· «Καὶ πρότερον μὲν δίκαιοι ἦσαν οἱ περὶ Ἄβελ καὶ Ἐνὼχ ὁ μετατεθεὶς τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρίσκετο· ἀλλ' οὔπω ὁ ἔγγραπτος νόμος, ἀλλὰ ὁ κατὰ φύσιν εἰς διανοίας, καὶ παραδόσεις, κατὰ διαδοχὴν πατέρων πρὸς τοὺς υἱούς».

Ὁ δὲ ἱερὸς Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης λέγει· «Τοῖς παλαιοῖς ὁ Θεὸς οὐ διὰ γραμμάτων διελέγετο, ἀλλὰ δι' ἑαυτοῦ, καθαρὰν εὑρίσκων αὐτῶν τὴν γνώμην, καὶ τῆς ἄνευ μεσίτου διδασκαλίας ἀξίαν, καὶ τοῦτο δῆλον ἐξ ὧν γραμμάτων ἄνευ διελέγετο καὶ τῷ Νῶε, καὶ τῷ Ἀβραάμ, καὶ τοῖς εὐδοκίμοις ἀπογόνοις ἐκείνου»

Ὁ δὲ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου λέγει· «Τοσοῦτον δὲ ἐπέλαμψε ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὡς μὴ τῇ ἐσάπαξ ἱκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδασκαλίᾳ· παρακελεύσεσι δὲ παντοίαις Μᾶρκον, οὗ τὸ Εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου λιπαρῆσαι, ὡς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας· μὴ πρότερον ἀνεῖναι, ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα»· καὶ «Ἰωάννην φασί, τὸν ἅπαντα χρόνον ἀγράφῳ κεχρημένον κηρύγματι, τέλος καὶ ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν τοιαύτης χάριν αἰτίας· τῶν προαναγραφέντων τριῶν εἰς πάντας ἤδη καὶ εἰς αὐτὸν διαδεδομένων, ἀποδέξασθαι μέν φασιν, ἀλήθειαν αὐτοῖς ἐπιμαρτυρήσαντα· μόνην δ' ἄρα λείπεσθαι τῇ γραφῇ τὴν περὶ τῶν ἐν πρώτοις καὶ κατ' ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πεπραγμένων διήγησιν».

Κατὰ Ἰωάννην τὸν Εὐαγγελιστήν· «Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ» (Ἰωάν. κ'. 30.) καὶ· «Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία». (Ἰωάν. κεφ. κα' στίχ. 25.).

Ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν Ἰωάννης λέγει· «Ἆρα καὶ ἀγράφως

πολλὰ παρεδίδου τότε»· ὃ καὶ ἀλλαχοῦ δηλοῖ· (εἰς τὴν α΄. πρὸς Κορινθ. λογ. κς΄.).

Ἡγήσιππος ὁ ἀπὸ Ἰουδαίων Χριστιανὸς ἐπὶ Ἀδριανοῦ κατ' Εὐσέβιον· «Ἐν πέντε οὖν συγγράμμασιν οὗτος τὴν ἀπλανῆ παράδοσιν τοῦ Ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἁπλουστάτῃ συντάξει γραφῇ ὑπομνηματισάμενος».

Ὁ Εὐσέβιος λέγει· «Ὧν (παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων) εἰς ἡμᾶς τῆς Ἀποστολικῆς παραδόσεως ἡ τῆς ὑγιοῦς πίστεως ἔγγραφος κατῆλθεν Ὀρθοδοξία»·

Ὁ δὲ Ἱστορικὸς Σωκράτης ἐν βιβλ. γ΄. κεφ. ζ΄. φησί· «Οὐ γὰρ νεαράν τινα θρησκείαν ἐπινοήσαντες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰσήγαγον, ἀλλ' ἅπερ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ἔλεγε, καὶ ἀποδεικτικῶς παρὰ τοῖς τῶν χριστιανῶν σοφοῖς ἐφιλοσοφεῖτο· οὕτω γὰρ πάντες οἱ παλαιότεροι περὶ τούτου λόγον γυμνάσαντες, ἔγγραφον ἡμῖν κατέλειπον».

Ὁ δὲ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράφων περὶ τοῦ κατ' ἀνατολὰς προσεύχεσθαι λέγει· «Ἄγραφος ἡ παράδοσις αὕτη τῶν Ἀποστόλων· πολλὰ γὰρ ἀγράφως ἡμῖν παρέδωκαν».

Ποῦ δὲ ἀποδοτέα ἡ ἐξῆς ἡ πρὸς Τιμόθεον παραγγελία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἐὰν μὴ ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἱερὰς παραδόσεις; «Ἃ δὲ ἤκουσάς παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι». Τὸ Εὐαγγέλιον ἐκηρύσσετο πρὸς ἀπίστους, αἱ δὲ παραδόσεις παρεδίδοντο πιστοῖς καὶ ἱκανοῖς οὐχὶ τοῖς τυχοῦσιν, ὅπως δύνωνται καὶ ἑτέρους πιστοὺς διδάξαι. (Β΄. Τιμ. β΄. 2). καὶ αὖθις, «ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον» (Α΄. Τιμ. ς΄. 28). Διατὶ παρακαταθήκην καὶ οὐχὶ τὴν πίστιν; διότι ἐν τῇ παρακαταθήκῃ συνυπάρχει καὶ ἡ πίστις καὶ τὸ σύνολον ἐγγράφου καὶ ἀγράφου διδασκαλίας, ἐν ᾧ ἐν τῇ πίστει δὲν ἐνδείκνυται ἅπασα ἡ πρόθεσις τῆς προτροπῆς τοῦ Ἀποστόλου.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ἐν Κεφ. κ΄. λέγει «Καὶ ὅσα ἄλλα ὑπουργικὰ φῶτα τοῖς λογικοῖς ἀκολούθως ἡ τῶν ἐνθέων ἡμῶν καθηγεμόνων κρυφία παράδοσις ἐκφαντορικῶς ἡμῖν ἐδωρήσατο, ταῦτα καὶ ἡμεῖς μεμυήμεθα καὶ αὖθις». «Οἱ τῶν ἱερῶν θεοπαραδότων νομοθέται ταῖς τῶν διακόσμων εὐσταθέσι καὶ ἀσυμφύρτοις τάξεσι, καὶ ταῖς τοῦ ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν προσήκοντος ἀνελόγοις καὶ ἱεραῖς ἀπο-

νεμήσεσι τὴν ἱεραρχίαν διετάξαντο» (Ἐκκλ. Ἱεραρχίας)· καὶ ἐν Κεφ. τ ζ΄. «Πλήν γε ὅτι καὶ περὶ τούτου ταῦτά φαμεν, ἅπερ οἱ θεοειδεῖς τ[illegible] ἡμῶν ἱεροτελεσταὶ πρὸς τῆς ἀρχαίας μυηθέντες παραδόσεως εἰς ἡμᾶς [illegible] ὑήγαγον».

ἐξ [illegible] Ὁ δὲ ἱερὸς Ἰγνάτιος ἐν τῇ πρὸς Ἥρωνα ἐπιστολῇ λέγει «πᾶς ὁ σα[illegible] λέγων παρὰ τὰ διατεταγμένα τὰ διὰ τῆς φωνῆς ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις παραδεδομένα καὶ πολιτευόμενα, κἂν ἀξιόπιστος ᾖ, κἂν πιστεύῃ, κἂν σημεῖα ποιῇ καὶ προφητεύῃ, λύκος φαινέσθω ἐν προβάτου δορᾷ προβάτων βορὰν κατεργαζόμενος».

Ὁ δὲ Ἰουστῖνος ἐν τῇ πρὸς Διόγνητον λέγει. «Οὐ ξένα ὁμιλῶ, οὐδὲ παραλόγως ζητῶ, ἀλλ' Ἀποστόλων γενόμενος μαθητής, γίνομαι διδάσκαλος ἐθνῶν· τὰ παραδοθέντα ἀξίως ὑπηρετῶ γενομένοις ἀληθείας μαθηταῖς».

Ὁ δὲ Εὐσέβιος περὶ τοῦ Ἁγίου Πολυκάρπου λέγει· «ἐξῆλθε τοῦ βίου ταῦτα διδάξας, ἃ καὶ παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ» (Βιβλ. δ΄. Κεφ. ιδ΄).

Ὁ δὲ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς «ὁ καὶ ἑωρακὼς τοὺς μακαρίους Ἀποστόλους καὶ συμβεβληκὼς αὐτοῖς καὶ ἔτι ἔναυλον τῶν Ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων» λέγει· «Εἴρητο γὰρ ἀπ' ἀρχῆς μόνον τοῖς νοοῦσιν· αὐτίκα διδάξαντος τοῦ Σωτῆρος τοὺς Ἀποστόλους ἡ τῆς ἐγγράφου ἄγραφος ἤδη καὶ εἰς ἡμᾶς διαδίδοται παράδοσις καρδίαις καιναῖς κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ βιβλίου τῇ δυνάμει τοῦ θεοῦ ἐγγεγραμμένη (Στρωμ. ς΄.) καὶ αὖθις· «Ἀλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας σώζοντες διδασκαλίας παράδοσιν εὐθὺς ἀπὸ Πέτρου τε καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου, τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεχόμενος (Στρωμ. α΄)· αὐτόθι· «ποθούσης γάρ, οἶμαι, ψυχῆς τὴν μακαρίαν παράδοσιν φυλάττειν ἡ τοιάδε ὑποτύπωσις».

Ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος πρὸς Σεραπίωνα γράφει. «Ἴδωμεν ὅμως καὶ πρὸς τούτοις καὶ αὐτὴν τὴν ἐξ ἀρχῆς παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν» (ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος) καὶ αὖθις. «Κατὰ γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῶν Πατέρων Ἀποστολικὴν πίστιν παρέδωκα μηδὲν ἔξωθεν ἐπινοήσας (αὐτόθι)».

Ὁ δὲ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς λέγει· «Ἔτι δὲ μείζω καὶ γνωριμώτερά ἐστι τοῖς παραδεδομένοις καὶ τοῖς τότε τετηρημένοις τύποις τῆς Ἐκκλησίας (ἐν τῷ κατὰ Ἰουλιανοῦ λόγῳ α΄).

Ὁ δὲ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγει· «Οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδοσαν οἱ Ἀπόστολοι, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἀγράφως, ὁμοίως δὲ κἀκεῖνα καὶ ταῦτά ἐστιν ἀξιόπιστα· ὥστε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγούμεθα. Παράδοσίς ἐστι· μηδὲν πλέον ζήτει (ἐν τῇ α΄ Θεσσαλ. λόγ. δ΄).

Ὁ δὲ ἱερὸς Ἐπιφάνιος λέγει· «Ἀναγκαίως ἡ Ἐκκλησία μνήμην τῶν κεκοιμημένων ἐπιτελεῖ παράδοσιν λαβοῦσα παρὰ τῶν Πατέρων» (αἵρεσις οϐ΄) καὶ ἐν αἱρέσει νε΄ λέγει. «Καὶ ὅροι γὰρ ἐτέθησαν ἡμῖν θεμέλια καὶ οἰκοδομὴ τῆς πίστεως καὶ Ἀποστόλων παραδόσεις καὶ γραφαὶ ἅγιαι καὶ διαδοχαὶ διδασκαλίας καὶ πανταχόθεν ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἠσφάλισται» καὶ ἐν αἱρέσει οε΄. «Τίς δὲ μᾶλλον ἐπίσταται τούτων; ὁ ὑπατημένος ἄνθρωπος ὁ νῦν ἐνδημήσας καὶ ἕως νῦν ἐν τῷ βίῳ περιών, ἢ οἱ πρὸ ἡμῶν μάρτυρες γεγονότες ἔχοντες πρὸ ἡμῶν τὴν παράδοσιν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ οὗτοι παρειληφότες παρὰ τῶν ἑαυτῶν Πατέρων, τῶν τε αὐτῶν πατέρων πάλιν μεμαθηκότων παρὰ τῶν πρὸ αὐτῶν γεγονότων, πῶς ἡ Ἐκκλησία παραλαβοῦσα παρὰ τῶν αὐτῆς πατέρων ἄχρι καὶ τῆς δεῦρο κατέχει τὴν ἀληθινὴν πίστιν καὶ τὰς παραδόσει». Ὁ αὐτὸς ἐν αἱρέσει ξα΄ λέγει· «Δεῖ δὲ καὶ παραδόσει κεχρῆσθαι· οὐ γὰρ πάντα ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς δύνασθαι λαμβάνεσθαι· διὸ τὰ μὲν ἐν γραφαῖς, τὰ δὲ ἐν παραδόσει παρέδωκαν οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι.

Ὁ δὲ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας λέγει· «Ἃ καὶ διὰ πνεύματος Ἁγίου παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, ὧν τοῖς ἴχνεσιν ἀκολουθεῖν ἐσπούδασαν καὶ οἱ πανεύφημοι Πατέρες ἡμῶν, οἱ τὸ σεπτὸν καὶ Οἰκουμενικὸν τῆς πίστεως ὁρισάμενοι Σύμβολον» (εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην).

Ὁ Μέγας Βασίλειος:

«Οὐ τοῦτο ἡμῖν ἐξαρκεῖ, ὅτι τῶν Πατέρων ἡ παράδοσις· κἀκεῖνοι γὰρ τῷ βουλήματι τῆς Γραφῆς ἠκολούθησαν». (Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος § ζ΄).

Ὁ Βαλσαμὼν εἰς τὸν ς΄. Κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου λέγει:

«Εὐαγγελικαὶ παραδόσεις καὶ ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ τὸ βαπτίζεσθαι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὰ ὅμοια».

«Ὅτι δεῖ τηρεῖν τὰς ἀγράφους πάσας Ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, τὰς ἐκ συνηθείας δεδεγμένας τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μὴ ἐναντιουμένας ἐγγράφοις τούτοις» (Ἀρσένιος ἐν Συνόψει Κανόνων. Κανὼν ιη΄. ἐν Billioth. Juris Canonici. Paris. 1661 σελ. 753).

«Γρηγόριος ὁ Νύσσης περὶ παραδόσεως ἱερᾶς λέγει:

«Μεσταὶ μὲν οὖν αἱ θεῖαι βίβλοι τῆς τοιαύτης εἰσὶν ὑφηγήσεως, πολλοὶ δὲ τῶν ἁγίων καθάπερ τινὰ λύχνον τὸν ἑαυτῶν βίον τοῖς κατὰ Θεὸν πορευομένοις προφαίνουσιν· ἀλλὰ τὰς μὲν ἐκ τῆς Θεοπνεύστου Γραφῆς εἰς τὸν προκείμενον σκοπὸν ἔξεστιν ἑκάστῳ πλουσίας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν Διαθηκῶν ἀναλέξασθαι· πολλὰ μὲν γὰρ ἐν Προφήταις καὶ νόμῳ· πολλὰ δὲ ἐν εὐαγγελικαῖς τε καὶ ἀποστολικαῖς παραδόσεσι πάρεστιν ἀφθόνως λαβεῖν». (Γρηγ. Νύσσης περὶ παρθενίας § ια΄.).

Ἐν δὲ τῷ περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως λέγει:

«Πεπίστευται ἔκ τε τῆς κοινῆς ὑπολήψεως καὶ ἐκ τῆς τῶν Γραφῶν παραδόσεως».

Παρὰ δὲ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἡσαΐαν κεφ. ξς΄. φέρεται:

«Πρόχους αὐτοὺς βούλεται καὶ ἀνεξικάκους εἶναι, κατά γε τὰς εὐαγγελικὰς παραδόσεις».

Ὁ δὲ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ἐν τῷ περὶ τῆς Οὐρανίου Ἱεραρχίας κεφ. δ΄. 4 λέγει:

«Ἐῶ γὰρ εἰπεῖν, ὡς εἰδότι τὰ ταῖς ἱερατικαῖς ἡμῶν παραδόσεσιν ἐκπεφασμένα, καὶ περὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ τὸν Ἰησοῦν ἐνισχύσαντος».

Καὶ ἐν κεφ. α΄. τῆς Ἐκκλησ. Ἱεραρχίας λέγει:

«Οὐσία γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱεραρχίας ἐστὶ τὰ θεοπαράδοτα λόγια. Σεπτότατα δὲ λόγια ταῦτά φαμεν, ὅσα πρὸς τῶν ἐνθέων ἡμῶν ἱεροτελεστῶν ἐν ἁγιογράφοις ἡμῖν καὶ θεολογικαῖς δεδώρηται δέλτοις· καὶ μὴν ὅσα πρὸς τῶν αὐτῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀϋλοτέρᾳ μυήσει, καὶ γείτονί πως ἤδη τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας, ἐκ νοὸς εἰς νοῦν, διὰ μέσου λόγου, σωματικοῦ μέν, ἀϋλοτέρου δὲ ὅμως, γραφῆς ἐκτός, οἱ καθηγεμόνες ἡμῶν ἐμυήθησαν».

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος λέγει ἐν τῇ πρὸς Ἀδέλφιον ἐπιστολῇ.

«Ἡμῶν ἡ πίστις ἐστὶν ὀρθή, καὶ ἐκ διδασκαλίας Ἀποστόλων ὁρμωμένη, καὶ παραδόσεως τῶν Πατέρων βεβαιουμένη ἔκ τε Νέας καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης..... Ἡ δὲ Ἀποστόλων παράδοσις διδάσκει, τοῦ μὲν Πέτρου λέγοντος· «Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί», τοῦ δὲ Παύλου γράφοντος· «προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα».

Ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος περὶ Μοντανοῦ ὡς παρὰ τὰς παραδόσεις διδάσκοντος λεγει:

«Ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ....φασί τινα τῶν νεοπίστων πρώτως, Μοντανὸν τοὔνομα κατὰ Γράτον Ἀσίας Ἀνθύπατον, ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτίας δόντα πάροδον εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ, πνευματοφορηθῆναί τε καὶ αἰφνιδίως ἐν κατοχῇ τινι καὶ παρεκστάσει γενόμενον ἐνθουσιᾶν, ἄρξασθαί τε λαλεῖν καὶ ξενοφωνεῖν, παρὰ τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἄνωθεν τῆς Ἐκκλησίας ἔθος δῆθεν προφητεύοντα» (Εὐσεβ. Ἐκκλησ. Ἱστορ. Ε΄. § ιϛ΄).

Οἱ κατὰ τῶν παραδόσεων μαινόμενοι ἐνίστανται ἐπάγοντες τὸ ἐκ τοῦ Δευτερονομίου δ΄. «Οὐ προσθήσετε πρὸς τὸ ῥῆμα, ὃ ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν», καὶ τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως κβ΄ 18 «ἐάν τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ἐπ' αὐτὸν ὁ Θεὸς τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ». Ἐκ τούτου λέγουσιν ὅτι αἱ παραδόσεις ἀποβλητέαι ὡς προσθῆκαι τοῖς γεγραμμένοις.

Ἀλλ' ἄκριτον καὶ ἀνίσχυρον αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα, διότι ὡς λέγει καὶ ὁ Ἱερὸς Αὐγουστῖνος (εἰς Ἰωάννην § οθ΄) οὐκ ἀπηγόρευται τοῖς γεγραμμένοις προστιθέναι τὰ ἐπωφελῆ τε καὶ σύμφωνα αὐτοῖς, ἀλλὰ τὰ ἐπιζήμια καὶ ἀπάδοντα· ἄλλως γὰρ οὐκ ἔδει τὰ τῶν προφητῶν γραφῆναι μετὰ τὸ Δευτερονόμιον ὄντα, οὐδὲ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου μετὰ τὴν Ἀποκάλυψιν.

Αὖθις ἀντιφέρονται φάσκοντες ὡς οὐχ ὅπως τὰ ἀπάδοντα ἀπηγόρευται προστεθῆναι ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ἐπωφελῆ καὶ σύμφωνα ἐκείνοις· ἐπάγουσι δὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀκρίτως ἐπιχείρημα τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Γαλατ. α΄ 8.9) «ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω». Ἀλλὰ ἐνταῦθα ὡς λέγει καὶ ὁ ἱερὸς Θεοφύλακτος πρόκειται περὶ προσθήκης ἐναντίων τοῖς εὐηγγελισμένοις οὐχὶ δὲ καὶ συμφώνων. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἐνταῦθα περὶ εὐηγγελισμένων πρόκειται καὶ οὐχὶ περὶ γεγραμμένων.

Ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος τὰς μυστικὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας, τὰς ἐπικλήσεις τὰς ἁγιαστικὰς καὶ τελειωτικὰς τῶν μυστηρίων ἐξ ἀγράφου παραδόσεως ἐν τῷ ζ΄ κεφαλαίῳ τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας» λέγει εἶναι.

«Τὰς δὲ τελεστικὰς ἐπικλήσεις οὐ θεμιτὸν ἐν γραφαῖς ἐφερμη-

νεύειν, οὔτε τὸ μυστικὸν αὐτῶν, ἢ τὰς ἐπ' αὐταῖς ἐνεργουμένας ἐκ Θεοῦ δυνάμεις, ἐκ τοῦ κρυφίου πρὸς τὸ κοινὸν ἐξάγειν, ἀλλ' ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ παράδοσις ἔχει, ταῖς ἀνεκπομπεύτοις μυήσεσιν αὐτὰς ἐκμαθών».

Ὁ Λουγδούνων Εἰρηναῖος λέγει·

«Τοσούτων οὖν οὐσῶν τῶν ἀποδείξεων οὐ χρὴ ἔτι ζητεῖν παρ' ἄλλοις τὴν ἀλήθειαν, ἣν ῥᾴδιόν ἐστι παρὰ τῆς Ἐκκλησίας λαβεῖν, ἐπειδὴ οἱ Ἀπόστολοι ὡς εἰς πλουσίαν ἀποθήκην τὰ τῆς ἀληθείας ἅπαντα εἰς αὐτὴν κατατεθείκασι, ἵνα πᾶς, ὅστις ἂν θέλῃ, λάβῃ ἐξ αὐτῆς πόμα ζωῆς· αὕτη γὰρ ἡ τῆς ζωῆς εἴσοδος· ἅπαντες δὲ οἱ ἄλλοι κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί. Διὸ δεῖ παραιτεῖσθαι μὲν ἐκείνους, τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας μετὰ πλείστης σπουδῆς ἀσπάζεσθαι καὶ καταλαμβάνειν τῆς ἀληθείας τὴν παράδοσιν· Τί γάρ; καὶ εἴ τισι περὶ μετρίου τινὸς ζητήματος εἴη ἀμφισβήτησις, οὐ γὰρ ἔδει πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας ἀποδρᾶναι Ἐκκλησίας, ἐν αἷς οἱ Ἀπόστολοι ἀνεστράφησαν καὶ παρ' αὐτῶν περὶ τῆς προκειμένης ζητήσεως λαβεῖν τὸ ἀσφαλὲς καὶ τὸ ὄντως ἐναργές; Τί δέ; εἰ μηδὲ οἱ Ἀπόστολοι Γραφὰς κατέλιπον ἡμῖν, οὐκουν ἔδει τῇ τάξει ἀκολουθεῖν τῆς παραδόσεως, ἣν παρέδοσαν, οἷς ἐπέτρεπον τὰς ἐκκλησίας;

Ἡ τάξει ὁμολογεῖ πολλὰ ἔθνη τῶν βαρβάρων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, χωρὶς χάρτου καὶ μέλανος γεγραμμένων ἔχοντες διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἐν ταῖς καρδίαις τὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἐπιμελῶς φυλάσσοντες, εἰς ἕνα Θεὸν πιστεύοντες τὸν δημιουργὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὃς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν εἰς τὸ πλάσμα ἑαυτοῦ ἀγάπην τὴν ἐκ τῆς παρθένου γέννησιν ὑπέμεινεν, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τὸν ἄνθρωπον ἑνώσας τῷ Θεῷ, καὶ παθὼν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ἀναστάς, καὶ ἐν δόξῃ ἀναληφθεὶς ἐν δόξῃ ἐλευσόμενος Σωτὴρ τῶν σωζομένων καὶ κριτὴς τῶν κρινομένων, καὶ πέμψων εἰς πῦρ αἰώνιον τοὺς παραποιητὰς τῆς ἀληθείας καὶ καταφρονητὰς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ τῆς ἰδίας παρουσίας. Ταύτην τὴν πίστιν οἱ χωρὶς γραμμάτων πιστεύσαντες, τὸ μὲν πρὸς τὴν διάλεκτον ἡμῶν βάρβαροί εἰσι, τὸ δὲ πρὸς γνώμην καὶ ἔθος καὶ ἀναστροφὴν διὰ τὴν πίστιν ὡς σοφώτατοι καὶ εὐαρεστοῦντες τῷ Θεῷ, ἀναστρεφόμενοι ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ καὶ ἁγνείᾳ καὶ σοφίᾳ. Οἷς εἴ τις κηρύξαι τὰ ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν ἐπινενοημένα, τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέ-

κτῳ λαλῶν, εὐθὺς συνέχοντες τὰ ὦτα πόρρω που μακρὰν φεύξονται, μηδὲ ἀκοῦσαι ὑπομένοντες τὴν βλάσφημον λαλιάν. Οὕτως διὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην τῶν Ἀποστόλων παράδοσιν οὐδὲ εἰς ἔννοιαν προσίενται, ἥτις ἂν εἴη ἡ τερατολογία αὐτῶν, οὐδὲ γάρ πω σύναψις ἐγένετο παρ' αὐτῶν, οὐδὲ διδασκαλεῖον κατεστάθη». (Εἰρην. Αἱρέσ. Γ'. δ'. § 1. 2).

Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος κατὰ Εὐσέβιον (Ἐκκλησ. Ἱστορ. γ'. § λς') «τὴν δι' Ἀσίας ἀνακομιδὴν μετ' ἐπιμελεστάτης φρουρῶν φυλακῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἷς ἐπεδήμει παροικίας, ταῖς διὰ λόγων ὁμιλίαις τε καὶ προτροπαῖς ἐπιρρωνύς, ἐν πρώτοις τε μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις ἄρτι τότε πρῶτον ἀναφυείσας καὶ ἐπιπολαζούσας παρήνει· προὔτρεπέ τε ἀπρὶξ ἔχεσθαι τῆς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεως, ἣν ὑπὲρ ἀσφαλείας, καὶ ἐγγράφως ἤδη μαρτυρόμενος διατυποῦσθαι ἀναγκαῖον ἡγεῖτο».

Ὁ Εὐσέβιος ἐν Ἐκκλησ. Ἱστορίᾳ Ε'. § ς'.

«Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγης τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτούς, καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τὴν τῶν Ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει».

Καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἱστορεῖ περὶ Πολυκάρπου τάδε· «Καὶ Πολύκαρπος οὐ μόνον ὑπὸ Ἀποστόλων μαθητευθεὶς καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσι, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Ἀποστόλων καταστατθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (ἐπὶ πολὺ γὰρ παρέμεινε καὶ πάνυ γηραλέος, ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας ἐξῆλθε τοῦ βίου), ταῦτα διδάξας ἀεί, ἃ καὶ παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ. Μαρτυροῦσι τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκκλησίαι πᾶσαι καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον, πολλῷ ἀξιοπιστότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα, Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος καὶ τῶν λοιπῶν κακογνωμόνων[1]. Ὃς καὶ ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπιδημήσας τῇ

[1] Σημ. Π. Ν. Θεωροῦμεν εὔκαιρον νὰ εἴπωμεν ὅτι πολλῷ ἀξιοπιστότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα Λουθήρου καὶ Καλβίνου καὶ τῆς λοιπῆς χορείας τῶν ποικίλων ἀνατροπέων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας.

Ρώμῃ πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἱρετικῶν ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ· μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων παρειληφέναι τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας παραδεδομένην».

Ὁ Εἰρηναῖος περὶ τοῦ Ἀποστολικοῦ Πατρὸς Παπίου λέγει·

«Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνὴρ ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν αὐτοῦ βιβλίων. Ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα. Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος ταῦτα· αὐτός γε μὴν ὁ Παπίας (προστίθησιν ὁ Εὐσέβιος) κατὰ τὸ προοίμιον τῶν αὐτοῦ λόγων, ἀκροατὴν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς γενέσθαι τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων ἐμφαίνει, παρειληφέναι δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἐκείνοις γνωρίμων διδάσκει, δι' ὧν φησὶ λέξεων· οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ὅσα παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἔμαθον, καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα, συγκατατάξαι ταῖς ἑρμηνείαις διαβεβαιούμενος ὑπὲρ αὐτῶν ἀλήθειαν κτλ.» (Εὐσεβ. Γ' § λθ').

Καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν Στρωματ. Ζ. ιζ' λέγει·

«Μία γὰρ ἡ πάντων γέγονε τῶν Ἀποστόλων ὥσπερ διδασκαλία, οὕτω δὲ καὶ ἡ παράδοσις».

Καὶ ἐν Στρωματ. Ζ. ιη' λέγει· «Τούτων ἡμῖν προδιηνυσμένων, καὶ τοῦ ἠθικοῦ τρόπου ὡς ἐν κεφαλαίῳ ὑπογραφέντος σποράδην, ὡς ὑπεσχήμεθα, καὶ διερριμένως τὰ ζώπυρα τῶν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἐγκατασπειράντων δόγματα, ὡς μὴ ῥαδίων εἶναι τῷ περιτυχόντι τῶν ἀμυήτων τὴν τῶν ἁγίων παραδόσεων εὕρεσιν».

Καὶ ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν τῇ Η' πράξει αὐτῆς ἀναθεματίζει τοὺς ἀθετοῦντας τὰς ἱερὰς παραδόσεις.

«Εἴ τις πᾶσαν παράδοσιν ἐκκλησιαστικὴν ἔγγραφον ἢ ἄγραφον ἀθετεῖ, ἀνάθεμα ἔστω» (ὅρα δαψιλεστάτη Συλλογὴ τῶν ἱερῶν συνόδων τομ. β' σελ. 883) καὶ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τοῦ Κριτοπούλου φέρονται τὰ ἑξῆς·

«Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐνεπιστεύθη τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ μεγάλου θησαυροῦ παρακαταθήκη, ὡς δοκεῖν τὴν Ἐκκλησίαν φύλακα καὶ ὁδηγὸν εἶναι τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς. Φύλακα μέν, ὅτι πιστῶς καὶ ἀδόλως ταύτην φυλάττει, οὐχ ὅπως αὕτη μηδὲν προστιθεῖσα ἢ ἀφαιροῦσα ἐκεῖθεν—τοῦτο γὰρ ἄντικρυς ἱεροσυλία—ἀλλὰ καὶ τοὺς τοιοῦτόν τι τολμῶντας ἐλέγχει καὶ καταφωρᾷ. Ὁδηγὸν δέ, ὅτι πρὸς ταύτην ἡμᾶς ὁδηγεῖ, τὰ ἀσαφῆ δοκοῦντα σαφηνίζουσα καὶ

ἀνακαλύπτουσα τὰ κεκαλυμμένα πάνυ ὀρθοδόξως καὶ θεαρέστως».

«Καὶ τοῦτό ἐστιν, οἶμαι τὸ στῦλον καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖσθαι. Ἀλήθεια μὲν ἡ Ἁγία Γραφή, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ τῆς αὐτοκαληθείας προαχθεῖσα. Στῦλος δὲ καὶ ἑδραίωμα ταύτης ἡ καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ ἐκκλησία, ὡς ὑποστηρίζουσα καὶ διατηροῦσα καὶ ὀρθοδόξως ταύτην ἑρμηνεύουσα καὶ ταύτης μέχρι θανάτου ὑπερασπίζουσα».

«Ἄγραφον δὲ ῥῆμα Θεοῦ λέγεται αἱ τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεις, ἃς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἀγράφως καὶ μυστικῶς ταύτῃ παρέδωκε· Θεωροῦνται δὲ αἱ παραδόσεις περί τε τὰς τελετὰς τῶν ἁγίων μυστηρίων καὶ περὶ ἄλλα χρήσιμα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν κοσμοῦντα».

«Ἡ μὲν γὰρ Ἁγία Γραφὴ προστακτικῶς ἡμῖν ἐπιτάττει τὰ μυστήρια· πῶς δὲ καὶ τίνι τρόπῳ ταῦτα ἱερουργητέον, οὐ λέγει. Ἡ Ἐκκλησία δὲ ἐξ Ἁγίου Πνεύματος κινουμένη τὸν τρόπον διατάττει, τὰ πολλὰ μέντοι ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς συλλέγουσα». (Ὁμολογία Κριτοπούλου κεφ. ζ')».

Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ταύτης διδαχθεῖσα παραδόσεως μακρὰν τοῦ νὰ νομίζῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα καθαρὰ ἀπὸ παντὸς ῥύπου, εἰδυῖα τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, οὐ γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς ζήσεται καὶ οὐχ ἁμαρτήσει, εὔχεται, παρακαλεῖ, καθικετεύει τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν ὑπὲρ τῶν κοιμηθέντων τέκνων αὐτῆς, θεωρεῖ δὲ τὰ μνημόσυνα ὡς ἀναπόφευκτον ὑποχρέωσιν τῶν ζώντων πρὸς τοὺς κεκοιμημένους· διὸ οὐ μόνον δι' ἕνα ἕκαστον ἐπιτελεῖ μνημόσυνα, ἀλλὰ καὶ δύο γενικὰ ἐνιαύσια μνημόσυνα περί τε τῶν ἐν ξένῃ γῇ ἀποθανόντων, καὶ περὶ τῶν μὴ τῶν νενομισμένων τυχόντων. Οἱ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν παρουσιαζόμενοι Εὐαγγελισταὶ αὐτεπάγγελτοι, διδάσκαλοι τοῦ ἀληθοῦς δῆθεν Χριστιανικοῦ πνεύματος, ἃς φροντίσωσι πρότερον νὰ συμβουλευθῶσι τοὺς μεγάλους θεολόγους τοῦ ἔθνους των, ὅπως γνωρίσωσι τί οὗτοι φρονοῦσι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα ἃς λαμβάνωσι τὸν λόγον. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι περὶ τούτου ἠμέλησαν, ἡμεῖς προσάγομεν ἐνταῦθα τὰς γνώμας δύο σπουδαίων θεολόγων Διαμαρτυρομένων καὶ ἑτέρου τινος σοφωτάτου θεολόγου τῆς Ἐκκλησίας τῶν Παλαιοκαθολικῶν πρὸς διδασκαλίαν των.

Ὁ ἀξιοσέβαστος Νήλ, ἄγγλος τὴν πατρίδα, διάσημος δὲ θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας τῶν Διαμαρτυρομένων, ἐπιστήμων καὶ φιλαλήθης

ἀναγνωρίζει τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὀρθότητα τῶν δογμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀποφαινόμενος οὕτωσίν· «ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ διαμείνῃ ἀκλόνητος ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτῆς, ἡ δὲ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔμεινε στερρὰ οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀρχαῖς, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλαβεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τύπῳ· ἕνεκα δὲ τῆς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως σταθερότητός της προσεκτήσατο τὸ εὐκλεὲς ὄνομα τῆς Ὀρθοδόξου» (Ὅρα ἀριθ. 37 τῆς Τεργεσταίας ἐφημερίδος Κλειοῦς).

Ὁ δὲ σοφὸς καὶ δεινὸς Θεολόγος Στράους καθηγητὴς τῆς Ὁμιλητικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου ἐνώπιον τῆς ὁμηγύρεως τῶν φοιτητῶν λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ὁμιλίας τοῦ ἀοιδίμου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου σπουδαστοῦ τότε ἐν Γερμανίᾳ ἔλεγε τάδε. «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῶν πρώτων ὀκτὼ αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ· αὕτη καὶ νῦν ἐστιν ἡ Ἐκκλησία τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἔστη ἀπὸ τῆς ἑβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἑπομένως αὕτη ἐστὶν ὁ μόνος τύπος τῆς ἀρχαίας διδασκαλίας καὶ τῶν ἀρχαίων ἐθίμων. Ὅλα τὰ θεῖα στοιχεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία τῶν πρώτων ὀκτὼ αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἐξῆλθεν εἰς τὴν σκηνὴν καὶ προυχώρησε μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἔστη ἐν τῇ ὁδῷ, εἰς ἣν προυχώρησε πρὸ πάσης ἄλλης Ἐκκλησίας κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Κυρίου Λυκούργου σαφηνισθείσας αἰτίας. Ἀλλ' ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ κινήσει αὐτῆς πρὸς τὰ πρόσω οὐδὲν ἔπραξεν ὡς πρὸς τὰ θεῖα στοιχεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τι κατὰ τοῦτο· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἅπαντα ἔπραξεν. Αὕτη ἐπεξειργάσθη τὰς βάσεις τῆς Χριστιανικῆς γνώσεως· εἰς δὲ τὴν Ρωμαϊκὴν ἔμεινε νὰ οἰκοδομήσῃ μόνον ἐπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία δὲν ἔμεινε πιστὴ εἰς ταύτας τὰς βάσεις· αὕτη ἀφῆκε ταύτας καὶ ἐβάδισε δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσῃ μόνον τὸ ἀνθρώπινον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ οὕτως, ὥστε πᾶν τὸ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ θεῖον ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλλ. Ἐκκλησίας, πᾶν δὲ ἀνθρώπινον, εἰς τὴν τῆς Ρωμαϊκῆς. Καὶ παρατηρήσατε πόσον μετὰ ζήλου τηρεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τὴν ἀρχαίαν κληρονομίαν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας προκαφωνεῖ τὰ χριστιανικὰ δόγματα φυλαττόμενα ὑπ' αὐτῆς χίλια ἔτη. Ἡ πανήγυρις αὕτη ἐτελέσθη χθὲς 9)21 Φεβρουαρίου. Καὶ ἐν ᾧ ἡ Ἑλλ. Ἐκκλησία

φυλάττουσα τὸν Χριστιανισμὸν τῶν πρώτων ὀκτὼ αἰώνων ἔχυσε ποταμοὺς αἵματος ὑπὲρ τῆς πίστεως ταύτης, ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία τόσον ἀπεμακρύνθη βαδίζουσα τὴν ἀνθρωπίνην ὁδόν, ὥστε αἱ καταχρήσεις αὐτῆς προυκάλεσαν ἐπὶ τέλους τὴν ἀντίκρουσιν τῶν ἡμετέρων μεταρρυθμιστῶν, ἥτις ἀπέσχισεν ἀπ' αὐτῆς 40 ἑκατομμύρια Χριστιανῶν· ἀλλὰ καὶ ἡ μεταρρύθμισις δὲν ἔπραξέ τι ἰδιαίτερον σχετικῶς πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὅπερ δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἑλλην. Ἐκκλησίᾳ. Οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐπανέστησαν μόνον κατὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνθρωπίνων στοιχείων, τὴν ὁποίαν κατήντησεν ἡ Ρώμη μέχρις ἐσχάτης καταχρήσεως. Οὗτοι ἀνέκαμψαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἑπομένως εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων, καὶ ὅ,τι ἐπιχειρήσωμεν ὡς πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς διαφθαρείσης ὑπὸ τῆς Ρώμης ἀρχαιότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξέλθωμεν τοῦ κύκλου, ὃν διέγραψεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Ἡμῖν λείπεται ὁπωσδήποτε νὰ στρεφώμεθα πρὸς τοῦτον τὸν κύκλον καὶ νὰ πλησιάζωμεν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν» (Ἱερομνήμων περίοδος Α΄. Τεῦχος Ε΄, ΣΤ΄ καὶ Ζ΄ σελ. 185—186). Ἐπίσης καὶ ὁ σοφὸς Δέλιγγερ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ueber die Vereinigung der Kirchen λέγει. «Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία στηριζομένη ἐπὶ τῆς παραδόσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πλουσίας φιλολογίας, στερρῶς ἐχομένη παντὸς ὅ,τι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων θεολογικῶν κινήσεων καὶ διαμορφώσεων τοῦ Δ΄ καὶ Ε΄ αἰῶνος εἶχεν ἀναπτυχθῇ, ἐξηναγκάζετο ὑπὸ τῆς Ρώμης νὰ ἀναγνωρίσῃ νῦν καὶ ὑπαχθῇ ὑπὸ μοναρχικὸν τύπον ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως» . . . . . .

. . . . . .

«Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι σεβαστὴ διὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς, τὸ ἀδιάκοπον τῆς διαδοχῆς τῶν Ἐπισκόπων αὐτῆς καὶ τὸ ἀμετάβλητον αὐτῆς».

«Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ὁποία ἦτο πρὸ τοῦ σχίσματος, ἡ δὲ θεολογία αὐτῆς εἶναι ἡ τῶν Πατέρων καὶ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, στηριζομένη ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἐκκλησιαστικῶν θεολόγων τῶν 7 πρώτων αἰώνων. (Ἐκκλ. Ἱστορ. Α΄. Δ. Κυριακοῦ, Τόμ. Βος σελ. 31—32 ἔκδ. 1898). Βεβαίως, ἐὰν ἐγνώριζον ταύτας τὰς γνώμας τῶν σοφῶν καθηγητῶν, οἵτινες δὲν εἶνε μόνοι, οὔτε εὐάριθμοι, οἱ ἀναφκινόμενοι ἑκάστοτε σοφοὶ Εὐαγγελι-

σται δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ διδάξωσι τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς Ἕλληνας! Ἀλλ' ἱκανὰ ἔστω ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἐπανέλθωμεν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΤΗΣΙΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΩΝ ΤΩΝ ΤΕΛΟΥΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ Ἐκκλησία τελεῖ ἐτήσια μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν τέκνων αὐτῆς τῶν μὴ τυχόντων τῶν νενομισμένων, καὶ στερηθέντων τῆς ἐκ τούτων ὠφελείας διὰ τὸ ἀποθανεῖν αὐτὰ εἴτε ἐν ξένῃ γῇ, εἴτ' ἐν θαλάσσῃ, εἴτ' ἐν ἐρήμῳ. Ὧδε ἐκτίθενται οἱ λόγοι οἱ ἐν τῷ Τριῳδίῳ, δι' οὓς ἡ Ἐκκλησία τελεῖ τὸ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων μνημόσυνον τῷ Σαββάτῳ τῷ πρὸ τῆς ἀπόκρεως, ὅπερ καὶ πρῶτον λέγεται, (κοινῶς ψυχοσάββατον).

§ α'. Περὶ τοῦ πρώτου ψυχοσαββάτου. Ὑπόμνημα περὶ τοῦ πρώτου ἐτησίου μνημοσύνου.

«Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνείαν ποιεῖσθαι τῶν ἀπ' αἰῶνος κοιμηθέντων »εὐσεβῶς ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου οἱ θειότατοι Πατέρες »ἐθέσπισαν».

«Ἀμνημόνησον πταισμάτων νεκροῖς, Λόγε,
Τὰ Χρηστὰ νεκρὰ σπλάγχνα σου μὴ δεικνύων».

«Ἐπειδή τινες ἄωρον πολλάκις ἐπὶ ξένης ὑπέστησαν θάνατον ἐν θαλάσσῃ τε καὶ ἀβάτοις ὄρεσι, κρημνοῖς τε καὶ χάσμασι, καὶ λοιμοῖς, καὶ λιμοῖς, καὶ πολέμοις καὶ ἐμπρησμοῖς, καὶ κρυμοῖς, καὶ ἄλλους παντοίους θανάτους ὑπομεμενηκότες ἴσως δὲ καὶ πένητες ὄντες καὶ ἄποροι καὶ τῶν νενομισμένων ψαλμῳδιῶν καὶ μνημοσύνων οὐκ ἔτυχον, φιλανθρώπως οἱ θεῖοι Πατέρες κινούμενοι κοινῶς τούτων μνείαν ἁπάντων τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ποιεῖσθαι ἐθέσπισαν, ἀπὸ τῶν Ἱερῶν Ἀποστόλων διαδεξάμενοι, ἵνα καὶ οἱ τῶν νενομισμένων ἀνὰ μέρος διά τινος συμβάντος μὴ τετυχηκότες, τῇ νῦν κοινῇ μνείᾳ κἀκεῖνοι περιλαμβάνοιντο δεικνύντες ὡς καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῶν γινόμενα μεγάλην αὐτοῖς προξενεῖ τὴν ὠφέλειαν. Καθ' ἕνα μὲν οὖν τρόπον οὕτως ἡ τοῦ

Θεοῦ Ἐκκλησία μνείαν ἐπιτελεῖ τῶν ψυχῶν· δεύτερον δέ, ἐπειδὴ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν θεῖναι τῇ ἐπικύριον ἔμελλον, ἁρμοζόντως καὶ τῶν ψυχῶν μνημονεύουσιν. Ὡσανεὶ τὸν φοβερὸν Κριτὴν καὶ ἀπαραλόγιστον ἱλεούμενοι τῇ συνήθει πρὸς αὐτὰς χρήσασθαι συμπαθείᾳ, καὶ τῇ ἐπηγγελμένῃ ταύτας κατατάξαι τρυφῇ. Ἄλλως τε καὶ τὴν τοῦ Ἀδὰμ ἐξορίαν οἱ ἅγιοι μέλλοντες τῇ ἐσομένῃ ἐκθεῖναι Κυριακῇ, ὥσπερ τινὰ κατάπαυσιν προσεπινοοῦσι, καὶ τέλος πάντων τῶν καθ' ἡμᾶς διὰ τῆς παρούσης νῦν κατα παύσεως, ἵνα ἐκεῖθεν ὡς ἀπ' ἀρχῆς ἄρξωνται· τὸ γὰρ ὕστατον τῶν παρ' ἡμῖν πάντων, ἡ τῶν βεβιωμένων παρὰ τοῦ ἀδεκάστου Κριτοῦ ἔσται ἐξέτασις, καὶ ἵνα τοὺς ἀνθρώπους διὰ τούτων φοβήσαντες, πρὸς τοὺς τῆς νηστείας ἀγῶνας ποιήσωσιν εὐχερεῖς. Ἐν Σαββάτῳ δὲ τὴν τῶν ψυχῶν μνείαν ποιούμεθα, ὅτι τὸ Σάββατον κατάπαυσιν σημαίνει Ἑβραϊστί[1]· καὶ

---

[1] Ἀλλὰ τὸ Σάββατον καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἱστορικὴν ἁπλῶς παρ' ἡμῖν ἔχει σημασίαν, οὐχὶ δὲ καὶ δογματικήν· ἡ σημασία τῆς λέξεως οὐδένα ἔχει λόγον πρὸς τὴν ἕκτην ἡμέραν τῆς Χριστιανικῆς ἑβδομάδος· διὸ δι' ἀφῃρημένην ἔννοιαν ὀνομασίας ἡμέρας τινὸς οὐδέποτε οἱ Ἅγιοι Πατέρες θὰ ὥριζον τὴν τέλεσιν τῶν μνημοσύνων ἐν αὐτῇ. Πλὴν τούτου ὑποδηλοῦται τὸ Σάββατον ὡς ἡμέρα γενικῆς καταπαύσεως, ἐνῷ Σάββατον, ἡμέραν καταπαύσεως, ἡμεῖς ἔχομεν τὴν Κυριακήν. Ἐὰν λοιπὸν διὰ τὴν κατάπαυσιν ὡρίσθη ἡ ἡμέρα τοῦ Σαββάτου ὡς ἡμέρα τῶν ἱερῶν Μνημοσύνων, πολὺ προτιμοτέρα θὰ ἦτο ἡ Κυριακή, διότι τὸ μὲν Σάββατον φέρει μόνον τὴν κλῆσιν διὰ τοὺς Χριστιανούς, ἡ δὲ Κυριακὴ τὴν πραγματικὴν τῆς λέξεως σημασίαν, ἥτις Ἑβραϊστὶ καὶ Σάββατον θὰ ἐκαλεῖτο, ὡς ἐκαλοῦντο πᾶσαι αἱ ἑορταὶ τῶν Ἰουδαίων. Πλὴν οὐχὶ τὴν καταπαύσιμον τῆς Κυριακῆς ἡμέραν οἱ Ἅγιοι Πατέρες ἐθέσπισαν διὰ τὰ ἱερὰ Μνημόσυνα· ἀλλὰ τὸ Σάββατον· ἤτοι οὐχὶ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν Ἑβδόμην, ἤτοι τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς αὐτοῦ· διότι ἡ Ἑβδόμη ἡμέρα τῆς δημιουργίας εἶδε τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἐξακολουθεῖ, καὶ ἐν ᾗ πάντες ἀποθνήσκομεν· διὸ καὶ σοφώτατα οἱ θεῖοι πατέρες τὸ Σάββατον, ἤτοι τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου ἐθέσπισαν γίγνεσθαι τὰ Μνημόσυνα καὶ οὐχὶ τὴν Κυριακὴν τὴν τῆς Ἀναστάσεως ἡμέραν, ἥτις σύμβολον εἶναι τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν καὶ εἰκὼν τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος μία οὖσα καὶ ὀγδόη, ὡς ὁ Ζωναρᾶς λέγει· «Τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἰκών ἐστιν ἡ Κυριακή, καὶ αὐτὴ μία οὖσα »καὶ ὀγδόη, ὡς παρὰ τοῦ Μωσέως ἐν τῇ κοσμογονίᾳ, μία καὶ οὐχὶ πρώτη ὀνο»μασθεῖσα, καὶ τὴν μίαν ὄντως ἐκείνην καὶ ἀληθινὴν ὀγδόην τυποῦσα τὴν ἀνέ»σπερον ἡμέραν, τὸν ἄληκτον ἐκεῖνον αἰῶνα τὸν μέλλοντα» (Ζωναρᾶς περὶ τοῦ μὴ κλίνειν γόνυ ἐν Κυριακῇ Σύνταγμ. ἱερ. Καν. Τόμ. Β'. Σελ. 162. Κανὼν Κ').

τῶν τεθνεώτων τοίνυν, ὡς τῶν βιωτικῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων καταπαυσαμένων, κἂν τῇ καταπαυσίμῳ τῶν ἡμερῶν τὰς ὑπὲρ αὐτῶν δεήσεις ποιούμεθα, ὃ δὴ καὶ ἐπὶ πᾶν κεκράτηκε γίνεσθαι Σάββατον. Τὸ δέ γε νῦν καθολικῶς μνημονεύομεν ὑπὲρ παντὸς δεόμενοι εὐσεβοῦς· εἰδότες καὶ γὰρ οἱ Θεῖοι Πατέρες, ὡς τὰ ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων γινόμενα Μνημόσυνα, λέγω ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργίαι, καὶ ἰδίως καὶ κοινῇ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦτο ποιεῖν ἐπιτρέπουσι, παρὰ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦτο παραλαβόντες, ὡς εἴρηται, καθ' ἃ καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης φησὶ Διονύσιος».

Ἐν τῷ Η'. Βιβλίῳ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν ἐν κεφαλαίῳ μα'. ὑπάρχει προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἔχουσα ὧδε:

«Ὑπὲρ τοῦ ἀναπαυσαμένου ἐν Χριστῷ ἀδελφοῦ ἡμῶν δεηθῶμεν· ὅπως ὁ φιλάνθρωπος Θεός, ὁ προσδεξάμενος αὐτοῦ τὴν ψυχήν, παρίδῃ αὐτῷ πᾶν ἁμάρτημα ἑκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον· καὶ ἵλεως καὶ εὐμενὴς γενόμενος, κατατάξῃ εἰς χώραν εὐσεβῶν ἀνειμένων εἰς κόλπον Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακὼβ μετὰ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων καὶ ποιησάντων τὸ θέλημα αὐτοῦ· Ὅθεν ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμός».

Καὶ αὖθις· «Αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόν δε, ὃν ἐξελέξω καὶ προσελάβου εἰς ἑτέραν λῆξιν καὶ συγχώρησον αὐτῷ εἴ τι ἑκὼν ἢ ἄκων ἐξήμαρτε καὶ Ἀγγέλους εὐμενεῖς παράστησον αὐτῷ καὶ κατάταξον αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων, καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, ὅπου οὐκ ἔνι ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός· ἀλλὰ χορὸς εὐσεβῶν ἀνειμένος καὶ γῆ εὐθεῖα συνανειμένη καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὁρώντων τὴν δόξαν Χριστοῦ κτλ.».

Ἐν δὲ τῷ μβ' κεφ. ὑπάρχει διάταξις περὶ τοῦ πῶς δεῖ καὶ πότε γίνεσθαι τὰς τῶν κοιμηθέντων πιστῶν μνείας· καὶ ὅτι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς δεῖ παρέχεσθαι πένησι, ἔχουσα ὧδε:

«Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσεσι καὶ προσευχαῖς διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα, καὶ ἕνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων, καὶ τεσσαράκοντα κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον· Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένθησε· καὶ ἐνιαύσια ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ· καὶ διδόσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ».

Ἐν δὲ μγ'. κεφαλ. λέγονται τὰ ἑξῆς περὶ τῶν ἐν εὐσεβείᾳ τε-

λευτησάντων, ὅτι τοὺς ἀσεβεῖς τελευτῶντας οὐδὲν ὠφελοῦσι μνεῖαι ἢ ἐντολαί.

«Ταῦτα δὲ περὶ εὐσεβῶν λέγομεν, περὶ γὰρ ἀσεβῶν, ἐὰν τὰ τοῦ κόσμου δῶρ πένησιν οὐδὲν ὀνήσεις αὐτόν· ᾧ γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι· οὐ γάρ ἐστιν ἀδικία παρ' αὐτῷ· δίκαιος γὰρ ὁ Κύριος καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησε· καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ».

Ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου ἀναγιγνώσκομεν τὰ ἑξῆς:

«Οὐκ οἶμαι θαυμαστὸν εἶναι, ὅπερ ὁ νομομαθὴς καὶ προφητοδίδακτος Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καλῶς ἐφρόνει. Τὸ θαυμαστὸν δήπου ἐκεῖνό ἐστιν, ὅτι ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἔθνη πεπεισμένα ἐστίν, ὅτι παρὰ ταύτην καὶ ἄλλη τίς ἐστι ζωὴ τέλος μὴ ἔχουσα. Καί τις τῶν πάλαι σοφῶν, ὅτι μεγίστην ἔχει δύναμιν ἔφασκε παρ' ἡμῖν, περὶ τῆς τῶν ψυχῶν ἀθανασίας ἡ ὁμοφωνία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ὅτι τινὲς ἢ φοβοῦνται ἢ τιμῶσι τοὺς καταχθονίους. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Μακρόβιος, ἀκριβὴς ἀνιχνευτὴς τῆς ἀρχαίας σοφίας, ὅτι κοινὴ ἦν γνώμη τὴν ψυχὴν οὐχ ἧττον ἀθάνατον εἶναι ἢ ἀσώματον. Ἐν ὅλῃ τῇ Ἀμερικῇ τῇ τε πρὸς Βορρᾶν, τῇ τε πρὸς Νότον ἡ ἰδέα μιᾶς ἄλλης ζωῆς πῇ μὲν μᾶλλον, πῇ δ' ἧττον καθαρά, τὸ θεμέλιον ἐστὶ τῆς ἑαυτῶν θρησκείας, τοῦτ' αὐτὸ εἰρήσθω καὶ περὶ πάντων τῶν τῆς Ἀφρικῆς ἀγρίων λαῶν, τῶν τῆς Σιβηρίας, τῶν Σαμοϊέδων, τῶν Σκυθῶν. Ἅπαντα τὰ βάρβαρα ταῦτα ἔθνη τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐνταφιάζουσι μετὰ παρασκευῶν τοιούτων, αἷ τὸ χρήσιμον ἑαυτῶν εἰς ἕτερον βίον ἐπιδεικνύονται, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐτησίως δέονται».

Τὸ πνεῦμα, καὶ ὁ τρόπος καὶ ὁ λόγος τῆς δεήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐμφαίνονται ἔντε ταῖς εὐχαῖς καὶ τοῖς τροπαρίοις τῶν μνημοσύνων, τὰ ὁποῖα ἀντιγράφομεν ὧδε.

α'.) «Τῶν ἀπ' αἰῶνος σήμερον νεκρῶν ἁπάντων κατ' ὄνομα μετὰ »πίστεως ζησάντων εὐσεβῶς μνήμην τελοῦντες οἱ πιστοὶ τὸν Σωτῆρα »καὶ Κύριον ἀνυμνήσωμεν αἰτοῦντες ἐκτενῶς τούτους ἐν ὥρᾳ τῆς κρί»σεως ἀπολογίαν ἀγαθὴν δοῦναι αὐτῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ πᾶσαν κρί»νοντι τὴν γῆν, τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ παραστάσεως τυχόντες ἐν χαρᾷ, »ἐν μερίδι Δικαίων, καὶ ἐν ἁγίῳ κλήρῳ φωτεινῷ, καὶ ἀξίους γενέ»σθαι τῆς οὐρανίου βασιλείας αὐτοῦ».

β΄.) «Ὁ ἐν τῷ οἰκείῳ αἵματι Σωτὴρ βροτοὺς ἐκπριάμενος, καὶ »θανάτῳ Σου θανάτου τοῦ πικροῦ ἐκλυτρωσάμενος ἡμᾶς καὶ ζωὴν »τὴν αἰώνιον παράσχων τῇ ἀναστάσει Σου ἡμῖν, πάντας ἀνάπαυ»σον, Κύριε, τοὺς κοιμηθέντας εὐσεβῶς, ἢ ἐν ἐρήμοις, ἢ πόλεσιν, ἢ »ἐν θαλάσσῃ ἢ ἐν γῇ, ἢ ἐν παντὶ τόπῳ, Βασιλεῖς τε, Ἱερεῖς, Ἀρ»χιερεῖς, Μοναστὰς καὶ μιγάδας, ἐν ἡλικίᾳ πάσῃ παγγενεῖ, καὶ »ἀξίωσον αὐτοὺς τῆς οὐρανίου βασιλείας σου».

γ΄.) «Τῇ ἐκ νεκρῶν ἐγέρσει Σου Χριστὲ οὐκέτι ὁ θάνατος κυ»ριεύει τῶν θανόντων εὐσεβῶς· διὸ αἰτοῦμεν ἐκτενῶς τοὺς Σοὺς δού»λους ἀνάπαυσον ἐν αὐλαῖς Σου καὶ ἐν κόλποις Ἀβραάμ, τοὺς ἐξ »Ἀδὰμ μέχρι σήμερον λατρεύσαντάς Σοι καθαρῶς πατέρας καὶ ἀδελ»φοὺς ἡμῶν, φίλους ὁμοῦ καὶ συγγενεῖς, ἅπαντα ἄνθρωπον τὰ τοῦ »βίου λειτουργήσαντα καλῶς καὶ πρὸς Σὲ μεταστάντα πολυειδῶς »καὶ πολυτρόπως ὁ Θεός, καὶ ἀξίωσον τούτους τῆς οὐρανίου βασι»λείας Σου».

Ἡ δὲ αἴτησις ἔχει ὧδε :

«Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός Σου, δεόμεθά Σου, »ἐπάκουσον, καὶ ἐλέησον. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ μακαρίας μνήμης καὶ »αἰωνίου ἀναπαύσεως πάντων τῶν κεκοιμημένων εὐλαβῶν καὶ ὀρθο»δόξων Χριστιανῶν, βασιλέων, ἀρχιερέων, ἱερέων, ἱερομονάχων, »ἱεροδιακόνων, μοναχῶν, μοναζουσῶν, πατέρων, προπατόρων, πάπ»πων καὶ προπάππων, ἐκ τῶν ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων· »καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι αὐτοῖς πᾶν πλημμέλημα ἑκούσιόν τε »καὶ ἀκούσιον». (Ἔπειτα αἱ συνήθεις εὐχαί).

§ 6΄. Περὶ τοῦ δευτέρου ἐτησίου μνημοσύνου.

Τὸ δεύτερον ἐτήσιον μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων ἡ Ἐκκλησία τελεῖ λίαν καταλλήλως 9 ἡμέρας μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἤτοι τῷ Σαββάτῳ τῷ πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ Πάσχα, ὁ «ψυχοσάββατον» ἐπίσης καλεῖται, ὡς τὸ πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεων Σάββατον «πρῶτον ψυχοσάββατον».

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην μνήμην ποιεῖται ἡ Ἐκκλησία πάντων τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ εὐσεβῶς κοιμηθέντων, δέεται ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ αἰτεῖται παρὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνακληφθέντος εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐν δεξιᾷ καθεσθέντος τοῦ Πατρός, ὅπως ἐν ὥρᾳ τῆς κρίσεως ἀπολο-

γίαν ἀγαθὴν δώσωσιν αὐτῷ τῷ πᾶσαν κρίνοντι τὴν Γῆν, τύχωσι τῆς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ παραστάσεως ἐν χαρᾷ, ἐν μερίδι δικαίων, καὶ ἐν κλήρῳ φωτεινῷ ἁγίων, καὶ γείνωσιν ἄξιοι τῆς οὐρανίου βασιλειας κληρονόμοι

Ἡ Ἐκκλησία δεομένη ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι σήμερον εὐσεβῶς κοιμηθέντων εὔχεται οὐχὶ βεβαίως μόνον ὑπὲρ Χριστιανῶν· διότι οὐδεὶς Χριστιανὸς ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Χριστοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ πάσης ψυχῆς παντὸς γένους βροτῶν ἐναρέτως βιωσάσης εἴτε ἐν νόμῳ, εἴτε ἐν ἀκροβυστίᾳ· εὔχεται δ' ἐν τοῖς τροπαρίοις, ἵνα «ἅπαντα ἄνθρωπον τὰ τοῦ βίου λειτουργήσαντα πιστῶς καὶ πρὸς Θεὸν μεταστάντα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὁ Θεὸς ἀξιώσῃ τῆς οὐρανίου βασιλείας αὐτοῦ». Διὰ τῆς τοιαύτης ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶς κοιμηθέντων διαταχθείσης ἀκολουθίας ἡ Ἐκκλησία κηρύττει ὅτι οἱ ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Χριστοῦ τελειωθέντες ἐνάρετοι ἄνδρες εἰσὶν ἄξιοι τοῦ θείου ἐλέους καὶ δέεται τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ αὐτῶν, ὅπως δώσῃ αὐτοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως εὐπρόσδεκτον ἀπολογίαν. Τὸ φρόνημα τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων γινώσκομεν, εἶναι λίαν ὀρθὸν καὶ δίκαιον· διότι, ἀφοῦ ὁ Κύριος ἡμῶν ἦλθεν, ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον, ἔπεται ὅτι ἔμελλε νὰ σώσῃ καὶ πάντας τοὺς ἐναρέτως διαβιώσαντας, πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ, διότι οὐχὶ ἡ ἔλλειψις ἀρετῆς ἐν τῷ κόσμῳ προυκάλεσε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν φιλίας καὶ τὸ μεσότοιχον τῆς ἔχθρας τὸ διαχωρίζον Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καί, ὅπερ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἦλθε νὰ καθέλῃ. Λόγος λοιπὸν τῆς ἀφίξεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἦτο ἡ συμφιλίωσις Θεοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ ἡ ἔλλειψις ἀρετῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἰησοῦς διὰ τῆς θείας αὐτοῦ διδασκαλίας ἀπεκάλυψε τοῖς ἀνθρώποις νέας τελειωτικὰς ἀρχὰς καὶ ὑπέδειξεν αὐτοῖς οὐρανὸν καινόν, καὶ γῆν καινήν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ τὴν ὕπαρξιν ἀρετῆς ἐν τῷ κόσμῳ· ἡ ἀρετὴ λοιπὸν ἐν τῷ κόσμῳ ὑφίστατο, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκετο ὑπὸ δυσμένειαν καὶ ἐδέετο διαλλάκτου· τούτου δὲ ἐλθόντος ὁ ἐνάρετος εὗρε χάριν παρὰ τῷ Θεῷ καὶ ἔτυχε τῆς σωτηρίας.

Ὅτι τοῖς δικαίοις ἐπεφυλάσσετο σωτηρία διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦτο διδασκόμεθα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· ἐν ταύτῃ ὁ Θεὸς ὑπέσχετο τοῖς Ἰουδαίοις σωτηρίαν, ἐὰν ἐτήρουν τὸν νόμον, τοῦτο ἐβεβαίωσε καὶ ὁ Σωτήρ, ὡς ἀναφέρει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος,

εἰπὼν πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα τί νὰ ποιήσῃ, ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσῃ, ὅτι ἀρκετὴ ἦτο πρὸς τοῦτο ἡ τῶν ἐντολῶν τήρησις. Βεβαίως οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν αὐτῷ νὰ τηρήσῃ τὰς ἐντολὰς (Ματθ. 19. 17), ἐὰν ἐν τῇ τηρήσει τῶν ἐντολῶν δὲν τῷ ἐπεφυλάσσετο σωτηρία διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπίσης οὐδὲ πρὸς τοὺς ἐλέγχοντας αὐτὸν Φαρισαίους, ὅτι μετὰ ἁμαρτωλῶν καὶ τελωνῶν ἐσθίει καὶ πίνει, θὰ ἔλεγεν ὁ Ἰησοῦς, τὸ «οἱ ἰσχύοντες οὐκ ἔχουσι χρείαν ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες...οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν» (Ματθ. 9.12.13). Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἰησοῦ ἀποδεικνύουσι σαφῶς ὅτι οἱ δίκαιοι εἶχον μερίδα ἐν τῇ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐλευσομένῃ σωτηρίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀφοῦ δὲ οἱ ὑπὸ νόμον εἶχον μέρος ἐν τῇ σωτηρίᾳ, διατί τὰ ἔθνη τὰ ἔχοντα τὸν νόμον γραπτὸν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν καὶ ποιοῦντα αὐτὸν νὰ ἀποκλεισθῶσι τῆς σωτηρίας; μὴ προσωπολήπτης ὁ Θεός; ἢ μήπως Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; ἄπαγε! ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς δίκαιος καὶ πατὴρ πάσης φυλῆς καὶ γένους ἀνθρώπων· ἐὰν λοιπὸν ὑπεσχέθη σωτηρίαν τοῖς ὑπὸ νόμον, ἐὰν τηρήσωσι τὸν νόμον, θέλει σώσει καὶ τοὺς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ τοὺς τηρήσαντας τὸν νόμον τὸν γεγραμμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ὁ Ἅγιος Ἀναστάσιος ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας διαβεβαιοῖ ὅτι δι' ἀποκαλύψεως ἐγνώσθη αὐτῷ ἡ τῶν ἐθνικῶν δικαίων σωτηρία· ἀναφέρει δὲ τὴν καθ' ὕπαρ ἐμφάνειαν τοῦ σοφοῦ Πλάτωνος πρός τινα εὐσεβῆ μοναχὸν ἐξυβρίζοντα αὐτὸν διά τινας πλάνας αὐτοῦ, καὶ λέγει ὅτι ἐμφανισθεὶς ἐδίδαξεν αὐτὸν τὰ περὶ τῆς σωτηρίας του διὰ Ἰ. Χριστοῦ καὶ προέτρεψε μὴ ἁμαρτάνειν ὑβρίζων. Ἡ μαρτυρία αὕτη, καίτοι ἀξιόπιστος ὡς ἀπὸ ἀξιοπίστου συγγραφέως προερχομένη, καὶ ἂν μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ἡ δόξα περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἐθνικῶν ἑδραζομένη ἐπὶ τῶν ὀρθῶν συλλογισμῶν, ἵσταται καθ' ἑαυτήν.

Ἡ σωτηρία λοιπὸν ἡ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει χορηγηθεῖσα διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγένετο γενικὴ πᾶσι τοῖς ἐναρέτως ζήσασι.

Διὰ τὰ τοσαῦτα ἀγαθά, ὅσα ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς παρέσχε τῇ ἀνθρωπότητι, ἥτις πᾶσα ὀφείλει νὰ εὐχαριστῇ τῷ Θεῷ, ἡ Ἐκκλησία ἀναπέμπει εὐχαριστίας πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸν Δεσπότην τῶν ἁπάντων καὶ λυτρωτήν, δοξάζει αὐτὸν ὡς Θεὸν ἀληθινόν, καὶ δέεται ὑπὲρ τῶν ψυχῶν πάντων τῶν εὐσεβῶς κοιμηθέντων πάσης φυλῆς καὶ γένους.

Ἡ ἀκαλουθία τῶν κεκοιμημένων ἐτέθη λίαν καταλλήλως μετὰ τὸν χρόνον τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, διότι διὰ ταύτης γενόμενος ὁ Κύριος ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς καὶ λαβὼν πᾶσαν ἐξουσίαν ἐν Οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, ἐγένετο ζώντων καὶ τεθνεώτων Δεσπότης· ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν ἔνθεν μὲν θέλουσα νὰ ὁμολογήσῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ζώντων τε καὶ νεκρῶν ἐξουσιαστήν, ἔνθεν δὲ νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν πίστιν αὐτῆς εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν, τὴν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἀκολουθίαν συνέταξεν.

§ γ΄. Περὶ τῆς προσγινομένης ὠφελείας ταῖς ψυχαῖς ἐκ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων.

Τὰ ἱερὰ μνημόσυνα καὶ ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενά εἰσι λίαν ἀναγκαῖα, καθ'ὅσον παρέχουσι καὶ τοῖς ἐπιζῶσι μεγάλην ὠφέλειαν· δι' αὐτῶν ἡ Ἐκκλησία διδάσκει τὰ ἑαυτῆς τέκνα τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν φιλοσοφίαν καὶ ὑπομιμνήσκει εἰς αὐτὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ· κηρύττει ὡς δι' ὑψηλοῦ κηρύγματος τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν ἔναρξιν μετὰ θάνατον νέου σταδίου ζωῆς ἀλήκτου καὶ ἀτέρμονος. Ἐπίσης κηρύττει τὴν διηνεκῆ ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ παρουσίαν, τὴν μεθ' ἡμῶν ἐπικοινωνίαν καὶ σχέσιν, τῶν τεθνεώτων καί, ἵνα συλλήβην περιλάβω ἅπαν τὸ πνεῦμα τῶν τελουμένων μνημοσύνων, δι' αὐτῶν διδάσκει ἡ Ἐκκλησία τὰ τέκνα της, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὐρανοπολίτης, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐν γῇ στρατευομένης Ἐκκλησίας μεταβαίνει εἰς τὴν ἐν οὐρανῷ θριαμβεύουσαν, ὅτι ἀμφοτέρων κεφαλὴ εἶναι ὁ Χριστός, ὅστις εἰσακούει πάντων τὰς δεήσεις καὶ ἱκεσίας καὶ ἐπικάμπτεται ταῖς πρεσβείαις τῶν Ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου, ὅτι ἡ ἐλπὶς τῆς σωτηρίας τοῦ Χριστιανοῦ δὲν ἀπόλλυται καὶ μετὰ θάνατον, ὅτι ἡ Ἐκκλησία πιστεύει, ὅτι αἱ δεήσεις αὐτῆς καὶ ἱκεσίαι αἱ ὑπὲρ τῶν τέκνων αὐτῆς γινόμεναι εἰσακούονται παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Σωτῆρος ἡμῶν καὶ παρέχεται τοῖς ὑπὲρ ὧν γίνονται τὰ μνημόσυνα ἄφεσις παραπτωμάτων, ὅτι ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις περὶ τῆς ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας εἰσέτι δὲν ἐξεδόθη, ὅτι αὕτη ἐπιφυλάσσεται ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ φρικτῇ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ παρουσίᾳ, ὅτε ἕκαστος θὰ λάβῃ τὸ γέρας καὶ τοὺς στεφάνους, οὓς ἐπολιτεύθη βίου, ὅτι μέχρι τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας δύναται ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀναπέμπῃ εὐχὰς καὶ δεήσεις πρὸς τὸν Κύριον ὑπὲρ τῶν

τέκνων αὐτῆς, ὅτι ὡς ἐν τῇ στρατευομένῃ Ἐκκλησίᾳ οἱ ὑπὸ ἐκκλησιαστικὴν ποινὴν εὑρισκόμενοι διὰ τὰς πεπραγμένας αὐτῶν ἁμαρτίας στεροῦνται τῶν θείων μυστηρίων, οὕτω καὶ ἐν τῇ θριαμβευούσῃ Ἐκκλησίᾳ οἱ ἐν ἁμαρτίαις θανόντες μακρὰν τῶν ἁγίων καὶ δικαίων εἰσὶν ἐστερημένοι τῆς δόξης καὶ χάριτος τῆς ἀπορρεούσης ἐκ τοῦ ἀρρήτου κάλλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐπιποθεῖ καὶ ζητεῖ πᾶσα ψυχή, ὅπως χορτασθῇ, κατὰ τὸ ρητόν, «Χορτασθήσομαι ἐν τῷ ὀφθῆναί μοι τὴν δόξαν Σου»· πλὴν οὐχὶ ἐκτὸς τοῦ Ἅδου, ἐν ᾧ ἕκαστος ἀποτίνει τὴν ποινὴν κατὰ τὸ βάρος τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως· ὅπως δὲ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας εὔχεται ἡ Ἐκκλησία ἀδιαλείπτως πρὸς τὸν Κύριον, ἵνα ἑνώσῃ αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, οὕτω καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ἁμαρτίαις κοιμηθέντων πιστῶν δύναται νὰ εὐχηται καὶ νὰ αἰτῆται συναντιλήπτορας καὶ τοὺς ἁγίους τῆς θριαμβευούσης Ἐκκλησίας, ὅπως ἐξιλεώσῃ τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τάξῃ αὐτοὺς ἐν σκηναῖς δικαίων, ἐν κόλποις Ἀβραάμ, καὶ συναριθμήσῃ αὐτοὺς μετὰ τῶν σεσωσμένων. Ταῦτα πάντα διὰ τῶν μνημοσύνων διδάσκει ἡ Ἐκκλησία, δι' ὧν παρκμυθεῖται καὶ παρηγορεῖ τοὺς τῶν μεταστάντων συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ θεραπεύει τὰς τρωθείσας καρδίας διὰ τοῦ οὐρανίου βαλσάμου τοῦ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πεμπομένου αὐταῖς.

Διὰ τῶν μνημοσύνων ἡ Ἐκκλησία πρῶτον συναγείρει τὸ τῶν πιστῶν σύστημα καὶ παρακελεύεται αὐτὸ νὰ ἐνδείξῃ τὴν πρὸς τὸν μεταστάντα ἀδελφὸν ὀφειλομένην ἀγάπην, ἀφήσῃ αὐτῷ τὴν ὀφειλήν, δεηθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Κύριον τῶν ζώντων τε καὶ νεκρῶν Δεσπότην καὶ ἐξουσιαστήν, αἰτήσηται παρ' αὐτοῦ τὴν συγχώρησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ πραχθέντων πλημμεληκάτων, τὴν δαψίλειαν τῆς θείας χάριτος, καὶ τὴν κληρονομίαν τῆς οὐρανίου βασιλείας, δεύτερον παραμυθεῖται ἡ τῶν πιστῶν ὁμήγυρις τῶν τεθλιμμένων τὰς καρδίας, αἵτινες ἐν τῇ ἐνδείξει τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συμπαθείας τῆς ὅλης Ἐκκλησίας εὑρίσκουσιν ἀνακούφισιν καὶ παρηγορίαν, διότι οὕτω ἡ τοῦ πάθους συμμετοχὴ φέρει παρηγορίαν τῷ τεθλιμμένῳ ὡς ἡ τοῦ βάρους συναντίληψις ἐλάττωσιν καὶ ἀνακούφισιν τῷ πεφορτισμένῳ, καὶ τρίτον διὰ τῶν μνημοσύνων γίνεται ἀνάμνησις τοῦ θανάτου, ὑπόμνησις τῆς ματαιότητος τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, τοῦ προσκαίρου βίου καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς, προτροπὴ πρὸς ἀρετὴν καὶ ἐνάρετον πολιτείαν, ἐνθάρρυνσις πρὸς εὐεργεσίας καὶ ἀγαθοεργίας, καὶ ἐν γένει ἀφορμὴ πρὸς

προκοπὴν ἐν τῇ ἀρετῇ καὶ πρὸς τελείωσιν· καὶ οὗτός ἐστιν ὁ ἠθικὸς χαρακτὴρ τῶν μνημοσύνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΩΝ ΟΤΙ ΛΥΣΙΤΕΛΗ ΚΑΙ ΟΤΙ ΕΞ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΕΙΣΙΝ

§ α'. **Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.**

Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὁμιλῶν περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τελουμένων ἱερῶν μνημοσύνων ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων» (τόμ. Α'. σελ. 585—595) ἀναπτύσσει θαυμασίως τὸ περὶ μνημοσύνων κεφάλαιον ὡς ἑξῆς:

«Ἴδετε γὰρ τί φησιν ἡ θεία Γραφή. «Ὡς Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος ἐν τῇ Σιὼν τῇ πόλει τοῦ Βασιλέως τοῦ Μεγάλου, ὑπηνίκα τεθνατωμένον εἶδε τὸν ὑπ' αὐτὸν λαὸν ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων ἐχθρῶν, ἐρευνήσας αὐτῶν τοὺς κόλπους καὶ τούτων ἔνδοθεν εὑρὼν εἰδωλεῖα, ἐξιλασμὸν αὐτίκα ὑπὲρ ἑκάστου τούτων πρὸς τὸν εἰς οἶκτον ἕτοιμον Κύριον προσενήνοχε. πανευσεβῶς ποιήσας καὶ φιλαδέλφως λίαν»· ὅθεν καὶ παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ, ὡς ἐν πᾶσι, καὶ ἐν τούτῳ τεθαύμασται. Οἱ δέ γε μύσται καὶ αὐτόπται τοῦ λόγου, οἱ τὸν τοῦ κόσμου γῦρον ζωγρήσαντες μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ θεῖοι Ἀπόστολοι, ἐπὶ τῶν φρικτῶν καὶ ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων μνήμην ποιεῖσθαι τῶν πιστῶς κοιμηθέντων ἐθέσπισαν· ὃ καὶ κατέχει βεβαίως καὶ λίαν ἀναντιρρήτως ἡ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων Ἀποστολικὴ καὶ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔκτοτε μέχρι τοῦ νῦν καὶ τῆς τοῦ Κόσμου λήξεως ἄχρι· οὐκ ἀλογίστως πάντως, οὐδὲ ματκίως, οὐδὲ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχέ, τοῦτο θεσπίσαντες. Οὐδὲν γὰρ ἀνόνητον ἡ τῶν Χριστιανῶν ἁπλανὴς θρησκεία παρείληφε καὶ εἰς αἰῶνα κατέσχεν ἀπαρασάλευτον, ἀλλὰ πάντα ἐπωφελῆ καὶ θεάρεστα καὶ λίαν ὀνησιφόρα, καὶ σωτηρίας μεγίστης πρόξενα.

«Ἔφη τοιγαροῦν ὁ πολὺς τὰ θεῖα καὶ βαθὺς Διονύσιος, ἐν τῇ περὶ τῶν κεκοιμημένων μυστικῇ θεωρίᾳ οὕτωσὶ λέξας, ἵνα ἐκ τῶν αὐτοῦ θείων τε καὶ σεβαστῶν λόγων πρὸς ἐναργῆ ἀπόδειξιν ἐφαψώμεθα, ὡς «αἱ τῶν ἁγίων προσευχαί, καὶ κατὰ τὸν τῇδε βίον μήτι γε μετὰ θάνα-

τὸν, εἰς τοὺς ἀξίους ἱερῶν εὐχῶν (ἤγουν εἰς τοὺς πιστοὺς) ἐνεργοῦσι, τὸ δὲ μήτι γε, πάντως ἐνταῦθα μηδὲν ἕτερον, ἢ τὸ πόσῳ γε μᾶλλον ἀπολεπτέον»· καὶ μετ' ὀλίγον· «οὐ γὰρ ὁ θεῖος ἱεράρχης, ὁ τῆς θεαρχικῆς δικαιώσεως ὑποφήτης ἐζήτει ποτὲ τὰ μὴ τῷ Θεῷ προσφιλέστατα, καὶ πρὸς αὐτοῦ δοθήσεσθαι θειωδῶς ἐπηγγελμένα· διὸ τοῖς ἀνιέροις, ἤγουν τοῖς ἀφωτίστοις, οὐκ ἐπεύχεται ταῦτα κεκοιμημένοις»· καὶ αὖθις, «οὐκοῦν ὁ θεῖος Ἱεράρχης ἐξαιτεῖται τὰ φίλα Θεῷ καὶ πάντως δωρηθησόμενα»· καὶ πάλιν· «ἡ μὲν οὖν εὐχὴ τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος δεῖται πάντα μὲν ἀφιέναι τὰ δι' ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν τῶν κεκοιμημένων πταίσματα, τάξαι δὲ τούτους ἐν χώρᾳ ζώντων καὶ κόλποις Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, ἐν ᾧ ἀπέδρα τόπῳ ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμὸς παρορώσης ἀγαθότητι τῆς θεαρχικῆς εὐσθενείας τὰς ἐγγενομένας τοῖς κεκοιμημένοις ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας κηλῖδας, ἐπείπερ, ὡς τὸ λόγιόν φησιν· «οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου». Βλέπεις ὁ ἀντιλέγων πῶς βεβαιοῖ ὠφελεῖς ὑπάρχειν τὰς ὑπὲρ τῶν ἐπ' ἐλπίδι θείᾳ κατοιχηθέντων δεήσεις ;»

«Μετὰ δὲ τοῦτον αὖθις ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος θεορρήμων Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς Καισάριον τὸν ἀδελφὸν ἐπιταφίῳ λόγῳ, περὶ τῆς ἰδίας μητρός· «Ἠκούσθη, φησί, κήρυγμα πάσης ἀκοῆς ἄξιον, καὶ μητρὸς πάθος κενοῦται δι' ὑποσχέσεως καλῆς καὶ ὁσίας δοῦναι τὰ πάντα τῷ παιδὶ τὸν ἐκείνου πλοῦτον ὑπὲρ ἐκείνου δῶρον ἐπιτάφιον·» καὶ μεθ ἕτερα· «τὰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν τοιαῦτα· καὶ τὰ μὲν ἀποδεδώκαμεν, τὰ δὲ δώσομεν τὰς δι' ἔτους προσφέροντες τιμάς τε καὶ μνήμας, οἵγε τῷ βίῳ περιλειπόμενοι.» Ὁρᾷς πῶς βεβαιοῖ καὶ καλὰς καὶ ὁσίας καλεῖ τὰς ὑπὲρ τῶν κατοιχομένων τῷ Θεῷ προσαγωγὰς καὶ τὰς ἐτησίας μνήμας εἰσδέχεται;

Εἶτα μετ' αὐτὸν ὁ Χρυσορρήμων ὄντως καὶ χρυσεπώνυμος Ἰωάννης, ὁ τῆς πτωχείας καὶ τῆς μετανοίας ὁδηγὸς καὶ διδάσκαλος ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ καὶ Γαλάτας θεοφεγγεῖ ἑρμηνείᾳ. «Εἰ γὰρ οἱ Ἕλληνες, φησί, συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ἑαυτῶν, πόσῳ γε μᾶλλον σὲ τὸν πιστὸν συμπαραπέμψαι δεῖ τῷ πιστῷ τὰ οἰκεῖα, οὐχ ἵνα τέφρα γένωνται, καθὰ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα, ἀλλ' ἵνα μείζονα τούτῳ περιβάλῃς τὴν δόξαν· καὶ εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκὼς ᾖ, ἵνα τὰ ἁμαρτήματα λύσῃ· εἰ δὲ δίκαιος, ἵνα προσθήκη γένηται μισθοῦ καὶ ἀνταποδόσεως·» καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ·

«Ἐπινοήσωμεν, φησί, τοῖς ἀπελθοῦσιν ὠφέλειαν, δῶμεν αὐτοῖς τὴν

προσοῦσαν βοήθειαν, ἐλεημοσύνας, λέγω, καὶ προσφοράς, καὶ φέρει τούτοις πολλὴν τὸ πρᾶγμα τὴν ὄνησιν, καὶ μέγα τὸ κέρδος καὶ τὴν ὠφέλειαν· οὐ γὰρ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε ταῦτα νενομοθέτηται, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πανσόφων μαθητῶν παραδέδοται· φημὶ δὴ τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων εὐχὴν ποιεῖσθαι τὸν ἱερέα ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων, εἰ μὴ ἴσασιν αὐτοῖς πολὺ τὸ κέρδος ἐκ τούτου καὶ πολλὴν τὴν ὠφέλειαν. Εἶτα σὺν τούτοις ὁ πάνσοφος αὖθις Νυσσαέων Γρηγόριος οὕτω φησίν, οὐδὲν ἀλογίστως οὐδὲ ἀκερδῶς ὑπὸ τῶν τοῦ Χριστοῦ κηρύκων καὶ μαθητῶν παραδέδοται καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ ἐκκλησίᾳ διακεκράτηται, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐπωφελὲς καὶ θεάρεστον, τὸ μνήμην δηλονότι ποιεῖν ἐπὶ τῆς θείας καὶ παμφοκοῦς μυσταγωγίας τῶν ἐν ὀρθῇ τῇ πίστει κεκοιμημένων. Τὸ γὰρ εἰπεῖν ὅτι, σὺ ἀποδώσεις ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ θερίσει πᾶς τις, ὃ ἔσπειρε, καὶ τὰ τούτων ἀκόλουθα, περὶ παρουσίας πάντως τοῦ κτίστου καὶ τῆς τότε φρικτῆς ἀποφάσεως εἴρηται καὶ τῆς τοῦ κόσμου τοῦδε συμπερατώσεως. Τότε γὰρ ὅλως βοηθείας οὐκ ἔστι καιρός, ἀλλὰ πᾶσα παράκλησις ἄπρακτος· τῆς πανηγύρεως γὰρ διαλυθείσης, οὐκ ἔστι πραγματείας ἐμπόρευμα· ποῦ γὰρ οἱ πένητες τότε; Ποῦ λειτουργίαι; Ποῦ ψαλμῳδίαι; Ποῦ εὐποιΐαι; Διὸ πρὸ τῆς ὥρας ἐκείνης, ἀλλήλοις ἐπικουρήσωμεν, καὶ τῷ φιλαδέλφῳ καὶ φιλανθρώπῳ καὶ φιλοψύχῳ Θεῷ, τὰ τῆς φιλαδελφίας προσοίσωμεν. Δέχεται γὰρ εὖ μάλα καὶ τοῖς ἀσυμφθάστως καί, οἷον εἰπεῖν, ἀνετοίμως ἐκδημήσασι, τὰς ὑπὸ τῶν οἰκείων τούτοις προσφερομένας τῶν ὑστερημάτων ἀναπληρώσεις, καὶ εἰς ἔργον τούτοις καὶ πρᾶξιν λογίζεται. Θέλει γὰρ οὕτως ὁ φιλάνθρωπος Κύριος αἰτεῖσθαι, καὶ νέμειν τὰ τῶν ἰδίων κτισμάτων πρὸς σωτηρίαν αἰτούμενα, καὶ τότε μᾶλλον αὐτοῖς ὁλικῶς ἐπικάμπτεται, οὐχ ὅταν τις μόνον ὑπὲρ ἰδίας ψυχῆς ἀγωνίζεται, ἀλλ' ὅταν καὶ ὑπὲρ τοῦ πέλας τοῦτο ἐργάζεται· ἐντεῦθεν γὰρ ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἐκτυποῦται, καὶ τὰς ἑτέρων δωρεὰς ὡς οἰκείας ἐξαιτεῖ χάριτας, καὶ τῆς τελείας ἀγάπης τὸν ὅρον ἐμπεριεκλείει, καὶ τὸν μακαρισμὸν ἐκ τούτου πορίζεται καὶ τὴν ἰδίαν σὺν τῇ τοῦ πέλας εὐεργετεῖ ψυχὴν ὅτι μάλιστα. Τί δὲ καὶ δυσαχθὲς τὸ πρᾶγμα νενόμισται; μὴ ὅτι τὴν Φαλκονίλλαν ἡ πρωτομάρτυς οὐκ ἔσωσε μετὰ θάνατον; ἀλλ' ἴσως ἐρεῖς ὅτι αὕτη κατ' ἀξίαν ἐπεὶ πρωτομάρτυς καὶ ταύτης δέον εἰσακουσθῆναι τὴν δέησιν· ἐγὼ δὲ πρὸς τοῦτό φημι, καλῶς ἡ πρωτομάρτυς ἐκεῖ· σκόπει δὲ πάλιν ὑπὲρ τίνος ἡ αἴτησις, ὅτι περ

ὑπὲρ Ἑλληνίδος, εἰδωλολάτριδός τε, καὶ πάμπαν ἀνιέρου καὶ ἀλλοτρίας Κυρίου ἐργάτιδος, ἐνταῦθα δὲ πιστὸς ὑπὲρ πιστοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν Δεσπότην· θὲς τοίνυν καὶ ἐκ θατέρου εἰς θάτερον, ὡς ἂν τὸ πρᾶγμα ἐξισωθήσεται, καὶ τὸ διστάζον οὐκ ὑπολειφθήσεται».

«Διέλθέμοι αὖθις ἐκ τούτων εἰς ἕτερα ταὐτοδύναμα καὶ ὁμότροπα, λέγω δὴ τὴν Παλλαδίου πρὸς Λαῦσον ἱστορικὴν βίβλον, ἐν ᾗ τὰ κατὰ τὸν μέγαν καὶ θαυματουργὸν Μακάριον παναληθῶς ἀναγέγραπται θαύματα· πῶς τὸ ξηρὸν κρανίον πυθόμενος τὰ περὶ τῶν κεκοιμημένων μεμάθηκεν ἅπαντα». Εἶτα πρὸς τοῦτο· «οὐδέποτε τοίνυν τινὰ παραμυθίαν εὑρίσκετε; ἦν γὰρ ὁ ἅγιος συνήθως ποιῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχάς, καὶ γνῶναι ἐφίετο, εἰ ἄρα πρὸς ὄνησιν γίνονται· τοῦτο δὲ βουληθεὶς ἐπιδείξασθαι ὁ φιλόψυχος Κύριος· καὶ τὸν ἑαυτοῦ πληροφορῆσαι θεράποντα, τῷ ξηρανθέντι κρανίῳ λόγον ἀληθείας ἐνέπνευσεν· ὅτε, φησίν, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν τὰς δεήσεις προσφέρεις, τότε μικρᾶς παραμυθίας τινὸς αἰσθανόμεθα».

«Ἄλλῳ δὲ πάλιν τῶν θεοφόρων Πατέρων μαθητὴν ἔχοντι ἐν ἀμελείᾳ βιοῦντα, καὶ τοῦτον πρὸς τὸ τοῦ βίου πέρας ῥᾳθύμως ἐπιφθάσαντα, ὁ πανοικτίρμων καὶ φιλόψυχος Κύριος μετὰ δακρύων αἰτησαμένου τοῦ γέροντος, ὡς τὸν κατὰ τὸν Λάζαρον πλούσιον ἐν τῇ φλογὶ καυσούμενον μέχρι τραχήλου ὑπέδειξεν· ὡς ἐντεῦθεν πολλὰ τοῦ ἁγίου πονήσαντος καὶ σὺν δάκρυσι τὸν Θεὸν ἐκλιπαρήσαντος, μέχρι τῆς ζώνης πάλιν ὑπέδειξεν, εἶτα καὶ αὖθις κόποις τοῖς κόποις τοῦ ἁγίου προσθέντος, παντελεύθερον, καὶ τοῦ πυρὸς λελυτρωμένον ἐν ὀπτασίᾳ τῷ γέροντι δέδειχε».

«Καὶ τίς ἂν δυνηθείη καθ' εἱρμὸν τὰς τούτῳ μαρτυρίας ἐκδιηγήσασθαι, τὰς ἐν τοῖς τῶν ὁσίων βίοις ἐντεταγμένας ἐν μαρτυρίοις τε φημί, καὶ θείαις ἀποκαλύψεσιν ἐναργῶς παριστώσαις καὶ μετὰ θάνατον μέγιστα τοὺς κατοιχομένους εὐεργετεῖ, τὰς ὑπὲρ αὐτῶν γενομένας εὐχάς τε καὶ λειτουργίας καὶ ἐλεημοσύνας; οὐδὲν γὰρ τῶν δανεισθέντων Θεῷ ἀφανίζεται ὅλως, ἀλλὰ σὺν μεγίστῃ προσθήκῃ παρ' αὐτοῦ ἀνταμείβεται».

«Περὶ δὲ τοῦ φάναι τὸν Προφήτην· «ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογηθήσεταί σοι;» προειρήκαμεν, ὡς αἱ ἀπειλαὶ φρικώδεις τοῦ παντεπόπτου· νικᾷ δὲ ταύτας ἡ ἄφατος αὐτοῦ φιλανθρωπία· καὶ γὰρ μετὰ τὸ φάναι τὸν Προφήτην ταῦτα, γέγονε πάντως ἐν τῷ ᾅδῃ ἐξομολόγησις, ἐκείνων, λέγω, τῶν ἐκεῖ πιστευσάντων, ἐν τῇ σωτηρίῳ τοῦ

Δεσπότου καθόδῳ, οὐ γὰρ ἁπλῶς ἔσωσε πάντας ὁ ζωοδότης, ἀλλ'ὡς εἴρηται κἀκεῖ τοὺς πιστεύσαντας».

Τινὲς γοῦν φασι τοὺς προπεπιστευκότας,
Οἵτινές εἰσι Πατέρες καὶ προφῆται,
Κριταί, Βασιλεῖς, σὺν αὐτοῖς καὶ Τοπάρχαι,
Καὶ τινες ἄλλοι τοῦ λαοῦ τῶν Ἑβραίων,
Εὐαρίθμητοι καὶ πρόδηλοι τοῖς πᾶσιν·
Ἡμεῖς δὲ πρὸς ταῦτα ἀντεροῦμεν
Τοῖς δοξάζουσιν ὧδε, ὡς οὔτε δῶρον,
Οὔτε θαυμαστὸν καὶ παράδοξον τοῦτο,
Τὸ σῶσαι Χριστὸν τοὺς πεπιστευκότας·
Ἐπεὶ Κριτὴς δίκαιος ὑπάρχει μόνος,
Καὶ πᾶς ὁ τούτῳ πιστεύσας οὐκ ὀλεῖται.
Ἔδει τοιγαροῦν τούτους σωθῆναι πάντας,
Καὶ τῶν τοῦ ᾅδου δεσμῶν ἀπαλλαγῆναι
Τῇ καταβάσει τοῦ Θεοῦ καὶ Δεσπότου.
Ὅ καὶ γέγονε τῇ τούτου προμηθείᾳ·
Οἱ δέ γε χάριν φιλανθρωπίας μόνης
Σωθέντες ὑπάρχουσιν, ὡς οἶμαι, πάντες·
Ὅσοι τὸν βίον καθαρώτατον εἶχον,
Καὶ πρᾶξιν πᾶσαν ἀρίστην ἐπετέλουν·
Ἰσχνῶς βιοῦντες, ἐγκρατῶς καὶ σωφρόνως,
Τὴν δέ γε πίστιν ἀκραιφνῆ τε καὶ θείαν,
Οὐ κατέλαβον, μὴ γυμνασθέντες ὅλως,
Ἀλλ' ἀδίδακτοι μείναντες τὸ παράπαν,
Τούτους ὁ πάντων ταμίας καὶ Δεσπότης,
Εἵλκυσεν, ἐζώγρησε δικτύοις θείοις,
Καὶ τούτους ὑπέκλινε πιστεῦσαι τούτῳ,
Λάμψας ἐπ' αὐτοὺς τὰς Θεϊκὰς ἀκτῖνας,
Καὶ δείξας αὐτοῖς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας,
Οὐ γὰρ ἠνέσχετο ὁ συμπαθὴς τῇ φύσει,
Εἰς κενὸν τούτων τοὺς κόπους γεγενῆσθαι·
Ἐκέκτηντο γὰρ ἐργωδέστατον βίον,
Ἐπίμοχθόν τε καὶ στενὸν ὑπὲρ λόγον
Αὐτοκράτορες τῶν παθῶν γεγονότες,
Καὶ τῶν ἡδονῶν καταπτύσαντες ἅμα,

Ἀκτησίαν τε πᾶσαν ἐξησκηκότες,
Ἐγκράτειάν τε σὺν ἀγρυπνίᾳ πάλιν,
Καὶ πᾶσαν ἁπλῶς ἀρίστην ἐργασίαν·
Οὐκ εὐσεβῶς μέν, ἀλλ' ὅμως διελθόντες,
Τὴν ἀνωτάτω πρόνοιαν ὡς ἐδόκουν,
Ἄριστα σεβόμενοι πλὴν ἐσφαλμένως·
Εἰσὶ δέ τινες, οἳ καὶ τὴν θείαν δόξαν
Τῆς πανσθενουργοῦ κατέλαβον Τριάδος,
Ἰσχνῶς, ἀμυδρῶς, ἀλλ' ἐδόξασαν ὅμως.
Ἄλλοι δὲ τὴν σάρκωσιν εἶπον τοῦ λόγου,
Πάθη τε σεπτὰ καὶ τὴν ἔγερσιν τούτου·
Ἕτεροι δὲ γέννησιν τὴν ἐκ Παρθένου,
Ὀνομασίαν τε ταύτης προειπόντες·
Μαρία γάρ φησιν ὄνομα τῇ κόρῃ·
Αὖθις ἔνιοι προκατέλεξαν πάσας,
Τὰς ὑπερφυεῖς Χριστοῦ θαυματουργίας·
Τῶν νεκρῶν τε καὶ πηρῶν καὶ μογιλάλων
Λεπρῶν, καὶ κωφῶν, καὶ τῶν πυρεκτιώντων,
Παραλελυμένων τε καὶ δαιμονιώντων
Ὑδεριώντων ἅμα καὶ ξηροχείρων,
Καὶ τῆς θαλάσσης τὸν περίπατον, ἔνθεν
Ἄρτων τὴν εὐλόγησιν καὶ τῶν ἰχθύων,
Μεταβολὴν ὕδατος αὖθις πρὸς οἶνον,
Αἱμορροούσης καὶ συγκυπτούσης ἄρδην,
Τὰς ῥώσεις προφήσαντες, σὺν ἄλλοις πλείστοις·
Τούτους ἡ θεία τοῦ Λόγου δυναστεία
Οὐκ ἠνέσχετο παριδεῖν ὀλωλότας,
Οὐδ' ἀπολέσαι τὰς πράξεις τὰς ἀρίστας·
Τὸ γὰρ δανεισθὲν αὐτῷ τοῦ χρόνου μέρος,
Καθὸ προειρήκαμεν, οὐκ ἀμαυροῦται,
Ἀλλὰ φυλαχθὲν ἀποδίδοται πᾶσι
Τοῖς καλῶς βιώσασι μετὰ προσθήκης.
Οἱ δέ γε βίον αἰσχρὸν βεβιωκότες
Καὶ μηδὲν ὅλως τῶν χρηστῶν πεπραχότες,
Σπόρον ἢ καρπὸν μηδόλως κεκτημένοι,
Ἀλλὰ καὶ βίῳ, καὶ λόγῳ τε, καὶ πίστει,

Εἰς ἅπαν ὑπάρχοντες κατεσφαλμένοι,
Οὔτε τῆς βροχῆς τῆς θείας Οὐρανόθεν,
Χυθείσης αὐτοῖς ἐβλάστησαν καθόλου,
Οὐ γάρ, ὡς ἔφθην εἰπών, ἔβαλλον σπόρον·
Οὔτε λάμψαντος τοῦ τῆς δόξης Ἡλίου
Ἐπεπάνθησαν, ὡς ἄκαρποι καθ' ὅλα
Τούτους οὐκ ὀνίνησι Χριστὸς εἰς ἅπαν,
Οὐ συνήγειρεν, ὡς οἶμαι, πεπτωκότας,
Ὡς ἀναξίους παντελῶς σωτηρίας·
Οὔτε μὴν ἐπίστευσαν αὐτῷ δοκεῖ μοι·
Ἐπήρωσε γὰρ αὐτῶν τὰς διανοίας,
Καὶ τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας
Ἡ τοῦ σκότους ἔπαρσις, ὁ πρῶτος δράκων,
Οὗ θεραπευταὶ γεγόνασιν ἐκ πρώτης,
Ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσιν, ὡς θέμις,
Καὶ συνιέντες μὴ συνιῶσιν ὅλως·
Οἱ δ' ἄλλοι πάντες οἱ σπόρον ἐσχηκότες
Ἐπεπάνθησαν τοῦ Ἡλίου φανέντος,
Ἐβλάστησάν τε τῆς βροχῆς γεγονυίας.

Ἴδε ποῦ φέρων ὁ λόγος ἀνήγαγεν ἡμᾶς λῦσαι σὺν Θεῷ καὶ διευκρινῆσαι πρᾶγμα μικροῦ δεῖν κεκαλυμμένον· καὶ τοῦτο οὐκ ἀποφαντικῶς διὰ τὸ ἀνάξιον, ἀλλὰ συλλογιστικῶς διὰ τὸ φιλάδελφον· τούτους ἔσωσεν, ὡς ἔγωγε οἶμαι, ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ᾅδῃ κατελθών.

Δέδεικται τοίνυν τῇ τοῦ Χριστοῦ συνεργείᾳ ὅτι περ γέγονε καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐξομολόγησις. Ταῦτα δέ φαμεν, οὐχὶ τὴν προφητείαν ἀναιροῦντες, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ δεῖξαι βουλόμενοι τὸν ὑπεράγαθον Κύριον ὑπὸ τῆς οἰκείας φιλανθρωπίας νικώμενον, ὥσπερ καὶ τό, τῇ Νινευΐ, καταστραφήσεται· καὶ αὕτη οὐ κατέστραπται, ἀλλὰ νενίκηκε τὴν κρίσιν ἡ ἀγαθότης. Καὶ ἐν τῷ Ἐζεκίᾳ, Τάξαι, φησί, περὶ τοῦ οἴκου σου· ἀποθνήσκεις γὰρ σὺ καὶ οὐ ζήσῃ· καὶ αὐτὸς οὐκ ἀπέθανε. Καὶ ἐν τῷ Ἀχαάβ, ἐπάξω, φησί, κακά, καὶ οὐκ ἐπήγαγεν, ἀλλ' εἶπεν· ἴδε πῶς κατενύγη Ἀχαάβ· διὸ οὐκ ἐπάξω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ κακά· ἀλλὰ καὶ πάλιν τὴν ἀπόφασιν ἡ ἀγαθότης ὑπερενίκησεν, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πλείστοις κρίμασι· καὶ εἰς ἀεὶ νικήσει μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀνταποδόσεως· ὅταν ἡ λῆξις τῆς πανηγύρεως ἥξει καὶ βοηθείας οὐκ ἔστι

καιρός, ἀλλ' ἄνθρωπος καὶ τὸ φορτίον αὐτοῦ· νῦν δὲ καὶ καιρὸς πραγματείας, καιρὸς συναλλάγματος, καιρὸς κόπου, δρόμου καὶ μόχθου, καὶ μακάριος ὁ μὴ ὀκλάσας μήτε χαυνωθεὶς τῇ ἐλπίδι· μακαριώτερος δέ, ὁ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τοῦ πλησίον ἀγωνισάμενος. Τοῦτο γὰρ μᾶλλον καὶ τέρπει, καὶ κατευφραίνει τὸν φιλοικτίρμονα Κύριον, τὸ σπεύδειν ἕκαστον εἰς τὴν τοῦ πέλας βοήθειαν· τοῦτο καὶ θέλει ὁ ἐλεήμων καὶ βούλεται, ἵνα ὑπ' ἀλλήλων οἱ πάντες εὐεργετώμεθα, καὶ ζῶντες καὶ μετὰ θάνατον· οὐ γὰρ ἂν ἡμῖν ἀφορμὴν ἐδεδώκει, τὸ μνήμην ἐπὶ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας ποιεῖσθαι τῶν προλαβόντων, καὶ πάλιν τρίτα καὶ ἔνατα καὶ τεσσαράκοντα καὶ τὰς ἐτησίους μνήμας καὶ τελετάς, ἅτινα πάσης ἀντιρρήσεως ἄνευ ἡ καθολικὴ αὐτοῦ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, καὶ ὁ ταύτης θεοσύλλεκτος καὶ πανευσεβὴς λαὸς ἀπαρασάλευτα κατέχει καὶ ἀδιάβλητα, εἰ μὴ τοῦτο εὐθὲς ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. Πάντως γὰρ εἰ χλεύη τὸ πρᾶγμα ἦν καὶ ἀκερδὲς καὶ ἀνόνητον, πολλῶν γεγονότων θεοφόρων ἁγίων πατριαρχῶν, πατέρων καὶ διδασκάλων, ἐνέσκηψεν ἂν τούτων ἑνὶ καταπαῦσαι τὴν πλάνην· ἀλλ' οὐδεὶς τούτων ἀνατρέψαι τοῦτό ποτε δεδοκίμακε· μᾶλλον μὲν οὖν καὶ κεκύρωκε καὶ ὁσημέραι τὸ πρᾶγμα ἐπαύξεται καὶ προστίθεται, προσθήκην ἐπὶ προσθήκῃ δεχόμενον. Δέον τοίνυν καὶ ἄλλων ἱστοριῶν ἐπιμνησθῆναι πρὸς τούτοις. Γρηγόριος οὖν ὁ Διάλογος ὁ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἐπίσκοπος, ἀνήρ, ὡς ἴσασι πάντες, ἐν ἁγιωσύνῃ καὶ γνώσει ἐξάκουστος· ᾧ, φασί, λειτουργοῦντι οὐράνιος συνελειτούργει καὶ θεῖος ἄγγελος· οὗτός ποτε ἀνὰ τὴν λίθινον πορείαν ποιούμενος, καὶ στὰς ἐξεπίτηδες, εὐχὴν κραταιὰν πρὸς τὸν φιλόψυχον Κύριον ὑπὲρ συγχωρήσεως ἁμαρτιῶν Τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως πεποίηκεν· ὃς παραυτίκα φωνῆς θεόθεν ἐνεχθείσης αὐτῷ ἐπακήκοε τάδε φησάσης. Τῆς εὐχῆς σου, φησίν, ἐπήκουσα καὶ συγγνώμην Τραϊανῷ δίδωμι· σὺ δὲ μηκέτι προσθῇς ὑπὲρ ἀσεβῶν εὐχὰς προσενέγκαι μοι. Καὶ ὅτι τοῦτο γνήσιον πέλει καὶ ἀδιάβλητον, μάρτυς ἡ ἑῴα πᾶσα καὶ ἡ ἑσπέριος. Ἰδοὺ τοῦτο τῆς Φαλκονίλλης ὑπέρτερον· ἐκείνη μὲν γὰρ οὐδενὸς ἄλλου κακῶν παραίτιος γέγονεν, οὗτος δὲ πολλῶν μαρτύρων οὐ μικρὸν ἐνεστήσκτο μόρον. Θαυμαστὸς εἶ δέσποτα, καὶ θαυμαστά σου τὰ ἔργα, καὶ σοῦ τὴν ἄφατον εὐσπλαγχνίαν δοξάζομεν, ὅτι πάντοτε πρὸς τὸ φιλάνθρωπον νεύεις, καὶ τοῖς δούλοις σου τὰς ἀφορμὰς παρέχεις, τῆς τε φιλαδελφίας καὶ τῆς πρὸς σὲ βεβαίας πίστεως καὶ ἐλπίδος, καὶ ἐδίδαξας ἡμᾶς διὰ τῶν σῶν θεραπόντων, εὐεργεσίας

ποιεῖν ὑπὲρ ἀλλήλων, ἐξιλασμούς τε καὶ ὁλοκαυτώσεις, ὕμνους καὶ ψαλμῳδίας καὶ προσευχάς, οὐκ εἰκῇ καὶ εἰς μάτην. Σὺ γὰρ ἁπλανὴς καὶ εὐπάροχος, καὶ διδοὺς τοῖς πᾶσιν ὁτιοῦν προσφέρουσιν εἰς δόξαν σου, μυριοπλασίονα τὴν ἀντίδοσιν, καὶ οὐδὲν ὅλως τῶν ἐπὶ τῷ σῷ ὀνόματι γινομένων ἀνόνητον. Μήτις τοιγαροῦν τοῦτο οἰέσθω ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ὅτιπερ ὅσα τῷ Θεῷ μετὰ πίστεως προσφέρονται, οὐ πολλαπλασίονα δίδωσι τὴν ἀντίδοσιν καὶ τὸ ὑφ' οὗ καὶ δι' οὗς προσάγονται· ὥσπερ γὰρ μύρον, ἢ ἕτερον ἅγιον ἔλαιον, ὁ περιχρίειν θέλων νοσοῦντα, πρῶτον ἐκεῖνος εἴτουν ὁ χρίων μετέχει τῆς χρίσεως, εἶθ' οὕτως διαλείφει τὸν κάμνοντα, οὕτω καὶ πᾶς τις ὑπὲρ τῆς τοῦ πλησίον σωτηρίας ἀγωνιζόμενος, πρῶτον ἑαυτὸν ὀνίνησιν, εἶτα τὸν πέλας· οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Ἀθανάσιος αὖθις ὁ πάνυ, ἐν τῷ εἰς κοιμηθέντας αὐτοῦ παναρμονίῳ λόγῳ, τάδε φησίν. Ὅτι κἂν εἰς ἀέρα ὁ ἐν εὐσεβείᾳ τελειωθεὶς κατατεθῇ, μὴ ἀπαναίνου ἔλαιον καὶ κηρούς, Χριστὸν τὸν Θεὸν ἐπικαλεσάμενος, ἐν τῷ τάφῳ προσάψαι· δεκτὰ γὰρ ταῦτα τῷ Θεῷ καὶ πολλὴν ἐξ αὐτοῦ φέροντα τὴν ἀντίδοσιν· τὸ γὰρ ἔλαιον καὶ ὁ κηρός, ὁλοκαύτωσις· ἡ δέ γε θεία καὶ ἀναίμακτος θυσία, ἐξιλασμός· ἡ δὲ πρὸς τοὺς πένητας εὐποιία, προσθήκη πάσης ἀγαθῆς ἀντιδόσεως. Ἔστω οὖν ὁ σκοπὸς τοῦ τὴν προσαγωγὴν ὑπὲρ τοῦ κεκοιμημένου ποιοῦντος, ὃν τρόπον, ὅταν τις νήπιον ἔχῃ τέκνον, καὶ παντελῶς ἄναρθρον καὶ ἀνίσχυρον, εἶτα νοσοῦντος τούτου καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ κηροὺς καὶ θυμίαμα σὺν ἐλαίῳ εἰς θεῖον ναὸν μετὰ πίστεως ἄξῃ, ὁλοκαυτώσῃ τε ταῦτα διὰ τὸν παῖδα· οὐχ ὡς αὐτὸς ὁ παῖς ταῦτα καὶ κρατεῖ καὶ προσάγει ὡς τὰς ἀποταγάς τε καὶ συνταγὰς ἐπὶ τῆς θείας ἀναγεννήσεως, οὕτω καὶ τὸν ἐν Κυρίῳ τελειωθέντα ἐννοείτω καὶ κρατεῖν καὶ προσφέρειν τούς τε κηροὺς καὶ τὸ ἔλαιον, καὶ τὰ εἰς λύτρον αὐτοῦ προσαγόμενα πάντα· καὶ οὕτω Θεοῦ χάριτι τοῦ μετὰ πίστεως σκοποῦ οὐδ' ὅλως ματαιωθήσεται. Πάντα γὰρ οἱ θεηγόροι Ἀπόστολοι, καὶ θυηπόλοι διδάσκαλοι, καὶ πνευματοφόροι πατέρες, ἐν κατοχῇ τοῦ θείου κατὰ τὸ θεμιτὸν γεγονότες, καὶ τῆς ἐκστατικῆς τούτου δυνάμεως ποσῶς μετειληφότες, ἐνθέῳ στόματι θεοφιλῶς ἐθέσπισαν, τὰς λειτουργίας, εὐχάς τε ψαλμῳδίας, ἐτησίους τε μνήμας τῶν προλαβόντων· ἅτινα μέχρι τοῦ νῦν τῇ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ χάριτι, ἐπαύξουσι καὶ προστίθενται ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου εἰς δόξαν καὶ αἶνον τοῦ

Κυρίου τῶν Κυρίων καὶ βασιλέως τῶν βασιλευόντων. Εἶτα φησὶν ὁ ὑπεναντίος. Εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, οἱ πάντες σωθήσονται καὶ οὐδεὶς ἀστοχήσει· εὖγε τοῦτο καὶ εἴθε· αὐτὸ γὰρ καὶ διψῇ καὶ θέλει, καὶ ζητεῖ καὶ ἐρίεται, καὶ ἐν τούτῳ χαίρει καὶ κατευφραίνεται ὁ ὑπεράγαθος Κύριος, ἵνα μήτις τῶν αὐτοῦ θείων δωρεῶν ἀστοχήσῃ· μὴ ἀγγέλοις τὰ γέρα καὶ τοὺς στεφάνους ἡτοίμασε; μὴ διὰ τὸ σῶσαι τοὺς οὐρανίους νόας ἐπὶ τῆς γῆς παραγέγονε, καὶ ἐκ παρθένου ἀδιαφθόρως σεσάρκωται, καὶ βροτὸς ἐχρημάτισε, καὶ παθῶν καὶ θανάτου ἐγεύσατο; μὴ τοῖς ἀγγέλοις ἐρεῖ· Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν κληρονομήσατε; Οὐκ ἔχεις τοῦτο εἰπεῖν ὁ ἀντιλέγων· ἀλλὰ πάντα διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὥστερ πέπονθεν, οὕτω καὶ ἡτοίμασε.

Τίς γὰρ ποιῶν πανδαισίαν καὶ συγκαλέσας τοὺς φίλους, οὐ θέλει πάντας ἐληλυθέναι καὶ τῶν ἑαυτοῦ καλῶν ἐμφορηθῆναι; εἰς τί γὰρ καὶ εὐωχίαν ἡτοίμασεν, ἀλλ' ἢ εἰς τὸ δεξιώσασθαι τοὺς οἰκείους φίλους; Καὶ εἰ οὖν ἡμῖν τοῦτο ἐπίσπουδον, τί ἂν τῷ μεγαλοδώρῳ καὶ μόνῳ φύσει ὑπεραγάθῳ καὶ φιλανθρώπῳ Θεῷ, ὃς νέμων καὶ διδούς, πλείονα χαίρει καὶ ἐπαγγάλλεται, ἢ ὁ λαμβάνων καὶ σωτηρίαν μεγίστην ἑαυτῷ πορίζόμενος; Τοῦτο οὖν σκόπει πᾶς τις ὁ τοῖς ῥήθεῖσιν ἀμφισβητῶν, ὅτι περ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων ὁ μικρὰν ἀρετῶν ζύμην κτησάμενος, μὴ πεφθακὼς δὲ ταύτην ἀρτοποιῆσαι, ἀλλὰ βουληθεὶς μέν, μὴ δυνηθεὶς δὲ τοῦτο, ἢ ῥᾳθυμίας ἢ ἀμελείας, ἢ ἀνανδρίας ἕνεκα, ἢ τῆς ἐξ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναβολῆς, ἐπιφθασθεὶς δὲ καὶ θερισθεὶς παρ' ἐλπίδα, οὗτος οὐκ ἐπιλησθήσεται παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ καὶ δεσπότου, ἀλλ' ἐγερεῖ ὁ Κύριος αὐτῷ μετὰ θάνατον αὐτοῦ τοὺς οἰκείους, καὶ ἀγχιστεῖς καὶ φίλους καὶ τούτων τὰς γνώμας ἰθυνεῖ, καὶ τὰς καρδίας ἑλκύσει, καὶ τὰς ψυχὰς ἐπικάμψει πρὸς ἀρωγήν, καὶ βοήθειαν τούτου· καὶ σπεύσουσι κινηθέντες θεόθεν, ἁψαμένου τοῦ δεσπότου των καρδιῶν αὐτῶν, ἀναπληρῶσαι τοῦ οἰχηθέντος τὰ ὑστερήματα. Ὁ δ' αὖ γε βίον πονηρὸν κεκτημένος, συμπεφυρμένον τε ὅλον ἀκάνθαις, καὶ πλήρη ὄντα ὑλῶν τῶν ἀκαθάρτων, ὃς οὐδέποτε συνειδήσει διῆξεν, ἀλλ' ἀδεῶς καὶ ἀδιοφόρως ταῖς τῶν ἡδονῶν ἐνέκειτο δυσωδίαις, πράττων ἁπάσας τὰς τῆς σαρκὸς ὀρέξεις, καὶ μηδὲν ὅλως περὶ ψυχῆς φροντίζων, ἔχων τε τὸ φρόνημα σαρκικὸν ἅπαν, εἶθ' οὕτως φθασθεὶς ἐκδημῆσαι τοῦ βίου, τούτῳ παντελῶς οὐδεὶς ὀρέξει χεῖρα· ἀλλ' οὕτω πάντα τὰ κατ' αὐτὸν διαπραχθήσεται ὡς μήτε ὑπὸ συνεύνου, ἢ τέκνων, ἢ ἀδελφῶν, ἢ συγγενῶν, ἢ φίλων,

ἐπικουρηθῆναι τὸ σύνολον, ὅτι μηδ' ἔχει Θεὸς ἐν μέτρῳ τοῦτον. Ἔμοιγ' οὖν, καὶ ὅστις ἐμοὶ φίλος γένοιτο, εἰ μὲν οἷόν τε αὐτὸν ἐπικουρῆσαι καὶ μηδὲν καταλεῖψαι ὑστέρημα· εἰδ' ἂν φθασθείην μὴ τετελειωμένος, κἂν ὁ Κύριος ὁ πολὺς ἐν ἐλαίῳ, ἐπικάμψαι μοι τοὺς ἀγχιστεῖς καὶ φίλους, καὶ θερμήναι τούτων τὰς ψυχὰς καὶ καρδίας, ὡς ἂν δι' ἔργων ἀγαθῶν τε καὶ θεαρέστων, ἐπικουρήσωσί μοι λίαν προθύμως, καὶ εἴτι ὡς ἄνθρωπος καταλείψω ὑστέρημα, ἀναπληρώσαιέν μοι μετὰ τὸν πότμον. Ναί, Κύριε, ὁ τῶν θαυμασίων Θεὸς καὶ τῶν ἀπόρων πορισπής μηδὲν εὑρεθείη μοι ἐν τῇ σῇ παρουσίᾳ μικρόν, ἢ μέγα ὑστέρημα, μήτε μὴν πᾶσι τοῖς ἐπὶ σοὶ πεποιθόσιν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ προμνημονευθείς μοι θεορρήμων Χρυσόστομος, διαπρυσίως διδάσκει καὶ κράζει· ἵνα καὶ αὖθις τῶν χρηστοτάτων αὐτοῦ λογίων ἐφάψωμαι. Εἰ, φησίν, οὐκ ἔφθασας περιὼν ἐν τῷ βίῳ τὰ τῆς ψυχῆς σου πάντα διευθετῆσαι, κἂν ἐν τῷ τέλει τοῦ βίου ἔντειλαι τοῖς σοῖς μετὰ θάνατον παραπέμψαι σοι τὰ σά, καὶ βοήθειαν δοῦναί σοι δι' ἔργων ἀγαθῶν, ἐλεημοσυνῶν, λέγω, καὶ προσφορῶν· κἀντεῦθεν τὸν λυτρωτὴν καταλλάξειας· δεκτέα γὰρ αὐτῷ ταῦτα, καὶ πρόσφορα. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ. Γράψον, φησίν, ἐν τῇ σῇ διατυπώσει μετὰ τῶν τέκνων καὶ συγγενῶν συγκληρονόμον, καὶ τὸν δεσπότην· ἐχέτω σου ὁ χάρτης τοῦ δικαστοῦ τὸ ὄνομα, καὶ μνήμης μὴ ἀμοιρείτω πτωχῶν, κἀγὼ τούτων ἐγγυητής. Οὐ δίδομεν τοίνυν ἀφορμὰς καὶ προφάσεις τοῦ ζῶντά τινα μὴ ποιεῖν ἐλεημοσύνας, ἀλλὰ φυλάττειν ταῦτα μετὰ τὸν θάνατον· ἔκτοπον γὰρ τοῦτο πάντῃ καὶ βέβηλον καὶ τῆς θείας νομοθεσίας ἀλλότριον, ἀλλὰ κάλλιστον καὶ θεάρεστον καὶ εἰς ἅπαν εὐπρόσδεκτον, τό, πάντα ἄνθρωπον θεοσεβῆ καὶ φιλόχριστον, καθαίρειν ἑαυτὸν δι' ἀγαθοεργίας παντοίας, ἀπεχόμενον πάσης ἀκαρθασίας, ἐχόμενον δὲ τῶν τοῦ Θεοῦ φαεινῶν προσταγμάτων, ὡς ἂν πρὸς τὸ τέλος ἐληλακώς, μετὰ παρρησίας λέξῃ πρὸς τὸν δεσπότην. Ἑτοίμη ἡ καρδία μου ὁ Θεός, ἑτοίμη ἡ καρδία μου. Καὶ οὕτως ἡδέως προσυπαντήσοι τοῖς ἐπείκταις ἀγγέλοις. Ἀλλ' ἐπεὶ τοῦτο μέν, ὀλίγοι καὶ ὀλιγάκις κατὰ τὸν τοῦ δεσπότου λόγον, ὅτι ὀλίγοι φησὶν οἱ σωζόμενοι· καί τοι γε τοῦτο οὐχ ἁπλῶς εἴρηκεν ἡ τῶν ὅλων σοφία, ἀλλ' ὡς ἄν τις εἴποι θαυμαστικῶς, τί ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Τοῦτο λοιπὸν ἐπιστάμενοι, ὅτι ἐργῶδες λίαν εὑρεθῆναί τινα τῆς πρώτης μερίδος, ἐξ ἀνάγκης ἐπάγομεν τὴν δευτέραν, ἀποστολικαῖς τε καὶ πατρικαῖς ἑπόμενοι ῥήσεσιν· ὡς καὶ τοὺς κατοιχομένους Θεοῦ ἀγαθότητι ὠφελεῖσθαι,

καὶ τὴν φιλαδελφίαν ἐπαυξάνεσθαι, καὶ τὴν τῆς ἀνκστάσεως ἐλπίδα βεβαιοῦσθαι, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν εὐχὴν καὶ πίστιν κρατύνεσθαι, καὶ τὴν περὶ τοὺς θείους ναοὺς συνδρομὴν θερμομέτρως πληθύνεσθαι, καὶ τὴν εἰς τοὺς πένητας εὐποιΐαν πλατύνεσθαι.

«Ἴδετε κατὰ πόσους τρόπους τὸ πρᾶγμα ἐπικερδὲς καὶ ὠφέλιμον, καὶ πόσων ὑποθέσεων ἡ τῶν κατοιχομένων ὠφέλεια· ἀφορμὴ γὰρ γίνεται σωτηρίας τῶν καταλεγέντων, ἐπεί, εἰ τὸ αἴτιον ἀναιρέσεις, πάντως καὶ τὰ τούτου ἀκόλουθα· τίς γὰρ ἀνάγκη τοὺς μικροψύχους διαναστῆναι πεῖσαι καὶ ταύτην διαπράξασθαι, εἰμὴ πληροφορίαν ἔχουσι τοῖς ἑαυτῶν ὠφελεῖν; παύσονται δὲ καὶ αἱ περὶ τὰς διατυπώσεις τῶν πενήτων ἐγγραφόμεναι μοῖραι, καὶ σὺν ταύταις καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν λειτουργίαι, ὑμνῳδίαι τε καὶ ψαλμῳδίαι. τεσσαρακοστὰ σὺν τριενάτοις, καὶ ἐτήσιοι μνῆμαι καὶ τελεταί, αἵτινες οὐκ εἰς μάτην παρὰ τῶν διδασκάλων ἐπενοήθησαν· ἀλλὰ μὴ γένοιτο ἢ δοξάσαι καθόλου, ἢ παραλείψασθαί τι τούτων».

«Εἰ δέ τις λέγει περὶ τῶν ξένων καὶ πενήτων, οἳ τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν ἀγωνισομένους οὐ κέκτηνται, οὔτε μὴν λειτουργιῶν ἢ διαδόσεων ἀπόμοιραν καταλιπεῖν ἐξισχύουσι· τί ἁρά φησιν οὗτοι; μὴ διὰ τὸ ἀπορεῖν αὐτοὺς καὶ ξένους ὑπάρχειν, καὶ παραλελογισμένους καὶ συμπόνους μὴ ἔχειν ἀστοχήσωσι σωτηρίας; οὐκοῦν ἄδικος ὁ Θεός, ἵνα τῷ ἔχοντι δώσῃ, τῷ δὲ μὴ ἔχοντι παράξῃ οὐδέν; ἄπαγε! τοῦτο πᾶς τις ἐξ αὐτοῦ· καὶ γὰρ δίκαιος καὶ δεσπότης, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀληθέστερον αὐτοδικαιοσύνη καὶ σοφία καὶ δύναμις ἐνυπόστατος· ὡς οὖν δίκαιος, ἀντιμετρήσει τῷ ἀπόρῳ τὰ εὔπορα· ὡς δὲ σοφός, τὴν ὑστερημάτων καταλογὴν πραγματεύσεται· ὡς δυνατὸς δὲ τὸν ἰσχυρὸν κατεάξει καὶ τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύσει, ὡς δὲ ἀγαθός, τὸ τῶν οἰκείων χειρῶν διασώσει πλαστούργημα, εἰ μή τίς ἐστι τῶν προδήλως κατεγνωσμένων καὶ τῶν τῆς ὀρθῆς πίστεως ἀποπτύστων, καὶ οὗτινος ἡ εὐώνυμος πλάστιγξ ἐπὶ πολὺ βαρυνθήσεται· φασὶ γὰρ οἱ φωτισθέντες θεόθεν ἄνδρες, ὅτι περ ὡς ἐν ζυγῷ ἐν τῇ ὑστάτῃ πνοῇ αἱ τῶν ἀνθρώπων δοκιμάζονται πράξεις, καὶ εἰ μὲν τῆς εὐωνύμου πλάστιγγος ἡ ἑτέρα ὑπερέξει εὐδήλον ὡς ἐν τοῖς δεξιοῖς ἀγγέλοις ὁ τυχὼν ἐναποψύξειεν· εἰ δ' αὖ ἐξίσου ἀμφότερα, νικᾷ πάντως ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία· ἀλλ' ὥς φασιν οἱ θεηγόροι, εἰ καὶ μικρὸν ἡ τρυτάνη ἢ ἐν εὐωνύμοις νεύσει, καὶ τηνικαῦτα ὁ τοῦ Θεοῦ ἔλεος ἀναπληροῖ τὸ λοιπόν. Ἰδοὺ τρεῖς αἱ τοῦ Δεσπότου θεῖαι κρίσεις· ἡ μὲν πρώτη δικαία· ἡ δὲ

δευτέρα φιλάνθρωπος· ἡ δὲ τρίτη ὑπεράγαθος, εἶτα ἐκ τούτων ἡ τετάρτη, ὁπόταν αἱ πονηραὶ πράξεις ὑπερσταμισθῶσιν ἄγαν, οἴμοι, ἀδελφοί, καὶ αὕτη δικαιοτάτη πάντως, δίκαια θεσπίζουσα τοῖς κεκριμένοις».

«Εἰ δέ τινες λέγοιεν περὶ Βασιλείου τοῦ μάκαρος καὶ οἰκουμενικοῦ φωστῆρος ὡς εἰρηκότος αὐτοῦ· μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, νεκρὸς εἰς θυσιαστήριον οὐκ ἀνάγεται· ζῶσαν, φησι, προσάγαγε τὴν θυσίαν· μὴ δύνασαι ἐκ τῶν τῆς τραπέζης σου λειψάνων τοὺς λαμπροὺς δεξιώσασθαι τοῦ Βασιλέως; καὶ γὰρ ὁ ἐκ τοῦ περισσεύματος προσφέρων ἀπρόσδεκτος· σὺ δέ, ἃ μετὰ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἐπερίσσευσε, ταῦτα προσφέρεις τῷ εὐεργέτῃ; ἐροῦμεν· καλῶς ὁ μέγας Βασίλειος καὶ λαλεῖ καὶ διδάσκει· ἀλλ' ἴδε καὶ πρὸς τίνας λαλεῖ· πρὸς πλεονέκτας, πρὸς ἅρπαγας, πρὸς παντελῶς ἀσπόνδους τε καὶ ἀνελεήμονας, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ λέγων· Λιθίνῃ διαλεγόμεθα καρδίᾳ καὶ ὅτι ὃν μὲν ἔζησας χρόνον καθηδυπαθῶν τοῦ βίου καὶ ἐν τῇ τρυφῇ διαρρέων, οὐδὲ προσβλέπειν ἠνείχου τοὺς πένητας, ἀποθανόντος δὲ ποῦ, ποῖος μισθὸς ἐργασίας ὀφείλεται; καὶ αὖθις, ὅτι ἐπισκοτεῖ με ἡ οἰκία τοῦ γείτονος· καὶ ὅτι ὁ πλεονέκτης οὐκ αἰδεῖται χρόνον οὔτε γνωρίζει ὅρια ἀλλὰ πυρὸς δίκην πάντα καταλαμβάνει καὶ ἐπινέμεται, καὶ ὡς ποταμὸς ὁρμηθεὶς τῇ φορᾷ παρασύρει τὸ ἐνιστάμενον, καὶ ἕτερα τούτοις ἐφάμιλλα, ἅτινα πάντες ἴσασιν οἱ ἐμμελῶς τῇ πανιέρῳ τούτου βίβλῳ προσεπικύψαντες, ὅτι πρὸς τοὺς μηδαμῶς τοῖς πένησιν ἐντολὴν δεδωκότας, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων ἁρπάζοντας ὁ λόγος ἐξήρτηται».

«Καὶ μή τις εἴπῃ· καὶ ποῦ, φησίν, εὑρεθῆναι τοιοῦτον ἄνθρωπον, πλούτῳ κομῶντα καὶ τοὺς πένητας μὴ οἰκτείροντα, καθὰ καὶ προείρηται ἐν πολλοῖς μὲν καὶ ἄλλοις χρόνοις, ἐν οἷς καὶ ἐν τοῖς τοῦ ἀοιδίμου καὶ πανοσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, ὁ μετελθὼν ἐξ ἀσπονδίας εἰς παντελῆ ἐλεημοσύνην καὶ ὁσιότητα Πέτρος ὁ τελώνης ποτέ· φέρεται γὰρ ἐν τῇ τούτου τῇ πανολβίᾳ τοῦ βίου δέλτῳ, ὅτι, φησίν, ἐν ἐκστάσει αὐτοῦ γεγονότος καὶ τὰς οἰκείας πράξεις σταθμιζομένας θεασαμένου, κατιδεῖν λέγεται σιλίγνιον ἓν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ ζυγοῦ πλάστιγγι, ὃ καὶ μετ' ὀργῆς ἀντὶ λίθου εἰς τὸ τοῦ πένητος κατέλευσε πρόσωπον, δι' ἧς ὀπτασίας εἰς τὸ λίαν θεοσεβὲς κατηντηκέναι δέδεικται ὁ μακάριος οὗτος Πέτρος».

«Ἰδοὺ τοιγαροῦν ἀναμφιβόλως ἐγνώριστται πρὸς οἵους ὁ μέγας Βα-

σίλειος τὸν λόγον ἐσκεύασε, γέγονε γὰρ καὶ λιμὸς τηνικαῦτα ἰσχυρὸς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον καὶ οἱ μὲν πλουτοῦντες τῇ φιληδονίᾳ νικώμενοι τὰς ἀποθήκας ἔκλειον, οἱ δὲ πένητες τῷ λιμῷ διεφθείροντο· ἤνοιξε τοίνυν οὗτος ὁ θεῖος ποιμὴν τοῖς ἀποτόμοις αὐτοῦ καὶ καθαπτικοῖς, ἅμα καὶ κατανηκτικωτάτοις λόγοις τὰς τῶν ἐχόντων ἀδεῶς ἀποθήκας· εἰ μὴ γὰρ οὕτως ἀπέφηνεν, οὐκ ἂν οἱ πένητες διετράφησαν, οὔτε μὴν οἱ πλουτοῦντες πρὸς οἶκτον ἐκάμφθησαν, καὶ ὁ μὲν ταῦτα».

Ἡμεῖς δὲ σπεύσωμεν ὅση ἡμῖν δύναμις ἐπὶ τῆς φρικώδους καὶ φοβερᾶς παρουσίας, τῆς δευτέρας φημί, τοῦ Κυρίου παρουσίας, ὑπὸ τῶν οἰκείων μὴ ἐγκληθῆναι, ὡς τὰ ὑπὲρ αὐτῶν ἀμελήσαντες· καὶ μάλιστα οἱ παρ' αὐτῶν ἐπιτροπὰς λαβόντες καὶ παραθήκας· μή γαρ οἰέσθω τις ὅτι οὐκ ἀναγνωρισμὸς ἑκάστου πρὸς ἕκαστον ἐπὶ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης συναγωγῆς γενήσεται· ναί, ὄντως ἕκαστος ἀναγνωριεῖ τὸν πλησίον αὐτοῦ, οὐ τῷ τοῦ σώματος σχήματι, ἀλλὰ τῷ διορατικῷ τῆς ψυχῆς ὄμματι· πόθεν ἀπαιτεῖς, τοῦτο παραστησόμεθα ; ἄκουε τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ἐν τῇ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου παραβολῇ ἀριδήλως διδάσκοντος· ὅτι, φησίν, «ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ πλούσιος, ἐγνώρισε τὸν πτωχὸν Λάζαρον ἐν τῷ τοῦ Πατριάρχου Ἀβραὰμ κόλπῳ καθήμενον, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν Ἀβραάμ· καὶ μή τις εἴπῃ διὰ τὸ παραβολὴν εἶναι τὸ πρᾶγμα, τὸν σκοπὸν ὑπάρχειν ἀναπόδεικτον· αἱ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεῖαι παραβολαί, πραγμάτων εἰσὶν ἑστώτων, ἐνδεχομένων, καὶ ἀποδεδειγμένων».

Ὁ δὲ Χρυσόστομος Ἰωάννης τάδε φησίν· «ὡς οὐ μόνον τοὺς ὧδε γνωστοὺς γνωριοῦμεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μηδέποτε εἰς ἡμετέραν ἀφιγμένους θέαν θεωρήσομεν καὶ γὰρ τὸν Ἀβραὰμ οὐχ ἑώρακας, οὐδὲ τὸν Ἰσαάκ, οὐδὲ τὸν Ἰακώβ, οὐδὲ τοὺς ἀρχιπάτορας, οὐ τοὺς Προφήτας, καὶ Ἀποστόλους, καὶ Μάρτυρας· ἀλλ' ἰδὼν τούτους ἐπὶ τῆς καθολικῆς ἐκείνης καὶ φρικτῆς πανηγύρεως γνωρίσας ἐρεῖς· ἰδοὺ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι, ἰδοὺ Δαβὶδ ὁ θεοπάτωρ καὶ Προφητῶν ὁ ἐσμός, ἰδοὺ ὁ Πρόδρομος Ἰωάννης, ἰδοὺ Πέτρος καὶ Παῦλος, καὶ πάντες οἱ Ἀπόστολοι καὶ Στέφανος ὁ πρωτομάρτυς καὶ ἡ πληθὺς τῶν Ἁγίων». Εἶτ' αὖθις ὁ πολὺς τὰ θεῖα Βασίλειος πρὸς τοὺς πλεονέκτας διαλεγόμενος, «οὐ πρὸ ὀφθαλμῶν, φησί, λήψῃ τὸ τοῦ Χριστοῦ δικαστήριον, ἐπειδάν σοι κύκλῳ παριστάντες οἱ παρὰ σοῦ ἠδικημένοι καταβοῶσί σου ; ὅπου γὰρ ἂν περιάγῃς τούς ὀφθαλμούς, ἐναργεῖς ὄψει τῶν κακῶν τὰς εἰκόνας. Ἔνθεν τοὺς ὀρφα-

νούς, ἐκεῖθεν τὰς χήρας, ἑτέρωθεν τοὺς κατακονδυλισθέντας ὑπὸ σοῦ πένητας· τοὺς οἰκέτας οὓς κατέξαινες, τοὺς γείτονας οὓς παρώργιζες, καὶ τὰ τούτων ἑξῆς».

Ὁ δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ δευτέρας παρουσίας ἀκριβέστατος μύστης Ἐφραὶμ ὁ μακάριος, οὕτως διδάσκει. τότε, φησί, τέκνα τοὺς ἑαυτῶν κατακρινοῦσι γονεῖς, ὡς μὴ τὰ χρηστὰ διαπραξαμένους ἔργα· καὶ ὅτι βλέπουσι τοὺς γνωρίμους ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ οἱ ἄθλιοι· καὶ ὁπόταν τινὰς ἐξ αὐτῶν τοῖς δεξιοῖς ἴδωσι καταταχθέντας μέρεσι, ἀποχωριζόμενοι θρηνοῦσι τὸ συντακτήριον. Καὶ αὖθις ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, τότε, φησίν, ὄψομαι Καισάριον λαμπρόν, ἔνδοξον, ἀγαλλόμενον, οἷός μοι κατ' ὄναρ ὤφθης, ἀδελφῶν φίλτατε. Εἶτα ὁ ἐν βίῳ καὶ λόγῳ περίβλεπτος καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας θεμέλιος Ἀθανάσιος, τάδε φησὶ περὶ τῶν ἐν Κυρίῳ νεκρῶν· Ὅτι περ καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς τοῖς σωζομένοις κεχάρισται, τὸ μέχρι τῆς κοινῆς Ἀναστάσεως ἀλλήλοις ψυχικῶς συνεῖναι καὶ συνευφραίνεσθαι ἀπεκδοχὴν ἔχοντας τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἀποκληροῦσθαι θείων δωρεῶν. Οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ ταύτης τῆς παραμυθίας ὑστέρηνται· οὐ γὰρ ἔχουσι τὸ διαγνωστικὸν ἐν ἀλλήλοις· ἐν ἐκείνῳ δὲ τῷ πανδήμῳ θεάτρῳ, καθὼς αἱ πράξεις ἀνακεκαλυμμένων πάντων, οὕτω καὶ τὰ πρόσωπα γνώριμα πᾶσιν, ἕως οὗ ὁ πάντων ἔσχατος γένηται χωρισμός, καὶ ἀποπεμφθήσεται πᾶς τις, εἰς ὃν ἡτοίμασε τόπον ἑαυτῷ· οἱ μὲν δίκαιοι μετὰ θεοῦ καὶ ἀλλήλων, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν τοῖς ἐκτόποις ἢ καὶ μετ' ἀλλήλων· ἀλλ' ὅμως ἀγνώστως· ἀπεστέρηνται γάρ, καθὰ προείρηται, καὶ τῆς τοιαύτης παραμυθίας.»

«Ποία δὲ ἄρα αἰσχύνη τοῖς κατηισχυμένοις γενήσεται, εἰμὴ κατάδηλοι τοῖς πᾶσιν ὦσι; τότε γὰρ χαλεπὴ καὶ μεγίστη αἰσχύνη, ὅταν καὶ γνωρίζῃ τις καὶ γνωρίζηται πάλιν· πᾶς γὰρ αἰσχυνόμενος τοὺς ἐγνωκότας αὐτὸν αἰσχύνεται· ἐπεὶ τῷ ἐν ἀγνώστοις ἀγνώστῳ οὐδεμία μικροῦ δεῖν αἰσχύνη καταισχυνομένῳ γενήσεται· ἀναμφίβολον οὖν τοῦτο καὶ ἀναντίρρητον, ὡς ἀριδήλως ἀλλήλους γνωριοῦμεν οἱ πάντες, καὶ τότε ὁ ἔλεγχος πάντων τῶν ἀπρεπῶς βιωσάντων κατ' ὀφθαλμοὺς ἑκάστῳ γενήσεται».

«Ἀβάλαι τοίνυν τοῖς κατ' ἐμὲ πᾶσι καὶ οὐαί, κατὰ τὸν θεῖον Ἐφραίμ, τοῖς ἐξ ἀριστερῶν λαχοῦσι· μακάριοι δὲ καὶ παμμάκαρες, οὓς ὁ Δεσπότης ἐκ δεξιῶν καθιδρύει, φωνὴν τ' ἀκουτίσειν εὐλογημένην, ἧς ἀξιωθείημεν πάντες ἀκοῦσαι, φυλάξαντες τὴν ὀρθόδοξον

πίστιν, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐμφορηθῆναι πάντων, ὧν τὸ κάλλος ὄμμα βροτῶν οὐκ οἶδεν, οὔτε μὴν ὦτα παράπαν ἠκηκόει, οὔτε καρδία λελόγισται καθ' ὅλα· ἀμήν· γένοιτο». Δέσποτα Ζωοδότα ταῖς ἐντεύξεσι τῆς Πανάγνου Μητρός Σου καὶ τῶν ἀΰλων καὶ σεβαστῶν Σου Νόων, καὶ πάντων ὁμοῦ, Λόγε, τῶν Σῶν Ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός Σοι εὐαρεστησάντων· ἀμήν.» (Δαμασκ. Τόμ. Α'. σελ. 597).

Ὁ δὲ θεῖος Διονύσιος ἐν Κεφ ζ'. περὶ τῶν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις τελουμένων λέγει: Εἶτα προσελθὼν ὁ θεῖος ἱεράρχης, εὐχὴν ἱερὰν ἐπὶ τῷ κεκοιμημένῳ ποιεῖται· ἡ μὲν οὖν εὐχὴ τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος δεῖται, πάντα μὲν ἀφεῖναι τὰ δι' ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἡμαρτημένα τῷ κεκοιμημένῳ, κατατάξαι δὲ αὐτὸν ἐν φωτὶ καὶ χώρᾳ ζώντων, ἐν κόλποις Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, ἐν τόπῳ, οὗ ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη καὶ στεναγμός (Διονυσ. Ἀρεοπ. Τόμ. Α'. ἐκκλ Ἱερ. ζ'. Σελ. 267).»

«Ὁ θεῖος ἱεράρχης ἐκφαντορικός ἐστιν, ὡς τὰ λόγιά φησι, τῶν θεαρχικῶν δικαιωμάτων· ἄγγελος γὰρ Κυρίου Παντοκράτορος Θεοῦ ἐστι. Μεμάθηκεν οὖν ἐκ τῶν θεοπαραδότων λογίων, ὅτι τοῖς ὁσίως βιώσασιν ἡ φανοτάτη καὶ θεία ζωὴ κατ' ἀξίαν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων ζυγῶν ἀντιδίδοται, παρορώσης ἀγαθότητι τῆς θεαρχικῆς φιλανθρωπίας τὰς ἐγγενομένας αὐτοῖς ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας κηλῖδας. Ἐπείπερ οὐδείς, ὡς τὰ λόγιά φησι, καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου· ταῦτα μὲν οὖν ὁ ἱεράρχης οἶδεν ἐπηγγελμένα πρὸς τῶν ἀληθῶν λογίων, αἰτεῖ δὲ αὐτὰ γενέσθαι, καὶ δωρηθῆναι τοῖς ὁσίως βιώσασι τὰς ἱερὰς ἀντιδόσεις, ἅμα μὲν ἐπὶ τὸ θεορίμητον ἀγαθοειδῶς ἐκτυπούμενος καὶ τὰς ἑτέρων δωρεάς, ὡς οἰκείας ἐξαιτῶν χάριτας, ἅμα δὲ καὶ τὰς ἀψευδεῖς εἰδὼς ἐσομένας, καὶ τοῖς παροῦσιν ἐκφαντορικῶς ἐμφαίνων, ὅτι τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ θεσμὸν ἱερὸν ἐξαιτούμενα πάντως ἔσται τοῖς κατὰ θείαν ζωὴν τετελειωμένοις (αὐτόθι Σελ. 268).»

Οὕτω καὶ τὰς ἀφοριστικὰς ἔχουσιν οἱ ἱεράρχαι δυνάμεις, ὡς ἐκφαντουργικοὶ τῶν θείων δικαιωμάτων, οὐχ ὡς ταῖς αὐτῶν ἀλόγοις ὁρμαῖς τῆς πανσόφου Θεαρχίας, εὐφήμως εἰπεῖν, ὑπηρετικῶς ἑπομένης, ἀλλ' ὡς αὐτῶν ὑποφητικῶς ὑποκινοῦντι τῷ τελεταρχικῷ πνεύματι τοὺς κεκριμένους Θεῷ κατ' ἀξίαν ἀφοριζόντων. «Λάβετε γάρ, φησί, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται». καὶ τῷ τὰς θείας ἀποκαλύψεις τοῦ παναγεστάτου Πατρὸς ἐλλαμπομένῳ τὰ λόγιά φησιν· «Ὃ ἐὰν δήσῃς

ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς Οὐρανοῖς καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς Οὐρανοῖς»· ὡς ἐκείνου καὶ παντὸς τοῦ κατ' αὐτὸν ἱεράρχου κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ γενομένας τῶν πατρικῶν δικαιωμάτων ἀποκαλύψεις ἐκφαντορικῶς καὶ διαπορθμευτικῶς τούς τε θεοφιλεῖς προσιεμένου καὶ τοὺς ἀθέους ἀποκληροῦντος. Καὶ τὴν ἱερὰν γὰρ ἐκείνην θεολογίαν, ὡς τὰ λόγιά φησιν, οὐκ αὐτοκινήτως, οὐδὲ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀποκαλυψάντων, ἀλλ' ὑπὸ Θεοῦ νοητῶς αὐτὸν τὰ θεῖα μυήσαντος ἀπεφθέγξατο. Τοὺς μὲν οὖν ἐνθέους ἱεράρχας οὕτω καὶ τοῖς ἀφορισμοῖς, καὶ πάσαις ταῖς ἱεραρχικαῖς δυνάμεσι χρηστέον, ὅπως ἂν ἡ τελετάρχις αὐτοὺς θεαρχία κινήσοι, τοὺς δὲ ἄλλους οὕτω τοῖς ἱεράρχαις, ἐν οἷς ἂν δρῶσιν ἱεραρχικῶς, προσεκτέον, ὡς ὑπὸ Θεοῦ κεκινημένοις· «Ὁ ἀθετῶν γὰρ ὑμᾶς, φησίν, ἐμὲ ἀθετεῖ» (αὐτόθι Σελ. 269—270)

«Τί χρὴ καὶ λέγειν (γράφει ἐπιστ. κς' ὁ Γλυκᾶς περὶ τῆς ἰσχύος »τῶν ἱερῶν Εὐχῶν)· ὃ γὰρ ποιῆσαι τὰ τοῦ Κόσμου διδόμενα πένη»σιν οὐκ ἰσχύουσι, τοῦτο εὐχὴ δικαίου παραδόξως ἐποίησεν· ὁ γὰρ »Διάλογος μέγας Γρηγόριος τοῦ Θεοῦ δεηθεὶς ὑπὲρ συγχωρήσεως »ἁμαρτιῶν Τραϊκνοῦ τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐν ἀσεβείᾳ τὸν βίον καταλύ»σαντος οὐ διήμαρτε τῆς αἰτήσεως».

Καὶ ὁ Ζωναρᾶς εἰς τὸν βίον Μιχαὴλ τοῦ Αὐτοκράτορος υἱοῦ Θεοφίλου. «Καὶ τὴν βασίλισσαν θερμότατά φησι δεηθῆναι τοῦ τε Πα»τριάρχου καὶ τῶν ἄλλων Ἀρχιερέων καὶ Μοναχῶν κοινὴν προσενεγ»κεῖν δέησιν τῷ Θεῷ, ὥστε σωτηρίας τυχεῖν τὸν βασιλέα καὶ ξυνευ»νέτην αὐτῆς καὶ μέντοι θερμότατα δεηθῆναι αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ, καὶ »τοῦ μὴ παριδεῖν τὴν αἴτησιν τῶν θεραπόντων αὐτοῦ, ἀλλ' ἀξιῶσαι »συγγνώμης τὸν βασιλέα Θεόφιλον. Ἀπιστήσει δ' οὐδεὶς ἢ ὅστις οὐ »μέγα οἴεται δύνασθαι τὰς τῶν Ἁγίων ἐντεύξεις τὰς πρὸς τὸν Θεόν, »οὐδ' ἀντιμετρεῖν οἶδε τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα πρὸς τὰ ἀνθρώπινα »ἀγνοήματα». Τὰ αὐτὰ γράφει καὶ ὁ Γεννάδιος, καὶ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος, καὶ Νικόλαος ὁ Ἀθηνῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί.

Ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος (380 Μ.Χ.) ἐν τῇ Θείᾳ μυσταγωγίᾳ γράφει περὶ τῆς μνήμης τῶν κεκοιμημένων τὰ ἑξῆς·

«Εἶτα δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων Πατέρων καὶ »Ἐπισκόπων καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων μεγί»στην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις »ἀναφέρεται τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης προκειμένης θυσίας. Καὶ

»βούλομαι ὑμᾶς ἀπὸ παραδείγματος πεῖσαι· οἶδα γὰρ πολλοὺς τοῦτο »λέγοντας· τί ὠφελεῖται ψυχὴ μετὰ ἁμαρτημάτων ἀπαλλασσομένη »τοῦδε τοῦ κόσμου, ἢ οὐ μετὰ ἁμαρτημάτων, ἐὰν ἐπὶ τῆς προσευχῆς »μνημονεύηται; ἆρα γὰρ εἴτις βασιλεὺς προσκεκρουκότας αὐτῷ ἐξορί»στους ποιήσειεν, εἶτα οἱ τούτοις διαφέροντες στέφανον πλέξαντες »ὑπὲρ τῶν ἐν τιμωρίαις αὐτῷ τοῦτον προσενέγκοιεν, οὐκ ἂν αὐτοῖς »ἄνεσιν δῴη τῶν κολάσεων; τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῶν »κεκοιμημένων αὐτῷ τὰς δεήσεις προσφέροντες, κἂν ἁμαρτωλοί ὦσιν, »οὐ στέφανον πλέκομεν, ἀλλὰ Χριστὸν ἐσφαγιασμένον ὑπὲρ τῶν ἡμε»τέρων ἁμαρτημάτων προσφέρομεν, ἐξιλεούμενοι ὑπὲρ ἡμῶν καὶ αὐ»τὸν τὸν φιλάνθρωπον.» Ἄριστα δὲ διαλαμβάνει περὶ τούτου καὶ ὁ Χρυσορρήμων ἐν τῷ ἠθικῷ τῆς μα΄. Ὁμιλ. εἰς τὴν Α΄. πρὸς Κορινθ. οὗ ἡ ὑπόθεσις περὶ τοῦ μὴ πενθεῖν πικρῶς τοὺς τελευτῶντας.

Ὁ Ἅγιος Ἀναστάσιος Πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐν τῇ κδ΄ ἐρω»τήσει. «Ποῖα ἁμαρτήματα συγχωροῦνται μετὰ θάνατον διὰ λειτουρ»γιῶν καὶ εὐχῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν τῶν γινομένων ὑπὲρ τῶν κοιμηθέντων»; λέγει, ὅτι μεγάλης ὠφελείας εἰσὶ πρόξενα τὰ Μνημόσυνα τοῖς ἀποιχομένοις πιστοῖς.

Ὁ Τερτυλιανὸς (200 Μ. Χ.) μνημονεύει συνεχῶς τῶν λειτουργιῶν τῶν γιγνομένων ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καὶ ἰδιαιτέρως ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ βιβλίου de corona militis c. 3. «Ποιοῦμεν, λέγει, θυσίας καὶ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ποιοῦμεν ἰδίως ἐν τῇ ἐπετείῳ ἡμέρᾳ τῶν γενεθλίων.»

Ὁ Ἅγιος Ἀμβρόσιος (330—397) ἐτέλει λειτουργίας ὑπὲρ τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ, τοῦ Θεοδοσίου, καὶ ὑπὲρ ἀδελφοῦ του Σατύρου (De obitu Valentiniani n. LVI. De obitu Theodosii n. III. De excessu fratris sui Satyri in fine). Κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσφορᾶς ὑπὲρ τοῦ τελευταίου τούτου ὁ ἱερὸς θύτης προσφέρων εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἁγίαν Ἀναφορὰν τὴν ἐξῆς εὐχὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπηύθυνε· «Πρὸς Σὲ ἀναφέρομαι, Παντοδύναμε Κύριε, καὶ Σοὶ συνιστῶ ταύτην τὴν ἀθῴαν ψυχὴν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τὴν ἐμὴν προσφορὰν προσφέρω Σοι, ᾧ γενοῦ ἵλεως καὶ εὐμενής, δέξαι τὴν προσφορὰν τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τὴν θυσίαν τοῦ ἱερέως.» Ὁ ἱερὸς οὗτος Πατὴρ προστίθησιν ὅτι τινὲς μὲν ποιοῦσι τὰς ἱερὰς ταύτας τελετὰς τὴν τρίτην καὶ τὴν τριακοστὴν ἡμέραν τινὲς δὲ τὴν ἑβδόμην καὶ τὴν τεσσαρακοστήν.

Ὁ Ἱερὸς Αὐγουστῖνος (354—430) ἔγραψε βιβλίον ὁλόκληρον

περὶ τῶν τελουμένων λειτουργιῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ὑπὸ τὸν τίτλον «De cura pro mortuis» ἐν ᾧ ἐν εἴκοσι μέρεσιν ἀποδεικνύει τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ συνήθειαν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ νὰ εὔχηται καὶ προσφέρῃ θυσίας ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ἣν ἀποδίδει εἰς ἄμεσον Ἀποστολικὴν παράδοσιν.

Ὁ Λέων Ἀλάτιος συνέγραψε βίβλον περὶ τοῦ Καθαρτηρίου Πυρός, ἐν ᾗ συνέλεξε μέγαν ἀριθμὸν κανόνων τῶν Ἱερῶν Συνόδων τῶν κατὰ τόπους καὶ ἐπαρχίας ὑπὸ Ἑλλήνων συγκροτηθεισῶν, δι' ὧν ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν συμφωνίαν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, καὶ ἐν ᾗ φέρονται μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως τῶν Μνημοσύνων ἀρχῆς.

Ὁ Ὠριγένης (250 Μ.Χ.) λέγει περὶ Μνημοσύνων «ὅτι δίκαιόν ἐστι καὶ ὠφέλιμον τὸ ποιεῖν ἐν δημοσίαις προσευχαῖς Μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν ἁγίων (Ὠριγ. βιβλίον θ'. εἰς Ρωμ. 12).

Ὁ Κυπριανὸς (250 μ. Χ.) βεβαιοῖ, ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ οἱ Χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀναπόφευκτον καθῆκον τὸ προσφέρειν θυσίας καὶ δέεσθαι ὑπὲρ τῶν Μαρτύρων. (Ἐπιστολ. 37).

Ὁ Ἀρνόβιος (305 μ. Χ.) ἀναφέρει, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐν ταῖς ἱερουργίαις αὐτῶν ἐποίουν δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως καὶ σωτηρίας τῶν τεθνεώτων. (Ἀρνόβιος κατὰ ἐθνικῶν Βιβλ. Δ'.).

Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (370 μ. Χ.) καὶ ἅπαντες οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἀρχαιότατοι ἀναφέρουσι τὰς ἀναιμάκτους θυσίας προσφερομένας κατ' ἀποστολικὴν παράδοσιν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει τελευτησάντων καὶ τὰς δεήσεις καὶ ἐν γένει τὰς ἀγαθοεργίας τῶν ἐπιζώντων ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.

Ἔπειτα δὲ περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν τελευτησάντων, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἐπιφάνιον, «τί ἂν εἴη τούτου προὐργιαίτερον; τί τούτου καιριώτερον καὶ θαυμασιώτερον, πιστεύειν μὲν τοὺς παρόντας, ὅτι οἱ ἀπελθόντες ζῶσι καὶ ἐν ἀνυπαρξίᾳ οὔκ εἰσιν, ἀλλ' εἰσὶ καὶ ζῶσι παρὰ τῷ Δεσπότῃ, καὶ ὅπως ἂν τὸ σεμνότατον κήρυγμα διηγήσοιντο, ὡς ἐλπίς ἐστιν ὑπὲρ ἀδελφῶν εὐχομένοις, ὡς ἐν ἀποδημίᾳ τυγχανόντων· ὠφελεῖ δὲ καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῶν γενομένη εὐχή, εἰ καὶ τὰ ὅλα τῶν αἰτιαμάτων μὴ ἀποκόπτοι, ἀλλ' οὖν γε διὰ τὸ πολλάκις ἡμᾶς ἐν κόσμῳ ὄντας σφάλλεσθαι ἀκουσίως τε καὶ ἑκουσίως, ἵνα τὸ ἐντελέστερον σημανθῇ· καὶ γὰρ δικαίων ποιούμεθα μνήμην καὶ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν· ὑπὲρ μὲν ἁμαρτωλῶν ὑπὲρ ἐλέους Θεοῦ δεόμενοι,

ὑπὲρ δὲ Δικαίων, καὶ Πατέρων, καὶ Πατριαρχῶν, καὶ Προφητῶν, καὶ Ἀποστόλων, καὶ Εὐαγγελιστῶν, καὶ Μαρτύρων, καὶ Ὁμολογητῶν, Ἐπισκόπων τε καὶ Ἀναχωρητῶν, καὶ παντὸς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, ἵνα τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἀφορίσωμεν ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων τάξεως διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς, καὶ σέβας αὐτῷ ἀποδῶμεν ἐν ἐννοίᾳ ὄντες, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξισούμενος ὁ Κύριός τινι τῶν ἀνθρώπων, κἂν τε μυρία καὶ ἐπέκεινα ἐν δικαιοσύνῃ ὑπάρχῃ ἕκαστος ἀνθρώπων· πῶς γὰρ οἷόν τε εἴη τοῦτο; ὁ μὲν γάρ ἐστι Θεός, ὁ δὲ ἄνθρωπος, καὶ ὁ μὲν ἐν οὐρανῷ, ὁ δὲ ἐπὶ γῆς, διὰ τὰ ἐπὶ γῆς λείψανα· πάρεξ τῶν ἀναστάντων καὶ συνεισελθόντων ἐν τῷ νυμφῶνι, ὥς φησι τὸ Ἅγιον Εὐαγγέλιον· «Πολλὰ δὲ σώματα τῶν Ἁγίων ἀνέστησαν, καὶ συνεισῆλθον αὐτῷ εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν....» Εἶτα δὲ περὶ τούτου αὖθις ἐπιλήψομαι τῆς ἀκολουθίας, ὅτι ἀναγκαίως ἡ Ἐκκλησία τοῦτο ποιεῖ (μέμνηται τῶν κεκοιμημένων ἐν ταῖς λειτουργίαις) παράδοσιν λαβοῦσα παρὰ τῶν Πατέρων· Τίς δὲ δυνήσεται θεσμὸν καταλύειν, ἢ νόμον Πατρός; ὡς τὰ παρὰ τῷ Σολομῶντι εἰρημένα· «ἄκουε, υἱέ, λόγους Πατρός, καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς Μητρός σου»· δεῖξαι, βουλόμενος, ὅτι ἐγγράφως τε καὶ ἀγράφως ἐδίδασκεν ὁ Πατήρ, τουτέστιν ὁ Θεός, ὁ μονογενὴς Υἱός, καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα· ἡ δὲ Μήτηρ ἡμῶν Ἐκκλησία ἐν αὐτῇ τοὺς κειμένους θεσμοὺς ἀλύτους ἐτήρει καὶ μὴ δυναμένους καταλυθῆναι. Τεταγμένων τοίνυν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεσμῶν καὶ καλῶς ἐχόντων, καὶ τῶν πάντων θαυμασίων γινομένων ἐλήλαται πάλιν καὶ οὗτος ὁ Πλάνος (Ἐπιφάνιος κατὰ αἱρέσεων ἐν λόγῳ κατὰ Ἀρείου αἵρεσις οε′).

Ὁ δὲ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγει· «Μὴ ἀμφίβαλλε, ὅτι καρπώσεταί τι χρηστόν. Οὐχ ἁπλῶς ὁ Διάκονος βοᾷ ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελουμένων, οὐχ ὁ Διακονός ἐστιν ὁ τὴν φωνὴν ταύτην ἀφιείς, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα, οὐ τὸ Ἅγιον τὸ δὲ χάρισμα λέγω· τί λέγεις; ἐν χερσὶν ἡ θυσία, καὶ πάντα πρόκειται ἠὐτρεπισμένα, πάρεισιν Ἄγγελοι, Ἀρχάγγελοι, πάρεστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· μετὰ τοσαύτης φρίκης ἑστήκασιν ἅπαντες· παρεστήκασιν ἐκεῖνοι βοῶντες πάντων σιγώντων, καὶ ἡγῇ ἁπλῶς γίνεσθαι τὰ γινόμενα; Οὐκοῦν καὶ τἆλλα ἁπλῶς, καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὰ ὑπὲρ τῶν ἱερέων προσφερόμενα καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ πληρώματος; μὴ γένοιτο! ἀλλὰ πάντα μετὰ πίστεως γίνεται· τί οἴει τὸ ὑπὲρ Μαρτύρων προσφέρεσθαι, τὸ κληθῆναι ἐν ἐκείνῃ τῇ

ὥρᾳ ; κἂν Μάρτυρες ὦσι, κἂν ὑπὲρ Μαρτύρων, μεγάλη τιμὴ τὸ ὀνομασθῆναι τοῦ Δεσπότου παρόντος, τοῦ θανάτου ἐπιτελουμένου ἐκείνου, τῆς φρικτῆς θυσίας, τῶν ἀφάτων μυστηρίων· καθάπερ γὰρ καθημένου τοῦ Βασιλέως, ὅσα ἄν τις βούληται ἀνύει, ἐγερθέντος δὲ ὅσα ἂν λέγῃ, εἰκῇ ἐρεῖ, οὕτω καὶ τότε, ἕως ἂν πρόκειται τὰ τῶν μυστηρίων πᾶσι τιμὴ μεγίστη τὸ μνήμης ἀξιοῦσθαι· ὅρα γάρ· καταγγέλλεται τότε τὸ μυστήριον τὸ φρικτόν, ὅτι ὑπὲρ τῆς Οἰκουμένης ἔδωκεν ἑαυτὸν ὁ Θεός· μετὰ τοῦ θαύματος ἐκείνου εὐκαίρως ὑπομιμνήσκει αὐτὸν τῶν ἡμαρτηκότων· καθάπερ γάρ, ὅταν ἐπινίκια τῶν βασιλέων ἄγηται, τότε εὐφημοῦνται καὶ ὅσοι τῆς νίκης ἐκοινώνησαν, ἀφίενται δὲ καὶ ὅσοι ἐν δεσμοῖς εἰσι διὰ τὸν καιρόν, παρελθόντος δὲ τοῦ καιροῦ ὁ μὴ τυχὼν οὐκ ἔτι τινὸς ἀπολαύει, οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα· τῶν ἐπινικίων οὗτος ὁ καιρός· «ὁσάκις γὰρ ἄν, φησίν, ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε»· μὴ δὴ ἁπλῶς προσίωμεν, μηδὲ ὡς ἔτυχε ταῦτα γίνεσθαι νομίζωμεν· ἄλλως δὲ Μαρτύρων μεμνήμεθα, καὶ τοῦτο εἰς Πίστιν, ὅτι οὐ τέθνηκεν ὁ Κύριος· καὶ τοῦτο τοῦ τεθνατῶσθαι τὸν θάνατον σημεῖον, τοῦ νεκρὸν αὐτὸν γεγενῆσθαι· ταῦτα εἰδότες ἐπινοῶμεν ὅσας δυνάμεθα παραμυθίας τοῖς ἀπελθοῦσιν· ἀντὶ δακρύων, ἀντὶ θρήνων, ἀντὶ μνημείων τὰς ἐλεημοσύνας, τὰς εὐχάς, τὰς προσφοράς, ἵνα κἀκεῖνοι καὶ ἡμεῖς τύχωμεν τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν». (Χρυσοστόμ. Τόμ. Θ'. Σελ. 176).

Καὶ αὖθις ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. «Οὐκ εἰκῇ ταῦτα ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων, τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν ἀπελθόντων. Ἴσασιν αὐτοῖς πολὺ κέρδος γινόμενον, πολλὴν τὴν ὠφέλειαν. Ὅταν γὰρ ἑστήκῃ λαὸς ὁλόκληρος χεῖρας ἀνατείνοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ πρόκειται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς οὐ δυσωπήσωμεν ὑπὲρ τούτων τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες ; ἀλλὰ τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν Πίστει παρελθόντων, οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας, ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας, πλὴν μιᾶς τινος· ποίας δὴ ταύτης ; ἔνεστι πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν (τῶν κατηχουμένων) διδόναι· ποιεῖ τινα αὐτοῖς παραψυχὴν τὸ πρᾶγμα· καὶ γὰρ παρ' ἀλλήλων ἡμᾶς ὠφελεῖσθαι βούλεται ὁ Θεός· διατί γὰρ ὑπὲρ εἰρήνης καὶ εὐσταθίας τοῦ κόσμου ἐκέλευσεν εὔχεσθαι ; διατί περὶ πάντων ἀνθρώπων ; καίτοι γε ἐνταῦθα ἐν πᾶσίν εἰσι καὶ λῃσταὶ καὶ τυμβωρύχοι καὶ κλέπται, καὶ μυρίων κακῶν γέμοντες, ἀλλ' ὅμως ὑπὲρ πάντων εὐχόμεθα· ἴσως γὰρ ἔσται

τις αὐτῶν ἐπιστροφή· ὥσπερ οὖν ὑπὲρ τῶν ζώντων εὐχόμεθα τῶν οὐδὲν διαλλαττόντων τῶν νεκρῶν, οὕτως ἔνεστι καὶ ὑπὲρ ἐκείνων εὔχεσθαι. Ὁ Ἰὼβ ὑπὲρ τῶν παίδων αὐτοῦ ἐποίει θυσίας, καὶ ἀπήλλαττεν αὐτοὺς τῶν ἁμαρτημάτων, μήποτε ἐνενόησαν, φησί, τί ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν». (Χρυσόστομος Τόμ. ΙΑ΄. Σελ. 217). Καὶ αὖθις· «Κλαίωμεν οὖν τούτους (τοὺς ἐν ἁμαρτίαις ἀποθανόντας), βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν, ἐπινοήσωμεν αὐτοῖς τινα βοήθειαν, μικρὰν μέν, βοηθεῖν δὲ ὅμως δυναμένην. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Αὐτοί τε εὐχόμενοι καὶ ἑτέρους παρακαλοῦντες εὐχὰς ὑπὲρ αὐτῶν ποιεῖσθαι, πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν δίδοντες συνεχῶς. Ἔχει τινὰ τὸ πρᾶγμα ὠφέλειαν» (αὐτόθι). Καὶ αὖθις· «Ἔστι γὰρ ἔστιν, ἐὰν θέλωμεν, κούφην αὐτῷ γενέσθαι τὴν κόλασιν. Ἂν οὖν εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῶμεν συνεχεῖς, ἐὰν ἐλεημοσύνην διδῶμεν, κἂν ἐκεῖνος ἀνάξιος, ἡμᾶς ὁ Θεὸς δυσωπηθήσεται....Περίστησον χήρας....εἰπὲ τοὔνομα. Πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις καὶ τὰς ἱκετηρίας....Οὐκ εἰκῇ προσφοραὶ γίνονται ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων, οὐκ εἰκῇ ἱκετηρίαι, οὐκ εἰκῇ ἐλεημοσύναι». (Τόμ. ΙΑ΄. Σελ. 174, 175, 217).

Καὶ ἐν ὁμιλίᾳ 41η. «Εἰ δὲ καὶ ἁμαρτωλὸς ἀπῆλθε, καὶ διὰ τοῦτο δεῖ χαίρειν, ὅτι ἐνεκόπη τὰ ἁμαρτήματα, καὶ οὐ προσέθηκε τῇ κακίᾳ, καὶ βοηθεῖν, ὡς οἷόν τε ἦ, οὐ δάκρυσιν, ἀλλ' εὐχαῖς καὶ ἱκετηρίαις καὶ ἐλεημοσύναις καὶ προσφοραῖς. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ταῦτα ἐπινενόηται, οὐδὲ εἰκῇ μνήμην ποιούμεθα τῶν ἀπελθόντων ἐπὶ τῶν θείων μυστηρίων, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν πρόσιμεν, δεόμενοι τοῦ ἀμνοῦ τοῦ κειμένου, τοῦ λαβόντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τις αὐτοῖς ἐντεῦθεν γένηται παραμυθία. Οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ τῶν φρικτῶν μυστηρίων τελουμένων βοᾷ ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελούντων. Εἰ γὰρ μὴ ὑπὲρ αὐτῶν αἱ μνεῖαι ἐγένοντο, οὐδ' ἂν ταῦτα ἐλέχθη. Οὐ γάρ ἐστι σκηνὴ τὰ ἡμέτερα, μὴ γένοιτο! πνεύματος γὰρ διατάξει ταῦτα γίνεται».

«Βοηθῶμεν τοίνυν αὐτοῖς, καὶ μνείαν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελῶμεν. Εἰ γὰρ τοὺς παῖδας τοῦ Ἰὼβ ἐκάθαιρεν ἡ τοῦ Πατρὸς θυσία, τί ἀμφιβάλλεις, εἰ καὶ ἡμῶν ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων προσφερόντων γίνεταί τις αὐτοῖς παραμυθία; Εἴωθε γὰρ ὁ Θεὸς καὶ ἑτέροις ὑπὲρ ἑτέρων χαρίζεσθαι· καὶ τοῦτο ἐδείκνυ ὁ Παῦλος λέγων· «Ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ὑμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν». Μὴ δὴ ἀπο-

κάμωμεν τοῖς ἀπελθοῦσι βοηθοῦντες, καὶ προσφέροντες ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ἀξιοῦντες εὐχὰς ὑπὲρ αὐτῶν τελεῖσθαι. Καὶ γὰρ τὸ κοινὸν τῆς οἰκουμένης κεῖται καθάρσιον. Διὰ τοῦτο θαρροῦντες ὑπὲρ τῆς Οἰκουμένης δεόμεθα τότε καὶ μετὰ Μαρτύρων αὐτοὺς καλοῦμεν, μετὰ Ὁμολογητῶν, μετὰ Ἱερέων. Καὶ γὰρ ἓν σῶμά ἐσμεν πάντες, κἂν λαμπρότερα μέλη μελῶν· καὶ δυνατὸν πάντοθεν συγγνώμην αὐτοῖς συναγαγεῖν, ἀπὸ τῶν εὐχῶν, ἀπὸ τῶν ὑπὲρ αὐτῶν δώρων, ἀπὸ τῶν μετ' αὐτῶν καλουμένων. Τί τοίνυν ἀλγεῖς, τί θρηνεῖς, ὁπότε τοιαύτην δυνατὸν συγγνώμην συναγαγεῖν τῷ ἀπελθόντι ; (Χρησοστόμ. Τόμ. Β'. ὁμιλ. 41η Σελ. 525—526).

Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ἀπαντῶν εἰς τὴν ἐρώτησιν «τὰς ἐξερχομένας ψυχὰς ἕνας Ἄγγελος λαμβάνει ἢ πολλοί, καὶ ἂν ἐλεύθεροι ἀπέρχονται, καὶ ποῦ πορεύονται»; λέγει· «Λαμβάνεται δὲ ὑπ' Ἀγγέλων ἄὔλων ἡ ψυχή, ἄὔλος οὖσα κατὰ λόγον ὀρθὸν καὶ πρεπόντως, μᾶλλον δὲ κατὰ φύσιν· συγγενῶς δὲ πρὸς τὰ ἄὔλα καὶ οἰκείως οἱ Ἄγγελοι ἔχουσιν.» Αἱ ψυχαὶ δὲ πηγαίνουσιν, ὡς παρὰ τῶν ἁγίων ἐμάθομεν, εἰς τόπους ἀξίους τῆς ζωῆς καὶ πολιτείας αὐτῶν· καὶ αἱ μὲν πορεύονται εἰς τὸν οὐρανόν. ὅσαι δηλαδὴ εἶχον καὶ ζῶσαι τὸ πολίτευμα ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἤγουν ἔζων ἐναρέτως, καὶ θεαρέστως, αἱ ὁποῖαι καὶ μετὰ τοῦ σώματος οὖσαι ἐφέρθησαν εἰς τοὺς Οὐρανούς, καθὼς ὁ Παῦλος ἁρπαχθεὶς ἐκεῖσε, εἰς τοὺς Οὐρανούς, διδάσκει με τὸ νὰ ἐπεθύμει νὰ ἀναλυθῇ ἀπὸ τὴν ζωήν, διὰ νὰ εἶναι μαζὺ μὲ τὸν Χριστόν, καὶ διὰ νὰ πληρωθῇ τὸ ρητὸν τὸ λέγον «ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ αὐτοὶ ὦσι μετ' ἐμοῦ» τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ Κύριος· ἄλλαι δὲ ψυχαὶ εἰς τὸν Παράδεισον εἶναι κατὰ ρητὸν «σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσει ἐν τῷ παραδείσῳ» ὥστε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐκεῖ εἶναι καὶ ὅλαι αἱ ψυχαὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐν μετανοίᾳ ἀπέθανον καθὼς καὶ ἡ τοῦ εὐγνώμονος ἐκείνου λῃστοῦ ψυχή. Καὶ δικαίως τοῦτο ὅτι, ὅσοι ἐμιμήθησαν διόλου τὸν Χριστὸν εἰς τὴν ζωήν των, πρέπει νὰ συνευρίσκωνται μὲ αὐτὸν τὸν Χριστόν, ὅστις εἰς τοὺς Οὐρανοὺς ἀνελήφθη, ὅσοι δὲ μετενόησαν καθὼς ὁ λῃστὴς νὰ εἶναι εἰς τὸν παράδεισον, ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἤνοιξεν».

«Ἀναλόγως δέ, ἤγουν ἁρμοδίως, εἰς τὴν ζωὴν κάθε ψυχὴ δέχεται καὶ τὴν παρηγορίαν ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅλαι δὲ εἶναι ἀτελεῖς κατὰ τὴν ἀπόλαυσιν, ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ Κύριος, καθὼς διδασκόμεθα, «ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι, καθὼς λέγει ὁ Παῦλος, «καὶ οὗτοι πάντες τελειωθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν». Αἱ

δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τῶν ἀπίστων ψυχαὶ ὁμοίως πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἰς τὸν ᾅδην εἶναι εἰς τόπους σκοτεινοὺς καὶ θλιβερούς, καθὼς καὶ αἱ τῶν ἁγίων ἐν τῷ Οὐρανῷ, καὶ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτιῶν των, καὶ τῆς ἀπιστίας των ὑπὸ τῶν δαιμόνων ἐξουσιάζονται καὶ τυραννούμενοι καταθλίβονται, δὲν παρεδόθησαν ὅμως ἀκόμη εἰς τὴν τελείαν κόλασιν, ἐπειδὴ ἀκόμη δὲν ἠνώθησαν μὲ τὰ σώματά των, μὲ τὰ ὁποῖα καὶ ἐξήμαρτον, οὐδὲ ὁ Κύριος ἀκόμη ἦλθεν ἐξ οὐρανοῦ, ὁ ὁποῖος θέλει κρίνει ὅλους, καὶ θέλει ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· ἀλλὰ μήτε κόλασις εἶναι προτέρα, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἁμαρτωλαὶ ψυχαὶ ἐμβαλλόμεναι καὶ τιμωρούμεναι κατὰ τὸ μέτρον τῆς κακίας των θέλουν ἐλευθερωθῆ ποτε ἀπὸ τὴν τιμωρίαν, καθὼς τινες δοξάζουσιν. Εἰδὲ καὶ ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Διάλογος λέγει, ὅτι αἱ ψυχαὶ εἰς τὴν φλόγα τιμωροῦνται, νοητῶς τοῦτο λέγει, καὶ ὅτι εἶναι ὡς δέσμιοι αἱ ψυχαὶ αἱ ἁμαρτωλαὶ εἰς κάποιον τόπον, ὡς καταδεδικασμένοι καὶ θλιβόμενοι, καὶ ὅτι μὲ τὸ πῦρ τῆς συνειδήσεως φλέγονται, καὶ ὅτι χάριν Θεοῦ δὲν ἔχουσι, καὶ ὅτι ὑπὸ δαιμόνων καταθλίβονται, καὶ ὑπὸ δαιμόνων ὀδυνῶνται καὶ ταλαιπωροῦνται τιμωρούμεναι τῷ συνειδότει, καθὼς καὶ ὁ Χρυσορρήμων λέγει ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῶν πράξεων· «καὶ τὸ μὴ παρακαλεῖσθαι καὶ ἀπεκδέχεσθαι τὴν τελευταίαν ἐκείνην κόλασιν»· ὅλα ταῦτα ὡς νοητῶς λεγόμενα πρέπει νὰ τὰ ἐκλάβωμεν· ἐὰν λοιπὸν καὶ μερικοὶ ἡμάρτησαν μετρίως, φθάνει μόνον νὰ ἐξέλθουν μετάνοιαν ἀπὸ τὴν ζωήν, καὶ διὰ μέσου τῆς Ἱερωτάτης θυσίας, καὶ τῶν εὐεργεσιῶν καὶ ἐλεῶν καὶ λοιπῶν ἄλλων εἰμποροῦν νὰ ἐπιτύχουν ἐλευθερίαν καὶ προτοῦ νὰ ἔλθῃ ὁ κριτής. Τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία δεχομένη κάμνει τὰς προσευχὰς καὶ θυσίας διὰ τοὺς κεκοιμημένους, καὶ πολλοὶ τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ μάλιστα οἱ λυόμενοι καὶ μετὰ θάνατον ἀπὸ τὸν δεσμὸν τῆς τιμωρίας τοῦ ἀφορισμοῦ, ὡσὰν ὅπου βλέπομεν διὰ τῶν δεήσεων λύονται τὰ σώματά των.

«Ὅθεν διὰ τοῦτο τὴν μὲν φλόγα τοῦ πλουσίου ἐκείνου τοῦ Εὐαγγελίου ἂς τὴν ἐννοήσωμεν διὰ τὴν τιμωρίαν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν στέρησιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ ὅτι ἔβλεπεν ἀπὸ μακρὰν τὸν Ἀβραὰμ τὸν μακρυσμόν του ἀπὸ τὸν Θεόν, σημαίνει καὶ τὴν τιμωρίαν καὶ θλῖψιν, ὅπου πάσχει ἀπὸ τοὺς δαίμονας, δὲν παρεδόθη ὅμως ἀκόμη εἰς τὴν τελείαν κόλασιν. Ἐπειδὴ εἶπεν ὁ Κύριος ὅτι εἶναι ἐν τῇ γεέννῃ ὁ πλούσιος, πρέπει καὶ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶναι καὶ εἰς

τὴν κόλασιν, καὶ ὅτι εἶναι εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἁμαρτωλῶν κόλασις αἰώνιος καὶ ἀρραβὼν τῆς μελλούσης κολάσεως, πλὴν ἀπὸ ὅσον ἐμποροῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν ἀπὸ τὰς γραφὰς μὲ τὸ νὰ μὴ εἶναι ἀκόμη ὁ διάβολος μὲ τοὺς δαίμονας ὑποκάτω ἀπὸ τὰ δεσμά, καὶ εἰς τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον εἰς αὐτούς, ἀλλ' ἀκόμη ἐνεργοῦσι τὴν κακίαν των εἰς τὸν κόσμον, καὶ μὲ τὸ νὰ μὴν ἔγεινεν ἀκόμη τελεία ἀπόφασις, τὸ «πορεύεσθαι ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον».

«Ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν δὲν παραδίδονται τώρα εἰς τὴν τελείαν κόλασιν, καὶ θέλει εἶναι ὄχι ὅμως εἰς τὴν τελείαν, καὶ μήτε δι' αὐτὴν τὴν κατὰ μέρος κόλασιν θέλει ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν τελείαν, καθὼς οἱ Λατῖνοι διὰ τὸ πουργατόριον φρονοῦσι, καὶ δῆλον τοῦτο ἀπὸ τὸ ἀκόλουθον. Λέγων ὁ Ἀβραὰμ ὅτι εἶναι χάσμα μέγα ἀναμέσον τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τῶν δικαίων, τὸ ἀδύνατον παρασταίνει τῆς ἑνώσεως, καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑποστρέψῃ πλέον εἰς τοὺς ζῶντας, καὶ σωθῇ διὰ τῆς μετανοίας· ἐπειδὴ ἡ ἐν τῷ ᾅδῃ μετάνοια δὲν σῴζει, ἀλλά, καθὼς δοξάζομεν ὅτι ἀκόμη δὲν εὑρίσκουσι τελείαν δοκιμὴν κολάσεως, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς καθένα τὸ τέλος καὶ ἔλθῃ πάλιν ὁ Κύριος· θέλει δὲ εἶναι ὑπὸ δεσμὸν καὶ ὀδύνην τὸ ἄϋλον πνεῦμα εἰς τὴν γέενναν κατὰ λόγον πρέποντα, καὶ τὸ μανθάνομεν ἀπὸ τὰς ἁγίας γραφάς, πλὴν καὶ ἐξ ὅσων συμβαίνουν ἐδῶ εἰς ἡμᾶς, δύναται ἕκαστος νὰ γνωρίσῃ καὶ στοχασθῇ διὰ τὰ μέλλοντα».

§ 6'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν θείων Λειτουργιῶν

Ἐν τῇ Ἁγία Λειτουγίᾳ τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου φέρεται ἡ ἑξῆς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχή.

«Καὶ τούτων (ὑπὲρ ὧν προσεκόμισε καὶ ἐδεήθη) καὶ πάντων τὰς »ψυχὰς ἀνάπαυσον, Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν ταῖς τῶν ἁγίων Σου σκηναῖς, ἐν τῇ βασιλείᾳ Σου, χαριζόμενος αὐτοῖς καὶ τὰς ἐπαγγελίας Σου, ἀνεκλάλητα ἀγαθά, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ ἐπὶ καρδί»αν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασας, ὁ Θεός, τοῖς ἀγαπῶσι τὸ »ὄνομά Σου τὸ ἅγιον. Αὐτὸς μὲν οὖν τὰς ψυχὰς ἀνάπαυσον, Κύριε, »καὶ βασιλείας Οὐρανῶν ἀξίωσον,» καὶ ἐν ἑτέρῳ, «καὶ ὧν ἐν τῇ σήμερον τὴν ὑπόμνησιν ποιούμεθα.»

Ἐν δὲ τῇ Ἁγίᾳ λειτουργίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφο-

θέου, ἐν τῷ δευτέρῳ διπτύχῳ μετὰ τὴν ἀνάμνησιν τῶν Ἀποστόλων, Προφητῶν, καὶ λοιπῶν Ἁγίων, φέρεται. Μνήσθητι Κύριε ὁ Θεὸς »τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκὸς ὧν ἐμνήσθημεν καὶ ὧν οὐκ ἐμνήσ»θημεν Ὀρθοδόξων, ἐκεῖ αὐτοὺς ἀνάπαυσον· ἐν χώρᾳ ζώντων ἐν τῇ »βασιλείᾳ Σου, ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ Παραδείσου, ἐν τοῖς κόλποις Ἀ»βραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, τῶν Πατέρων ἡμῶν, ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη »καὶ στεναγμός, ἔνθα ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου Σου καὶ κα»ταλάμπει διὰ παντός . . . . Δὸς γενέσθαι τὴν προσφορὰν ἡμῶν εὐ»πρόσδεκτον, ἡγιασμένην ἐν πνεύματι ἁγίῳ, εἰς ἐξιλασμὸν τῶν ἡμε»τέρων πλημμελημάτων καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων, καὶ εἰς ἀνά»παυσιν τῶν προκεκοιμημένων ψυχῶν».

Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος [1] Πάπα Ῥώμης ἀναγινώσκομεν. «Ἔτι δεόμεθά Σου, Κύριε, καὶ ὑπὲρ «τῆς ἁγίας Σου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων . . . ἔτι »προσφέρομέν Σοι καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνός Σοι εὐαρεστη»σάντων Ἁγίων, Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Δικαίων, Ἀποστόλων, »Μαρτύρων, Ὁμολογητῶν Ἐπισκόπων, Πρεσβυτέρων, Διακόνων, »Ὑποδιακόνων, Ἀναγνωστῶν, Ψαλτῶν, Παρθένων, λαϊκῶν, καὶ »πάντων, ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα» (ὁ δὲ Διάκονος παρακελεύεται τὸν λαόν. ὅπως συνδεηθῇ «ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων»).

Ἐπίσης καὶ ἐν ταῖς θείαις λειτουργίαις τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου μνεία γίνεται τῶν κεκοιμημένων.

«Τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ, τῶν »ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ πάντων Σου τῶν »Ἁγίων, ὧν ταῖς ἱκεσίαις ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ὁ Θεός, καὶ μνήσθητι »πάντων τῶν κεκοιμημένων ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου, καὶ »ἀνάπαυσον αὐτοὺς ὅπου ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ προσώπου Σου».

(Ἐνταῦθα ὁ Ἱερεὺς μνημονεύει ζώντων καί τεθνεώτων, ὧν θέλει, καὶ ὑπὲρ ὧν παράκλησιν ἔλαβεν· ὑπὲρ δὲ τῶν τεθνεώτων λέγει).

«Ὑπὲρ ἀναπαύσεως καὶ ἀφέσεως τῆς ψυχῆς τοῦ δούλου Σου »(δεῖνος) ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἔνθα ἀπέδρα λύπη, καὶ στεναγμός, ἀνά»παυσον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἡμῶν».

---

[1] Μαθητοῦ τοῦ Ἀπσστόλου Πέτρου.

§ γ΄. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχαί εἰσιν Ἀποστολικὴ παράδοσις μαρτυρεῖ ἡ παναρχαία ἐν τῇ Καθολικῇ καὶ Ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Διπτύχων χρῆσις, ἃ διεφύλαξαν καὶ διαφυλάττουσι μέχρι σήμερον ὅλαι αἱ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀποσχισθεῖσαι Ἐκκλησίαι ἥτε Δυτική, ἡ Κοπτική, ἡ Ἀβυσσινιακή, ἡ Ἀρμενικὴ καὶ ἄλλαι, ἐν αἷς μέχρι σήμερον τὰ δίπτυχα ἔχουσι τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, ὃν εἶχον κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς συστάσεώς των· φέρουσι κατάλογον τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων τῶν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὧν τὰ ὀνόματα μνημονεύουσιν ἐν ταῖς θείαις λειτουργίαις κατὰ τὰς διατεταγμένας ὥρας, αἳ ἐν τῇ λειτουργικῇ βίβλῳ ἀναφέρονται.

Τὰ δίπτυχά εἰσι δύο σανίδες συνηνωμέναι, ὡς ἐκεῖναι τὰς ὁποίας βλέπομεν νὰ κρατῇ ζωγραφούμενος Μωϋσῆς ὁ Θεόπτης, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν γεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν Ὀρθοδόξων· καὶ καθὼς ἔχομεν παρὰ τῆς ἁγίας Οἰκουμενικῆς Ε΄. Συνόδου, ἀνεγίνωσκεν αὐτὰ ὁ Διάκονος μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων, καθ' ἣν ὥραν ἐψάλλετο τό «Ἄξιον ἐστὶν ἢ τὸ «Ἐπὶ Σοὶ χαίρει Κεχαριτωμένη», ὡς τοῦτο γίνεται καὶ σήμερον ἔνδον τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Διακόνου ἢ τοῦ Ἱερέως ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, ἢ ὡς τὸ πάλαι εἰς ἐπήκοον πάντων καὶ ἐπ' Ἄμβωνος, ὃς ἦν ἄνωθεν τῆς Ὡραίας Πύλης. «Τὰ Δίπτυχα τῷ Ἄμβωνι· τῷ Ἄμβωνι τὰ Δίπτυχα· τὰ Δίπτυχα ἄρτι φέρε» ἐμεγαλοφώνει εἰς τοὺς καιροὺς τοῦ Ἰουστίνου καὶ Ἑλένης τῶν Αὐγούστων πρὸς Ἰωάννην τὸν Κωνσταντινουπόλεως ὁ λαός. Ἦσαν δὲ τριῶν εἰδῶν τὰ Δίπτυχα. Δίπτυχα τῶν Ἁγίων, Δίπτυχα τῶν ζώντων, καὶ Δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων. Τὰ Δίπτυχα τῶν Ἁγίων ἔχομεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Διονυσίου. «Τῶν δὲ ἱερῶν Διπτύχων ἡ μετὰ τὴν εἰρήνην ἀνάρρησις ἀνακηρύττει τοὺς ὁσίως βεβιωκότας καὶ πρὸς ἐναρέτου ζωῆς τελείωσιν ἀμεταστάτως ἀφικομένους· ἡμᾶς μὲν ἐπὶ τὴν δι' ὁμοιότητος αὐτῶν μακαριστὴν ἕξιν καὶ θεοειδῆ λῆξιν προτρέπουσα καὶ χειραγωγοῦσα, τοὺς δὲ ὡς ζῶντας ἀνακηρύττουσα, καί, ὡς ἡ θεολογία φησίν, οὐ νεκρωθέντας, ἀλλ' εἰς θειοτάτην ζωὴν ἐκ θανάτου μεταφοιτήσαντας (Ἐκκλ. Ἱεραρχ. γ΄.).

Τὰ Δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων εἰσὶ καὶ αὐτὰ παλαίτατα, καὶ

φαίνονται εἰς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν λειτουργίαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου καὶ ταῖς λοιπαῖς. Εἰς τὰ Δίπτυχα τῶν ζώντων ἦσαν γεγραμμένοι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Αὐτοκράτορες καὶ ὅλοι, ὅσοι ἦσαν ἐν ἀξιώμασι καὶ ἐξουσίαις, καὶ πρὸ πάντων ὅσοι ἐκαλλιέργησαν εἰς ἐκείνην τὴν Ἐκκλησίαν ὅλοι κατ' ὄνομα καὶ γενικῶς ἅπας ὁ λαός. «Καὶ πάντων καὶ πασῶν» ἐμεγαλοφώνει ὁ Διάκονος, ὅπερ μέχρι σήμερον ἐξακολουθεῖ γινόμενον, ἐνῷ ὁ Διάκονος μνημονεύει μεγαλοφώνως, ὅπως εἰδοποιήσῃ τὸν λαὸν καὶ μνημονεύσῃ καὶ οὗτος τοὺς ἑαυτοῦ· «καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει καὶ πάντων καὶ πασῶν». Ἐκλήθησαν δὲ Δίπτυχα ἀπὸ τοῦ πτύσσω, τὸ ὁποῖον σημαίνει διπλόνω, ἐπειδὴ μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν τὰ ἐφύλαττον εἰς τὸ θεῖον Ἄδυτον οἱ Ἱερουργοῦντες. Ἡ δὲ ἀκριβὴς τήρησις ἐντεῦθεν, ὅτι εἰς τὰ Δίπτυχα συνίστατο νὰ δοξάζωνται ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας οἱ Ἅγιοι ὡς Ἅγιοι, νὰ μακαρίζωνται οἱ Ὀρθόδοξοι ὡς Ὀρθόδοξοι καὶ νὰ κατάδικάζωνται οἱ αἱρεσιάρχαι καὶ ἀποστάται, ὡς καθηρημένοι καὶ ἀκοινώνητοι, καὶ μνημονεύωνται οἱ ἐν πίστει τελειωθέντες, ὧν ὁ Κύριος γινώσκει τὰ ὀνόματα». Τὰ Δίπτυχα ὁ Κασσιόδωρος Βιβλ. Ε'. τῶν Ἐπιστολῶν ΙΓ'. ὠνόμασε καὶ Πολύπτυχα ὡς ἐκ τῶν πολλῶν πτυχῶν, ἃς εἶχον, καὶ Γρηγόριος ὁ μέγας (Βιβλ. ζ'. Ἐπιστολὴ μ'.).

Τὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς καὶ δεήσεις καὶ συνεπῶς τὰ Μνημόσυνα ὑποστηρίζει ἡ ἀδιαφιλονίκητος Ἀποστολικὴ παράδοσις, ἐξ ἧς παρελάβομεν νὰ εὐχώμεθα ἐν τῇ προσκομιδῇ τῶν τιμίων Δώρων ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καὶ νὰ θέτωμεν τὰς μερίδας αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Ἁγίου Ἄρτου, παρὰ ταῖς μερίσι τῶν ζώντων, ὧν ἤδη ἐμνημόνευσε τὰ ὀνόματα, μετὰ δὲ τὴν τελείωσιν τῶν προσκομισθέντων τιμίων Δώρων καὶ τὴν θείαν μετάληψιν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ φρικτοῦ θυσιαστηρίου ἀνάμνησιν τῶν ἤδη ἐν τῇ προθέσει μνημονευθέντων αἱ μερίδες αὐτῶν νὰ ἐμβάλλωνται τῷ ἁγίῳ Ποτηρίῳ, «ἐν ᾧ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ, τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας» ὅπως ἐμβαπτίσῃ αὐτὰς ἐν τῷ αἵματι τοῦ Κυρίου, ὅπερ ἔσται αὐταῖς ὡς ἱλαστήριος θυσία ἐνώπιον τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ τοῦ δεχομένου τὴν θυσίαν καὶ ἐπισπάσηται πρὸς αὐτὸν τὴν χάριν, τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν, εἴπερ ὁ ῥύπος τῆς ἁμαρτίας τεθεὶς ὡς μεσότοιχον, τῆς ἐπηγγελμένης τοῖς πιστοῖς σωτηρίας τοὺς ἀποιχομένους ἀπείργει.

Ἡ τάξις αὕτη ὡς συνδεδεμένη στενῶς μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς

θείας εὐχαριστίας, τοῦ ἀμέσως ὑπὸ τῶν θείων Ἀποστόλων παραδοθέντος, καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑφ' ἁπάσης τῆς Ἐκκλησίας ὁμοίως ἐπιτελουμένου, καὶ μέχρις ἡμῶν ἀσφαλῶς διὰ τῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων ἀκηράτου θείᾳ προνοίᾳ παραδοθέντος, δέον ἐστὶ νὰ τηρῆται ὡς ἱερά, σωτήριος, ἀληθής, ἀναγκαία, καὶ ὀνήσιμος, καὶ τελῆται μετὰ πίστεως καὶ εὐλαβείας.

§ δ'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τῆς Ἐκκλησίας.

1. Ὁμολογία Μητροφάνους Κριτοπούλου.

Ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ Μητροφάνους τοῦ Κριτουπούλου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας ἐν Κεφλ. Κ'. «Περὶ τοῦ εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων», θεωρουμένη ὡς ὁμολογία τῆς μιᾶς ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς·

«Ὅτι μὲν καὶ αὕτη ἡ παράδοσις τῶν ἀρχαίων ἐστί, πάντι δῆλον. Οὐδεὶς γάρ ἐστι τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἁγίων Πατέρων, ὃς οὐ μέμνηται ταύτης. Ἀλλὰ πάντες ὁμοθυμαδὸν καὶ διηγηματικῶς καὶ προτρεπτικῶς φαίνονται μνήμην ταύτης ποιούμενοι, Ἀθανάσιος ὁ Πολύαθλος, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ εἰς τὸν ἀδελφὸν Καισάριον λόγῳ, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς, Ἐπιφάνιος ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων, καὶ συνελόντι φάναι παρὰ πᾶσι τοῖς ἁγίοις Πατράσι, τοῖς τε ἱστοριογράφοις τῆς Ἐκκλησίας, λαμπρὰ καὶ περιφανὴς ἡ τοιαύτη παράδοσις εὕρηται.»

«Πάντας οὖν τούτους λέγειν ἡμαρτηκέναι τῆς ἀληθείας καὶ οὐκ ὀρθῶς περὶ τοῦ τοιούτου πεφρονηκέναι, οὔθ' ὅσιον οὔτε πρὸς ἐπιεικῶν καὶ εὐσεβείας ἀντιποιουμένων δόξειεν εἶναι.»

«Ἔοικε δὲ ἡ Ἐκκλησία καὶ ταύτην ἐκ θείου ῥήματος συλλέξαι. Εὗρηκε γὰρ ἐκεῖ τὸν Ἀπόστολον κελεύοντα τοὺς Κορινθίους παραδοῦναι τὸν πεπορνευκότα τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα ἐκείνου σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, τὸν δὲ αὐτὸν Ἀπόστολον ἀλλαχοῦ φάσκοντα περὶ ἑαυτοῦ ἐπιθυμεῖν ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι.»

«Δύο τοίνυν παρατηρητέον ἐνθάδε, καὶ ἀκριβῶς μέντοι παρατηρητέον. Ἔν μὲν εἶναί τινας μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν εὐθέως

ἐπιτυγχάνοντας τῆς μετὰ Χριστοῦ διαγωγῆς· οὐ γὰρ ἂν ὁ Ἀπόστολος ἐπεθύμει ἀναλῦσαι εἰμὴ ἀκριβῶς οἶδεν εὐθὺς συνέσεσθαι τῷ Χριστῷ.

Δεύτερον δὲ εἶναί τινας μὴ μετὰ θάνατον εὐθέως τῆς ἐνεργείᾳ σωτηρίας τυγχάνειν, ἀλλὰ δυνάμει, καὶ ἐν ἐλπίδι ταύτην ἐκδέχεσθαι· ἐλπίδι, λέγω, βεβαίᾳ καὶ ἀναντιρρήτῳ, οἳ πειραθέντες πρότερον τῆς τοῦ Θεοῦ πατρικῆς ῥάβδου ἀξιοῦνται ἐν καιρῷ καὶ τῆς ἐνεργείᾳ σωτηρίας.»

«Τοῦτο τοίνυν κατανοήσασα ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἣ Αὐτὸς σύνεστιν ἀεί, ὡς ἐπηγγείλατο μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἡνιοχῶν καὶ διευθύνων ταύτην ἐν πᾶσι κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν, ἐπενόησε τούτοις φιλανθρωπίαν τινὰ προσφέρειν, τουτέστιν εὐχὰς καὶ ἱκεσίας ὑπὲρ ἐκείνων ἀναπέμπειν τῷ τῶν ὅλων Θεῷ ἵνα δυοῖν θάτερον, ἢ γὰρ τῶν κατεχόντων ἀνιαρῶν τούτους ἐν τάχει ἀπαλλάξῃ, ἢ γοῦν ἄνεσίν τινα καὶ παραμυθίαν τούτοις ἐν φυλακῇ θεόθεν παραπέμψῃ».

«Λέγει τοίνυν ἡ Ἐκκλησία, τὴν ἐκείνων ποινὴν μὴ ὑλικὴν εἶναι, εἴτουν ὀργανικήν, μὴ διὰ πυρός, μηδὲ δι' ἄλλης ὁποιασοῦν ὕλης, ἀλλὰ διὰ θλίψεως καὶ ἀνίας τῆς ἀπὸ συνειδήσεως συμβαίνουσαν τούτοις ἐκ τοῦ μιμνήσκεσθαι τῶν ὅσα ἐν τῷ κόσμῳ μὴ κατὰ λόγον, μηδὲ ὁσίως ἔπραξαν.»

«Εὐχόμεθα οὖν ὑπὲρ τῶν ἀποιχομένων ὀνομαστὶ μὲν ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἐκείνων κοιμήσεως τῇ τρίτῃ, τῇ ἑνάτῃ, τῇ εἰκοστῇ, τῇ τεσσαρακοστῇ, εἶτα μετὰ τρεῖς μῆνας καὶ αὖθις μετὰ ἕξ, καὶ τελευταῖον μετὰ ἐνιαυτόν· μετέπειτα παρὰ ταῦτα καὶ ὁσάκις οἱ συγγενεῖς καὶ προσήκοντες τῷ ἀποιχομένῳ ἐθέλουσι τοῦτο ποιεῖν οὐ κωλύομεν.»

«Κοινῇ δὲ καθ' ἕκαστον Σάββατον τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ μνήμη γίνεται παρὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἐν πᾶσι τοῖς ναοῖς πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἐν πίστει καὶ εὐσεβείᾳ κοιμηθέντων.

Ἔτι ὁσάκις καὶ ἐν οἵᾳ δήποθ' ἡμέρᾳ τὸ Κυριακὸν δεῖπνον ἱερουργεῖται, μνημονεύονται κοινῶς οὗτοι. Πάντες γὰρ οἱ τὰς εὐχὰς τοῦ μυστηρίου τούτου συνθέντες ὅτε Μέγας Βασίλειος, καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγους, Ἰωάννης τε ὁ Χρυσόστομος μνήμην ποιοῦνται τῶν πιστῶς κοιμηθέντων.

«Οὐκ ἔστι δὲ παρ' ἡμῖν χρόνος διωρισμένος τῆς ἐκείνων ἀπολυτρώσεως, οὐδὲ λέγομεν· δὸς τόσα χρήματα, ἵνα λυτρώσῃς τοὺς γονεῖς σου, ἢ τὰ τέκνα σου, ἢ τοὺς φίλους σου ἐκ τοῦ καθαρτηρίου πυ-

ρός. Οὐδὲ γάρ ἐστι πῦρ καθαρτήριον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ θλῖψίς τις ἀπὸ συνειδήσεως, καὶ αὕτη μέντοι μετὰ πάνυ χρηστῆς ἐλπίδος διήκουσα, ἕως ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ.»

«Οὐδὲ ὁρίζομεν τούτῳ μὲν τόσα ἔτη ἐν τῇ θλίψει διαγαγεῖν, ἐκείνῳ δὲ τόσα. Ἂν δὲ οἱ προσήκοντες τόσα ἢ τόσα χρήματα, δηλαδὴ πλουτίνδην, οὐχ ἁμαρτίνδην, τὴν ποινὴν εἰσπράττοντες τῇ Ἐκκλησίᾳ προσφέρειεν, θᾶττον ἢ λόγος ῥυσθήσεται ὁ ἔνοχος τῶν κατεχόντων δεινῶν.»

«Οὐδὲν τοιοῦτον παρ' ἡμῖν εὕροιεν ἄν τις.»

«Εἰ δέ τις τῶν πρεσβυτέρων φωραθείη πρὸς ἀργύριον τοιοῦτό τι ποιῶν κολάζεται πικρότατα καὶ ἐλεεινότατα· καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ τῆς ἰδίας τάξεως κίνδυνος αὐτὸν ἐκπεσεῖν.

2. Ὁμολογία Πέτρου τοῦ Μογίλα.

Εἰς τὴν ξδ΄ ἐρώτησιν, περὶ τοῦ ἂν ἀποθνήσκωσιν ἄνθρωποι οἵτινες νὰ εἶναι μεταξὺ τῶν σωζομένων καὶ τῶν ἀπολλυμένων, φέρεται ἡ ἑξῆς ἀπάντησις :

Ἀπάντ. Τοιαύτης τάξεως ἄνθρωποι δὲν εὑρίσκονται· μὰ βέβαια πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐλευθερώνονται ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ᾅδου, ὄχι μὲ μετάνοιαν καὶ ἐξομολόγησιν ἰδικήν τους, καθὼς ἡ γραφὴ (ψαλ. ς΄. 6) λέγει· «ἐν γὰρ τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογηθήσεταί σοι ;» καὶ ἀλλαχοῦ (ψαλ. ριε΄ 17)· «οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε, Κύριε, οὐδὲ πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς ᾅδου»· ἀλλὰ μὲ τὰς εὐποιΐας τῶν ζώντων καὶ προσευχὰς τὰς ὑπὲρ αὐτῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μὲ τὴν ἀναίμακτον μάλιστα θυσίαν, ὅπου καθ'ἡμέραν προσφέρει ἡ Ἐκκλησία διὰ τοὺς ζῶντας καὶ τεθνηκότας κοινῶς ὅλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἀπέθανε δι' αὐτούς. Καὶ ὅτι δὲν ἐλευθερώνονται ἀφ' ἑαυτῶν αἱ τοιαῦται ψυχαί, λέγει ὁ Θεοφύλακτος εἰς τὸ κατὰ Λουκ. ς΄ κεφ. ἑρμηνεύων τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ, ὅπου εἶπεν, ὅτι ἔχει ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας· «ὅρα ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς ἀφίενται αἱ ἁμαρτίαι· ἕως οὗ γάρ ἐσμεν ἐπὶ τῆς γῆς, δυνάμεθα ἐξαλεῖψαι τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· μεθ' ὃ μέν τοι τῆς γῆς ἐπαναστῶμεν, οὐκέτι ἡμεῖς αὐτοὶ δυνάμεθα δι' ἐξομολογήσεως ἐξαλεῖψαι τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· ἀποκέκλεισται γὰρ ἡ θύρα». Καὶ εἰς τὸ κβ΄ τοῦ Ματθαίου, ἑρμηνεύων τὸ δήσαντες αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἀντὶ τῶν πρακτικῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, λέγει «ἐν τῷ αἰῶνι μὲν τῷ ἐνεστῶτι, ἔστι πρᾶξαι

καὶ ἐνεργῆσαί τι, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι, δεσμοῦνται πᾶσαι αἱ πρακτικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς· καὶ οὐκ ἔστι ποιῆσαί τι ἀγαθὸν εἰς ἀντισήκωμα τῶν ἁμαρτιῶν. Καὶ εἰς τὸ κε΄ τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελίου· μεταμελείας γὰρ καὶ εὐεργεσίας καιρὸς οὐκ ἔστι μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀποβίωσιν· ἀπὸ τὰ ὁποῖα λόγια γίνεται φανερόν, πῶς ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον ἡ ψυχὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐλευθερωθῇ ἢ νὰ μετανοήσῃ· καὶ νὰ κάμῃ τίποτες ἔργον ὅπου νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ Ἅδου, μόνον αἱ θεῖαι λειτουργίαι, αἱ προσευχαὶ καὶ αἱ ἐλεημοσύναι ὅπου γίνονται δι' αὐτὴν ἀπὸ τοὺς ζῶντας, ἐκεῖνα τὴν ὠφελοῦσι πολλότατα καὶ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ᾅδου τὴν ἐλευθεροῦσιν».

Εἰς δὲ τὴν ξε΄ ἐρώτησιν· περὶ τοῦ τίνα γνώμην πρέπει νὰ ἔχωμεν διὰ τὰς ἐλεημοσύνας καὶ τὰς ἀγαθοεργίας τὰς διδομένας ὑπὲρ τῶν τεθνηκότων; ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς·

Ἀπόκρ. Περὶ τούτου ὁ ἴδιος Θεοφύλακτος διδάσκει εἰς τὸ ιβ΄. κεφ. στίχ. ε΄. τοῦ Λουκᾶ, ἐξηγῶντας τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ ὅπου εἶπεν. «Φοβήθητε τὸν ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν»· γράφει οὕτως· ὅρα γὰρ ὅτι οὐκ εἶπε, «φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι βάλλοντα εἰς τὴν γέενναν, ἀλλ' ἐξουσίαν ἔχοντα βαλεῖν· οὐ γὰρ πάντως οἱ ἀποθνήσκοντες ἁμαρτωλοὶ βάλλονται εἰς τὴν γέενναν· ἀλλ' ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κεῖται τοῦτο τοῦ Θεοῦ· ὥστε καὶ τὸ συγχωρεῖν· τοῦτο δὲ λέγω διὰ τὰς ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις γινομένας προσφορὰς καὶ τὰς διαδόσεις· αἱ οὐ μικρὰ συντελοῦσι τοῖς καὶ ἐν ἁμαρτίαις βαρείαις ἀποθανοῦσιν· οὐ πάντως οὖν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, βάλλει εἰς τὴν γέενναν· ἀλλ' ἐξουσίαν ἔχει βαλεῖν· μὴ τοίνυν ἐλλείψωμεν ἡμεῖς σπουδάζοντες δι' ἐλεημοσυνῶν καὶ πρεσβειῶν ἐξιλεοῦσθαι τὸν ἐξουσίαν μὲν ἔχοντα βαλεῖν, οὐ πάντως δὲ τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ χρώμενον, ἀλλὰ καὶ συγχωρεῖν δυνάμενον· ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν λοιπὸν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τοῦ Πατρὸς τούτου τὴν ἐξήγησιν, τοῦτο ἐξάγομεν, πῶς πρέπει πάντως νὰ παρακαλῶμεν διὰ τοὺς κεκοιμημένους καὶ νὰ προσφέρωμεν θυσίας ἀναιμάκτους, δίδοντες ἐλεημοσύνας, ἐπειδὴ ἐκεῖνοι δὲν ἠμποροῦσι τὰ τοιαῦτα νὰ κάμωσι διὰ τοὺς ἑαυτούς τους».

3. Ὁμολογία Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

Ὅρος 18.

«Πιστεύομεν τὰς τῶν κεκοιμημένων ψυχὰς εἶναι ἢ ἐν ἀνέσει ἢ

ἐν ὀδύνῃ, καθ' ὅ,τι ἕκαστος ἔπραξεν. Χωριζομένας γὰρ ἀπὸ σωμάτων παραυτίκα ἢ πρὸς εὐφροσύνην, ἢ πρὸς λύπην καὶ στεναγμὸν ἐκδημεῖν ὁμολογουμένης μέντοι μήτε τῆς ἀπολαύσεως μήτε τῆς κατακρίσεως τελείας. Μετὰ γὰρ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν, ὅτε ἡ ψυχὴ ἑνωθείη τῷ σώματι, μεθ' οὗ καλῶς ἢ πονηρῶς ἐπολιτεύσατο, ἀπολήψεται ἕκαστος τὸ τέλειον, ἢ τῆς ἀπολαύσεως ἢ τῆς κατακρίσεως δηλονότι. Τοὺς δὲ συμφθαρέντας θανασίμοις πλημμελήμασι καὶ μὴ ἐν ἀπογνώσει ἀποδημήσαντας, ἀλλὰ μετανοήσαντας μὲν ἔτι περιόντας ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ, μὴ ποιήσαντας δὲ οὐδ' ὅν τινα οὖν καρπὸν μετανοίας, ἐκχέαι δάκρυα δηλονότι καὶ γονυπετῆσαι ἐν γρηγορήσει προσευχῶν, θλιβῆναι, πτωχοὺς παραμυθῆσαι, καὶ τέως ἐν ἔργοις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην ἐπιδεῖξαι, τούτων καὶ αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀπέρχεσθαι εἰς τὸν ᾅδην καὶ ὑπομένειν τὴν ἕνεκα ὧν εἰργάσαντο ἁμαρτημάτων ποινήν· εἶναι δὲ ἐν συναισθήσει τῆς ἐκεῖθεν ἀπαλλαγῆς, ἐλευθεροῦσθαι δὲ ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀγαθότητος διὰ τῆς δεήσεως τῶν ἱερέων, καὶ εὐποιῶν, ἃ τῶν ἀποιχομένων ἕνεκα οἱ ἑκάστου συγγενεῖς ἐπιτελοῦσι, μεγάλα δυναμένης μάλιστα τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἰδίως ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων συγγενῶν ἕκαστος καὶ κοινῶς ὑπὲρ πάντων ἡ Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ ὁσημέραι ποιεῖ Ἐκκλησία. Ἐννοουμένου μέντοι καὶ τούτου τοῦ μὴ εἰδέναι ἡμᾶς δηλαδὴ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς. Ὅτι γὰρ γίνεται ἐλευθερία τῶν τοιούτων ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεώς τε καὶ κρίσεως οἴδαμεν καὶ πιστεύομεν, πότε δὲ ἀγνοοῦμεν»[1].

§ ε'. Μαρτυρία ἐκ τῆς Διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ τῆς Δογματικῆς Θεολογίας Μακαρίου τοῦ σοφωτάτου Μητροπολίτου Μόσχας ἐν παραγράφῳ 182, β'. φέρονται τὰ ἑξῆς·

«Περὶ τοῦ ὅτι δυνατὸν ἁμαρτωλοῖς τισι τυχεῖν ἀνακουφίσεως ἢ καὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν τοῦ Ἅδου ποινῶν διὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας δεήσεων».

Διδάσκουσα ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὅτι ἅπαντες οἱ ἁμαρτωλοὶ

[1] Ἔκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Τοπικῆς Συνόδου ἐν ἔτει ᾳχοβ'. Ἴδε γράμματα ἁγιωτάτων Πατριαρχῶν.

ἀπάγονται ἀμέσως μετὰ θάνατον καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν μερικὴν κρίσιν, εἰς τὸν Ἅδην, τὸν τόπον τῆς λύπης καὶ τῶν ὀδυνῶν, ὁμολογεῖ ἐν ταὐτῷ καὶ τοῦτο, ὅτι ἁμαρτωλοῖς μετανοήσασι μὲν πρὸ τῆς τοῦ βίου τούτου ἀπαλλαγῆς, μὴ προλαβοῦσι δὲ ἀπενεγκεῖν ἀξίους τῆς μετανοίας καρποὺς (οἷον προσευχήν, καρδίας συντριβήν, πτωχῶν παραμυθίαν καὶ ἐκδήλωσιν ἐν ἔργοις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης) ἐναπομένει ἔτι τρόπος, ὅπως τύχωσιν ἀνακουφίσεως τῶν βασάνων ἢ καὶ πλήρους καθ' ὅλου ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν τοῦ Ἅδου δεσμῶν· τῆς τοιαύτης δὲ ἀνακουφίσεως ἢ ἀπαλλαγῆς δύνανται τυχεῖν οἱ ἁμαρτωλοὶ οὐχὶ ἐξ οἱασδήποτε εὐποιΐας ἢ μετανοίας αὐτῶν (διότι μετὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν μερικὴν κρίσιν οὐκέτι μετάνοια οὐδὲ μισθαποδοσία), ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς ἀπείρου τοῦ Θεοῦ εὐσλαγχνίας, διὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας δεήσεων, καὶ διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν, ἃς οἱ ἐπιζῶντες ἐπιτελοῦσι χάριν τῶν τεθνεώτων, καὶ ἰδιαίτατα διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἣν ὁ μὲν λειτουργὸς δύναται τελεῖν ἰδίᾳ καὶ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων συγγενῶν ἑκάστου αἰτουμένου αὐτὴν χριστιανοῦ, ἡ δὲ Καθολικὴ Ἀποστολικὴ τελεῖ καθ' ἡμέραν ὑπὲρ πάντων γενικῶς». (Ὀρθοδοξ. ὁμολογ. μ΄. α΄., ἀπόκρισ. εἰς τὴν ἐρώτ. ξδ΄. καὶ ξε΄. — Ἐπιστολ. Πατρ, Ἀναστ. περὶ τῆς Ὀρθοδοξ. Πίστ. ὅρος ιη΄.).

Ἡ διδασκαλία αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἐρείδεται ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐν αὐτῇ δῆλα δή

1) Δίδοται ἡμῖν ἡ ἐντολὴ «εὔχεσθαι ὑπὲρ ἀλλήλων» (Ἰακώβ· 5 : 16), «ποιεῖσθαι δεήσεις ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων») (1η Τιμ. 2 : 1), (πρβ. καὶ Ἐφεσ. 6 : 18, 19), καὶ ταῦτα ἄνευ τινὸς καθορισμοῦ οὔτε τοῦ τόπου, οὔτε τοῦ χρόνου, οὔτε τῶν περιστατικῶν. Ἐκ τούτων ἄρα ὀφείλομεν προσεύχεσθαι ὑπὲρ τοῦ πλησίον ἡμῶν, καὶ ὅτε ἐν ἡμῖν πάρεστι καὶ ὅτε ἄπεστι, καὶ ὅτε ζῇ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅτε διὰ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ἑτέραν μεθίσταται ζωήν. «Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν» (Ρωμ. 14 : 8), οἱ δὲ τεθνεῶτες, ὥσπερ καὶ οἱ ζῶντες, αὐτῷ (τῷ Κυρίῳ) ζῶσι». (Λουκ. 20 : 38).

2) Ἀλλ' ἐξ ἑτέρου πρὸς προφύλαξιν ἡμῶν ἀπὸ δυσαρέστου τῷ Θεῷ εὐχῆς ὑπὲρ τῶν πλησίον, καὶ ἀνωφελοῦς αὐτοῖς δίδοται ἡμῖν ἑτέρα ἐντολή, ἥ δε· «Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν τοῖς ἁμαρ-

τάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. Ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω, ἵνα ἐρωτήσῃ» (Ἰωάν. Ἐπιστ. Α΄. ε΄. 16). «Πάντες δὲ οἱ ἐν μετανοίᾳ ἀληθεῖ ἀποθνήσκοντές εἰσιν ἐλεύθεροι τῆς ἁμαρτίας πρὸς θάνατον», διὰ τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι μετενόησαν ἤδη. «Ἁμαρτία πρὸς θάνατον (λέγουσιν οἱ τῆς Ἑβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου Πατέρες) ἐστίν, ὅταν τινὲς ἁμαρτάνοντες ἀδιόρθωτοι μένωσι. Τὸ δὲ τούτου χεῖρον, ἐὰν καὶ τραχηλιῶντες κατεξανίστανται τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἀληθείας....Ἐν τούτοις οὐκ ἔστι Κύριος ὁ Θεὸς εἰ μή που ταπεινωθέντες τοῦ ἰδίου σφάλματος ἀνανήψωσι». (Καν. 5). Διὰ ταῦτα ἄρα οἱ ἀποθνήσκοντες ἐν μετανοίᾳ ἀληθεῖ καὶ ἐν ἁμαρτίαις πρὸς θάνατον ἔτι ἐμμείναντες πρότερον, καὶ πολλῷ δ' ἐννοεῖται δικαιότερον οἱ μὴ τοιαύταις ἐνέμειναν, ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλησίον ἡμῶν ἐκείνων, ὑπὲρ ὧν εὔχεσθαι προσταττόμεθα. Μόνοι δὲ οἱ ἀμετανόητοι ἐν ἁμαρτίαις πρὸς θάνατον ἀποθνήσκοντες καὶ ἀποκεχωρισμένοι τῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν κοινωνίας ἀπαξιοῦνται κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐντολὴν τῶν τῆς Ἐκκλησίας εὐχῶν καὶ δεήσεων.

3) Ἐπειδὴ λέγεται, ὅτι αἱ ὑπὲρ τῶν πλησίον ἡμέτεραι εὐχαί εἰσιν αὐτοῖς καθόλου καὶ δὴ ἠθικῶς ἐνεργητικαὶ (Β΄. Κολ. α΄. 11, 12 Ἐφεσ. Σ΄. 18, 19), ὅτι ἰδίᾳ «πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου» (ὑπὲρ τοῦ πλησίον) ἐνεργουμένη (Ἰακβ. ε΄. 16), καὶ ὅτι ἰδιαίτερον αἱ εὐχαὶ ἡμῶν ὑπὲρ τῶν μὴ διατελούντων ἐν «ἁμαρτίαις πρὸς θάνατον» ἀδελφῶν δύνανται δοῦναι αὐτοῖς ζωὴν (Ἰωάν. Α΄. 5, 16) ἕπεται, ὅτι αἱ εὐχαὶ ἡμῶν αὗταί εἰσιν αὐτοῖς καὶ ὠφέλιμοι καὶ σωτήριοι· καί περ ἡμῶν οὐ κατανοησάντων τίνι τρόπῳ ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τοὺς πλησίον ἡμῶν, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔτι ὄντας. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐν ἀληθεῖ μετανοίᾳ ἀποθνήσκοντας ἀδελφοὺς ἡμῶν, καίπερ οὐ κατανοοῦντες τὴν ἐπ' αὐτοὺς ἐνέργειαν τῶν ἡμετέρων εὐχῶν καὶ δεήσεων, οὐδαμοῦ δικαιούμεθα ἀμφιβάλλειν, περὶ τοῦ ὅτι αὗταί εἰσιν αὐτοῖς ὠφέλιμοι καὶ σωτήριοι.

4) Ἐπειδὴ λέγεται, ὅτι πᾶσα πρὸς Θεὸν δέησις ἡμῶν, καὶ ἐντεῦθεν πᾶσα ὁμοία ὑπέρ τε τῶν ζώντων καὶ τῶν τεθνεώτων ἀδελφῶν ἡμῶν, τότε μόνον δύναται εἶναι ἀνύσιμος, ὅταν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μόνου μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων», ἀναπέμπεται (Ἰωάν. ιγ΄ 14—Α΄. πρὸς Τιμθ. β΄. 5). Ἐπειδὴ λέγεται, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς διήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας, ἱλαστήριον θῦμα

Ἑαυτὸν τ. ἔ. τὸ ἴδιον σῶμα καὶ τὸ ἴδιον αἷμα ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ προσενεγκών (πρ. Ἑβρ. θ'. 14, 26, ι'. 10), καὶ ἐπειδὴ τέλος ἐν τῷ Μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας τὸ αὐτὸ μέχρι τοῦ νῦν ἱλαστήριον θῦμα προσφέρεται, τὸ αὐτὸ τίμιον σῶμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μελίζεται ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ἰωάν. 6, 51) καὶ τὸ αὐτὸ τίμιον αἷμα ἐκχέεται εἰς «ἄφεσιν ἁμαρτιῶν» (Ματθ. κα'. 26—28. — Λουκᾶς κβ'. 17—20) ἕπεται, ὅτι ἡ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ζώντων ἢ τεθνεώτων, δέησις, τότε κατ' ἐξοχὴν δύναται εἶναι εὐπρόσδεκτος τῷ Θεῷ καὶ τοῖς ὑπὲρ ὧν τελεῖται ἐνεργετική, ὅταν συνδυάζηται τῇ ἀναιμάκτῳ θυσίᾳ, τῇ προσφερομένῃ χάριν αὐτῶν.

5) Ἐπειδὴ εἴρηται: «Ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι». (Ματθ· 12. 32), ἕπεται ἐντεῦθεν ἀναγκαίως τὸ συμπέρασμα, ὅτι τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἔστι δυνατὴ καὶ μετὰ θάνατον τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσις. Ἐπειδὴ ἐπίσης εἴρηται, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς «ἔχει τὰς κλεῖς τοῦ θανάτου καὶ τοῦ Ἅδου» (Ἀποκαλ 1. 18), ἕπεται, ὅτι δύναται ἀνοίγειν τὰς τοῦ Ἅδου εἱρκτὰς καὶ ποιεῖν ἐλευθέρους τοὺς ἐν αὐτῷ δεσμώτας. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τὸν θάνατον οὐκ ἔτι μετάνοια, οὐδὲ μισθαποδοσία αὐτοῖς τοῖς ἁμαρτωλοῖς, ἕπεται, ὅτι πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ ὅτι ἐστὶ δυνατὴ ἡ ἄφεσις αὕτη τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἡ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ Ἅδου τῶν ἁμαρτωλῶν ἀπαλλαγή, οὐδεμία ἄλλη ὑπάρχει ὁδὸς πλὴν ταύτης δή, ὅτι ὁ Κύριος τελεῖ τὸ πρᾶγμα τοῦτο διὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας δεήσεων, καὶ ἐν τῇ δυνάμει τῆς ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων προσφερομένης ἀναιμάκτου ἐξιλαστηρίου θυσίας. Ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων δὲ ἐκείνων, οἵτινες καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐβλασφήμησαν, ἢ ὅπερ ταὐτὸ ἀμετανόητοι ἐν θανασίμῳ ἁμαρτίᾳ διέμειναν, ἡ Ἐκκλησία οὐκ εὔχεται· δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὥσπερ ὁ Σωτὴρ εἴρηκεν, ἡ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι ἀφεθήσεται.

6) Ἱστορεῖται ὅτι καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπεκράτει ἡ χρῆσις τῶν ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων δεήσεων. Οὕτως ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ εὐσεβοῦς ἡγεμόνος τῶν Ἰουδαίων Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου ἀναιρέσεως γενομένης νεκρῶν πεσόντων ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης καὶ «ἱερωμάτων εἰδώλων» εὑρεθέντων ὑπὸ τοὺς χιτῶνας ἑκάστου τῶν τεθνηκότων, (δι' ἣν αἰτίαν καὶ ἔπεσον), «πάντες (οἱ Ἰου-

δκῖοι) εὐλογήσαντες τὰ τοῦ δικαιοκρίτου Κυρίου...εἰς ἱκετείαν ἐτράπησαν, ἀξιώσαντες, τὸ γεγονὸς ἁμάρτημα τελείως ἐξαλειφθῆναι» (Μακκαβ. ιβ΄. 39—42). Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος «ποιησάμενος κατ' ἀνδρολογίαν κατασκευάσματα εἰς δραχμὰς δισχιλίας ἀπέστειλεν εἰς Ἱεροσόλυμα, προσαγαγεῖν περὶ ἁμαρτίας (τῶν πεσόντων) θυσίαν πάνυ καλῶς καὶ ἀστείως πράττων, ὑπὲρ ἀναστάσεως διαλογιζόμενος.... Ὅθεν περὶ τῶν τεθνηκότων τὸν ἐξιλασμὸν ἐποιήσατο τῆς ἁμαρτίας ἀπολυθῆναι (Αὐτόθι 43—46).

ΙΙ. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὁ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἐξιλασμὸς ὑφίσταται ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ὃς ἐστιν Ἀποστολικὴ παράδοσις. Εἰς ἀπόδειξιν τούτου·

1) Ἅπασαι αἱ ἀρχαῖαι λειτουργίαι αἵ τε τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅσαι εἴτε ἦσάν ποτε, εἴτε εἰσὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐν χρήσει, οἷον ἡ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου, ἡ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, καὶ αἱ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ τῶν διαφόρων αἱρέσεων τῶν ἐξ ἀρχαιοτάτου ὑφισταμένων ἐν τῇ Ἀνατολῇ [1]. Ἐκ πασῶν τῶν λειτουργιῶν τούτων, ὅσον καὶ ἂν ὦσι πολυπληθεῖς, καὶ διάφοροι, οὐδεμία ὑπάρχει ἐστερημένη τῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων δεήσεων.

2) Αἱ μαρτυρίαι τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων καὶ Διδασκάλων. Π. χ. ἡ ἑξῆς μαρτυρία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου· «Πάντα...οἱ θεηγόροι Ἀπόστολοι καὶ θυηπόλοι Διδάσκαλοι καὶ πνευματοφόροι Πατέρες ἐν κατοχῇ τοῦ θείου κατὰ τὸ θεμιτὸν γεγονότες καὶ τῆς ἐκστατικῆς τούτου δυνάμεως ποσῶς μετειληφότες, ἐνθέῳ στόματι θεοφιλῶς ἐθέσπισαν τὰς λειτουργίας, εὐχάς τε καὶ ψαλμῳδίας, ἐτησίους τε μνήμας τῶν προλαβόντων (τεθνεώτων), ἅτινα μέχρι τοῦ νῦν τῇ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ χάριτι ἐπαύξουσι καὶ προστίθενται ἀπὸ τῶν Ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν, καὶ βορρᾶ, καὶ νότου, εἰς δόξαν καὶ αἶνον τοῦ Κυρίου τῶν Κυρίων καὶ βασιλέως τῶν βασιλευόντων» [2].

---

[1] Τῶν Ἰακωβιτῶν, τῶν Κοπτῶν, τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ἀβυσσινῶν, τῶν Συρίων, τῶν Νεστοριανῶν καὶ ἄλλων.

[2] Τὸ χωρίον τοῦτο παράγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων» § 19.

3) Ἡ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου : «οὐκ εἰκῇ ταῦτα ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν Μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν ἀπελθόντων (τεθνεώτων), ἴσασι δ' αὐτοῖς πολὺ κέρδος γινόμενον πολλὴν τὴν ὠφέλειαν» (ὁμιλία γ'. εἰς τὴν πρὸς Ἐφ. ἐπιστ. Κ. 4).

§ ς'. Μαρτυρία ἐκ τῶν κανόνων τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

Κανὼν ιδ'. Ἐπιτελείσθω τοῖς κεκοιμημένοις τρίτα διὰ τὸν Ἀναστάντα τριήμερον, καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων, καὶ τεσσαράκοντα, καθὼς καὶ ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἐπένθησε Μωσῆν, καὶ ἐνιαύσια ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς διδόσθω, εἰς ἀνάμνησιν αὐτῶν. Ἀσεβῆ δὲ οὐδ' ὁ κόσμος ὅλος ἀνήσει δοθεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ [1].

§ ζ'. Μαρτυρία ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἐν τῇ Β'. πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ Κεφ. α'. 16—18, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δέεται χωριστά, πρῶτον ὑπὲρ τοῦ Οἴκου τοῦ Ὀνησιφόρου. «Δώῃ ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη, ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ρώμῃ σπουδαιότερον ἐζήτησέ με καὶ εὗρεν», ὃν καὶ ἀσπάζεται κατωτέρω μετὰ τῆς Πρισκίλλης καὶ Ἀκύλα (Β'. Τόμ. δ'. 19)· ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἅτε κεκοιμημένου, λέγων, «δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ» (δηλ. ἵλεως γένοιτο ὁ Θεὸς τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως). Ὅτι ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δέεται ὑπὲρ κεκοιμημένου πᾶσι δῆλον διὸ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἑρμηνευταὶ παραδέχονται ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Ἀπόστολος δέεται ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ κεκοιμημένου Ὀνησιφόρου (παράβαλε Meyer ἑρμηνείαν τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν σελ. 255 καὶ de Wette σελ. 35). Ὅτι ὁ Ὀνησιφόρος ἦν τεθνεὼς δῆλον γίνεται καὶ ἐκ τοῦ διδομένου ἀσπασμοῦ πρὸς πάντας κατ' ὄνομα καὶ τὸν οἶκον τοῦ Ὀνησιφόρου πλὴν τοῦ Ὀνησιφόρου τοῦ ὁποίου ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα ὡς τεθνηκότος.

---

[1] Ὁ αὐτὸς Κανὼν φέρεται καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς διαταγαῖς, Βιβλ. η'. Κεφαλ. 42.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ ΗΤΟΙ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ

§ α'. Περὶ προσδοκίας μελλούσης κρίσεως.

Ἡ προσδοκία τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ ἡ κατ' αὐτὴν τελεία κατὰ τὰ πεπραγμένα ἑκάστῳ ἀνταπόδοσις ἤγαγε τοὺς θεολογοῦντας νὰ ἀποφανθῶσι περὶ τοῦ τόπου, εἰς ὃν μεταβαίνουσιν αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον, καὶ ἐν ᾧ διατρίβουσιν ἀναμένουσαι τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἡμέραν τῆς κρίσεως. Οἱ διδάσκαλοι τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν θεμέλιον τιθέμενοι πάντοτε ἐν πᾶσι τὴν ἱερὰν Γραφὴν διδάσκουσιν, ὅτι οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες μεταβαίνουσιν ἐν τόπῳ ἀναπαύσεως κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· «Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. Ναί, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν» (Ἰωάν. Ἀποκαλ. 14 : 13). Ὁ τόπος οὗτος τῆς ἀναπαύσεως θεωρεῖται ὁ νοητὸς Παράδεισος, ἐν ᾧ αἱ ψυχαὶ τῶν ἐν Κυρίῳ ἀποθανόντων, τῶν δικαίων, ἀπολαμβάνουσι τὰ τῆς ἀναπαύσεως ἀγαθὰ ἀπεκδεχόμενοι τὴν ἡμέραν τῆς βραβεύσεως αὐτῶν καὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἐν τούτῳ τῷ νοητῷ Παραδείσῳ εἰσῆλθε καὶ ὁ λῃστὴς μετὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ὡς ψάλλει καὶ ὁ Ἐκκλησιαστικὸς ᾀσματογράφος. «Τὸν ἐν τῷ σταυρῷ λῃστὴν ἐπιγνόντα Σε Θεὸν κληρονόμον εἰργάσω νοητοῦ Παραδείσου». Περὶ δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν, ὅτι αἱ ψυχαὶ αὐτῶν κατέρχονται ἐν τῷ Ἅδῃ, ἔνθα ἐστὶ πόνος, λύπη, καὶ στεναγμός, ἀναμένοντες τὴν φοβερὰν ἡμέραν τῆς κρίσεως, ἔνθα καὶ ὁ τοῦ Εὐαγγελίου πλούσιος. Ἕτερόν τινα τόπον ὡρισμένον μεσάζοντα τοῦ Παραδείσου καὶ τοῦ Ἅδου οἱ Πατέρες τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν δέχονται ὡς μὴ ἀναφερόμενον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς. Ὁ θεῖος Νεμέσιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ μεταβαίνουσιν αἱ ψυχαί, ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς, «αἱ καθαραὶ ψυχαὶ χωροῦσιν εἰς τὸ φῶς, φῶς οὖσαι, αἱ δὲ μεμολυσμέναι χωροῦσιν εἰς τὸ σκότος, σκότος οὖσαι, κατὰ τὸ θεῖον ῥητόν, φῶς δικαίοις διὰ παντός, φῶς δὲ ἀσεβῶν σβέννυται».

Τὸ φρόνημα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας περὶ τῶν ὑστέρων καὶ τοῦ

πουργατορίου πυρὸς καταφαίνεται ἐν τῇ συζητήσει μεταξὺ τῶν ἀρ-
ἀρχιερέων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Ἐφέσου καὶ Ἡρακλείας, καὶ
τοῦ Ἀμυρούτση τὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ὑποστηρίζοντος φρόνημα
ἐν τῇ ὑστάτῃ Συνόδῳ τῇ γενομένῃ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ Κωνσταντι-
νουπόλεως μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Λατινόφρονος Ἰωάννου τοῦ Πα-
λαιολόγου (ἴδε Δοσιθέου δωδ. Τομ. Καταλλαγῆς Σελ. 457).

Οἱ Πατριάρχαι. «Ἐποιήσασθε ἅγιε Ἐφέσου καὶ ἅγιε Ἡρα-
κλείας περὶ καθαρτηρίου λόγους;»

Ὁ Ἐφέσου. «Ἐποιησάμεθα, ὦ Παναγιώτατοι, ἡμῶν δ' ἐκεῖνοι
καὶ τάδε διήνεγκαν, καθ' ἓν μὲν ὅτι διορισμὸν ἀπολυτρώσεως ἀφο-
σιοῦσι τῇ ψυχῇ, ἢ δι' ἑνὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν, ἢ διὰ μιᾶς λειτουρ-
γίας, ἢ μιᾶς ἀφωρισμένης ἐλεημοσύνης καὶ τῶν παραπλησίων·
καθ' ἕτερον ὅτι ἔξωθεν τοῦ Ἅδου τὴν λύσιν τίθενται· συνάδουσι
δ' ἡμῖν κατὰ τὴν συγχώρησιν τῆς λυτρώσεως· ψάλλει γὰρ ἡ Ἐκ-
κλησία «δακρύων καὶ στεναγμῶν τῶν ἐν τῷ Ἅδῃ τοὺς δούλους Σου
ἐλευθέρωσον, Σωτήρ· καὶ «πάντως δυσωπήσωμεν Χριστὸν μνήμην τε-
λοῦντες σήμερον τῶν ἀπ' αἰῶνος νεκρῶν, ἵνα τοῦ αἰωνίου πυρὸς
αὐτοὺς ῥύσηται, καὶ κατάταξον αὐτοὺς ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ
ἀναψύξεως· καὶ οὓς ἐκ γῆς μετέστησας, Χριστέ, αἰωνίων ἀγαθῶν
τυχεῖν ἀξίωσον. Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς γονυ-
κλισίας, λόγους ἱκεσίους τὸν Θεὸν καταδέχεσθαι ὑπὲρ τῶν κατοιχο-
μένων ἐν Ἅδου ἄνεσιν τιθέντα· ἡ δ' ἄνεσις τῇ ἀφέσει ταυτίζεται,
οἷον ἄνες, ἄφες τὰ παραπτώματα· ὁ δὲ θεῖος Διονύσιος ἐν τῇ τῶν
κεκοιμημένων μυστικῇ θεωρίᾳ ἡ εὐχή, φησι, τῆς θεαρχικῆς ἀγαθό-
τητος δεῖται πάντα μὲν ἀφεῖναι τὰ δι' ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν τῷ
κεκοιμημένῳ πτώσματα, τάξαι δὲ τοῦτον ἐν χώρᾳ ζώντων, εἰς
κόλπους Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ. Καὶ Χρυσόστομος ἐν
τῇ πρὸς Φιλιππησίους καὶ Γαλάτας Ἑρμηνείᾳ· «εἰ γὰρ Ἕλληνες,
φησί, συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ παρ' αὐτῶν, πόσῳ γε μᾶλ-
λον τὸν πιστὸν συμπαραμεῖψαι δεῖ τῷ πιστῷ τὰ οἰκεῖα; οὐχ ἵνα
τέφρα γένωνται ὡς ἐκεῖνα, ἀλλὰ μείζονα τούτῳ περιβάλλῃς τὴν
δόξαν, καὶ εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκὼς ᾖ, ἵνα τὰ ἁμαρτήματα
λύσῃς, εἰ δὲ δίκαιος, ἵνα προσθήκη γένηται αὐτῷ μισθοῦ καὶ ἀντι-
δόσεως»· ἐντεῦθεν ἄρα διττὰ συνάγονται· λύτρωσις, καὶ ἐν τῷ Ἅδῃ
λύτρωσις, καὶ παρὰ ταῦτα τοὺς ἁγίους μὴ κτήσασθαι τῆς τελείας
μακαριότητος· κἀκεῖνοι μὲν προὔτειναν τὸν Ἀπόστολον εἰπόντα, καὶ

οὗτος δὲ σωθήσεται οὕτως ὡς διὰ πυρός· ἡμεῖς δὲ ἐκ τοὐναντίου τὸν Χρυσόστομον ἐξηγούμενον τὸ σωθήσεται ἀντὶ τοῦ σῷος διαμενεῖ κολαζόμενος ἐν τῷ πυρί· αὖθις δ' ἐκεῖνοι ἔφασκον τὸ σώζεσθαι ἐπὶ καλοῦ λαμβάνεσθαι· ἡμεῖς δ' ἀντελέγομεν διαιροῦντες καὶ ἐπί τι λαμβάνοντες τὴν πρότασιν· τὸ γὰρ σώζεσθαι ἐλέγομεν σημαίνειν τὸ σῷον διαμένειν εἴτε ἐπὶ σωτηρίᾳ ψυχῆς, εἴτε ἐπὶ τιμωρίᾳ».

Γεμιστός. Καὶ δὴ καὶ Αὐγουστῖνος ἐξηγούμενος τό δ' τοῦ Ἡσαΐου «καθαριεῖς τοὺς υἱοὺς τῆς Σιὼν ἐν πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι καύσεως» ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ πόλεως Θεοῦ Κεφ. κε' τὴν κάθαρσιν νοεῖ περὶ τῆς τοῦ Ἅδου ἀκαταλήκτου ποινῆς· καὶ Γρηγόριος «τυχόν, φησιν, ἐκεῖ βαπτισθήσονται τῷ τελευταίῳ βαπτίσματι».

Θεόδωρος. Ὄντως τῷ Θεῷ μόνῳ διὰ τὴν ἄκραν ἀπειρίαν ἀπονενέμηται προειδέναι τὰ μέλλοντα, καὶ διορίζειν χρόνους καὶ καιροὺς ποινῶν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν πράξεων, οὐ τῷ Πάπᾳ δ' ἐφεῖται τοῦτο· πολλὰ δὲ λέγεται ἀληθῶς παρὰ τῇ Γραφῇ καθαίρειν· ἡ δὲ μαρτυρία τοῦ Παύλου· «καὶ οὗτος δὲ σωθήσεται, ὡς διὰ πυρός», δύσληπτος ὑπάρχει κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον Βιβλ. περὶ πίστεως καὶ ἔργων Κεφ. ιε'. «πάντας γὰρ ἁπλῶς τοὺς ἐργάτας, φησὶν ὁ Παῦλος, τὸ πῦρ δοκιμάσει, εἴτε ἀγαθούς, εἴτε φαύλους, ὅπερ οὐκ ἔοικεν ἀληθεύειν· ἡ δὲ ἡμέρα ἣ σημαίνει τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷδε τῷ βίῳ, βιβ. τοῦ Ἡσαΐου κ'. τοῦ Ἰεζεκιὴλ ιγ'. καὶ α'. πρὸς Θεσσκλ. ε'. καὶ διὰ τοῦτο ὁ Αὐγουστῖνος πῦρ νοεῖ τὴν ἐγκόσμιον τιμωρίαν καὶ τὰ παθήματα τοῦδε τοῦ κόσμου, ἣ καὶ τὴν μετάνοιαν· ὅτι δὲ καὶ τὸ βάπτισμα καθαίρει διδάσκει ὁ Ἐπιφάνιος (αἱρέσει κη') ἐξηγούμενος τὴν ῥῆσιν α'. πρὸς Κορινθ. ιε', τοῦ βαπτίζεσθαι ὑπὲρ νεκρῶν, ἐπειδὴ θνήσκουσι διὰ τοῦ βαπτίσματος· τὸ αὐτὸ νοεῖ καὶ Θεοδώρητος· δοκοῦσι μέντοι ὅτε Κυπριανὸς Βιβλ. δ'. τῶν ἐπιστολῶν β'. πρὸς Ἀντωνιανὸν καὶ Ἀμβρόσιος ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ χωρίου· καὶ Ἱερώνυμος ἐν τῷ δ'. Κεφ. τοῦ Ἀμώς, καὶ Αὐγουστῖνος ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ Παύλου περὶ ἐγχρόνου λυτρώσεως διαλέγεσθαι· ὅμως οὐ τίθενται ἔξωθεν τοῦ Ἅδου τὴν λύτρωσιν· διττοὺς γὰρ μόνον τόπους οἶδε· καὶ Αὐγουστῖνος παράδεισον καὶ ᾅδην δηλονότι ἔν τε τῇ ϟδ'. τῶν ἑαυτοῦ ἐπιστολῶν καὶ βιβλ. δ'. περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν νηπίων, κεφ. κη'. καὶ βιβλ. ε'. τοῦ ὑπογνωστικοῦ, καὶ λόγῳ ιδ'. περὶ τῶν λόγων τοῦ Ἀποστόλου, καὶ βιβλ. α'. κεφ. κη'. περὶ τῶν

ἁμαρτημάτων καὶ τῆς ἀφέσεως· ἀλλ' ἀπορεῖς ἐν τῷ ᾅδῃ οὐκ ἔστι μετάνοια, ἢ δίδοται λύτρωσις ἐν τῷ ᾅδῃ καὶ οὐ μετάνοια· ἐρρύσατο γὰρ ὁ Χριστὸς ἐκ τοῦ ᾅδου τὰς τῶν Προπατόρων ψυχάς· ἐρρύσω, φησὶν ὁ Δαβίδ, τὴν ψυχήν μου ἐξ ᾅδου κατωτάτου· τὸ αὐτὸ ἐρρέθη, οὐκ ἀφεθήσεται, φησὶν ὁ Κύριος, οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι· καὶ οὐκ ἐξελεύσεται ἐκ τῆς φυλακῆς, ἕως οὗ ἀποδῷ καὶ τὸν ἔσχατον κοδράντην· διὰ δὲ τοῦ ἐσχάτου κοδράντου καὶ ἀπότισις τοῦ πλείονος καὶ ἀπότισις τοῦ ἐλάττονος νοεῖται, ὅπερ οὐ συνέπεται τοῖς ὅλως κατακρίτοις».

Ἀμυρούτζης. «Ἢ τὸ ἁμάρτημα μετὰ θάνατον λύεται, ἢ οὐ λύεται· εἰ μὲν λύεται, μάτην ἄρα τιμωρεῖται ὁ ἄνθρωπος· εἰ δ' οὐ λύεται, πάντως ὁ θανασίμως ἁμαρτὼν ἀϊδίως τιμωρηθήσεται· τὸ δὲ πρῶτον δῆλον· λυθείσης γὰρ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἡ ποινὴ λύεται· κατά τε τὸ ἡ' πρὸς Ῥωμαίους καὶ τὸν λϐ' ψαλμόν, καὶ τὸ μδ' τοῦ Ἡσαΐου· ὃ γὰρ ἐλύθη, συνανεῖλε καὶ τὴν ποινὴν κατὰ τὸν Ἱερώνυμον ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ λϐ' ψαλμοῦ· ἔτι αἱ ἔγχρονοι ποιναὶ ἐν τῷδε τῷ βίῳ μένουσι· β' πρὸς Κορινθ. κεφ. δ' καὶ α'. τοῦ Πέτρου ε'. προσέτι ὁ Θεὸς τοῖς μετανοοῦσι τελείως συγχωρεῖ ις' τοῦ Ἐζεκίου δικαιοῦνται καὶ οὐ τιμωροῦνται· ιδ' τῆς Ἀποκαλ. πιστὸς γάρ· ὅθεν τῶν Οὐρανῶν ἀξιοῦται· α'. πρὸς Φιλιππ. κε'. καὶ α'. πρὸς Κορινθ ε'. τοῦ ὑστάτου Στεφάνου· α'. πρὸς Κορινθ. κεφ. θ'. καὶ ἀλλαχοῦ· καὶ ἔχει εἰρήνην, ε'. πρὸς Ῥωμαίους «τὸ δὲ οὐκ ἀφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι, οὐ φέρει κατάφασιν ἤγουν τινὰ ἀφεθήσεται ἐν τῷ μέλλοντι· πολλάκις γὰρ οὐ συνεισάγεται κατάφασις· οἷον οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι περιπατήσει ἄνθρωπος· ὅθεν ὁ Ἱερώνυμος κεφ. ιϐ'. τοῦ κατὰ Ματθαῖον οὐδέποτε, φησίν, ἡ βλασφημία ἀφεθήσεται, καὶ Ἰουστῖνος οὲ· τῶν ζητημάτων· μετὰ θάνατον, ἔφη, γίγνεσθαι τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν διάκρισιν· τὸ αὐτὸ διδάσκει καὶ Εἰρηναῖος βιϐλ. α'. κεφ. β'. καὶ Κύριλλος βιϐλ. ιβ'. εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, καὶ Χρυσόστομος ὁμιλ. β'. εἰς τὸν Λάζαρον.

Θεόδωρος. «Ἀποκρίνομαι περὶ τοῦ πρώτου τριττοὺς εἶναι τοὺς ἀνθρώπους καὶ διττοὺς τοὺς τόπους, καὶ τοὺς μὲν εἶναι τελείους καὶ μετὰ θάνατον εἰς οὐρανοὺς ἀνέρχεσθαι, τοὺς δὲ ἀτελεῖς καὶ εἰς Ἅδην μετὰ θάνατον κατέρχεσθαι, τοὺς δὲ μέσως πῶς ἔχειν· καὶ τῶν μὲν προτέρων μετὰ τῆς πλημμελήσεως καὶ τὴν ποινὴν λύεσθαι· τῶν δὲ

μὴ λύεσθαι τὴν ποινὴν μετὰ τοῦ πλημμελήματος· οἷον παραδείγματος χάριν Β΄. τῶν Ἀριθμῶν καὶ Β΄. τοῦ Σαμουὴλ ιϐ΄. καὶ α΄. πρὸς Κορινθίους ια΄. Πολλοὶ ἐφιλιώθησαν τῷ Θεῷ καὶ ὅμως ἔμεινεν ἡ ποινὴ κατὰ τὴν φιλότητα· Ἐϐόα δὲ καὶ ὁ Δαϐὶδ «ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μού ἐστι διὰ παντός», οὐκ ἔμενε δὲ ἡ ἁμαρτία, ἀλλ' ἡ ποινή, σημείωσαι τὴν ποινὴν λέγεσθαι ἐνίοτε ἁμαρτίαν, ὡς καὶ ὁ Παῦλος τὴν ἐπιθυμίαν ἀποτέλεσμα οὖσαν καὶ ποινὴν ἑκάλει ἁμαρτίαν λέγων· ἡ ἐνοικοῦσα ἁμαρτία οὐκ ἐγώ· δοθήτω ἄρ' ἄνθρωπον πρὸ τῆς ποινῆς τεθνάναι, πάντως ἡ ποινὴ μετὰ θάνατον γενήσεται, ἐγένετο γὰρ ἔναρξις ἀγαθὴ τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' οὐ τελειότης· τοῖς δὲ τελείως ἀπεγνωσμένοις οὐ συμϐαίνει τοῦτο· οὐκ ἔστι γὰρ μετάνοια μετὰ θάνατον, ἦγουν μετὰ τὴν παντελῆ τῶν ἀδίκων καταδίκην, ὥς φησιν ὁ ἱερὸς Ἐπιφάνιος· «ἦλθε γὰρ τὸ θέρος καὶ οὐκ ἐθέρισαν»· ἔφασκε δὲ καὶ ὁ θεολόγος ἐν τοῖς τετραστίχοις «πανήγυριν νόμιζε τόν δε τὸν βίον, ἣν πραγματεύσῃ κέρδος, ἀντάλλαγμα γὰρ μικρῶν τὰ μείζω καὶ ῥέοντ' ἀϊδίων, ἣν δ' ἂν παρέλθῃς, καιρὸν ἄλλον οὐκ ἔχεις. Μακάριοι, φησίν, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἀπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι· καὶ αἱ μὲν τῶν μέσων ὡς διὰ μοτοῦ καλύπτονται καὶ ἰῶνται, ἀλλ' οὐκ ἰάθησαν· αἱ δὲ τῶν τελείων ἰάθησαν· μέτιθι καὶ τὸν Δαμασκηνὸν ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή· «τὰ τῶν βρωμάτων ἡδέα»· τὸ αὐτὸ διδάσκει καὶ ὁ Διονύσιος ἐν τῇ τῶν κεκοιμημένων μυστικῇ θεωρίᾳ· διὰ τοῦτο γὰρ ἐγίγνοντο καὶ αἱ ἐλεημοσύναι μετὰ θάνατον κατὰ τὸν Θεολόγον ἐν τῷ εἰς τὸν Καισάριον λόγῳ· καὶ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον ὡς δέδεικται· καὶ ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος ἐν τῷ Θ΄. εἰς τοὺς κοιμηθέντας λόγῳ, «μὴ ἀπανκίνου, φησί, κηρὸν καὶ ἔλαιον Χριστὸν τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενος· λυσιτελοῦσιν ἄρα αἱ εὐχαὶ τοῖς μὴ φθάσασιν ἱκανοποιῆσαι καὶ κτησαμένοις μὲν μικρᾶς ζύμης, μὴ γενομένης δὲ ἐντὸς τῆς ἀρτοποιήσεως κατὰ τὸν αὐτὸν Δαμασκηνὸν ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ· τὸ αὐτὸ διδάσκει καὶ Διάλογος ἐν τῷ διαλόγῳ εἰς τὸν Πέτρον, «ἐρωτᾷ οὖν ὁ Πέτρος, τί λοιπὸν δύναται τὰς τῶν τελευτώντων ψυχὰς μετὰ θάνατον ὠφελῆσαι;» ὁ δὲ Γρηγόριος ἀποκρίνεται, «ἐὰν τὰ πταίσματα Πέτρε, μετὰ θάνατον ἀσυγχώρητα οὐκ εἰσι, πολὺ δύναται ταῖς ψυχαῖς ἡ ἱερὰ προσφορὰ τῆς σωτηριώδους θυσίας βοηθῆσαι· διὰ τῆς διαιρέσεως ἄρα ταύτης ἔχει πάντα μὴ ἀποτυχεῖν λύσεως»· καὶ Αὐγουστῖνος ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὄρει Κεφ. ιθ΄. «μετὰ θάνατον εἶναί φησι καὶ ἀϊδίους καὶ ἐγχρόνους ποινάς».

Ἀμυρούτζης. «Καὶ τὸ οὐκ ἐξελεύσεται ἐκ τῆς φυλακῆς, ἕως οὗ ἀποδῷ καὶ τὸν ἔσχατον Κοδράντην»· καὶ Χρυσόστομος καὶ Θεοφύλακτος καὶ Ἱερώνυμος εἰς τὸν Ἱερεμίαν Β΄. α΄. κεφ. α΄., καὶ Αὐγουστῖνος περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὄρει, περὶ τῆς ἀϊδίου τιμωρίας τὴν ῥῆσιν ἐκλαμβάνουσι.

Θεόδωρος. «Τινὲς μὲν τῶν Ἁγίων περὶ τῆς ἀϊδίου ποινῆς, τινὲς δὲ περὶ τῆς ἐγχρόνου τὴν ῥῆσιν ἐκλαμβάνουσι· χρὴ μέντοι τὴν ἀμείνω ἐξήγησιν θεωρεῖν· τοιαύτη γάρ ἐστιν ἡ νομίζουσα ἀπότισιν καὶ τοῦ μείζονος ἁμαρτήματος καὶ τοῦ ἐλάττονος διὰ τοῦ κοδράντου, περὶ δὲ τῆς ῥήσεως οὐκ ἀφεθήσεται, οὐδὲ ὑγιὲς λέγεται· δίδοται γὰρ ἐνταῦθα ἄφεσις· δίδοται ἄρα καὶ μετὰ θάνατον· καὶ γὰρ ἡ ἐν τοῖς ὁμοίοις σύγκρισις τὰ ὅμοια δέχεται, οἷον ὁ Βασιλεὺς οὐκ ἀφίησιν οὔτε νῦν, οὐθ' ὕστερον τὸ χρέος· ἄρ' ἔχει καὶ νῦν ἀφιέναι καὶ ὕστερον· τὸ δ' οὐ περιπατήσει, ψευδὲς καὶ ἀδύνατον καὶ οὐκ ἐνδεχόμενον».

Ἀμυρούτζης. «Ἆρα εἰ δίδοται μετὰ θάνατον κάθαρσις, δοθήσεται καὶ καθαρτήριον πῦρ.

Θεόδωρος. «Οὐκ ἀραρότως τοῦτο ῥηθήσεται· οὐ γὰρ ἐκεῖνο τὸ πῦρ καθαίρει, ἀλλ' ἡ τοῦ Θεοῦ εὐσπλαγχνία ἢ διὰ τῆς ἐλεημοσύνης ἢ λειτουργίας ἢ τῶν ὁμοίων· ὅθεν καὶ ἡ Ἐκκλησία ψάλλει· «εἰκὼν εἰμι τῆς ἀῤῥήτου δόξης Σου, εἰ καὶ στίγματα φέρω πταισμάτων, οἰκτείρησον τὸ Σὸν πλάσμα, Δέσποτα, καὶ καθάρισον Σῇ εὐσπλαγχνίᾳ»· καὶ πάλιν «καὶ χάριτι τῇ Σῇ κεκαθαρμένους αὐτοὺς ἀνάδειξον· οὗτινος ἄρα τὸ ἔργον κατακαήσεται ὡς τὸ κοῦφον, ζημιωθήσεται διὰ τῆς τιμωρίας, σωθήσεται δὲ διὰ τοῦ πυρὸς τοῦ ᾅδου, καὶ οὐκ ἔξωθεν τοῦ ᾅδου· οὗτος οὖν τιμωρηθήσεται ἐγκαίρως, ἀλλ' οὐχ ὁ ἄργυρον καὶ χρυσὸν ἐπὶ τοῦ θεμελίου, ἤγουν τοῦ Χριστοῦ θεμελιώσας· ἐκεῖνος γὰρ μισθὸν λήψεται καὶ οὐ ποινήν· περὶ διττῶν ἄρ' ἀγαθῶν διαλέγεται ὁ Ἀπόστολος· οὐ γὰρ ὁ ἁμαρτωλὸς θεμελιοῖ ἐπὶ τῆς τοῦ Κυρίου βάσεως· γίγνονται δὲ τὰ χρηστά, ἐὰν ᾖ μικρὰ καὶ ἐναρχόμενα, ξύλα, καὶ καλάμκι, φθείρεται δέ, ἐπειδὴ διὰ καθάρσεως μείζω γίγνεται καὶ τέλεια· ταύτῃ γὰρ ἀναιρεῖται καὶ ἡ διάθεσις ἐπιούσης τῆς ἕξεως· πάντως δὲ τὸ σῴζειν ἐπὶ καλῷ ἡ Γραφὴ ἐκλαμβάνει· ταύτην τὴν ἐξήγησιν δέχεται καὶ ὁ Μάξιμος ἐν τῷ γ΄. λόγῳ περὶ ἀσκήσεως τῶν ἀσκητῶν».

Οἱ Πατριάρχαι. «Ὄντως οὐδένα τὸ τοῦ ᾅδου πῦρ καθαίρει· καίει γὰρ καὶ τιμωρεῖ, καθαίρει δὲ ὁ Θεός· γίνεται δ' ἐν τῷ ᾅδῃ ἡ

λύτρωσις κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν πράξεων. Τί δὲ περὶ ἀπολαύσεως τῶν ἁγίων διελέχθητε;»

Ὁ Ἐφέσου. «Ὄντως οἱ μακάριοι ἐνατενίζουσι τῷ Θεῷ καὶ ὁρῶσιν ἀμέσως τὸν Θεόν, κατὰ τὸν Παῦλον α΄. πρὸς Φιλιππησίους με΄. καὶ α΄. πρὸς Κορινθίους ε΄. καὶ θ΄. καὶ τὸν Ἰουστῖνον ζητημάτων οε΄. καὶ τὸν Θεολόγον ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τοῦ Καίσαρος, καὶ τὸν Κύριλλον β΄. ιβ΄. εἰς τὸν Ἰωάννην, καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν, ἡ μέν τοι διαφορὰ αὕτη ἐστίν: ὅτι οἱ μὲν Λατῖνοι βούλονται τὰς ψυχὰς λαβεῖν μετὰ θάνατον καὶ τὸν τέλειον μισθόν, ἤγουν τὴν τελείαν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τελείαν κόλασιν· οἱ δὲ Γραικοὶ βούλονται μηδένα λαβεῖν μήτε τέλειον μισθὸν κατὰ τὴν ψυχὴν πρὸ τῆς κρίσεως, μήτε τελείαν κόλασιν· διὰ γὰρ τῆς κρίσεως δίδοται καὶ ὁ τέλειος μισθὸς καὶ ἡ τελεία κόλασις· τότε γάρ, φησὶν ὁ Κύριος, οἱ δίκαιοι λάμψουσιν, ὡς ὁ Ἥλιος, οἷς καὶ λέγει· «κληρονομήσατε» τοῖς δὲ ἁμαρτωλοῖς «πορεύεσθε εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον», καὶ τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις», καὶ «συναχθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ὅπως κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος ἃ ἔπραξε· τότε γὰρ καὶ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων, ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι»· καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς δὲ Ἰωάννης ἐν τῇ ἀποκαλύψει· «καὶ ὅτε ἤνοιξε, φησί, τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀρνίου, ἣν εἶχον»· καὶ κατωτέρω· «καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἑκάστῳ στολὴ λευκή, καὶ ἐρρέθη, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως πληρώσωσι καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι, ὡς καὶ αὐτοί»· τὸ γὰρ λευκὸν δηλοῖ τὴν λαμπρότητα· οἷον, καὶ ἔσονται τὰ ἱμάτια αὐτῶν λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Καὶ ὁ θεῖος δὲ Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὴν πλαγὴν τῆς χαλάζης λόγῳ· «πορεύσονται, φησίν, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ νῦν κρυπτομένης καὶ ὕστερον φανερουμένης». Καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος ἔν τινι τῶν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λόγων, οὗ ἡ ἀρχή, «ὅπως ἐν πᾶσιν ἀχώριστος ἐστί», λέγει.

«Τίς γὰρ οὕτως ἀνήκοός ἐστι τῶν ἡτοιμασμένων παρὰ Θεοῦ ἀγα-

θῶν τοῖς ἀξίοις, ὡς ἀγνοεῖν ὅτι καὶ τῶν δικαίων ὁ στέφανος ἡ τοῦ Πνεύματός ἐστι χάρις, δαψιλεστέρα τότε καὶ τελειοτέρα παρεχομένη, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀνδραγαθημάτων τῆς πνευματικῆς δόξης διανεμομένης ἑκάστῳ τῷ βασιλεῖ, ὡς καὶ ὁ θεολόγος ἐναρμονίως συντίθεται; καὶ πάλιν ὁ μέγας Βασίλειος, ἐν ἐκείνῃ, φησί, τῇ ὥρᾳ καὶ ὁ Ἀβραὰμ ἀγωνιάσει· οὐχ ἵνα καταδικασθῇ, ἀλλ' ἐν ποίᾳ τάξει τῶν δικαίων ταχθῇ, τῇ α' ἢ τῇ β' ἢ τῇ γ'· διαφέρει δὲ τὸ ἀγωνιᾷν ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων τοῦ συμβησομένου τῷ Ἀβραάμ· ἐπ' ἐκείνων γὰρ φόβον δηλοῖ, ἐπὶ δὲ τῶν δικαίων ἀπορίαν περὶ τῆς σφετέρας τάξεως· σημείωσαι καλῶς μήτε Ἀβραὰμ ἐπιτυχεῖν τῆς προσηκούσης τάξεως πρὸ τῆς κρίσεως· καὶ ἐν ταῖς παρ' Ἀθανασίῳ ἐρωταποκρίσεσιν· ἐρομένῳ τῷ Ἀντιόχῳ, εἰ ἀπέλαβον οἱ δίκαιοι τὰ ἀγαθά, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὴν κόλασιν; Ἀποκρίνεται ὁ Ἀθανάσιος, μηδαμῶς, ἔχειν δὲ τοὺς δικαίους μερικὴν ἀπόλαυσιν, ὥσπερ μεταστέλλεται ὁ βασιλεὺς φίλους αὐτοῦ ἐπὶ τῷ συναριστῆσαι αὐτῷ, καὶ καταδίκους ἐπὶ τῷ κολάσαι αὐτούς· καὶ οἱ μὲν εἰς τὸ ἄριστον κληθέντες ἐν χαρᾷ εἰσιν ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως ἕως τῆς ὥρας τοῦ ἀρίστου, οἱ δὲ κατάδικοι ἐν φυλακῇ καὶ ἐν λύπῃ ἀποκεκλεισμένοι, ἕως οὗ ἐξέλθῃ ὁ κριτής»· καὶ κατωτέρω· «Ἐν δὲ τῷ περὶ τῶν ἐν Κυρίῳ νεκρῶν λόγῳ καὶ τοῦτο φησίν, ὁ Θεὸς τοῖς σωζομένοις κεχάρισται τὸ μέχρι τῆς κοινῆς ἀναστάσεως ψυχικῶς ἀλλήλοις συνεῖναι καὶ συνευφραίνεσθαι ἀπεκδοχὴν ἔχοντας τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἀποκληροῦσθαι θείων δωρεῶν· οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ ταύτης τῆς παρρησίας ἐστέρηνται». Καὶ ὁ θεῖος δ' Ἰουστῖνος ἐν ξ'. τῶν ζητημάτων πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἔφη οὐδενὶ τρόπαιον δίδοται καὶ ἐν ος'. τῶν ζητημάτων· καὶ Βασίλειος ἐν τοῖς ἠθικοῖς τὰ παραπλήσια διδάσκει· καὶ Χρυσόστομος ἐξήγησιν ποιούμενος εἰς τὸ ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, «ὅτι γὰρ οὐδέπω, φησί, τὸν στέφανον Παῦλος ἀπείληφεν, οὐδ' ἄλλος οὐδεὶς τῶν ἐξ ἀρχῆς εὐηρεστηκότων, ἀλλ' οὐδ' ἀπολήψονται, ἕως ἂν ἅπαντες οἱ μέχρι τέλους στεφανωθήσεσθαι μέλλοντες ἀφίκωνται· ἄκουσον αὐτοῦ τοῦ Παύλου λέγοντος «τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ δίκαιος κριτής· πότε; ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· οὐ μόνον δ' ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ»· καὶ κατωτέρω· «τοῦτο καὶ τοῖς φθάσασι πολλὴν φέρει τὴν ἡδονήν, ὅταν μετὰ τῶν οἰκείων μελῶν τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀπολαύσωσιν ἀγα-

θῶν· καὶ γὰρ πατὴρ τραπέζης κατέχων λαμπρᾶς καὶ πολυτελοῦς τότε, μετὰ πλείονος αὐτῆς ἀπολαύσεται τῆς εὐφροσύνης, ὅταν μετὰ τῶν αὐτοῦ παιδίων μετέχῃ τῆς εὐωχίας καὶ εὐφροσύνης· οὕτω καὶ ὁ Παῦλος καὶ οἱ κατ' ἐκεῖνον ἅπαντες μείζονος αἰσθήσονται τῆς θυμηδίας, ὅταν μετὰ τῶν οἰκείων μελῶν ὄντες ἀπολαύσωσιν αὐτῆς· καὶ πάλιν· κοινή ἐστιν ἡ πανήγυρις, ἐπειδὴ καὶ μείζων ἡδονή, ὅταν κοινῇ στεφανώμεθα πάντες· τοῦτο καὶ ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσι γίνεται· ὁ παλαίσας, ὁ πυκτεύσας, ὁ παγκρατεύσας, ἐν διαφόροις μὲν καιροῖς τοὺς ἀγῶνας ὑπομένουσιν, ἐν μιᾷ δὲ καιροῦ ῥοπῇ πάντες κηρύττονται, ὅπερ κἂν τοῖς ἀρίστοις γίνεται». ἐν δὲ τῷ κατὰ Ἰουδαίων λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχή· «ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἀδελφοί», οὐκ ἐδόθη, φησί, μισθὸς τοῖς πρώτοις, ἕως ἀπήντησαν οἱ τελευταῖοι, ἀλλὰ τὸν μὲν κόπον ὑπέμειναν, τὸν δὲ μισθὸν οὔπω ἐδέξαντο. «Καὶ οὗτοι πάντες, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ», οὐ γὰρ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς τοῖς πρώτοις δοῦναι μισθόν, ἕως ἂν ἀπαντήσωσιν οἱ καρποὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κελεύσῃ τῷ οἰκονόμῳ, δὸς ἀπὸ ἐσχάτου ἕως τοῦ πρώτου. Ἐφάμιλλα διδάσκει κἂν τῷ θ' πρὸς ἀνδριάντας λόγῳ· κἂν τῷ περὶ κρίσεως τὰ αὐτὰ διδάσκει· τούτοις συνᾴδει καὶ Ἀρέθας ὁ Καισαρείας ἐν τῷ ς' τῆς Ἀποκαλύψεως, καὶ Ἀναστάσιος, καὶ ἕτεροι, εὔχονται γὰρ καὶ οἱ Ἱερεῖς ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ, ὅπως προσθήκη διὰ τῶν εὐχῶν τοῖς ἐν Οὐρανοῖς διάγουσι γένηται μισθοῦ καὶ ἀποδόσεως, περὶ δὲ τῆς μετὰ θάνατον τιμωρίας εἰπεῖν μὴ μόνον τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὑποπεσεῖν ταῖς ὑστάταις τοῦ ᾅδου ποιναῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς δαίμονας· ἦλθες γάρ, φησί, πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; τὰ αὐτὰ διδάσκει καὶ Οἰκουμένιος ἐν ταῖς ἐξηγήσεσι τοῦ Πέτρου, καὶ ὁ θεῖος Ἐπιφάνιος κατὰ τῆς τῶν Σεδιανῶν αἱρέσεως· καὶ ὁ θεῖος δ' Ἀντώνιος κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐν τῷ περὶ ἐκείνου λόγῳ οὐκ ἀγνοεῖ, φησίν, ὁ Διάβολος τὴν μέλλουσαν κόλασιν, ἢ ἄκρως βασανισθήσεται· τὸ αὐτὸ διδάσκει καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα ὁ θεῖος Χρυσόστομος· παραμένειν γάρ, ἔφη, τὸν Ἰούδαν τὴν ἀπαραίτητον κόλασιν».

Θεόδωρος. «Δίιξαι, ἀγιώτατε πάτερ, μέχρι τοῦ μυελοῦ τῆς ὕλης· εἰ καὶ ἀπηντηκότες οἱ Λατῖνοι συνήθως ἐσοφίζοντο, καὶ ὁ θεῖος δ' Αὐγουστῖνος διδάσκει τῇ κεχωρισμένῃ ψυχῇ τοῦ σώματος ἐλλείπεσθαί τι πρὸς τὸ τελείως ὁρᾶν τὸν Θεόν, ἐπειδὴ ἀποστερεῖται τοῦ σώματος· τὸ αὐτὸ δοξάζει καὶ τῇ μθ' ἐξηγήσει τοῦ κατὰ Ἰωάννην·

καὶ βιβλ. με΄ περὶ πόλεως Θεοῦ, καὶ κς΄ ὅπου μέλλειν, ἔφη, τὸν μισθὸν καὶ τὴν ποινὴν μετὰ τὴν κρίσιν δοθήσεσθαι κἂν τῷ ιϐ΄ βιβλίῳ τῶν περὶ γενέσεως κεφ. λς΄ εἴρηται, τίς ἡ χρεία τῇ ψυχῇ τοῦ σώματος πρὸς τὴν θείαν μακαριότητα; καὶ ἀποκρίνεται «ἐπειδὴ οὐ δύναται ἡ ψυχὴ χωρὶς σαρκὸς οὕτως ὁρᾶν τὸν Θεόν, καθὼς ὁρῶσιν οἱ Ἄγγελοι, ἔνεστι γὰρ αὕτη φυσικὴ κλίσις πρὸς τὸ χρῆσθαι τῷ σώματι· ὡς ἂν εἰ φαίη ἀτελῆ εἶναι τρόπῳ τινὶ ἐφιεμένην τοῦ ἰδίου σώματος· καὶ Βερνάρδος ἐν τῇ γ΄ πάντων τῶν ἁγίων ἑορτῇ, δι' ἀναστάσεώς φησι, καὶ οὐ πρότερον οἱ ἅγιοι τὸν Θεὸν ὄψονται».

Ἀμυρούτζης. «Ἀλλ' οἱ Λατῖνοι ταῦτα ἀνάγουσι πρὸς τὴν δαψιλεστέραν δόξαν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ποσότητος, ἢ νῦν μὲν τὸ ἓν μέρος, ἡ ψυχὴ δηλονότι, τότε δὲ καὶ τὸ ἕτερον καταγλαϊσθήσεται, ἐκαθήσεται ἄρα μᾶλλον ἡ ἔλλαμψις, ὅθεν ὁ διάλογος πρὸς τὸν Πέτρον πυνθανόμενον τί πλεῖον λήψονται αἱ ψυχαὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως; ἀποκρίνεται· νῦν γὰρ τῶν ψυχῶν μόνον, τότε δὲ καὶ τῶν σωμάτων τὴν μακαριότητα λήψονται· τὰ παραπλήσια τούτων διδάσκει καὶ ὁ θεῖος Μακάριος κατὰ τὸ στιχηρόν· «καὶ τέλειον ἀπέλαβον τὸν στέφανον ἐν οὐρανοῖς καὶ καθαρῶς ἐποπτεύεις τὴν Ἁγίαν Τριάδα».

Θεόδωρος.. «Χρὴ ὑποθέσθαι τὴν μέλλουσαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ μισθοῦσαν καὶ τιμωροῦσαν γ΄. τοῦ Ἰωάννου, ἥτις ὑπάρχει κοινὴ καὶ γενικὴ κατά τε τὸν Δανιὴλ ἐν τῷ ζ΄. ιγ΄. καὶ τὸν Ἡσαΐαν ἐν τῷ ξς΄ καὶ τὸν Ἰωὴλ ἐν τῷ β΄. καὶ τὸν Ματθαῖον ἐν τῷ κδ΄. καὶ κε΄. καὶ τὰς πράξεις καὶ τὸν Παῦλον καὶ ἄλλους πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς μερικῆς καὶ μετὰ θάνατον κατά τι ἢ τιμώσης ἢ τιμωρούσης, τότε δὲ ἐπὶ τῆς κοινῆς δείκνυται ἡ θεία δικαιοσύνη, β΄. πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς α΄. καὶ ις΄. τοῦ Λουκᾶ. Τότε δὲ διὰ τριῶν οἱ ἀγαθοὶ τῶν φαύλων διαχωρίζονται, κρίσεως, ψήφου καὶ πράξεως· πῶς δὲ διαχωρίζονται; ὅ τε Ματθαῖος κε΄· διδάσκει, καὶ Ἰωάν. ιγ΄. καὶ Παῦλος πρὸς Θεσσαλονικεῖς δ΄. «τούτων ὧδε ὑποκειμένων ἐρωτῶ, πότερον μόνας ψυχὰς κρίνει ὁ Θεὸς ἢ μόνα σώματα ἢ τὸ συνάμφω; πάντως τὸ συνάμφω· ἀνθρώπους γὰρ κρίνει καὶ οὐκ ἄψυχα, συνθέτους δηλονότι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἔφη δὲ ὁ Παῦλος περὶ ψυχῶν, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν, ἡ δὲ τελειότης ἐστὶ τὸ κρεῖττον· κρεῖττον δὲ τῆς θείας ὁράσεως τῆς ἑνούσης μόνῃ τῇ ψυχῇ οὐχ ἡ ἕνωσις τοῦ σώματος μετὰ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἡ δαψιλεστέρα χάρις, ἥτις ὑπάρχει

ἡ τελειοτέρα θεωρία· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ θεία ὑπόσχεσις, ἣν τὸν Σωτῆρα, ὅταν ἔφη, «τότε λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος» νοεῖν περὶ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ σώματος καὶ λόγῳ ἐκτάσεως· ἀντάγω διχῶς· χρὴ τὰς διαιρέσεις ἐκ τῶν κειμένων συνάγεσθαι· ἐγὼ εὑρίσκω μονωτάτην ἔννοιαν διὰ τοῦ τότε γὰρ οἱ δίκαιοι λάμψουσιν ὡς ὁ Ἥλιος· σὺ δὲ πόθεν τὴν σὴν δεικνύεις καὶ τὴν ψυχὴν ἡλιοειδῶς ἐλλάμπεσθαι πρὸ τῆς κρίσεως; δεῖ γάρ σε καὶ ταύτην διὰ τοῦ Εὐαγγελίου δεῖξαι· κληρονομήσατε, ἔφη, τοῖς μὴ κληρονομήσασιν ἀνθρώποις συγκειμένοις ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· πορεύσονται γάρ, φησίν, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς. οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως· ὁ δὲ Παῦλος καὶ οὗτοί φησι, πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, περὶ ψυχῶν ὁ λόγος, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου. Τί ἐστι τὸ κρεῖττον καὶ ἡ ἐπαγγελία; οὐκ ἔστιν ἡ θεία θεωρία, ὅταν τελεία γένηται; Τίς δ' ἡ τελειότης; οὐκ ἔστι τοιαύτη θεωρία; οὐκ ἔλαβον ἄρ' ἐκείνην τελείως αἱ ψυχαί, καὶ κατὰ τὰς τῶν Πατέρων ἐξηγήσεις καὶ οὐ κατὰ τὰ σὰ σοφίσματα· πῶς δὲ λύσεις τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ καὶ ὁ Ἀβραὰμ ἀγωνιάσει, οὐχ ἵνα καταδικασθῇ, ἀλλ' ἐν ποίᾳ τάξει τῶν δικαίων ταχθῇ; εἰ δ' εἶχεν ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀβραὰμ τὴν τελείαν ἀπόλαυσιν, οὐκ ἔμελλεν ἀμφισβητήσειν· ἔμελλε γὰρ τὸ ἐκείνου σῶμα τῇ ἐκείνου ψυχῇ συνενωθήσεσθαι· πῶς λύσεις τὴν τοῦ Ἀθανασίου, ἐν ᾗ τίθεται τὸ διὰ τοῦ ἀρίστου παράδειγμα; πῶς δὲ δαψιλεστέρα καὶ τελειοτέρα ἡ χάρις δοθήσεται τοῖς δικαίοις, ἤγουν ταῖς ψυχαῖς; δίκαιοι γὰρ ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ αἱ ψυχαὶ νοοῦνται, τέλειον δ' ἀπέλαβον τὸν στέφανον ἐν οὐρανοῖς τῆς κατὰ τῶν ἐναντίων νίκης, καὶ οὐ τῆς τελείας ἀπολαύσεως· διττὸς γάρ ἐστιν ὁ στέφανος, ἡ νίκης στέφανος ἢ ἀπολαύσεως στέφανος. Οὐ χρὴ δὲ διτταῖς μόναις μαρτυρίαις ἡμεῖς ὑποστηρίζεσθαι ἀφεμένους τῶν σοφωτέρων καὶ ἁγιωτέρων ἁγίων, εἰ καὶ οὗτοι περὶ τῆς ὁράσεως τῆς ψυχῆς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ σώματος πραγματεύονται καὶ μὴ τελειότητος· λέγονται δὲ οἱ Ἅγιοι καθαρῶς καὶ ἀμέσως ἐποπτεύειν τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς ἐγκοσμίου θεωρίας, ἐν ᾗ ἐμμέσως ὁ Θεὸς ἑωρᾶτο καὶ διὰ τῆς κτίσεως, ὥς φησιν ὁ Παῦλος, καὶ διὰ τῶν μυστηρίων, καὶ δὴ καὶ ὁ Μωϋσῆς ἐλέγετο καθαρῶς ὁρᾶν τὸν Θεὸν καὶ ὅμως οὐκ εἶχεν ὁρᾶν τὴν θείαν οὐσίαν· ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ οὐσία ἀκατάληπτός

ἐστι πάσῃ μακαρίᾳ κτίσει καὶ κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἐν τῷ περὶ ἀκαταλήπτου, καὶ τὸν Μακάριον καὶ τὸν Θεοδώρητον εἰς τὸν ἐρανιστήν».

Ἀμυρούτζης. «Καὶ πῶς, ἔφη, ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ περὶ Θεολογίας, Ἐνὼχ μετετέθη μέν, οὕπω δὲ δῆλον, εἰ Θεοῦ φύσιν περιβαλὼν ἢ περιληψόμενος; οὐκ ἔστιν ἄρα δῆλον μὴ ὁρᾶσθαι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου φύσιν Θεοῦ».

Θεόδωρος. «Ἡ δίδονται καὶ πρώτη φύσις καὶ δευτέρα Θεοῦ· ἐρρέθη γὰρ ἐν τῷ περὶ Θεολογίας, καὶ μικρὸν διακύψας οὐ τὴν πρώτην τε καὶ ἀκήρατον φύσιν, καὶ ἑαυτῇ λέγω τῇ Τριάδι γινωσκομένην, ἀλλ' ὅση τελευταία καὶ εἰς ἡμᾶς φθάνουσα· αὕτη δέ ἐστιν ἡ μεγαλοπρέπεια, φύσις γὰρ καὶ οὐσία καὶ τὸ ἀχώριστον συμβεβηκὸς λέγεται, εἰ καὶ συμβεβηκὸς οὐ συνείρει τῷ Θεῷ, ἀλλὰ ποσὸν ἀχώριστον· ταύτῃ γὰρ καὶ ὁ Συνέσιος τὸ ἀγαθοποιεῖν ἐκάλει φύσιν Θεοῦ· ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν· καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ α' τῶν περὶ ψυχῆς, εἰ δέ ἐστιν, ἔφη, ἡ κίνησις αὐτῆς μὴ οὐσία παρὰ φύσιν κινοῖτο ἄν».

Ἀμυρούτζης. «Καὶ πῶς ἔφη ὁ Θεολόγος ἐν τῷ περὶ Θεολογίας, Θεόν, ὃ τίποτε μέν ἐστι τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὗρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴν εὕρῃ. Ἀλλ' εἰ μὲν εὑρίσκει ποτέ, ζητείσθω τοῦτο καὶ φιλοσοφείσθω παρὰ τῶν βουλομένων. Εὑρίσκει δέ, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, ἐπειδὰν τὸ θεοειδὲς τοῦτο καὶ θεῖον, λέγω δὲ τὸν ἡμέτερον νοῦν τε καὶ λόγον, τῷ οἰκείῳ προσμίξῃ καὶ ἡ εἰκὼν ἀνέλθῃ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὗ νῦν ἔχει τὴν ἔφεσιν, καὶ τοῦτο εἶναί μοι δοκεῖ τὸ πάνυ φιλοσοφούμενον, ἐπιγνώσεσθαί ποτε ἡμᾶς, ὅσον ἐγνώσμεθα».

Θεόδωρος. «Δύναταί τις διά τινος ἰδιαιτάτου γνωρίσματος γινώσκειν τὴν οὐσίαν καὶ μὴ ὁρᾶν ἀμέσως, γνωρίζει γὰρ ὁ ἄνθρωπος τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ λογικοῦ καὶ διὰ τοῦ νοητικοῦ ἔργου τὸ λογικόν, καὶ καλεῖται δι' ἐκείνου νοητὴ οὐσία, καὶ μάλιστα ἡ μερική, καὶ ὅμως οὐδεὶς ἀμέσως τῆς οὐσίας αἰσθάνεται, ἐμμέσως δ' αἰσθητὴ ἡ οὐσία κληΐζεται. Ὁ δὲ θεῖος Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὴν ῥῆσιν τοῦ Ἰωάννου, οὗ φησίν τινα τὴν θείαν οὐσίαν ὁρᾶν. Καὶ οἱ Δυτικοὶ ἄρα φάσκοντες τοὺς ἁγίους ὁρᾶν τὴν θείαν οὐσίαν, ἢ νοοῦσιν οὐσίαν τὴν δευτέραν, ἢ τὴν πρώτην καλοῦσιν αἰσθητήν, ὅτι ἐμμέσως ὁρᾶται διὰ τῆς θείας ἐλάμψεως· ὡς καὶ ἡ μερικὴ οὐσία λέ-

γεται αἰσθητὴ διὰ τῶν συμβεβηκότων. τῇ αἰσθήσει ὑποπίπτουσα· ἡ γὰρ οὐσία ἀμέσως τῷ νῷ ὑποπίπτει διὰ φαντασίαν καὶ οὐ τῇ αἰσθήσει, ἡ γὰρ οὐσία ἀναίσθητος· νῷ δὲ μόνον καταλαμβάνεται, καὶ περὶ ταύτης τῆς γνώσεως διαλέγεται καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ α΄. πρὸς Κορινθ. ιγ΄.».

§ 6΄. Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός.

Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς ἐν τῇ ὁμολογίᾳ Πέτρου τοῦ Μογίλα φέρονται τὰ ἑξῆς εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὴν ξς΄ ἐρώτησιν «τί πρέπει νὰ φρονῶμεν περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός;» «Οὐδὲ μία γραφὴ διαλαμβάνει περὶ αὐτοῦ, νὰ εὑρίσκεται δηλαδὴ καμμία πρόσκαιρος κόλασις, καθαρτικὴ τῶν ψυχῶν ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον· μάλιστα ἡ γνώμη τοῦ Ὠριγένους διὰ τοῦτο κατεκρίθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν δευτέραν σύνοδον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἔτι δὲ φανερὸν εἶναι, πῶς ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατον ἡ ψυχὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ δεχθῇ κανένα μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας· καὶ ἂν ἴσως καὶ ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ πληρώσῃ αὐτή της διὰ τὰ ἁμαρτήματά της, ἤθελεν ἠμπορεῖ νὰ δεχθῇ καὶ μέρος ἀπὸ τὸ μυστήριον τῆς μετανοίας τὸ ὁποῖον ἔστωντας καὶ νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἡ ἐκκλησία μὲ δικαιοσύνην προσφέρει δι' αὐτὰς τὴν ἀναίμακτον θυσίαν, καὶ προσευχὰς πρὸς τὸν Θεὸν πέμπει ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν· μὰ ὄχι ἐκεῖ νὰ πάσχουν καμμίαν κόλασιν καὶ μετ' αὐτὴν νὰ καθαρίζωνται· τοὺς δὲ μύθους τινῶν ἀνθρώπων, ὅπου λέγουσι περὶ ψυχῶν, πῶς ὅταν μισεύσωσιν ἀπὸ τὸν κόσμον ἀμετανόητοι, κολάζονται εἰς σουβλία, εἰς νερὰ καὶ λίμναις, ποτὲ δὲν τοὺς ἐδέχθηκεν ἡ Ἐκκλησία».

Περὶ καθαρτηρίου πυρὸς ὁ θεῖος πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν λόγῳ XL σελ. 664 λέγει: «Ἔστι πῦρ κολαστήριον, οἶδα καὶ πῦρ οὐ καθαρτήριον, ἀλλὰ κολαστήριον· εἴτε καὶ Σοδομιτικόν, ὃ πᾶσιν ἁμαρτωλοῖς ἐπιβρέχει θείῳ καὶ καταιγίδι μιγνύμενον, εἴτε τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, εἴτε ὃ πρὸ προσώπου Κυρίου πορεύεται καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καὶ τούτων ἔτι φοβερώτερον, ὃ τῷ ἀκοιμήτῳ σκώληκι συντέτακται μὴ σβεννύμενον, ἀλλὰ διαιωνίζον τοῖς πονηροῖς».

§ γ΄. Περὶ καθαρτηρίου πυρὸς ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία.

«Ἔτι, ἐὰν οἱ ἀληθῶς μετανοήσαντες ἀποθάνωσιν ἐν τῇ τοῦ »Θεοῦ ἀγάπῃ, πρὶν τοῖς ἀξίοις τῆς μετανοίας καρποῖς ἱκανοποιῆσαι »περὶ τῶν ἡμαρτημένων ὁμοῦ καὶ ἠμελημένων, τὰς τούτων ψυχὰς »καθαρτικαῖς τιμωρίαις καθαίρεσθαι μετὰ θάνατον. Ὥστε δ' ἀπο»κουφίζεσθαι αὐτὰς τῶν τοιούτων τιμωριῶν, λυσιτελεῖν αὐταῖς τὰς »τῶν ζώντων πιστῶν ἐπικουρίας δηλονότι τὰς ἱερὰς θυσίας καὶ »εὐχάς, καὶ ἐλεημοσύνας, καὶ τἆλλα τῆς εὐσεβείας ἔργα· ἅτινα »παρὰ τῶν πιστῶν, ὑπὲρ ἄλλων πιστῶν εἴωθε γίνεσθαι, κατὰ τὰ »τῆς Ἐκκλησίας διατάγματα. Ἐκείνων δὲ τὰς ψυχάς, οἵτινες μετὰ τὸ βαπτισθῆναι οὐδεμιᾷ ὅλως τῆς ἁμαρτίας κηλῖδι ὑπέπεσον, καὶ ἔτι »τὰς μετὰ τὸ ἐφελκύσασθαι τὴν τῆς ἁμαρτίας κηλῖδα, εἴτε ἐν τοῖς »αὑτῶν σώμασιν, εἴτε μετὰ τὸ τὰ σώματα ἀποδύσασθαι, ὡς προεί»ρηται, καθαρθείσας, εἰς οὐρανὸν εὐθὺς προσλαμβάνεθαι· καὶ καθα»ρῶς θεωρεῖν αὐτὸν τὸν ἕνα τρισυπόστατον Θεόν, καθώς ἐστιν, ἕτε»ρον μέντοι ἑτέρου τελειότερον κατὰ τὴν τῶν βεβιωμένων ἀξίαν. »Τὰς δὲ ψυχὰς τῶν ἐν θανασίμῳ ἁμαρτίᾳ τῇ κατ' ἐνέργειαν, ἢ καὶ »ἐν μόνῃ τῇ προπατορικῇ ἀποβιούντων εὐθέως καταβαίνειν εἰς ᾅδην, »τιμωρίαις ὅμως ἀνίσοις τιμωρηθησομένας». (Δοσιθέου τόμ. Κατακλαγῆς σελ. 266.

Ἡ διδασκαλία αὕτη τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις ἐδείχθη ἐσφαλμένη καὶ ἐν τοῖς ἑπομένοις τρανῶς ἐλέγχεται ὡς τοιαύτη.

§ δ΄. Παρατηρήσεις περὶ καθαρτηρίου πυρός[1].

Ἡ διδασκαλία τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας περὶ πουργατωρίου πυρὸς ἔχει τινα ὁμοιότητα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ δυνατὸν διά τινας ἁμαρτωλοὺς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν δεσμῶν τοῦ ᾅδου διὰ τῶν εὐχῶν τῶν ἐπιζώντων καίτοι αὕτη ἔχει τινὰς διαφοράς. Ὅπως κάλλιον κρίνωμεν τὴν μίαν καὶ

[1] Ἐκ τῆς Δογματικῆς Μακαρίου ἐπισκόπου Βιννίτσης τόμ. Βος σελ. 725—730, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τῆς Γαλλικῆς μεταφράσεως.

τὴν ἄλλην δέον ἐστὶ νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἐκθέσεις τῆς διδασκαλίας ταύτης αὐτῶν τῶν θεολόγων τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Ι. Διακρίνουσι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ πουργατωρίου πυρὸς δύο μέρη: τὸ οὐσιῶδες ἤτοι τὸ δεδογματισμένον, τὸ ὡρισμένον ἐπὶ τῷ ζητήματι τούτῳ ἐν τῇ ἑαυτῶν Ἐκκλησίᾳ καὶ διδασκόμενον ὡς δόγμα πίστεως, καὶ τὸ ἐπουσιῶδες, ἤτοι τὸ μὴ καθωρισμένον ὑπὸ τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελοῦν θεολογικὴν γνώμην. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἀναφέρονται δύο προτάσεις: α΄) Ὑπάρχει πουργατώριον πῦρ ἤτοι τόπος ἢ μία κατάστασις ἐξιλασμοῦ (status expiationis) ἐν ᾗ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀπερχομένων πρὶν ἢ λάβωσι τὴν λύσιν τῶν ἐλαφρῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν, ἢ ἀφοῦ ἔλαβον αὐτὴν δὲν ἔφθασαν νὰ τελέσωσι τὸν χρόνον τῆς μετανοίας διὰ τὰς γενομένας ἁμαρτίας, ὑρίστανται βασάνους πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς θείας δικαιοσύνης, μέχρις οὗ καθαρισθῶσι διὰ τῶν κολάσεων καὶ ἀποβῶσιν ἄξιοι τῆς αἰωνίου μακαριότητος· β΄) Αἱ εὐχαὶ τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ἐλεημοσύναι καὶ πρὸ πάντων ἡ θεία ἀναίμακτος θυσία εἰσὶ τελείως ὠφέλιμοι ταῖς ἐν τῷ πουργατωρίῳ εὑρισκομέναις ψυχαῖς. Ἐν τῷ ἐπουσιώδει μέρει τῆς διδασκαλίας ἀναφέρεται ἡ λύσις τοῦ ἀκολούθου ζητήματος: Τὸ Καθαρτήριον πῦρ ἐστιν ἢ οὐκ ἔστι τόπος ὡρισμένος, καὶ ποῦ οὗτος εὑρίσκεται. Τίνες εἰσὶν αἱ ποιναί, ἃς ὑρίστανται αἱ ψυχαί, καὶ τί τὸ πῦρ τοῦ Καθαρτηρίου; ἐστὶ πραγματικὸν ἢ μόνον φαινόμενον τοιοῦτον; Πόσον χρόνον αἱ ψυχαὶ παραμένουσιν ἐν τῷ Καθαρτηρίῳ; Πῶς ἔρχονται αὐταῖς εἰς βοήθειαν αἱ εὐχαὶ τῆς Ἐκκλησίας; κτλ. κτλ.

ΙΙ. Ἐφιστῶντες τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῷ οὐσιώδει μέρει τῆς διδασκαλίας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τῆς πραγματευομένης περὶ τοῦ Καθαρτηρίου πυρός, εὑρίσκομεν ἐν αὐτῇ ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὰς παρακλήσεις τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων καὶ συγχρόνως τινὰς διαφοράς.

1ον) Ὑπάρχει ὁμοιότης τις ἐν τῇ θεμελιώδει ἰδέᾳ... Τῷ ὄντι ἡ Ὀρθόθοξος Ἐκκλησία διδάσκει ὡς ἡ Ρωμαϊκή, α΄) ὅτι αἱ ψυχαί τινων τεθνηκότων, ὡρισμένως τῶν ἐν πίστει τελευτησάντων, τῶν μὴ φθασάντων νὰ φέρωσι καρποὺς μετανοίας καὶ τύχωσι παρὰ Θεοῦ πλήρη τὴν ἄφεσιν τῶν πεπλημελημμένων καὶ πραγματικῶς καθαρισθῶσιν ἐξ αὐτῶν ὑρίστανται βασάνους μέχρις οὗ κριθῶσιν ἄξιοι μιᾶς τοιαύ-

της συγγνώμης καὶ καθαρισθῶσιν ὄντως. β΄) ὅτι ἐν ὁμοίᾳ περιπτώσει αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων λαμβάνουσιν ὠφέλειαν ἐκ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὑπὲρ αὐτῶν γινομένων καὶ τῶν εὐχῶν τῶν ἐπιζώντων ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν καὶ ἐξ ἔργων τῆς ἐλεημοσύνης καὶ προπάντων ἐκ τῆς προσφερομένης ὑπὲρ τῶν ἀποιχομένων ἀναιμάκτου θυσίας.

2ον) Ὑφίστανται διαφοραὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Τῷ ὄντι·—α΄). Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνηκότων, περὶ ὧν ὁ λόγος, εὑρίσκονται ἐν βασάνῳ· διότι καίτοι μετενόησαν πρὸ τοῦ θανάτου δὲν ἔσχον ὅμως τὸν χρόνον ὅπως φέρωσι καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας αὐτῶν, καὶ ἀξιωθῶσι παρὰ Θεοῦ συγχωρήσεως πλήρους τῶν αὐτοῖς πεπλημμεληκότων καὶ πραγματικῶς καθαρισθῶσιν ἐξ αὐτῶν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπαλλαγῶσι τῆς βασάνου. Ἐν ᾧ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας αἱ ψυχαὶ τούτων τῶν τεθνεώτων βασανίζονται ἐν τῷ πουργατωρίῳ ἀκριβῶς διότι αὗται δὲν ὑπέστησαν ἐνταῦθα τὰς προσκαίρους ποινὰς διὰ τὰς ἁμαρτίας πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς θείας δικαιοσύνης, καὶ βασανίζονται ὡρισμένως διὰ ταύτην τὴν ἱκανοποίησιν. β΄) Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας αὗται αἱ ψυχαὶ ἐκαθαρίσθησαν τῶν ἑαυτῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἠξιώθησαν παρὰ Θεοῦ συγχωρήσεως, οὐχ ἐξ ἑαυτῶν καὶ διὰ τῶν ἑαυτῶν βασάνων, ἀλλὰ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, αὗται δὲ αἱ εὐχαὶ οὐ μόνον ὠφελοῦσι ταῖς κολαζομέναις ψυχαῖς, καὶ ἀνακουφίζουσι τὴν ἑαυτῶν θέσιν, ἀλλὰ καὶ ἐλευθεροῦσιν αὐτὰς τῆς κολάσεως. (ὁμολογία Ὀρθοδόξου πίστεως). Ἐν ᾧ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας αἱ περὶ ἧς ὁ λόγος ψυχαὶ σώζονται διὰ τῆς ἰδίας κολάσεως, οἵα δή τις εἶναι ἡ φύσις αὐτῶν δι' ὧν αἱ ψυχαὶ ἐκαθαρίσθησαν ἐν τῷ καθαρτηρίῳ καὶ ἱκανοποίησαν τὴν θείαν δικαιοσύνην, ἐν ᾧ αἱ εὐχαὶ τῆς Ἐκκλησίας χρησιμεύουσιν ὡς βοηθητικαὶ πρὸς ἀνακούφισιν.

3ον) Ἐν τέλει αἱ δύο ἰδέαι, ἐν αἷς ἡ διδασκαλία τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας περὶ πουργατωρίου διαφέρει τῆς Ὀρθοδόξου περὶ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων, καίτοι διάφοροι ἐν ταῖς λεπτομερείαις εἰσὶν ἱκανῶς σοβαραί, καὶ ἔσονται ἀπαράδεκτοι ἀμφότεραι ὡς ἐσφαλμέναι καὶ ἀναιρετικαὶ τῆς θεμελιώδους ἰδέας τοῦ δόγματος.

Αἱ περὶ καθαρτηρίου ἰδέαι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας εἰσὶν ἐσφαλμέναι, τὸ πρῶτον ὡς ἤδη εἴδομεν ἐν ἰδίῳ τόπῳ· αὕτη ἡ πρώτη ἰδέα

ὅτι ὁ ἁμαρτωλὸς μετανοήσας πρὸ τοῦ θανάτου του ὀφείλει νὰ δώσῃ ἔτι ἓν εἶδος ἱκανοποιήσεως τῆς θείας δικαιοσύνης διὰ τὰ ἑαυτοῦ ἁμαρτήματα ὑφιστάμενος πρὸς τοῦτο τιμωρίαν τινὰ πρόσκαιρον καὶ ταύτην ἐν τῷ πουργατωρίῳ πλὴν τῶν ὅσων ὑπέστη ἐν τῷ βίῳ εἶναι ἐσφαλμένη. Μία τελεία ἱκανοποίησις πρὸς τὴν θείαν δικαιοσύνην, μία ἱκανοποίησις ὑπεράφθονος ἐδόθη ἅπαξ ὑπὲρ πάντων, τῶν ἁμαρτωλῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἦρε τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου καὶ πᾶσαν τὴν τιμωρίαν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἵνα λάβῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ μίαν τελείαν ἄφεσιν καὶ τελείαν ἀπαλλαγὴν τῶν τιμωριῶν τῆς ἁμαρτίας, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ δὲν ἔχουσιν ἢ νὰ οἰκειοποιηθῶσι τὴν ἀξιομισθίαν τοῦ Σωτῆρος, ἤτοι νὰ πιστεύσωσιν Αὐτῷ μετανοοῦντες ἀληθῶς ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν καὶ φέροντες καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας αὐτῶν τὰ καλὰ ἔργα. Κατ' ἀκολουθίαν ἐὰν ὑπάρχωσιν ἁμαρτωλοί, οἵτινες μετανοήσαντες πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν ἔχουσι παρὰ τὴν γενομένην μετάνοιαν νὰ ὑφίστανται βασάνους μετὰ θάνατον τοῦτο εἶναι ἐξαίρεσις· διότι δὲν ἔσχον τὸν χρόνον νὰ οἰκειοποιηθῶσι τὴν ἀξιομισθίαν τοῦ Σωτῆρος, εἴτε διὰ τὴν ἀσθενῆ πρὸς τὸν Σωτῆρα πίστιν αὐτῶν εἴτε διὰ τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτῶν μετάνοιαν, καὶ πρωτίστως, διότι δὲν ἔφερον καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας αὐτῶν καὶ δὲν ἐκαθαρίσθησαν πραγματικῶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ὡς ὁρίζει ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία.

Καὶ ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἁμαρτωλοὶ καθαρίζονται ἐν τῷ καθαρτηρίῳ καὶ ἱκανοποιοῦσι τὴν θείαν δικαιοσύνην δι' ὧν ὑφίστανται βασάνων δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐσφαλμένη. Οἵαν δέ τινα ἔννοιαν καὶ ἐὰν ἔχωσι περὶ τοῦ πυρὸς τοῦ πουργατωρίου, ἐὰν κατὰ γράμμα ἢ ἀλληγορικῶς τοῦτο νοῶσιν, ἐν οὐδεμιᾷ τούτων τῶν ἐννοιῶν δύνανται νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῷ τοιαύτην ἐνέργειαν. Προσκολλᾶσθε εἰς τὸ γράμμα; εὑρίσκετε ὅτι τὸ πῦρ διὰ τῆς ἰδίας φύσεως δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ καθαρίσῃ ψυχάς, ὑπόστασιν ἁπλῆν ἄϋλον πνευματικῶν μολυσμάτων. Ὑποστηρίζετε τὴν ἀλληγορικὴν ἔννοιαν, ἤτοι βλέπετε ἐν τούτῳ τῷ πυρὶ τὰς ἐσωτερικὰς βασάνους ψυχῆς ἐλεγχομένης ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῶν πεπραγμένων αὐτῇ ἁμαρτημάτων, καὶ τῆς συντριβῆς τῆς καρδίας ἣν αὕτη συναισθάνεται; οὐδὲν ἐκ τούτων δύναται νὰ καθαρίσῃ ψυχὴν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ. Διότι ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δὲν ὑπάρχει πλέον χῶρος διὰ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε πρὸς μετάνοιαν οὔτε πρὸς ἀνάδειξιν αὐτοῦ ἀξίαν ἢ ἀναξίαν, οὔτε πρὸς βελτίω

σιν ἑαυτῆς, ὡς οἱ θεολόγοι τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας φθάνουσι νὰ φρονῶσι· καὶ ἐν ὅσῳ μένουσιν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἁμαρτίᾳ ἀκάθαρτοι καὶ μὴ ἀνακαινισμένοι μέχρι τοῦ χρόνου τούτου, ὅ,τι δήποτε καὶ ἐὰν ὑποφέρωσι δὲν δύνανται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἱκανοποιήσωσι διὰ τῶν ἰδίων βασάνων τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ τούτων ἕνεκεν νὰ ἐλευθερωθῶσι τῆς κολάσεως· (ἴδε ὁμολογίαν Ὀρθοδ. πίστεως ἐρώτ. 66).

Ἐὰν αἱ ψυχαί τινων κεκοιμημένων ὑφίστανται βασάνους ἐν τῷ Πουργατωρίῳ, καὶ ὀφείλουσι μετανοοῦσαι νὰ ὑφίστανται ἀναγκαίως ποινήν τινα πρόσκαιρον διὰ τὰς ἑαυτῶν ἁμαρτίας πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς θείας δικαιοσύνης, καὶ διὰ τῶν ἑαυτῶν βασάνων ἐν τῷ Πουργατωρίῳ αὗται αἱ ψυχαὶ νὰ καθαρίζωνται πράγματι καὶ ἱκανοποιῶσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν θείαν δικαιοσύνην, τότε διὰ τίνα λόγον αἱ ὑπὲρ αὐτῶν γινόμεναι εὐχαὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ καθ' ὅλου εἰπεῖν πᾶσα ὑπὲρ αὐτῶν μεσιτεία; αἱ ψυχαὶ αἱ ἐν τῷ Πουργατωρίῳ εἰσὶν ἀναγκαίως ἐν βασάνοις μέχρις οὗ δι' ἑαυτῶν ἀποδώσωσι τὴν αἰτουμένην ἱκανοποίησιν καὶ καθαρισθῶσι διὰ τῶν ἰδίων βασάνων. Ὅθεν ἐὰν αἱ εὐχαὶ τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἕτερον ποιοῦσι ἢ νὰ ἀδυνατίζωσι μόνον καὶ ἐλαφρύνωσι τὰς βασάνους, καὶ ἀντὶ νὰ συντέμνωσι τὴν χρονικὴν περίοδον, ἣν αἱ ψυχαὶ ὀφείλουσι νὰ διανύσωσιν ἐν τῷ Πουργατωρίῳ, αὗται τὴν ἐπεκτείνουσι, τότε κατ' ἀκολουθίαν εἰσὶν ἧττον ὠφέλιμοι καὶ μᾶλλον ἐπιζήμιοι. Τοῦτο δὲν ἀνατρέπει προφανῶς τὴν θεμελιώδη ἰδέαν τοῦ δόγματος περὶ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων;

III. Ἐὰν ἤδη ἐξετάσωμεν τὸ ἐπουσιῶδες μέρος τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τὸ ἀφορῶν τὸ Καθαρτήριον ὡς ὑποκείμενον θεολογουμένης γνώμης εὑρίσκομεν, ὅτι αὕτη διαφέρει πολὺ μᾶλλον τῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας περὶ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, καίτοι ἐπὶ σημείων μικροῦ ἐνδιαφέροντος, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς σημασίας.

1ον) Κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν μετὰ θάνατον οὐδεμία ὑπάρχει μεσάζουσα τάξις μεταξὺ τῶν μεταβαινόντων εἰς Οὐρανοὺς καὶ τῶν καταβαινόντων εἰς Ἅδην. Δὲν ὑπάρχει τόπος εἰδικὸς μεσάζων, ἔνθα εὑρίσκονται αἱ ψυχαὶ τῶν μετανοησάντων πρὸ τοῦ θανάτου καὶ μὴ ἐνεγκόντων καρποὺς μετανοίας καὶ δεομένων τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας. Πᾶσαι αὗται αἱ ψυχαὶ μεταβαίνουσιν εἰς Ἅδην, ὁπόθεν αὗται δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσιν ἢ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας. (Ὁμολογία Ὀρθοδόξου Πίστεως ἐρώτ. 64. Ἐπιστολαὶ τῶν Πατριαρ-

χῶν κτλ.). Οἱ πλεῖστοι τῶν Θεολόγων τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας θεωροῦντες τὸ Καθαρτήριον ὡς τόπον μεσάζοντα μεταξὺ Οὐρανοῦ καὶ Ἅδου, τοποθετοῦσι ὁτὲ μὲν γειτονικῶς τῷ Ἅδῃ ἐν τοῖς βάθεσι τῆς γῆς, ὁτὲ δὲ ἐν γειτνιάσει αὐτοῦ, ὁτὲ δὲ ἐν τῷ ἀέρι. Ὑπάρχουσιν ἕτεροι ἐν τούτοις οἱ θεωροῦντες ἐν τῷ Καθαρτηρίῳ οὐχὶ τόπον τινὰ εἰδικόν, ἀλλ' εἰδικήν τινα κατάστασιν τῶν ψυχῶν καὶ ἀναγνωρίζουσιν, ὅτι αἱ ψυχαὶ αἱ εὑρισκόμεναι ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ δύνανται νὰ ὑφίστανται τὰς ἑαυτῶν προσωρινὰς τιμωρίας καὶ καθαρίζωνται ἐπίσης ἐκεῖ, ἔνθα εἰσὶν ἐγκεκλεισμέναι, ἤτοι ἐκεῖναι, αἵτινές εἰσι καταδεδικασμέναι εἰς τὰς αἰωνίους βασάνους (ἤτοι ἐν τῷ Ἅδῃ), οὕτως, ὥστε νὰ εὑρίσκωσιν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ φυλακῇ τούς τε προσωρινῶς τιμωρουμένους καὶ τοὺς αἰωνίως καταδεδικασμένους».

2ον) Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀποκρούει ζωηρῶς τὸ Καθαρτήριον πῦρ, ἓν πῦρ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῇ καθαρτικῇ, ὅπερ καθαρίζει τὰς ψυχάς. (Ὁμολογία Ὀρθοδόξου Πίστεως, ἀπόκρισ. 66). Μέγας ἀριθμὸς Ῥωμαίων Θεολόγων θεωροῦσι τὸ πῦρ τοῦτο ὡς πραγματικὸν καὶ ὑλικὸν (καὶ αὕτη εἶναι σχεδὸν ἡ πίστις τῶν πιστῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ὁμολογίας) καὶ κατ' ἀκολουθίαν τείνουσι νὰ ἐξομοιώσωσι κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῶν πρὸς τὰ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἀρχαίων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες φαίνονται ὑπαινισσόμενοι ἓν παρόμοιον πῦρ. Ἕτεροι ἐκ τοὐναντίου ἐννοοῦσι τὸ πῦρ τοῦ Καθαρτηρίου εἰκονικὸν διὰ τὰς πνευματικὰς βασάνους καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀναφέρουσιν ἐν ταῖς ἑαυτῶν μελέταις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου παρομοίας δοκιμάς, οὔτε θείας ῥήσεις, οὔτε συγγράμματα Πατέρων, προστιθέντες, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι διδάσκαλοι αὐτῶν δὲν ἔσχον περὶ τοῦ πυρὸς τούτου ἢ γνώμας, καὶ γνώμας διαφόρους.

Ἔσται λοιπὸν περιττὴ ἡ ἀνασκευὴ τῶν εἰρημένων δοξασιῶν. Ὑπάρχουσί τινες, οἵτινες περιορίζονται νὰ θεωρῶσιν ἐν γένει ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὐτῶν δὲν ἔχει ὁρίσει μετ' ἀκριβείας ἐν τίνι συνίσταται τοῦτο τὸ καθαρτήριον πῦρ, ἐὰν εἶνε ὑλικὸν ἢ οὔ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀνήκει ποσῶς ἐν τῷ δόγματι τῆς πίστεως, καὶ δύναται νὰ λαμβάνηται ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἔννοιαν.

Ἡμεῖς ἐροῦμεν οὐδὲν περὶ τῶν ἄλλων γνωμῶν τῶν ἀφορωσῶν τὸ Καθαρτήριον πῦρ· δὲν θέλομεν ἐξετάσει ἐπὶ παραδείγματι, πόσον ἐν τούτῳ παραμένουσιν αἱ ψυχαί, ἢ ἐὰν ἄπασαι μένουσιν ἐν αὐτῷ, κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον, ποῖαί εἰσιν αἱ ποιναί, ἃς αὗται ὑφίστανται ἐν

αὐτῷ, ἐὰν αὗται εἰσιν αὐστηρότεραι τῶν ἐπιγείων ἢ ἐλαφρότεραι τῶν τοῦ Ἅδου, ἐὰν ἐκ τοῦ κόλπου τοῦ Καθαρτηρίου αἱ ψυχαὶ προσεύχονται ὑπὲρ ἑαυτῶν ἢ ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ὄντων ἔτι ἐν τῇ ζωῇ, ἐὰν αὗται ἐλευθερῶνται τῇ ἐργασίᾳ τῶν καλῶν ἔργων κτλ. κτλ Πᾶσαι αἱ γνῶμαι δὲν ἔχουσιν ἢ μικρὰν σημασίαν καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς Ῥωμαίοις Θεολόγοις, περὶ ὧν μικρὸν ἀσχολοῦνται».

Ἐν τῇ πρώτῃ ἀποκρίσει τοῦ Ἱερεμίου Πατριάρχου Κωνστ/λεως φέρονται τὰ ἑξῆς περὶ Μνημοσύνων. «Γίνεται δὲ ἐν αὐτῇ τῇ ἱερουργίᾳ μνήμη τῶν ἁγίων, ὅτε ἀνατίθεται τὰ δῶρα. καὶ ὅτε θύεται. Δῶρον γάρ ἐστι καὶ ἀνάθημα καὶ λογικὴ θυσία. Μεμνημένοι ἐξόχως τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γενομένων, τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν ἄλλων, ὧν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπέμεινε Χριστός· μνήμην ποιοῦντες τῆς Παναγίας, εἰς δόξαν αὐτῆς λέγοντες, ταῖς πρεσβείαις τῶν ἁγίων πάντων, ἐλέους Θεοῦ δεόμενοι, ἱκετεύοντες ὑπὲρ ζώντων, ὑπὲρ τεθνηκότων, προσφέροντες τὴν λογικὴν λατρείαν ἐκ τῶν ἐκείνου ἐκείνῳ.

Καὶ ἐκ τούτων μαρτυρεῖται ὅτι οὐχὶ διὰ πυρὸς καθαρτηρίου, ἀλλὰ διὰ θυσιῶν καὶ προσφορῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν τῶν ἐπιζώντων τυγχάνουσι σωτηρίας οἱ ἐν τῷ Ἅδῃ.

§ ε'. Περὶ τῆς μετὰ θάνατον μέσης καταστάσεως τῶν ψυχῶν.

Αἱ ψυχαὶ μετὰ θάνατον εὑρίσκονται ἐν καταστάσει τινί, ἥτις καλεῖται μέση, ὡς μὴ ἔχουσα τὴν τελείαν ἀνταπόδοσιν οὔτε τῆς ἀρετῆς, οὔτε τῆς κακίας. Αὕτη δὲ θέλει διαρκέσει μέχρι τῆς μεγάλης κρίσεως τῆς γεννησομένης κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Ἐν τῇ μέσῃ ταύτῃ καταστάσει αἱ μὲν ψυχαὶ τῶν δικαίων προαπολαύουσι τῆς ἡτοιμασμένης αὐτοῖς μακαριότητος, αἱ δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν ὑφίστανται τὴν ἀναμένουσαν αὐτοὺς ἐν μέτρῳ τινὶ αἰωνίαν καὶ τελείαν κόλασιν. Κατὰ τὸν Ὠριγένη αἱ ψυχαὶ ἐν τῇ μέσῃ καταστάσει καθαρίζονται διὰ πνευματικοῦ τινος πυρός. Ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ καθαρτηρίου πυρὸς διεδόθη διὰ τοῦ Αὐγουστίνου εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ἀνυψώθη εἰς δόγμα πίστεως ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Γρηγορίου. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ὅμως Ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ἀνεγνωρίσθη ἡ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς δοξασία ὡς ὀρθή.

Ἡ Παλαιὰ Γραφὴ περὶ τῆς μέσης καταστάσεως τῶν ψυχῶν χρῆ-

ται τῇ λέξει Σεὼλ (Scheol), ἵνα σημάνῃ γενικῶς καὶ ἀορίστως τὴν κατάστασιν τῶν κεκοιμημένων ἀγαθῶν καὶ πονηρῶν, τὴν μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτῶν· ἀντιστοιχεῖ δὲ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἅδης[1], κατάστασιν γνόφου καὶ κατηφείας, κατέχουσαν τὰ κατώτατα μέρη τῆς γῆς[2]· εἶναι δὲ ἐν χρήσει ἀντὶ τοῦ τάφου ὡς τοῦ δοχείου τοῦ σώματος μετὰ θάνατον[3], ἀλλὰ κυρίως, ἵνα ἐκφράσῃ τὸν τόπον, ὅστις δέχεται τὰ πνεύματα τῶν τεθνεώτων χωρὶς τινος ῥητῆς ἀναφορᾶς εἰς ἑκατέραν τῶν διαιρέσεων τῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν δικαίων ἢ πονηρῶν. Ὡς πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς ἡ διαμονὴ αὐτῶν ἐν ἐν Σεὼλ ἐθεωρεῖτο μόνον ὡς μεσαία τις μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τῆς εὐδαίμονος ἀναστάσεως κατάστασις[4].

Περὶ τοῦ τόπου ἐν ᾧ μεταβαίνουσιν αἱ ψυχαὶ ἐκείνων τῶν ὑπὸ θείαν ὀργὴν εὑρισκομένων ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ Πέτρου τοῦ Μογίλα φέρονται τὰ ἑξῆς (ἐρώτ. ξη΄). Ἀπόκρ. «Ὁ τόπος ἐκείνων μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα λέγεται· πρῶτον ὀνομάζεται Ἅδης, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπώσθηκεν ὁ διάβολος, ἀπὸ τὸν Οὐρανὸν διωχθείς· ὡς λέγει ὁ προφήτης (Ἡσαΐου ιδ΄. 14)· ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ (εἶπεν ὁ διάβολος) νῦν δὲ εἰς ᾅδου καταβήσῃ καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς· δεύτερον· λέγεται πῦρ αἰώνιον· λέγει γὰρ (Ματθ. κε΄. 41) ἡ Γραφὴ πορεύεσθαι ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· ἀκόμη καὶ σκότος ἐξώτερον (εἰς τὸ αὐτὸ 30)· καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλειν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. Ὀνομάζεται ἀκόμη καὶ μὲ ἄλλα ὀνόματα[5] καὶ ὅλα σημαίνουσι πῶς εἶναι τόπος τῆς κατακρίσεως καὶ τῆς θείας ὀργῆς εἰς τὸν ὁποῖον καταβαίνουσιν αἱ ψυχαὶ ἐκείνων ὅπου μισεύσουσιν ἀπ' ἐδῶ ὠργισμένοι ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἀπεγνωσμένοι· μὰ τοῦτο εἶναι ἄξιον νὰ τὸ ἠξεύρῃ καθ' ἕνας πῶς αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων, ἀγκαλὰ καὶ νὰ εἶναι εἰς τοὺς Οὐρανοὺς δὲν ἐπήρασι μ' ὅλον τοῦτο τέλειον τὸν στέφανον πρὶν τῆς τελευταίας κρίσεως, μητε αἱ ψυχαὶ τῶν κατακρίτων τελείαν κόλασιν πάσχουσι· μὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐσχάτην κρίσιν, θέλουσι πάρει αἱ ψυχαὶ μαζὶ μὲ τὰ σώματα τελείως τὸν στέφανον τῆς δόξης ἢ τὴν κόλασιν».

---

[1] Ὡσηὲ ιγ΄. 14. [2] Δευτερ. λδ΄. 22. Ἀμὼς θ΄. 2. [3] Γενέσ. λζ΄. 35. Ἰὼβ ιδ΄. 13. [4] Ψαλμ. μθ΄. 15. Παροιμ. θ΄ 18. Ἡσαΐου λδ΄. 10. [5] Ῥωμαί. δ΄. 5.

§ ε΄. Περὶ τῆς συναισθήσεως, ἣν ἔχει ἡ ψυχὴ ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος, περὶ τῆς ἀναμενούσης αὐτὴν ἀμοιβῆς ἢ κολάσεως.

Ὁ θεῖος Πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν λόγῳ αὐτοῦ εἰς Καισάριον τὸν ἀδελφὸν λέγει.

»Πείθομαι σοφῶν λόγοις, ὅτι ψυχὴ πᾶσα καλή τε καὶ θεοφιλής, ἐπειδὰν τοῦ συνδεδεμένου σώματος ἐνθένδε ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μένοντος αὐτὴν καλοῦ γενομένη (ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος ἀνακαθαρθέντος, ἢ ἀποτεθέντος, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ,τι καὶ λέγειν χρή) θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν εἴδεται καὶ ἀγάλλεται, καὶ ἵλεως χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτήριον χαλεπόν, τὸν ἐνταῦθα βίον ἀποφυγοῦσα· καὶ τὰς περικειμένας ἀποσεισαμένη πέδας· ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτερὸν καθείλκετο, καὶ οἷον ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα· μικρὸν δ' ὕστερον καὶ τὸ συγγενὲς σαρκίον ἀπολαβοῦσα συνεφιλοσόφησε, παρὰ τῆς δούσης καὶ πιστευθείσης γῆς, τρόπον ὃν οἶδεν ὁ ταῦτα συνδήσας καὶ διαλύσας Θεός, τούτῳ συγκληρονομεῖ τῆς ἐκεῖθεν δόξης». Ὡς ἄρα οἱ δίκαιοι ἐν συναισθήσει γίνονται τῆς ἀναμενούσης αὐτοὺς ἀμοιβῆς οὕτω καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν συναισθήσει γίνονται περὶ τῆς ἀναμενούσης αὐτοὺς κολάσεως.

§ ζ΄. Περὶ τῆς τελείας ἀνταποδόσεως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως [1].

Κατὰ τὰς Ἁγίας Γραφὰς καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας ἡ τελεία ἀνταπόδοσις γενήσεται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως· ἑπομένως οὔτε οἱ δίκαιοι, οὔτε οἱ ἁμαρτωλοὶ μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης δὲν λαμβάνουσι τελείαν τὴν ἀμοιβὴν τῶν ἔργων αὐτῶν. Ἀλλὰ καίτοι ἡ τελεία ἀμοιβὴ ἐπιφυλάσσεται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, αἱ ψυχαὶ ὅμως τῶν μὲν δικαίων προαπολαύουσι μεγάλης δόξης καὶ μακαριότητος, αἱ δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν ὑφίστανται μεγίστην κόλασιν,

---

[1] Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τῆς Γαλλικῆς μεταφράσεως τῆς Δογματικῆς τοῦ Μακαρίου Ἐπισκόπου Βιννίτσης. Τόμ. Β΄. σελ. 733—740.

κατὰ μερικήν τινα κρίσιν, ἣν ὁ Θεὸς ποιεῖται πρὸ τοῦ γενικοῦ κριτηρίου, ἐν ᾧ πᾶς ἄνθρωπος θέλει κριθῇ καὶ λάβῃ τελειωτικῶς τὴν ἀμοιβὴν τῶν πράξεων αὐτοῦ.

Ι. Ἡ μερικὴ κρίσις, ἣν πάντες οἱ ἄνθρωποι ὑφίστανται μετὰ θάνατον δὲν εἶναι ποσῶς ἡ πλήρης καὶ τελεία κρίσις, διὸ κατ' ἀκολουθίαν ὑπολείπεται φυσικῶς νὰ ἀναμένωσι μίαν ἄλλην κρίσιν πλήρη καὶ τελείαν. Κατὰ τὴν μερικὴν κρίσιν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μόνη λαμβάνει ἀνταπόδοσιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ σῶμα, καίτοι τοῦτο ἐμερίσθη μετὰ τῆς ψυχῆς τὰ ἔργα της ἀγαθὰ ἢ κακά. Μετὰ τὴν μερικὴν κρίσιν οἱ δίκαιοι ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν τῷ ᾅδῃ δὲν ἀπολαύουσιν ἢ τὰ προοίμια τῆς μακαριότητος ἢ τῶν ποινῶν τῶν ἀξίων αὐτοῖς. Τέλος μετὰ τὴν μερικὴν ταύτην κρίσιν, ὑπολείπεται ἔτι τισι τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνακούφισις ἐκ τοῦ βάρους τῆς ποινῆς καὶ τελεία αὐτῶν ἀπαλλαγὴ τῶν δεινῶν τοῦ Ἅδου, οὐχὶ διὰ τῆς ἑαυτῶν ἐνεργείας ἀλλὰ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ἐλεύσεται ἡμέρα, μία τελευταία ἡμέρα δι' ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος (Ἰωάν. ϛ' 39—40) ὡς ἔστι τελευταία ἡμέρα δι' ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον «ἡμέρα τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου» (Ματθ. ιγ' 30). Ὡς ἔστιν ἡ ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ ἀνθρώπου, ἐλεύσεται ἡμέρα, ἡμέρα ὡρισμένη, ἡμέρα κρίσεως τοῦ Θεοῦ ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισεν πίστιν παράσχων πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν» (Πράξ. ιζ'. 31). ἤτοι μίαν κρίσιν αἰώνιον καὶ ὁριστικήν. Διὰ τοῦτο αὕτη ἡ ἡμέρα ἐκλήθη ἐν τῇ Γραφῇ «ἡμέρα κρίσεως (Ματθ. ια' 22 – 24. ιβ' 36 Βα Πέτρ. β' 9. γ' 7, ἡμέρα ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργον ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον. Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή, θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν..., οὐ γὰρ ἔστι προσωποληψία παρὰ τῷ θεῷ..., ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ εὐαγγέλιόν μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πράξ. β'. 5—10. Ἡ ἡμέρα αὕτη ἐκλήθη καὶ ἡμέρα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου Λουκ. ιζ'. 22, 24, 26, ἡμέρα Κυρίου, Βα Πέτρ. γ'. 10. Αη Θεσσαλ. Ε'. 2, ἡμέρα Χριστοῦ, Φιλιπ. α' 10 β'. 16, ἡμέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Βα Κορινθ. α'. 14. Αη Κορινθ. α'.

8, Ε΄. 5, διότι τότε ὁ Κύριος ἡμῶν ἐμφανισθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ ἵνα κρίνῃ ζῶντας καὶ νεκρούς, ἡ μεγάλη ἡμέρα, Πράξ. 6΄, 10, Ἰούδ. 6, διὰ τὰ μεγάλα γεγονότα τὰ μέλλοντα νὰ τελεσθῶσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

ΙΙ. Περὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς προωρισμένης ὑπὸ τῆς βουλήσεως τοῦ ὑψίστου, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ ἀποκαλύψῃ ἡμῖν, καὶ τοῦτο πρὸς ἠθικὴν ἡμῶν ὠφέλειαν, εἰπὼν πρὸς τοὺς Μαθητάς· «Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἄγγελοι τῶν Οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μου μόνος· ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν ὁ Νῶε εἰς τὴν Κιβωτόν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς καὶ ἦρεν ἅπαντας, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. κδ΄. 36—39). Ἐπίσης καὶ ὅτε μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταί, «Κύριε εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰσραήλ; εἶπε πρὸς αὐτούς· οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ» (Πράξ. α. 7). «Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρα ὁ Κύριος ὑμῶν ἔρχεται. . . . διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι, ὅτι ᾗ ὥρα οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται» (Ματθ. κδ΄. 42—44).

Πλὴν ὅμως ὅπως ἐνισχύσῃ τοὺς δικαίους καὶ φωτίσῃ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὁ ὕψιστος ἠξίωσε ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ συνέσει καὶ τῇ ἄκρᾳ ἀγαθότητι νὰ δείξῃ ἡμῖν ὁτὲ δι' ἑαυτοῦ ὁτὲ διὰ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ σημεῖά τινα τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, τινὰ σημεῖα τῆς προσεγγίσεως τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας τῆς κρίσεως. Ἰδοὺ τὰ πρώτιστα τῶν σημείων τούτων. 1ον Ἔνθεν μὲν ἡ ἔκτακτος πρόοδος τῶν ἀγαθῶν ἐπὶ τῆς γῆς· ἡ ἐξάπλωσις τῆς βασιλείας τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ· «καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ Οἰκουμένῃ, εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος» (Ματθ. κδ΄ 14) λέγει αὐτὸς ὁ Σωτήρ. Ὡς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μαρτυρεῖ ἐν σχέσει πρὸς αὐτοὺς γράφων πρὸς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστικνοὺς λέγων· οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς

φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ· καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται καθὼς γέγραπται (Ρωμ. ια΄. 25, 26.)· ὥστε ἀναμφίβολόν ἐστιν ὅτι ὁ Σωτὴρ ἡμῶν οὐκ ἐλεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς πρὸ τῆς τελείας διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου αὐτοῦ ἐν πάσῃ τῇ Οἰκουμένῃ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι (Ματθ. κη΄ 19), καὶ τὴν τελείαν πλήρωσιν τῆς θείας αὐτοῦ ἐντολῆς διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ μαθητῶν καὶ Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, ἣν ἐνετείλατο εἰπὼν «πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει» (Μαρκ. ις΄ 15). Οὐκ ἔσται οὐδὲ μία γωνία γῆς ἐν ᾗ δὲν θέλει κηρυχθῇ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, μηδὲ λαός τις, μηδὲ φυλή, οἵτινες δὲν θέλουσι ἐνωτισθῇ τοῦ λόγου τῆς σωτηρίας.

Ζον Ἐξ ἄλλου αἱ μεγάλαι πρόοδοι τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀντιχρίστου ἐπὶ τῆς γῆς. Περὶ τούτων ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ Βᾳ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγει· «Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί, ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι, ἄστοργοι ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι, προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι· καὶ τούτους ἀποτρέπου· ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα· ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ. (γ΄. 1—9).

Καὶ ἐν τῇ Αῃ πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέγει : «Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένοι τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν κτλ. (δ΄ 1—5). Τὸ πνεῦμα τῆς κακίας ἐν τῷ ἐγγίζειν τὴν ἡμέραν τῆς ἑαυτοῦ καταδίκης θέλει ἀναπτύξει πᾶσαν μεθοδίαν καὶ πᾶσαν δύναμιν ὅπως ἀνακόψῃ τὴν πρόοδον τοῦ Εὐαγγελίου ὅπως ἔνθεν μὲν ἀπομακρύνῃ τοὺς πιστοὺς τῆς πίστεως, ἔνθεν δὲ σύρῃ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς ἀσεβείας. τοσοῦτον δὲ θέλει προοδεύσει τὸ πνεῦμα τῆς πονηρίας ὥστε ὁ Σωτὴρ λέγει·

«πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς» (Λουκ. ιη'. 8) «καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν» (Ματθ. κδ'. 12), καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ Βᾳ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῇ αὐτοῦ, «καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει· ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες τῇ ἀδικίᾳ» (β'. 11).

§ ιη'. Περὶ τῆς Δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθ' ἣν θέλει κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς.

Ἐν τῷ ζ'. ἄρθρῳ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς πάλιν ἐρχόμενος μετὰ δόξης θέλει κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς. «Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς Βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος»

Θιὰ τοῦ ζ'. ἄρθρου τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως α'. ὁμολογοῦμεν ὅτι πιστεύομεν εἰς τὴν Δευτέραν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Παρουσίαν, καθ' ἣν θέλει κρίνει ζῶντας καὶ νεκροὺς ὡς δίκαιος κριτής, καὶ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. β'.) Ὅτι ἕκαστος θέλει ἀποδώσει λόγον τῶν ἔργων αὐτοῦ (Ματθ. ιβ'. 36, κε'. 13, 34—51. Ἀποκαλ. κβ'. 7—20 Α'. Κορινθ. δ'. 5 Β'. Κορινθ, ε'. 10), ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, καὶ τότε ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ γ') Ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ματθαῖον (κε'. 34) ὁ Σωτὴρ θέλει εἰπεῖ πρὸς μὲν τοὺς δικαίους τοὺς φυλάξαντας τὸν νόμον Αὐτοῦ καὶ ἐργασθέντας τὸ ἀγαθὸν «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου», πρὸς δὲ τοὺς ἁμαρτωλοὺς τοὺς παραβάντας τὴν θείαν Αὐτοῦ ἐντολὴν τὴν ἀπόφασιν ταύτην· «Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ Διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» (Ματθ. θ'. 44—48). Περὶ δὲ τοῦ τρόπου τῆς ἐλεύσεως τῆς Δευτέρας Παρουσίας ὁ Ματθ. (κδ' 27) λέγει «ὥσπερ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπ' ἀνατολῶν καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀν-

θρώπου. Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν οὐδὲ οἱ ἄγγελοι». (κδ'. 36. Β'. τόμ. δ'. 1).

§ θ'. Περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Ὁ ἐν Ἁγίοις Πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ ἀπολογητικῷ λόγῳ λέγει τάδε· «ἡμεῖς δὲ οἷς τὸ κινδυνευόμενόν ἐστι σωτηρία ψυχῆς τῆς μακαρίας τε καὶ ἀθανάτου καὶ ἀθάνατα κολασθησομένης, ἢ ἐπαινεθησομένης διὰ κακίαν ἢ ἀρετήν, πόσον χρὴ δοκεῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα, καὶ ὅσης δεῖ τῆς ἐπιστήμης; . . . τίς ψευδὴς ἀπολογία; ποία πιθανότης ἔντεχνος; τίς ἐπίνοια κατὰ τῆς ἀληθείας παραλογιεῖται τὸ δικαστήριον, καὶ κλέψει τὴν ὀρθὴν κρίσιν τοῖς πᾶσι πάντα ἐν ζυγῷ τιθεῖσαν, καὶ πρᾶξιν, καὶ λόγον, καὶ διανόημα, καὶ ἀντισηκοῦσαν τοῖς πονηροῖς τὰ βελτίονα, ἵνα τὸ ῥέπον νικήσῃ, καὶ μετὰ τοῦ πλείονος ἡ ψῆφος γένηται; μεθ' ἣν οὐκ ἔφεσις, οὐ κριτὴς ὑψηλότερος, οὐκ ἀπολογία δι' ἔργων δευτέρων, οὐκ ἔλαιον παρὰ τῶν φρονίμων παρθένων, ἢ τῶν πωλούντων ἐκλειπούσας λαμπάσιν, οὐ μετεμέλεια πλουσίου φλογὶ τηκομένου καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπιζητοῦντος διόρθωσιν, οὐ προθεσμία μεταποιήσεως, ἀλλὰ καὶ μόνιμον καὶ φοβερὸν καὶ τελευταῖον τὸ κριτήριον καὶ δίκαιον πλέον ἢ ὅσον ἐπίφοβον, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦτο καὶ φοβερώτερον, ὅτι δίκαιον· ἡνίκα θρόνοι τίθενται, καὶ ὁ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν προκαθίζεται, καὶ βίβλοι ἀνοίγονται καὶ ποταμὸς πυρὸς ἕλκεται, καὶ τὸ φῶς ἔμπροσθεν, καὶ τὸ σκότος ἡτοιμασμένον· καὶ πορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ νῦν κρυπτομένης καὶ ὕστερον αὐτῷ συμφανερουμένης, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως, ἣν ἤδη παρὰ τοῦ κρίναντος αὐτοὺς λόγον οἱ μὴ πιστεύοντες κατεκρίθησαν· καὶ τοὺς μὲν τὸ ἄφραστον φῶς διαδέχεται καὶ ἡ τῆς ἁγίας καὶ βασιλικῆς Τριάδος χάρις ἐκλαμπούσης τρανότερόν τε καὶ καθαρώτερον, καὶ ὅλῃ ὅλῳ νοὶ μιγνυμένης, ἣν δὲ καὶ μόνην Οὐρανῶν βασιλείαν ἐγὼ τίθημι· τοῖς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων βάσανος, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων τὸ ἀπερρίφθαι Θεοῦ, καὶ ἡ ἐν τῷ συνειδότι αἰσχύνη πέρας οὐκ ἔχουσα.

§ ι'. Περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης.

Ὁ Δανιὴλ περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως ἐν ὁράσει ζ'. κεφ. ζ'. 9—28 λέγει·

«Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ὡς χιὼν λευκόν, καὶ ἡ θριξ τῆς κεφκλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρόν, ὁ θρόνος αὐτοῦ φλὸξ πυρός, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ποταμὸς πυρὸς ἐκπορευόμενος εἵλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ· κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν. Ἐθεώρουν τότε ἀπὸ φωνῆς τῶν λόγων τῶν μεγάλων, ὧν τὸ κέρας ἐκεῖνο ἐλάλει, ἕως τὸ θηρίον ἐκεῖνο ἀνῃρέθη, καὶ ἀπώλετο, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός. (κτλ. μέχρι τέλους)».

«Ὁ λαός σου πᾶς ὁ εὑρεθεὶς ὁ γεγραμμένος ἐν τῇ βίβλῳ, καὶ πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώματι ἐγερθήσονται, οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμὸν καὶ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον, (Δανιὴλ ΙΒ. 2).

Καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Μακκαβαίων περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν φέρονται τὰ ἑξῆς.

«Καὶ τούτου μεταλλάξαντος τὸν τέταρτον ὡσαύτως ἐβασάνιζον αἰκιζόμενοι. Καὶ γενόμενος πρὸς τῷ τελευτᾷν, οὕτως ἔφη· αἱρετὸν μεταλλάσσοντας ἀπὸ ἀνθρώπων τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προσδοκᾶν ἐλπίδας πάλιν ἀναστήσεσθαι ὑπ' αὐτοῦ· σοὶ μὲν γὰρ ἀνάστασις εἰς ζωὴν οὐκ ἔσται». (Β'. Μακκαβ. σ'. 14) καὶ κατωτέρω «Ποιησάμενός τε κατ' ἀνδρολογίαν κατασκευάσματα εἰς ἀργυρίου δραχμὰς δισχιλίας, ἀπέστειλεν εἰς Ἱεροσόλυμα προσαγαγεῖν περὶ ἁμαρτίας θυσίαν, πάνυ καλῶς καὶ ἀστείως πράττων, ὑπὲρ ἀναστάσεως διαλογιζόμενος». (Β'. Μακκαβ. ιβ'. 43).

§ ια'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον.

Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν ἐρωτήσει ρκε'. «Ὅτι ἀμήχανόν τι πρᾶγμα τοῖς πολλοῖς καὶ ἀδύνατον νομίζεται τῶν καταφθαρέντων σωμάτων ἡ ἀνάστασις» ἀποκρίνεται ὡς ἑξῆς·

«Ὁμολογεῖτε, ὦ ἄνθρωποι παντοδύναμον εἶναι τὴν τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ οὐσίαν; πάντες ἐρεῖτε, ὅτι ναί, ὥστε μάθετε ἀκριβῶς, ὦ ἄνθρωποι, ὅτι περ ὁ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρενέγκας Θεὸς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸς ἀρρήτῳ τινὶ λόγῳ καὶ ἀναπλάσαι αὐτὸν δύναται· τί γάρ ἐστιν, εἰπέ μοι, εὐκοπώτερον τῷ κεραμεῖ, τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγεῖν τὸ σκεῦος ἢ τὸ συντριβὲν πάλιν ἀνακαινίσαι; πρόδηλον ὅτι τὸ ἀναπλάσαι τὸ γενόμενον ἤδη, καὶ εἰς πολλὰ μέρη σκορπισθέν· ἵνα δὲ καὶ φυσικῇ τινι ἀκολουθίᾳ χρήσωμαι καὶ παραδείγματι, ὥσπερ παντὸς τοῦ ἐπὶ γῆς πυρὸς καὶ τῆς θέρμης πηγὴ καὶ ρίζα ὁ Ἥλιος ὑπάρχει, καὶ σβεννυμένης μὲν καμίνου εὔδηλον ὅτι ἡ θέρμη αὐτῆς πρὸς τὸν Ἥλιον ἀοράτως ἀνέδραμεν, καὶ πάλιν ἁπτομένης αὐτῆς ἐκ τοῦ Ἡλίου δῆλον ὅτι τὸ πῦρ παραγίνεται τὸ ἐξ αὐτῆς ἀναχωρῆσαν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν καταφθειρομένων σωμάτων ἀνθρωπίνων καὶ διαλυομένων μοι νόησον, ὅτι περ εἰς ὅσας ἂν θηρίων, ἢ ἰχθύων, ἢ ὀρνέων γαστέρας διαμερισθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ τέσσαρα πάντως στοιχεῖα ἀναλύεται καὶ ἀπέρχεται ἐξ ὧν καὶ συνέστηκε κατὰ τὸ τοῦ ἡλίου παράδειγμα, καὶ εἰς μὲν τὰ ὕδατα ἀπέρχεται τὸ ὑγρόν, εἰς δὲ τὸ πῦρ πρόδηλον τὸ θερμόν, εἰς δὲ τὴν γῆν λοιπὸν τὸ ξηρόν. Τῷ οὖν καιρῷ τῆς ἀναστάσεως κελεύσει Θεοῦ ἀοράτως ἀποδίδωσιν ἕκαστον τῶν στοιχείων, ὅπερ ἔλαβεν ἀποθανόντος τοῦ σώματος, καὶ προστρέχει ἡ ψυχὴ καὶ ἀνίσταται ὁ ἄνθρωπος ὡς οἶδεν μόνος ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον, σπαρεὶς μὲν εἰς γῆν ἐν φθορᾷ ἐγειρόμενος δὲ ἐν ἀφθαρσίᾳ».

§ ιβ΄. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν κατὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων.

«Ἐκείνοις μὲν οὖν ταῦτα τοῖς ἀπίστοις· τὰ δὲ ἐκ προφητῶν ἡμῖν τοῖς πιστεύουσιν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τοῖς προφήταις κεχρημένοι τινὲς ἀπιστοῦσι τοῖς γεγραμμένοις καὶ προσφέρουσιν ἡμῖν ἐκεῖνο, τὸ «Οὐκ ἀναστήσονται οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει» (ψαλμ. Α΄. 5)· καὶ τὸ «ἐὰν γὰρ καταβῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς Ἅδην οὐκέτι οὐ μὴ ἀναβῇ» (Ἰώβ. ζ΄. 9) καὶ τὸ «Οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε Κύριε» (ψαλμ. ριγ΄. 25). (Τοῖς γὰρ καλῶς γεγραμμένοις συγκέχρηνται κακῶς)· καλὸν ἐν παραδρομῇ καὶ ὡς ἐγχωρεῖ νῦν, ἀπαντῆσαι πρὸς αὐτούς. Ἐὰν γάρ, λέγῃ, ἀσεβεῖς οὐκ ἀναστήσονται ἐν κρίσει, τοῦτο δῆλοῖ, ὅτι

οὐκ ἐν κρίσει, ἀλλ' ἐν κατακρίσει. Οὐ γὰρ ἐξετάσεως πολλῆς ἐστι χρεία τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἅμα τῷ ἀναστῆναι τοὺς ἀσεβεῖς ἀκολουθεῖ καὶ τὰ τῆς τιμωρίας. Καὶ ἐὰν λέγῃ, ὅτι οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε Κύριε, τοῦτο δηλοῖ, ὅτι τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἀφέσεως ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ μόνον τὴν προθεσμίαν ἐχούσης, ἐφ' ᾗ καὶ οἱ ἀπολαύοντες αἰνέσουσί σε, οὐκ ἔστι μετὰ θάνατον λοιπὸν τοὺς ἐν ἁμαρτίαις τελευτήσαντας ὡς εὐεργετηθέντας αἰνεῖν, ἀλλὰ ἀποδύρεσθαι· ἔστι γὰρ αἶνος μὲν τῶν εὐχαριστούντων, ὀδυρμὸς δὲ τῶν μαστιζομένων. Οἱ μὲν οὖν δίκαιοι τότε αἰνοῦσιν, οἱ δὲ τελευτήσαντες ἐν ἁμαρτίαις καιρὸν λοιπὸν ἐξομολογήσεως οὐκ ἔχουσι. Περὶ δὲ τοῦ ἐὰν καταβῇ ἄνθρωπος εἰς ᾅδην οὐκέτι οὐ μὴ ἀναβῇ· βλέπε τὴν ἀκολουθίαν. Γέγραπται γαρ «Οὐκ ἔτι οὐ μὴ ἀναβῇ, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἴδιον οἶκον». Τοῦ κόσμου δὲ ὅλου παρερχομένου, καὶ πάσης οἰκίας διαφθειρομένης, πῶς εἰς τὸν ἴδιον οἶκον ἐπανελεύσεται, καινῆς λοιπὸν γενομένης γῆς; Ἐχρῆν δὲ αὐτοὺς ἀκοῦσαι τοῦ Ἰὼβ λέγοντος Ἔστι γὰρ δένδρῳ ἐλπίς· ἐὰν γὰρ ἐκκοπῇ πάλιν ἐπανθήσει καὶ ὁ ῥάδαμνος αὐτοῦ οὐ μὴ ἐκλείπῃ . . . Ἀνὴρ δὲ τελευτήσας ᾤχετο, πεσὼν δὲ βροτὸς οὐκ ἔτι ἐστίν». (Ἰώβ. ιδ'. 7—10). «Ἐὰν γὰρ ἀποθάνῃ ἄνθρωπος ζήσεται» καὶ εὐθὺς λέγει· «Ὑπομενῶ ἕως ἂν πάλιν γένωμαι». Αὐτόθι 14. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν «Ὁ μέλλων ἐπὶ γῆς ἀναστῆσαι τὸ δέρμα μου τὸ ἀνατλοῦν ταῦτα». Ἰώβ. ιθ'. 25—26). Ἡσαΐας δὲ ὁ προφήτης φησίν· «Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις (Ἡσαΐ. κς'. 19). Σαφέστατα δὲ ὁ προφήτης Ἰεζεκιὴλ λέγει· «Ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω τὰ μνήματα ὑμῶν, καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐκ τῶν μνημάτων ὑμῶν». (Ἰεζεκ. λζ'. 12). Καὶ ὁ Δανιὴλ λέγει· «πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώματι ἀναστήσονται· οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ οὗτοι εἰς αἰσχύνην αἰώνιον». (Δανιὴλ ιβ'. 2). «Καὶ πολλαὶ γραφαὶ μαρτυροῦσι περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως· ἔστι γὰρ ἄλλα πλείονα ῥητὰ περὶ τούτου· ὡς ἐν ὑπομνήσει μόνῃ, νῦν παρατρέχομεν τὴν τοῦ Λαζάρου τετραήμερον ἀνάστασιν (Ἰωάν. α'. 39—44). Παρατρέχομεν δὲ διὰ τὸ τῆς ὥρας ὀλίγον, καὶ τὸν υἱὸν τῆς χήρας τὸν ἐγηγερμένον. (Λουκ. ζ'. 11—16). Ὑπομνήσεώς τε ἕνεκα μόνου παραφερέσθω καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ ἀρχισυναγώγου (Ματθ. θ'. 18, 23—26). Λεγέσθω καὶ τὸ σχισθῆναι τὰς πέτρας καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἐγερθῆναι τῶν μνημείων ἀνοιχθέντων. (Ματθ.

ΚΖ΄. 51—53). Προηγουμένως δὲ μνημονευέσθω ὅτι ὁ Χριστὸς ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται. Παρῆλθον τὸν Ἠλίαν καὶ τὸν υἱὸν τῆς χήρας τὸν ἐξεγερθέντα ὑπ' αὐτοῦ (Γ΄. Βασιλ. ιζ΄ 19 καὶ ἑπόμ.) καὶ τὸν Ἐλισσαῖον τὸν δὶς ἐγείραντα, ἔν τε τῷ ζῆν, καὶ μετὰ τὸ τελευτῆσαι αὐτόν· ζῶν μὲν γὰρ ἐνήργησε τὴν ἀνάστασιν διὰ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς (Δ΄. Βασιλ. Δ΄. 32 - 37). Ἵνα δὲ μὴ μόνον τιμηθῶσι τῶν δικαίων αἱ ψυχαί, πιστευθῇ δὲ ὅτι καὶ ἔγκειται ἐν τοῖς τῶν δικαίων σώμασι δύναμις, ὁ ῥιφθεὶς ἐν τῷ μνήματι τοῦ Ἐλισσαίου νεκρός, τοῦ νεκροῦ σώματος τοῦ προφήτου ἐφαψάμενος, ἐζωοποιήθη (Δ΄. Βασιλ. ιγ΄. 21) καὶ τὸ σῶμα τοῦ προφήτου τὸ νεκρόν, ἀπετέλεσε ψυχῆς ἔργον· καὶ τὸ τελευτῆσαν καὶ κείμενον ζωὴν παρέσχε τῷ τελευτήσαντι· καὶ τὸ παρασχὸν τὴν ζωὴν αὐτὸ ὁμοίως ἔμεινεν ἐν νεκροῖς. Διατί; ἵνα μὴ ἐξαναστάντος τοῦ Ἐλισσαίου, τῇ ψυχῇ μόνῃ προσγραφῇ τὸ πρᾶγμα, δειχθῇ δὲ ὅτι καὶ ψυχῆς μὴ παρούσης, ἔγκειται τις δύναμις τῷ τῶν ἁγίων σώματι, διὰ τὴν ἐν τοσούτοις ἔτεσιν ἐνοικήσασαν ἐν αὐτῷ δικαίαν ψυχήν, ἧς ὑπηρέτημα γέγονεν. Καὶ μὴ ἀπιστῶμεν νήπιοι, ὡς μὴ γεγενημένου τούτου. Εἰ γὰρ σουδάρια καὶ σημικίνθια τὰ ἔξωθεν ὄντα, τῶν σωμάτων ἁπτόμενα τῶν νοσούντων, ἤγειρε τοὺς ἀσθενεῖς. (Πράξ. ιθ΄. 12) πόσῳ μᾶλλον αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ προφήτου ἤγειρε τὸν νεκρόν;»...

Μνημονευέσθω ὅτι καὶ οἱ Ἀπόστολοι νεκροὺς ἤγειραν. Πέτρος μὲν ἐν Ἰόππῃ Ταβιθᾶν. (Πράξ. Θ΄ 36). Παῦλος δὲ Εὔτυχον ἐν Τρῳάδι. (αὐτόθι Κ. 7. καὶ ἑπόμ.) καὶ οἱ λοιποὶ πάντες Ἀπόστολοι, εἰ καὶ μὴ πάντα γέγραπται τὰ ὑφ' ἑκάστου θαυματουργηθέντα. Μνημονεύετε δὲ τῶν ἐν τῇ Α΄ πρὸς Κορινθίους εἰρημένων ἁπάντων, ὧν ἔγραψεν ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς λέγοντας, «Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί, ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;» (ιε΄. 35) καὶ ὅτι «Εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται». (36—45). Καὶ ὅτι ἄφρονας ἐκάλεσε τοὺς μὴ πιστεύοντας πάσαις ταῖς αὐτόθι διδασκαλίαις τῆς περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως. Καὶ ὅτι πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἔγραψεν· «Οὐ θέλομεν δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα» (Α΄ Θεσσαλ. Δ΄ 13 καὶ ἑπόμ.) καὶ τὰ ἑξῆς ὅλα μάλιστα δὲ τὸ καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον. (Α΄. Κορινθ. Ε΄. 53). (Κατήχησ. ιη΄.).

§ ιγ'. Περὶ παραδείσου.

Ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν ὁμιλίᾳ XXX σελ. 626, περὶ τοῦ τί ἐστι παράδεισος, λέγει τὰ ἑξῆς· «Ὥσπερ τὸν ἄνθρωπον ἐξαιρέτου τῆς πλάσεως παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα ἠξίωσεν ὁ Θεός, οὕτω καὶ τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἰδίας αὐτοῦ χειρὸς ἔργον ἐποίησε, τόπον ὑπερφέροντα τῆς ὅλης κτίσεως, θαυμαστὸν τῷ κάλλει, ἐν περιόπτῳ κείμενον, ἀνεπισκότητον διὰ ὕψος, πάσαις ταῖς τῶν ἄστρων ἀνατολαῖς καταλαμπόμενον, πεφωτισμένον πάντοθεν, τὴν ἐκ τῶν ἀέρων εὐκρασίαν ἡδίστην ἔχοντα, ἀέρι διαυγεστάτῳ περιλαμπόμενον· ἐκεῖ οὖν ἐφύτευσεν ὁ Θεός, ὅπου οὐκ ἀνέμων βία, οὐχ ὡρῶν ἀμετρία, οὐ χάλαζα, οὐ πρηστῆρες, οὐ λαίλαπες, οὐ σκηπτοί, οὐ χειμερινὴ πῆξις, οὐχ ὑγρότης ἥρος, οὐ θερινὴ πύρωσις, οὐ φθινοπωρινὴ ξηρότης, ἀλλ' εὔκρατος καὶ εἰρηνικὴ συμφωνία τῶν ὡρῶν πρὸς ἀλλήλας, ἑκάστης αὐτῶν ἰδίῳ κάλλει κεκοσμημένης καὶ μὴ ἐπιβουλευομένης παρὰ τῆς γείτονος· οὔτε τοῖς ἠρινοῖς κάλλεσι τοῦ θέρους λυμαινομένου οὔτε τῶν θερινῶν ἢ τῶν μετοπωρινῶν καρπῶν καταρρυομένων ὑπὸ τοῦ χήρους».

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν λόγῳ Ι' εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου τομ. ΙΙΙ σελ. 393 λέγει· «Ὁ ἐν παραδείσῳ γενόμενος ταῖς πατρῴαις ἐνδιαιτᾶται παλάμαις, ἐν αἷς ἡ θεία πόλις τὴν περιγραφὴν ἔχει». Ὁ δὲ Μακάριος ἐν ὁμιλίᾳ XXV σελ. 331 λέγει· «Σπούδασον ἐλθεῖν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, τὴν εἰρηνευομένην Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀνωτάτην, ἔνθα καὶ ὁ Παράδεισος».

Ὁ παράδεισος [1] ἔκειτο ἐν τῇ Ἐδέμ, [2] χώρᾳ τῆς Ἀρμενίας. Ἐκ τῆς Ἐδὲμ ἐπήγαζε ποταμός, ὅστις κατὰ τὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ἔξοδον διῃρεῖτο εἰς τέσσαρας βραχίονας, τὸν Πεισιών, παραρρέοντα τὴν χώραν Χαβειλά, [3] τὸν Γκειχών, διαρρέοντα τὴν χώραν Κούς, [4] τὸν Χιντέ-

[1] Ἡ λέξις παράδεισος εἶναι Ζενδική, (εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην εἰσὶ γεγραμμένα τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων Περσῶν), σημαίνει δὲ Περίβολον.

[2] Τὸ ὄνομα Ἐδὲμ (Ἑβρ. Λίδεν, παραγόμενον ἐκ τοῦ ρήματος ἀδάν, σημαίνοντος εὐζωεῖν), δηλοῖ ἡδονήν.

[3] Χαβειλὰ εἶναι ἡ Κολχίς, δηλ. τὸ σημερινὸν δυτικὸν μέρος τῆς νοτίου Καυκασίας.

[4] Κοὺς εἶναι ἡ Κοσσιαία ἐκτεινομένη μεταξὺ τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Μηδίας,

κελ, ῥέοντα πρὸ τῆς Ἀσσυρίας, καὶ τὸν Ἡράθ. Τῶν τεσσάρων δὲ τούτων βραχιόνων ὁ μὲν Πεισὼν εἶναι ὁ Κῦρος, ὅστις, πηγάζων ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου καὶ διαρρέων τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Νοτίου Καυκασίας καὶ διαρρέων τὸ μέσον καὶ ἀνατολικὸν μέρος τῆς αὐτῆς χώρας, ἐκβάλλει εἰς τὴν Κασπίαν θάλασσαν· ὁ δὲ Γηχὼν εἶναι ὁ Ἀράξης πηγάζων ἐπίσης ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου καὶ ῥέων ἐκ Δ πρὸς Α, συμβάλλει τῷ Κύρῳ· ὁ δὲ Χιντέκελ καὶ ὁ Περὰθ εἰσιν ὁ Τίγρις καὶ ὁ Εὐφράτης, οἵτινες πηγάζοντες ὡσαύτως ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου καὶ συμβάλλοντες ἀλλήλοις ἐν τῇ Κάτω Βαβυλωνίᾳ, σχηματίζουσι τὸν Πασιτίγρητα, ὅστις ἐκβάλλει εἰς τὸν Περσικὸν κόλπον.

§ ιδ΄. Περὶ Ἅδου κατὰ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην.

Ὁ Ἅδης κατὰ τὴν Παλαιὰν Γραφήν, εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς· «Πρὸ τοῦ με πορευθῆναι ὅθεν οὐκ ἀνακτρέψω, εἰς γῆν σκοτεινὴν καὶ γνοφεράν, εἰς γῆν σκότους καὶ αἰωνίου, οὗ οὐκ ἔστι φέγγος, οὐδὲ ὁρᾶν ζωὴν βροτῶν». (Ἰώβ, ι΄. 21). «Ὑψηλὸς ὁ οὐρανός, (γῆ δὲ βαθεῖα), καὶ τί ποιήσεις; ἢ βαθύτερα τῶν ἐν Ἅδου, τί οἶδας;» (ια΄.8). Ὁ ψαλμῳδὸς λέγει· «Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ εἶ ἐκεῖ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν Ἅδην πάρει» (ψαλμ. ρλη΄. 8)· καὶ πάλιν· «μὴ γνωσθήσεται ἐν τῷ σκότει τὰ θαυμάσιά σου;» (ψαλμ. πζ΄. 13).

Περὶ Ἅδου γίνεται λόγος ἐν τοῖς ἑξῆς χωρίοις τῆς Π. Διαθήκης. Ἐν τῇ Γενέσει κεφ. λζ΄ 35, ὁ Ἰακὼβ λέγει· «Καταβήσομαι πρὸς τὸν υἱόν μου πενθῶν εἰς Ἅδου»· καὶ ἐν κεφ. μβ΄. 38, λέγει· «Καὶ κατάζετέ μου τὸ γῆρας μετὰ λύπης εἰς Ἅδου»· καὶ ἐν μδ΄. 29 καὶ 31 ὁ Ἰακὼβ λέγει κατάξετέ μου τὸ γῆρας μετὰ λύπης εἰς Ἅδου....καὶ κατάξουσιν οἱ παῖδές σου τὸ γῆρας τοῦ παιδός σου, πατρὸς δὲ ἡμῶν, μετ' ὀδύνης εἰς Ἅδου». Καὶ ἐν ψαλμοῖς κθ΄. 4· «Κύριε ἀνήγαγες ἐξ Ἅδου τὴν ψυχήν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον»· καὶ ἐν λ΄. 18· «Κύριε μὴ καταισχυνθείην, ὅτι ἐπεκαλεσάμην σε· αἰσχυνθείησαν ἀσεβεῖς καὶ καταχθείησαν εἰς Ἅδου».

δηλ. τὸ σημερινὸν ἀνατολικὸν μέρος τῆς Νοτίου Καυκασίας. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἔτι καὶ νῦν οὕτω καλεῖται ἡ χώρα αὕτη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Ἰουδαίων.

Περὶ Ἅδου καὶ περὶ τῶν καταβαινόντων εἰς Ἅδου καὶ περὶ τῆς εἰς Ἅδου ἐξομολογήσεως καὶ περὶ ἀποστροφῆς τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς Ἅδου ἴδε·

Ἡσαΐου ιδ'. 19, ψαλμ. ϰγ'. 17, ς'. 6, θ'. 18, ις'. 10, ιζ'. 6, κθ'. 3, λ'. 22, μή'. 15, 16, νδ'. 16, πε'. 12, πζ'. 3, πή'. 47, ριγ'. 26, ριδ'. 3, ρλή'. 7, ρμ'. 9, Ἰώβ· λή'. 17. Ἀριθ. ις'. 30, 33. Δευτ. λϐ'. Α'. Βασιλ. Β'. 6, Γ'. Βασιλ. ϐ'. 6, 9. Ἰώϐ·ζ'. 9, ια'. 8, ιδ'. 13, 16, κα'. 13, κς'. 6.

Παροίμ. α'. 12, ε'. 5, ζ'. 27, θ'. 18, ιε'. 12, 25, κζ'. 20, λ'. 16. Ἐκκλησ. θ'. 10. Ἆσμ. η'. 6. Ἡσαΐου· ε'. 14, ιδ'. 9, 11, 15, κή'. 15, 18, λή'. 10, 18, νζ'. 9. Ὡσηέ· ιγ'. 14. Ἀμώς· θ'. 2. Ἰωνᾶς· ϐ'. 3. Ἀϐδιού· ϐ'. 5. Σοφ. Σολ. α'. 14, ϐ'. 1, ις'. 13, ιζ'. 14. Σειράχ· θ'. 15, ιδ'. 12, 16, ιζ'. 21, κα'. 11, κή'. 23, μα'. 7, μή', 5, να'. 7, 9, Β'. Μακ. ς'. 23. Ἡσαΐου λή'. 18. Παροιμ. ιδ'. 12 ις'. 25.

Περὶ γεέννης ἐκ τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς.

Ἰωήλ· γ'. 17, κ'. ἑξ. Ζαχ. ιδ'. 3, κ'. ἑξ. Ἡσ. λ'. 33, ξζ'. 24. Ἱερεμ. κγ'. 32 κ'. ἑξ. ις'. 6, κ'. 6. λαλοῦσι περὶ τῆς γεέννης πρϐλ. Ἡσ. κδ'. 22.

Πρϐλ. Δ'. Μακκαϐ, ιγ'. 15. Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Λουκ. (ις'. 22 καὶ ἑξῆς) γίνεται λόγος περὶ Ἅδου καὶ τῆς πρὸ τῆς εἰς αὐτὸν καταϐάσεως τοῦ Χριστοῦ καταστάσεως καὶ τοῦ κόλπου τοῦ Ἀϐραὰμ καὶ τῆς γεέννης.

Πρϐλ. καὶ Ἰωσήπ. Ἀρχ. ιή'. 1, 3. Ἰουδ. Πολ. ϐ'. 8, 14.

Τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρίκ Ματθ. ε'. 22, 29, 30, ι'. 28, ιή'. 9, κγ'. 15 καὶ 33. Μάρκ. θ'. 43. Λουκ. ιϐ'. 5. Ἰωάν. γ'. 6— Ματθ. ιγ'. 42 καὶ 50, Ματθ. κε'. 41 καὶ 46 καὶ κϐ'. 13, κε'. 30. Πράξ. α'. 25, τόπος τοῦ Ἰούδκ, Λουκ. κγ'. 43. Ρωμ. ι'. 7, α'. Πέτρ. γ'. 19, δ'. 6, Ἐφες. δ'. 1, Φιλιππ. ϐ'. 10.

Πρϐλ. ϐ'. Πέτρ. ϐ'. 4. Ἰουδ. 6. Λουκ. η'. 39. Ἀποκαλ. θ'. 1, κ'. 10. Ματθ. κε'. 41. Ἀποκ. ιδ'. 10, ιθ'. 3 καὶ 20, κ'. 15 καὶ κα'. 8, α'. Θεσσαλ. δ'. 13. Ἰωάν. ιϐ'. 26, ιδ'. 2, ιζ'. 24, Βα Κορ. ε'. 6. Φιλ. α'. 23, α'. Κορινθ. ιε'. 26. Ἀποκ. κ'. 14. Ἑϐρ. ϐ'. 14.

Περὶ τῆς εἰς Ἅδην καταϐάσεως τοῦ Σωτῆρος πρϐλ. Πράξ ϐ'. 27 —31. Ἐφες. δ'. 8 καὶ 10, Αη Πέτρ. γ'. 18 καὶ 19 δ'. 6. Διε-

τηρήθη ἐκ παραδόσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ιρβλ. τὸ Σύμβολον τῆς Ἀκυληΐας καὶ Εἰρην. (κατὰ Αἱρ. δ΄. 17) καὶ Βασίλειον (ὁ 15 στίχ. εἰς τὸν μή΄. ψαλμ.) καὶ Χρυσοστ. (λόγ. κατηχ. τῇ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα), (καὶ Γρηγ. Ναζι. Ὕμνος εἰς Χριστὸν μετὰ τὴν σιωπὴν ἐν τῷ Πάσχα, καὶ Κύριλλ. Ἱερ. Κατήχ. δ΄. 11, Καὶ ὁ Κλήμ. ὁ Ἀλεξ. καὶ ὁ Ὠριγ. καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ἄλλοι. Ιρβλ. καὶ Δαμασκηνοῦ Ἔκδοσιν Ὀρθοδ. Πίστεως ἄρθρ. ος΄. καὶ Ὀρθοδ. ὁμολ. α΄. εἰς τὴν ἐρώτησιν μθ΄. Ιρβλ. καὶ Ἐκθέσεις διαγωνισμοῦ 1894, σελ. 125.

§ ιε΄. Περὶ τῆς ποινῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ Ἅδῃ.

Ὡς αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων εὐθὺς μετὰ θάνατον καὶ τὴν μερικὴν κρίσιν ἀνέρχονται εἰς τὸν Οὐρανὸν καὶ τίθενται (ἐν εὐδαιμονίᾳ) ἐν τόπῳ ἀναπαύσεως, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν μεταβαίνουσιν ἐν τῷ Ἅδῃ, κατοικίᾳ θλίψεων καὶ ὀδυνῶν. Οὐχ ἧττον, ὡς αἱ πρῶται δὲν χαίρουσι τελείαν τὴν μακαριότητα οὕτω καὶ αἱ τελευταῖαι μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς τελευταίας κρίσεως δὲν ὑφίστανται πλήρη τὴν κόλασιν.

1. Αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν μεταβαίνουσιν εὐθὺς μετὰ θάνατον καὶ μετὰ τὴν μερικὴν κρίσιν ἔν τινι διαμονῇ θλίψεων καὶ ὀδυνῶν.

α΄) Ταύτην τὴν ἀλήθειαν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν ἀναφέρει λέγων· «φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἔχοντα ἐξουσίαν ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν, ναὶ λέγω ὑμῖν τοῦτον φοβήθητε». (Λουκ. ιβ΄. 5) ἀναγγέλλει ἀκολούθως μετὰ μείζονος καθαρότητος ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου. (Λουκ. ις΄. 22—25).

β΄) Αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἀποδέχεται ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὡμολόγησε δὲ ἀνέκαθεν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας διὰ τῶν ἑαυτῆς ὀργάνων τῶν ποιμένων, Ἰουστίνου, Κυπριανοῦ, Ἱλαρίου, Ἐφραίμ, Ἰακώβου τοῦ Νισίβης, Τερτουλλιανοῦ, Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Γρηγορίου Νύσσης, Ἱερωνύμου, Αὐγουστίνου, Βασιλείου, Χρυσοστόμου καὶ πολλῶν ἄλλων.

«Ἰδοὺ ἐν τίσι συνίστανται αἱ βάσανοι τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ Ἅδῃ· καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν εἰσι μεμακρυσμένοι τοῦ φωτὸς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ «καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς, ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ

ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν» Ματθ. ζ΄. 23), ἐγκεκλεισμένοι ἐν τῇ φυλακῇ τῶν πνευμάτων (Α΄ Πέτρ. γ΄. 19)· ἀλλ' αὕτη ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπομάκρυνσίς ἐστιν ἤδη αὐτοῖς ἡ πλέον ἀλγεινὴ κόλασις, διότι εἰσὶν ἐστερημένοι τῆς συμμετοχῆς τῆς βασιλείας τῶν Οὐρανῶν τῆς μακαριότητος τῶν δικαίων καὶ ἐρριμμένοι εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· «δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας ἐμβάλλετε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον» (Ματθ. κβ΄. 13), αἰσθάνονται τοὺς ἐλέγχους τῆς ἑαυτῶν συνειδήσεως, ἥτις, ἐγειρομένη κατὰ τῶν ἑαυτῶν ἁμαρτιῶν βασανίζει ἀπαύστως, ὡς σκώληξ ἀκοίμητος· «ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» (Μαρκ. θ΄. 44), εὑρίσκονται ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν κακῶν πνευμάτων, ἀποδεδοκιμασμένοι, τέλος ὑφίστανται βασάνους θετικάς, πραγματικάς, ὡς ὁ πλούσιος τοῦ Εὐαγγελίου (Λουκ. ις΄. 23—25), ὁ μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου (Ματθ. κβ΄. 13) καὶ ἕτεροι. Ἐν τέλει πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι αἱ βάσανοι τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ Ἅδῃ δὲν εἶναι βεβαίως αἱ αὐταὶ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δικαίαν τοῦ Θεοῦ κρίσιν καίπερ μερικήν, εἰσὶν ἀνάλογοι πρὸς τὰ ἁμαρτήματα ἑκάστου, ὡς δηλοῦται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· «ἐκεῖνος ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου αὐτοῦ καὶ μὴ ἑτοιμάσας ἢ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ δαρήσεται πολλά· ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. (Λουκ. 16. 47—48). Ὅθεν δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Ἅδης ἔχει διὰ τὰς ψυχὰς εἰδικὰς διαμονάς, φυλακὰς καὶ κρατητήρια. (ΙΙΙ Ἔσδρ. IV. 32, 35, 41)· τούτων τῶν διαφόρων διαιρέσεων ἡ μία καλεῖται κόλασις, ἕτερον γέεννα, τὸ τρίτον τάρταρος, τὸ τέταρτον λίμνη τοῦ πυρός. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τόπος τις ὅστις διακρίνεται τῆς λίμνης τοῦ πυρός. (Κ΄. 13, 14).

Αὗται αἱ διάφοροι κολάσεις, ἃς οἱ ἁμαρτωλοὶ ὑφίστανται ἐν τῷ ᾅδῃ μετὰ τὴν μερικὴν κρίσιν, δὲν εἶναι ἐν τούτοις αἱ πλήρεις τιμωρίαι μεθ' ἃς μηδὲ μία ἑτέρα ἀναμένεται. Τῷ ὄντι, ὡς διδάσκει ὁ θεῖος λόγος, ἡ τελεία καὶ ὁριστικὴ ἀνταμοιβὴ τῶν ἁμαρτωλῶν δὲν θέλει γίνει ἢ «εἰς τέλος τοῦ κόσμου», ὅτε «ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν· ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω». (Ματθ.

ιγ΄. 41—43). Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ Βᾳ πρὸς Κορινθ. λέγει· Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον». (Ε΄ 10)· (ἴδε Ὀρθοδ. Δογμ. Θεολ. Μακαρίου Ἐπισκ. Βιννίτσης τόμ. Βον).

§ ις΄. Περὶ τῆς κολάσεως τῆς ἡτοιμασμένης τῷ Διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ μετὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν.

Ὡς ἡ δόξα τῶν δικαίων ἔσται τετελειωμένη μετὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν, οὕτω καὶ ἡ κόλασις τῶν ἁμαρτωλῶν ἔσται τελεία· καὶ ἤδη μὲν κολάζονται διὰ τῆς καταδίκης τοῦ μερικοῦ κριτηρίου ὡς ψυχαὶ ἄνευ σώματος, τότε δὲ ἐν τῇ γενικῇ κρίσει θέλουσι κολάζεσθαι ὡς ἄνθρωποι μετὰ ψυχῆς καὶ σώματος.

§ ιζ΄. Πέρὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀνταμοιβῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς γενικῆς κρίσεως ὁ δίκαιος κριτὴς θέλει ἀναγγείλει τὴν ἀπόφασιν πρός τε τοὺς δικαίους καὶ τοὺς ἁμαρτωλούς· καὶ πρὸς μὲν τοὺς δικαίους ἐρεῖ. «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν Βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. (Ματθ. κδ΄. 34)· πρὸς δὲ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐρεῖ. «Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. (αὐτόθι 41)[1]. Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον (αὐτόθι 46). Αὕτη ἡ ἀνταμοιβὴ μετὰ τὴν γενικὴν ταύτην κρίσιν ἔσται πλήρης, τελεία καὶ τελειωτική. Πλήρης, ὅτι οὐ μόνον ἡ ψυχὴ μόνη, ὡς

[1] Σ. Σ. «Ἄξιόν ἐστι παρατηρήσεως, λέγει ὁ Χρυσόστομος, ὅτι πρὸς μὲν τοὺς δικαίους λέγει· «κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου», πρὸς δὲ τοὺς ἁμαρτωλοὺς «εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τῷ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ». Τοῦτο ὅπως δηλώσῃ αὐτοῖς, ὅτι αὐτὸς μὲν ἡτοίμασεν αὐτοῖς βασιλείαν Οὐρανῶν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, αὐτοὶ δὲ προυτίμησαν τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ὅπως αὐτοὶ ἑαυτοὺς κατακρίνωσιν. (Χρυσοστόμ. εἰς τὸν Ματθ. ὁμιλία LXXIX. Τόμος 3ος).

κατὰ τὴν μερικὴν κρίσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν μετὰ θάνατον, ἀλλὰ ἥ τε ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα· θέλουσι λάβει τὴν ἀμοιβήν. Τελεία, ὅτι αὕτη ἔσται σταθερὰ καὶ οὐχὶ πρόσκαιρος, ὡς ἡ κατὰ τὴν μερικὴν κρίσιν· διὸ καὶ ἡ μὲν μακαριότης τῶν δικαίων ἔσται τελεία, ἡ δὲ κόλασις ἐπίσης τελεία, τελειωτικὴ δέ, διότι διά τε τοὺς δικαίους καὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἔσται ἀναλλοίωτος καὶ αἰώνιος καὶ δι' οὐδένα ἁμαρτωλὸν ἔσται δυνατὸν νὰ ἀπαλλαγῇ ποτε τῆς κολάσεως, ὡς τοῦτο διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας γίνεταί τισι κατὰ τὸν χρόνον τῆς μερικῆς κρίσεως. (Δογματ. Μακαρ. Ἐπισκόπ. Βιννίτσης, Τόμ. Β΄., σελ. 776—777, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ).

§ ιη΄. Περὶ τῶν μετὰ θάνατον κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον.

Ἐρώτησις ιδ΄. Ποῦ ἄρα θέλομεν λέγειν, ὅτι εἰσὶν αἱ προλαβοῦσαι τῶν ἀνθρώπων ψυχαί;

Ἀπόκρισις. «Ξένον μὲν καὶ φοβερὸν τὸ ἐρώτημα, καὶ παρὰ ἀνθρώποις ἀποκεκρυμμένον, οὐ γὰρ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς ἐπαναλῦσαί τινα πρὸς ἡμᾶς ἐκεῖθεν καὶ διηγήσασθαι ποῦ ἢ πῶς εἰσιν αἱ ἀφ' ἡμῶν ἀπελθοῦσαι ψυχαί· ὅμως ἐκ τῶν Γραφῶν μανθάνομεν, ὅτι αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχαί, ἐν σκοτεινοῖς καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου καὶ ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, καὶ ὡς γέγραπται ἐν τῷ Ἰώβ· εἰς γῆν σκοτεινὴν καὶ ζοφεράν, οὗ οὐκ ἔστι φέγγος, οὐδὲ ὁρᾶν ζωὴν βροτοῖς· αἱ δὲ τῶν δικαίων ψυχαὶ μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὡς ἐκ τοῦ λῃστοῦ τοῦ ἐν τῷ Σταυρῷ μανθάνομεν, ἐν τῷ Παραδείσῳ ὑπάρχουσιν· οὐ γὰρ διὰ μόνην τὴν ψυχὴν τοῦ λῃστοῦ Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν τὸν Παράδεισον ἤνοιξεν, ἀλλὰ καὶ διὰ πάσας λοιπὸν τὰς τῶν ἁγίων ψυχάς».

Ἐρ. κ΄. Τί οὖν; ἀπέλαβον οἱ δίκαιοι τὰ ἀγαθά, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὴν κόλασιν;

Ἀπ. Οὐδαμῶς· ὅμως δὲ τὴν χαρὰν ταύτην ἔχουσιν αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί· καὶ ἔστιν αὕτη μερικὴ ἀπόλαυσις, ὥσπερ καὶ ἡ λύπη, ἣν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἔχουσι, μερικὴ κόλασις, ὥσπερ οὖν μεταστέλλεται βασιλεὺς φίλους ἐπὶ τῷ συναριστῆσαι αὐτῷ, οὕτω ὡσαύτως καὶ καταδίκους ἐπὶ τῷ κολάσαι αὐτούς, καὶ οἱ μὲν εἰς τὸ ἄριστον κληθέντες, εἰσὶν ἐν χαρᾷ ἔμπροσθεν τοῦ οἴκου τοῦ βασιλέως, ἕως τῆς ὥρας τοῦ ἀρίστου, οἱ δὲ κατάδικοι ἐν φυλακῇ ἀποκεκλεισμένοι, ἐν λύπῃ ὑπάρχουσιν· ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ κριτής. Οὕτω δεῖ λοιπὸν νοεῖν καὶ ἐπὶ τῶν

ἐκεῖσε ἀφ' ἡμῶν προλαβουσῶν ψυχῶν, λέγω δὴ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν.

Ἐρ. κα'. Εἰ οὖν οὐδείς, καθ' ἃ εἴρηκας οὔτε ἐν βασιλείᾳ οὔτε ἐν γεέννῃ εἰσελήλυθε, πῶς περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου ἀκούομεν, ὅτι ἐν πυρὶ καὶ βασάνοις ὑπάρχων πρὸς τὸν Ἀβραὰμ διαλέγεται;

Ἀπ. Ὁ Κύριος παραβολικῶς ὅλα τὰ κατὰ τὸν Λάζαρον καὶ τὸν πλούσιον εἴρηκεν, ὥσπερ καὶ περὶ τῶν δέκα παρθένων καὶ τῶν λοιπῶν παραβολῶν. Οὐ γὰρ ἐν πράγματι γέγονεν ἡ τοῦ Λαζάρου παραβολή. διότι οὐχ ὁρῶσιν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν γεέννῃ τοὺς δικαίους τοὺς μετὰ Ἀβραὰμ ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἐπιγινώσκει τις τὸν πλησίον αὐτοῦ ἐκεῖσε ἐν σκότει ὑπάρχων.

Ἐρ. κβ'. Πῶς τοῦτο; Καὶ γὰρ φοβερὸς ὁ λόγος καὶ ξένος, ὅτι οὐκ ἐπιγινώσκομεν ἀλλήλους, ἀλλὰ ἀγνώριστοι ἀδελφοὶ ἀδελφοῖς, καὶ πατέρες υἱοῖς καὶ φίλοις καθεστήκαμεν;

Ἀπ. Ὁ ἐπιγνωρισμὸς ἐκ σωματικῶν σημείων πέφυκε γίγνεσθαι· αἱ δὲ ἀσώματοι ψυχαὶ ὅμοιαι ἀλλήλαις κατὰ πάντα τρόπον ὑπάρχουσιν, ὥσπερ ἐπὶ πλήθους τινῶν ἀσπίλων καὶ ὁμοίων περιστερῶν ἢ μελισσῶν οὐ διαφερουσῶν τῆς μιᾶς οὔτε τῇ σεμνότητι, οὔτε μεγαλειότητι, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἐν ἰσότητι ἀλλήλαις οὔσαις· τοῦτο δὲ λέγω ἐπὶ τῶν ἐν τῷ Ἅδῃ καταδικασθεισῶν ψυχῶν ἁμαρτωλῶν, ὅτι ἑαυτὰς οὐκ ἐπιγινώσκουσι. Ταῖς γὰρ τῶν δικαίων ψυχαῖς καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς τὸ ἀγαθόν, λέγω δὴ ἐπιγνωρισμόν, ἐδωρήσατο.

Ἐρ. λγ'. Τί δ' ἄρα νῦν τὸ ἔργον ἐκεῖ τῶν προαπελθουσῶν ψυχῶν;

Ἀπ. Ψυχὴ σώματος ἀπηλλαγμένη οὔτε ἀγαθόν τι οὔτε πονηρόν δύναται διαπράξασθαι· αἱ γὰρ ὀπτασίαι, ἃς βλέπομεν, περὶ τῶν ἐκεῖσε, οἰκονομικῶς ὁ Θεὸς ταύτας δείκνυσι πρὸς ὠφέλειαν· ὥσπερ γὰρ ἡ λύρα, ἐὰν μὴ ἔχῃ τὸν κρούοντα, ἀργὴ ὁρᾶται καὶ ἄπρακτος, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἐξ ἀλλήλων χωρισθέντα, οὐδὲν ἐνεργῆσαι δύνανται· αἱ γοῦν τῶν ἁγίων ψυχαὶ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐνεργούμεναι μετ' Ἀγγέλων ἐν χώρᾳ ζώντων Θεὸν ὑμνοῦσι καὶ ἀγάλλονται. (Ἀθανασίου πρὸς Ἀντίοχον).

§ ιθ'. Περὶ τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς τῶν ψυχῶν τῶν ἁγίων καὶ δικαίων πρὸ τῆς τελείας κρίσεως.

Αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων καὶ δικαίων κατὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν μετα-

βαίνουσιν εἰς χεῖρας Θεοῦ «Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος» (Σοφ. Σολομ. γ΄. 1). Διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης δηλοῦται ὁ τόπος τῆς μακαριότητος. Ὁ τόπος οὗτος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ὀνομάζεται Παράδεισος. «Ἀμὴν λέγω σοι· σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσει ἐν τῷ παραδείσῳ» (Λουκ. κγ΄. 43). Λέγεται καὶ Κόλπος τοῦ Ἀβραάμ· «Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ» (Λουκ. ις΄. 22) καὶ Βασιλεία οὐρανῶν, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου εἰπόντος «Λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι καὶ ἀνακληθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ Βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν». Ἐπίσης ὀνομάζεται καὶ οἶκος Θεοῦ. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀναφέρει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου εἰπόντος «ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρός μου Μοναὶ πολλαί εἰσιν» (ιδ΄. 2). Διὰ ταύτης τῆς ρήσεως ὁ Σωτὴρ ὑποδηλοῖ καὶ τὸν βαθμὸν τῆς δόξης καὶ μακαριότητος τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀρετῆς καὶ τελειότητος ἑκάστου.

§ κ΄. Περὶ τῆς δόξης τῶν μελλόντων νὰ κληρονομήσωσι τὴν ἡτοιμασμένην Βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν μετὰ τὴν τελείαν κρίσιν.

Ἡ δόξα αὕτη ἔσται ἡ πλήρης ἀνταπόδοσις· διότι ἤδη μὲν μόναι ὡς ψυχαὶ ἀπολαύουσι τῆς δόξης καὶ μακαριότητος· μετὰ δὲ τὴν μεγάλην κρίσιν ἐκείνην τῆς Δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ θέλουσι δοξασθῆ ὡς τετελειωμένοι ἄνθρωποι φέροντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου (Α΄. Κορινθ. ιε΄. 49) «δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν» (54), καὶ οὕτω τετελειωμένοι καὶ πλήρεις δόξης καὶ μακαριότητος θέλουσιν εἰσέλθει ἐν τῇ ἐπουρανίῳ Βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. (Ὁμολογ. Πέτρου Μογίλα ἐρώτ. ξη΄.

§ κα΄. Περὶ τῆς μακαριότητος τῶν ἁγίων ὑπὸ Γαβριὴλ τοῦ Φιλαδελφίας.

Πέμπτην καὶ τελευταίαν διαφορὰν ἔχει ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τῇ Ρωμαϊκῇ περὶ τῆς τῶν ἁγίων μακαριότητος, τουτέστιν, ἀνίσως καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων ἀπέλαβον τὴν τελείαν μακαριότητα,

καθὼς οἱ Ρωμαῖοι λέγουσιν, ἢ οὐκ ἔτι τελείως, ἀλλὰ μερικῶς, καθὼς ἡμεῖς πιστεύομεν· καὶ περὶ μὲν ταύτης τῆς διαφορᾶς οὐδὲν ἡμεῖς λέξομεν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ πάντα τὰ τῶν ἱερῶν διδασκάλων τοῖς πᾶσι προθήσομεν, ἐξ ὧν δυνησόμεθα γνῶναι καὶ τὴν διαφορὰν ταύτην.

Πρῶτος τοίνυν ὁ θεῖος καὶ ἱερὸς Αὐγουστῖνος ἑρμηνεύων τὴν θείαν Γραφὴν εἰς τὴν Γένεσιν τοιαῦτα λέγει. Αἱ τῶν ἁγίων ψυχαὶ οὐχ οὕτω τελείως ἀπολάβουσι τῆς θείας θεωρίας πρὸ τῆς ἀναστάσεως, ὥσπερ μετὰ ταῦτα· εἶτα λέγει καὶ τὴν αἰτίαν. Ἡ ἕνωσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματός ἐστιν φυσικὴ καὶ οὐσιώδης· οὐκ ἐνδέχεται τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν τελείαν ἔχειν τὴν μακαριότητα χωρὶς τοῦ σώματος αὐτῆς, ᾧ ἥνωται οὐσιωδῶς καὶ φυσικῶς, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο τῆς σχέσεως τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἐπιλανθάνεται. Ὁ δὲ Μέγας Ἀθανάσιος εἰς τὴν ἡ' ἐρωταπόκρισιν, τὴν πρὸς Ἀντίοχον λέγει· ὅτι αἱ τῶν ἁγίων ψυχαὶ ἔχουσιν εὐφροσύνην· καὶ ἔστιν αὕτη μερικὴ ἀπόλαυσις, ὥσπερ καὶ ἡ λύπη, ἣν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἔχουσι, μερικὴ κόλασις. Καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος εἰς τὰ αὐτοῦ ἠθικὰ περὶ ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας οὕτω λέγει. Τὸ μὲν γὰρ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἡ τελεία ἐπίγνωσις τῆς τοῦ Θεοῦ ἀκαταλήπτου μεγαλειότητος ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τοῖς ἀξίοις ἀποδοθῆναι ἐπήγγελται· νῦν δὲ κἂν Παῦλός τις ᾖ κἂν Πέτρος, βλέπει μὲν ἀληθῶς καὶ οὐ πλανᾶται καὶ οὐ φαντάζεται· δι' ἐσόπτρου δὲ ὁμοῦ βλέπει καὶ ἐν αἰνίγματι, καὶ τὸ ἐκ μέρους νῦν εὐχαρίστως ἐνδέχεται. Τὸ γὰρ δοκοῦν νῦν ἐν τῇ γνώσει τέλειον, βραχύ τι καὶ ἀμυδρότερον τοσοῦτόν ἐστιν, ὡς πλέον ἀπολιμπάνεσθαι τῆς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τρανότητος, ἢ ὅσον ἀπολιμπάνεται τοῦ προσώπου πρὸς πρόσωπον. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν κεφ. ις' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον λέγει. Τίς γὰρ οὕτως ἀνήκοος τῶν ἡτοιμασμένων παρὰ Θεοῦ ἀγαθῶν τοῖς ἀξίοις, ὡς ἀγνοεῖν, ὅτι καὶ τῶν δικαίων ὁ στέφανος ἡ τοῦ Πνεύματός ἐστι χάρις, δαψιλεστέρα τότε καὶ τελειοτέρα παρεχομένη κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀνδραγαθημάτων τῆς πνευματικῆς δόξης διανεμομένη ἑκάστῳ, ἐν γὰρ ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων μοναὶ πολλαὶ παρὰ τῷ πατρί, τουτέστιν ἀξιωμάτων διαφοραί. Τούτου ὅμοια λέγει καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ ια' κεφ. τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, εἰς τὸν λόγον τὸν κζ' λέγει· «Τίς οὖν ὁ μισθὸς τῆς τοιαύτης ἀμοιβῆς; τίς ἡ ἀνταπόδοσις; οὐδέπω ἀπέλαβον ἐκεῖνοι· χρόνους ἔχουσι τοσούτους νικήσαντες καὶ οὐδέπω ἀπέλαβον. Ὑμεῖς δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι ὄντες ἀσχάλετε; ἐννοήσατε καὶ ὑμεῖς τί ἐστι

καὶ ὅσον ἐστὶ τὸν Ἀβραὰμ καθῆσθαι καὶ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον περιμένοντας πότε σὺ τελειωθῇς ἵνα δυνηθῶσι τότε λαβεῖν τὸν μισθόν, εἶτα κατωτέρω λέγει· ἕνα ὥρισε πᾶσι τῶν στεφάνων καιρόν, καὶ ὁ πρὸ τοσούτων ἐτῶν νενικηκὼς μετὰ σοῦ λαμβάνει τὸν στέφανον· τὸ γὰρ ὁμοῦ δοξασθῆναι μεγάλη ἡδονή· ὁ αὐτὸς δὲ πάλιν ἑρμηνεύων τὸ ις΄ κεφ. τῆς πρώτης πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς λέγει. «Κἂν μένῃ ἡ ψυχὴ κἂν μυριάκις ἀθάνατός ἐστιν, ὥσπερ οὖν καί ἐστι, τῆς σαρκὸς χωρὶς οὐ καταλήψεται τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ ἐκεῖνα, ὥσπερ οὖν οὐδὲ κολασθήσεται, ταῦτα γὰρ φανερωθήσεται ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἕκαστος κομίσηται τὰ διὰ τοῦ σώματος, ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακά. Τοιαῦτα λέγει καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος περὶ τῶν ἐν Κυρίῳ νεκρῶν. «Ὅτι περ διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς τοῖς σῳζομένοις κεχάρισται τὸ μέχρι τῆς κοινῆς ἀναστάσεως ψυχικῶς ἀλλήλοις συνεῖναι καὶ συνευφραίνεσθαι ἀπεκδοχὴν ἔχοντας τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἀποκληροῦσθαι θείων δωρεῶν» ὅρια τούτοις προσμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἱερὸς καὶ θεῖος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς λέγων· «Οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ καὶ ταύτης τῆς δόξης ἐστέρηνται· οὐ γὰρ ἔχουσι τὸ διαγνωστικὸν ἐν ἀλλήλοις· ἐν ἐκείνῳ δὲ τῷ πανδήμῳ θεάτρῳ, καθὼς αἱ πράξεις ἀνακεκαλυμμέναι πάντων, οὕτω καὶ τὰ πρόσωπα γνώριμα παρὰ πάντων ἕως οὗ ὁ πάντων ἔσχατος γένηται χωρισμὸς καὶ ἀποπεμφθήσεται πᾶς τις εἰς ὃν ἡτοίμακε τόπον· οἱ μὲν δίκαιοι μετὰ Θεοῦ καὶ ἀλλήλων, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν τοῖς ἐκτόποις». Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ εἰρημένοι διδάσκαλοι, ὅτι δηλονότι οὐκ ἔτι ἀπέλαβον τελείως τὴν μακαριότητα ἀλλὰ μερικῶς· τὴν δὲ τελείαν θέλουν τὴν ἀπολαύσει ἐν τῇ ἀναστάσει, καθὼς καὶ ὁ μακάριος Παῦλος βεβαιοῖ λέγων· «ὅτι ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Εἰσὶ δὲ καί τινες ἄλλοι διδάσκαλοι, οἵτινες λέγουσιν ὅτι ἀπήλαυσαν αἱ ψυχαὶ τῶν ἁγίων τῆς μακαριότητος· ἀλλὰ καὶ οὗτοι πάντες τὴν μερικὴν ἐννοοῦσι καὶ οὐ τὴν τελείαν καὶ καθ' ὅλου μακαριότητα, καθὼς καὶ οἱ προειρημένοι· ἐπειδὴ καὶ οἱ θεῖοι διδάσκαλοι κατ' οὐδὲν διαφωνοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πάντα πάντως ὁμοφωνοῦσι.

Πρῶτος τοίνυν ὁ ἅγιος Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς εἰς τὴν ις΄ ἐρωταπόκρισιν λέγει· «Ὄφελος γέγονε τῷ λῃστῇ εἰς τὸν Παράδεισον εἰσελθόντι τὸ ἔργον μαθεῖν πίστεως τὸ ὠφέλιμον· δι' ἧς ἠξιώθη

τοῦ συναθροίσματος τῶν ἁγίων, ἐν ᾧ φυλάττεται ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεώς τε καὶ ἀνταποδόσεως· ἔχει τε τοῦ Παραδείσου τὴν αἴσθησιν κατὰ τὴν ἐννοηματικὴν λεγομένην αἴσθησιν, καθ' ἣν ὁρῶσιν αἱ ψυχαὶ ἑαυτάς τε καὶ τὰ ὑπ' αὐτάς. Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τοῖς πρὸς Ἀντίοχον κεφαλαίοις τάδε φησίν· «ὡς ἐκ τῶν Γραφῶν μανθάνομεν, αἱ τῶν δικαίων ψυχαὶ κατ' αὐτὸν διάγουσι τὸν Παράδεισον, ἀλλὰ καὶ διὰ πάσας τὰς τῶν ἁγίων ψυχάς». Μετὰ δὲ τὸν Ἀθανάσιον ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Διάλογος πρὸς τὸν διάκονον Πέτρον λέγει· «ἐν Οὐρανῷ τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς εἶναι πιστεύομεν». Καὶ ὁ θεῖος Γρηγόριος εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ μεγάλου Βασιλείου λέγει· «Καὶ νῦν ἡμᾶς ἐποπτεύοις ἐξ οὐρανοῦ, εἰ δὲ μετασταίημεν, δέξαιο κακεῖθεν ἡμᾶς ταῖς σεαυτοῦ σκηναῖς». Καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἑρμηνεύων τὸ α' κεφ. τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς εἰς τὸν γ' λόγον τῶν ἠθικῶν λέγει· «Οἱ ἁμαρτωλοί, ὅπου ἂν ὦσι, πόρρω τοῦ βασιλέως εἰσί· διὰ τοῦτο δακρύων ἄξιοι. Οἱ δὲ δίκαιοι, εἴτε ἐντεῦθα, εἴτε ἐκεῖ μετὰ τοῦ βασιλέως εἰσὶ καὶ μᾶλλον ἐγγύτερον· οὐ δι' ἐσόπτρου, οὐ διὰ πίστεως, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἱερὸς Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης ἐξηγούμενος τὴν ἑξαήμερον εἰς τὸν τρίτον λόγον λέγει· «Ἐσωτέρω δὲ τοῦ φαινομένου στερεώματος τὰς Οὐρανίους λέγομεν εἶναι δυνάμεις, καὶ αὐτὰς τὰς τῶν δικαίων ψυχὰς κατ' αὐτὸν διαγούσας τὸν Παράδεισον. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ὁ μακάριος Θεοδώρητος λέγει· «Αἱ μὲν γεννᾶται τῶν νικηφόρων ψυχαὶ περιπολοῦσι τὸν Οὐρανὸν τοῖς ἀσωμάτοις χοροῖς συγχορεύουσαι». Αὗταί εἰσιν αἱ τῶν θεολόγων μαρτυρίαι ἐξ ὧν πᾶς τις δύναται ῥᾳδίως γνῶναι καὶ τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης· ἐγὼ δ' ὅρως τοιαύτην γνώμην ἔχω περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως, ὅτι αἱ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων ψυχαὶ βλέπουσι μὲν καθ' ὃ ψυχαὶ τὴν μακαριότητα καὶ δόξαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν εἰπόντα «Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ», καὶ καθὼς ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς προειρημένοις ἔλεγε· καθ' ὃ δὲ μέλλουσι νὰ λάβωσι ψυχὴ καὶ σῶμα τὴν τελείαν ἀπόλαυσιν τῆς θείας μακαριότητος, κατὰ τὸ λέγον «Πορεύομαι ἑτοιμάσαι ὑμῖν τόπον», καὶ καθὼς ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος ἀνωτέρω ἔλεγεν, λέγω, ὅτι οὔπω τελείως ἀπήλαυσαν οἱ ἅγιοι, ἐπειδὴ καὶ τότε ἔσται ἡ τελεία ἀπόλαυσις, ὅταν ὁ Χριστὸς κρίνῃ πᾶσαν τὴν γῆν καὶ ἀποδώσῃ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· πρὸς τούτοις δὲ λέγομεν, ὥσπερ ὁ Χριστὸς ψυχὴν καὶ σῶμα ἀναλαβὼν ἀνῆλθεν εἰς τοὺς Οὐρανοὺς καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ

Θεοῦ καὶ Πατρός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ἅγιοι ὅταν ἀναστηθῶσι μετὰ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων λήψονται τοὺς στεφάνους, καθὼς ὁ Παῦλος βοᾷ «Ὅτι ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ». Τούτοις τοίνυν τοῖς λόγοις καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία πιστεύουσα λέγει, ὅτι ἡ τελεία ἐπίγνωσις τῆς τοῦ ἀκαταλήπτου Θεοῦ μεγαλειότητος ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τοῖς ἀξίοις ἀποδοθῆναι ἐπήγγελται· οἷς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν».

§ κβ΄. Περὶ τῶν ἐλεημοσυνῶν καὶ τῶν ἀγαθοεργιῶν τῶν γινομένων ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων.

Περὶ τούτων ὁ Θεοφύλακτος εἰς τὸ ιβ΄ κεφάλ. στίχ. 5 τοῦ Λουκᾶ ἑρμηνεύων τὸν λόγον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὃν εἶπε «φοβήθητε τὸν ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν» γράφει οὕτω· «ὅρα γὰρ ὅτι οὐκ εἶπε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι βάλλοντα εἰς τὴν γέενναν, ἀλλ' ἐξουσίαν ἔχοντα βαλεῖν, οὐ γὰρ πάντως οἱ ἀποθνήσκοντες ἁμαρτωλοὶ βάλλονται εἰς τὴν γέενναν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κεῖται τοῦτο τοῦ Θεοῦ· ὥστε καὶ τὸ συγχωρεῖν· τοῦτο δὲ λέγω διὰ τὰς ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις γινομένας προσφορὰς καὶ τὰς διαδόσεις, αἳ οὐ μικρὰ συντελοῦσι τοῖς καὶ ἐν ἁμαρτίαις βαρείαις ἀποθανοῦσιν. Οὐ πάντως οὖν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι βάλλει εἰς γέενναν· ἀλλ' ἐξουσίαν ἔχει βαλεῖν. Μὴ τοίνυν ἐλλείψωμεν ἡμεῖς σπουδάζοντες δι' ἐλεημοσυνῶν καὶ πρεσβειῶν ἐξιλεοῦσθαι τὸν ἐξουσίαν μὲν ἔχοντα βαλεῖν, οὐ πάντως δὲ τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ χρώμενον, ἀλλὰ καὶ συγχωρεῖν δυνάμενον».

Καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας λοιπὸν ταύτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρὸς συνάγομεν ὅτι ὀφείλομεν πάντως νὰ παρακαλῶμεν καὶ δεώμεθα καὶ ἱκετεύωμεν τὸν Θεὸν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων, καὶ νὰ προσφέρωμεν θυσίας ἀναιμάκτους καὶ δίδωμεν ἐλεημοσύνας ὑπὲρ αὐτῶν, ὡς ἀνικάνων ὄντων αὐτῶν νὰ ἐργασθῶσι ὑπὲρ ἑαυτῶν πρὸς σωτηρίαν.

§ κγ΄. Περὶ τῶν ἁμαρτανόντων ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ.

Περὶ τῶν ἁμαρτανόντων ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς κολάσεως ἑκατέρων ἡ Γραφὴ λέγει (Λουκ. ιβ΄ 47)· «Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου ἑαυτοῦ καὶ μὴ ἑτοιμάσας μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα Αὐτοῦ δαρήσεται πολλάς, ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας».

§ κδ΄. Περὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ μεταβαίνουσιν αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν.

Αἱ ψυχαὶ τῶν ἐν ἁμαρτίαις ἀποθανόντων μεταβαίνουσιν εἰς Ἅδην, οἵ τε μεγάλα ἁμαρτήσαντες καὶ οἱ μικρά· διότι οὐδεὶς ἕτερος τόπος ὑφίσταται πλὴν τοῦ Παραδείσου καὶ τοῦ Ἅδου, ἐν ᾧ οἱ μὲν μεγάλα ἁμαρτήσαντες μεγάλην ὑφίστανται τὴν κόλασιν, οἱ δὲ μικρὰ ἁμαρτήσαντες μικροτέραν ὑφίστανται κόλασιν.

§ κε΄. Περὶ τῶν καταβαινουσῶν εἰς Ἅδην ψυχῶν.

Ἡ Ἐκκλησία περὶ τῶν εἰς Ἅδην καταβαινουσῶν ψυχῶν δοξάζει, ὅτι αὐταὶ ἑαυταῖς οὐδεμίαν δύνανται νὰ παράσχωσι σωτηριώδη ἐνέργειαν ἢ διὰ μετανοίας ἢ δι' ἐξομολογήσεως κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν (ψαλμ. ϛ΄, 6), ὅστις λέγει «ἐν δὲ τῷ Ἅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι ;» καὶ ἀλλαχοῦ (ψαλμ. ριε΄. 16) «οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε Κύριε, οὐδὲ πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς Ἅδην», ἀλλὰ ταῖς τῶν ἐπιζώντων εὐποιίαις καὶ προσευχαῖς ταῖς ὑπὲρ αὐτῶν ὑπ' αὐτῆς γενομέναις καὶ τῇ ἀναιμάκτῳ θυσίᾳ τῇ καθ' ἑκάστην προσφερομένῃ ὑπὲρ ζώντων καὶ τεθνεώτων κουφοτέρα ἡ κόλασις αὐτῶν καθίσταται, ἵλεων ὑπὲρ αὐτῶν τὸν Θεὸν ἀπεργαζομένη, καὶ ὅτι οἱ μὲν μικρὰ ἐπταικότες καὶ μὴ πρὸς θάνατον, σωτηρίας τυγχάνουσι, οἱ δὲ θανάσιμα ἁμαρτήσαντες τῆς βαρείας αὐτῶν κολάσεως ἀπαλλάσσονται, κουφοτέρας τῆς κολάσεως αὐτῶν γενομένης κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον.

Ὁ Θεοφύλακτος λέγει εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν ϛ΄ κεφάλαιον ἑρμηνεύων τὸν λόγον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὃν εἶπεν, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας· «Ὅρα, ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς ἀφίενται αἱ ἁμαρτίαι· ἕως οὗ γάρ ἐσμεν ἐπὶ τῆς γῆς δυνάμεθα ἐξαλεῖψαι τὰς

ἁμαρτίας ἡμῶν· μεθ' ὃ μέντοι τῆς γῆς ἀπαναστῶμεν, οὐκέτι ἡμεῖς αὐτοὶ δυνάμεθα δι' ἐξομολογήσεως ἐξαλεῖψαι τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· ἀποκέκλεισται γὰρ ἡ θύρα». Καὶ εἰς τὸ κβ'. τοῦ Ματθαίου ἑρμηνεύων τὸ «δήσαντες αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας», περὶ τῶν πρακτικῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων λέγει· «ἐν τῷ αἰῶνι μὲν γὰρ τῷ ἐνεστῶτι ἔστι πρᾶξαι καὶ ἐνεργῆσαί τι, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι δεσμοῦνται πᾶσαι αἱ πρακτικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς· καὶ οὐκ ἔστι ποιῆσαί τι ἀγαθὸν εἰς ἀντισήκωσιν τῶν ἁμαρτιῶν». Καὶ τὸ κε' κεφάλαιον τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελίου ἑρμηνεύων λέγει· «μεταμελείας γὰρ καὶ ἐργασίας καιρὸς οὐκ ἔστι μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀποβίωσιν».

Ἐξ ὅλων δὴ τούτων δῆλον γίνεται, ὅτι ἡ ψυχὴ μετὰ τὸν θάνατον ἀδυνατεῖ νὰ κάμῃ τι ἔργον σωτηριῶδες καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν τοῦ Ἅδου ἀλύτων δεσμῶν, καὶ ὅτι μόνον αἱ θεῖαι λειτουργίαι, αἱ προσευχαὶ τῶν οἰκείων, τῶν δικαίων, αἱ ὑπὲρ αὐτῶν γινόμεναι καὶ αἱ ἐλεημοσύναι γίνονται πρόξενοι σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ Ἅδου.

ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩ ΘΕΩ ΔΟΞΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΕΩΣ [1]

ΗΤΟΙ ΠΕΡΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑΣ ΨΥΧΗΣ

§ 1. Περὶ Μετανοίας.

Μετάνοιά ἐστι κατὰ τὸν θεῖον Δαμασκηνὸν ἐπάνοδος ἐκ τοῦ παρὰ φύσιν εἰς τὸ κατὰ φύσιν, καὶ ἐκ τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν Θεὸν δι' ἀσκήσεως καὶ πόνων καὶ ἑκούσιος ἐπιστροφὴ ἀπὸ τῶν πταισμάτων ἐπὶ τὸ ἐναντίον ἀγαθόν· (βιβλ. β'. κεφ. μζ').

Τὰ σημαινόμενα τῆς μετανοίας εἰσὶ ταῦτα. Μεταμέλεια, μετάγνωσις· γνωρίσματα δὲ τῆς μετανοίας εἰσὶν ἡ συντριβὴ τῆς καρδίας, τὰ δάκρυα, ἡ ἀποστροφὴ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἀγάπη.

Ἡ μετάνοια ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀληθής· εἶναι δὲ ἀληθὴς ἡ μετάνοια, ὅταν αὕτη συνοδεύηται ὑπὸ τῆς συντριβῆς τῆς καρδίας, ὑπὸ τῆς διαθέσεως πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐξαγορεύσεως τῶν ἁμαρτημάτων.

Ἡ ἀληθὴς μετάνοια εἶναι μετάγνωσις ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀλλοίωσις τοῦ ἠθικοῦ βίου, μεταβολὴ ἐπὶ τὰ κρείττω, τελεία ἀποστροφὴ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου βίου καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ βού-

[1] Τὴν μελέτην ταύτην δημοσιεύομεν ὡς παράρτημα τῆς μελέτης περὶ ἀθανασίας ψυχῆς καὶ ἱερῶν μνημοσύνων ὡς διδάσκουσαν ἡμᾶς περὶ τῆς ὀφειλομένης φροντίδος πρὸς τὴν ἀθάνατον ἡμῶν ψυχήν, ὅπως μὴ καταδικασθῇ, ἀλλὰ δοξασθῇ καὶ γένηται κληρονόμος τῆς Οὐρανίου Βασιλείας. Ἡ μελέτη αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἐπίλογος τοῦ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς λόγου.

λησις ἀμετάπτωτος πρὸς ἐργασίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τελείαν συνταύτησιν τῆς ἰδίας βουλήσεως πρὸς τὴν θείαν βούλησιν, τὸν θεῖον νόμον. Μετάνοια λοιπὸν εἶναι ἀναγέννησις ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀφετηρία νέου ἐναρέτου βίου.

Τύπον ἀληθοῦς μετανοίας δίδωσιν ἡμῖν ὁ προφήτης Ἡσαΐας, προτρέπων τοὺς Ἰουδαίους εἰς μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν· ἰδοὺ οὗτος· «Λούσασθε καὶ καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῷ καὶ δικαιώσατε χήραν καὶ δεῦτε δὴ καὶ διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος· καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ»· (Ἡσαΐας Α΄. 16—18).

Ὁ ἀληθῶς μετανοῶν, ἔχει καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην· παράδειγμα ἀληθοῦς μετανοίας πρόκειται ὁ προφητάναξ Δαυΐδ· νοῦς καὶ καρδία, ψυχὴ καὶ σῶμα, ὅ τε ἔσω καὶ ἔξω ἄνθρωπος δεικνύουσι μαρτύρια τῆς ἀληθοῦς μεταγνώσεως καὶ τοῦ διακαοῦς πόθου πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ θείου. Οἱ ψαλμοὶ αὐτοῦ οἱ πλήρεις ἐνθέου πόθου, μάλιστα δὲ ὁ τῆς μετανοίας, δι' οὗ ἐπιζητεῖ τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου, εἰσὶ διαφανῆ κάτοπτρα, ἐν οἷς κατοπτρίζεται ὁ ἔνθεος πόθος καὶ ὁ ὑψηλὸς χαρακτὴρ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας. Τοιαύτην συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην καρδίαν ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει.

Ὅμοιον παράδειγμα εἶναι καὶ ἡ μετάνοια τοῦ Μανασσῆ, βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, τῶν Νινευιτῶν, τοῦ τελώνου καὶ ἡ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ. Ἡ δὲ τοῦ Ζακχαίου μετάνοια δεικνύει ταὐτοχρόνως καὶ τὸν τρόπον τῆς θεραπείας τοῦ ἁμαρτήματος καὶ τὸν τρόπον τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς προσβληθείσης δικαιοσύνης. «Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν». (Λουκ. ιθ΄. 8). Τὸ μύρον τῆς μετανοούσης πόρνης καὶ τὰ δάκρυα τοῦ Πέτρου, ἡ τοῦ λῃστοῦ μετάνοιά εἰσιν ἐκφραστικώτατα παραδείγματα τῆς ἀληθοῦς μετανοίας, καὶ συγχρόνως τῆς θείας φιλανθρωπίας.

Ψευδὴς μετάνοια εἶναι ἡ τοῦ Φαραώ, ὅστις δεκάκις ὡμολόγησε τὸ ἴδιον ἁμάρτημα, δεκάκις ἐζήτησε συγχώρησιν, δεκάκις ἔλαβεν ἄφεσιν, καὶ δεκάκις παρώργισε τὸν Θεὸν καὶ τελευταῖον ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ· διότι ἡ ἀσύνετος αὐτοῦ καρδία δὲν συνε-

τρίβη, ἐφ' οἷς ἡμάρτησεν, ἀλλ' ἔμεινε σκληρὰ καὶ ἄκαμπτος· ἡ μετάνοια αὐτοῦ ἦτο μετάνοια φόβου οὐχὶ μετάνοια συναισθήσεως, οὐχὶ ἐπίγνωσις τοῦ ἁμαρτήματος· μετενόει ἐκ φόβου μὴ παιδευθῇ, ἢ ἀπολεσθῇ, καὶ οὐχὶ ἐκ συναισθήσεως, ὅτι ἡμάρτησε πρὸς τὸν Θεόν, οὐχὶ ἐξ ἐπιγνώσεως τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἁμαρτήματος· διὰ τοῦτο καὶ κατεποντίσθη εἰς τὰ βάθη τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, παθὼν ἄξια τῆς ψευδοῦς αὐτοῦ μετανοίας.

§ 2. Ὅτι ὀφείλομεν νὰ σπεύδωμεν πρὸς μετάνοιαν.

Ἡ περὶ τῆς σωτηρίας ἡμετέρα φροντὶς ἀνάγκη νὰ εἶναι ἔγκαιρος· ὁ δὲ λόγος· ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος τῆς ψυχικῆς ἡμῶν σωτηρίας. Ὁ ἀμεριμνῶν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διπλοῦν διατρέχει κίνδυνον· ἢ νὰ ἁρπασθῇ ἀπροσδοκήτως ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἢ νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· κατ' ἀμφότερα τὸ κακὸν εἶνε μέγα, διότι ἡ ζημία θάνατος τῆς ψυχῆς. Διὰ ταῦτα ὁ θεῖος Χρυσόστομος παραγγέλλει, λέγων· «Μὴ ἀναβάλλου ἐπιστρέψαι πρὸς Κύριον, μηδὲ ἀνάμενε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, μήποτε, ὡς μέλλεις, ἐκτριβῇς. Ἄδηλός ἐστιν ἡ τελευτή, φησί, καὶ διὰ τοῦτο ἄδηλος, ἵνα ἀεὶ σπουδάζῃς· διὰ τοῦτο ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, οὕτως ἡ ἡμέρα Κυρίου ἔρχεται, οὐχ ἵνα κλέψῃ, ἀλλ' ἵνα ἡμᾶς ἀσφαλεστέρους ποιήσῃ· ὁ γὰρ τὸν κλέπτην προορῶν, ἐν ἀγρυπνίᾳ διάγει καὶ λύχνον ἅψας διὰ παντὸς ἐγρήγορεν. Οὕτως οὖν καὶ ὑμεῖς ἅψαντες τὸ φῶς τῆς πίστεως καὶ τῆς ὀρθῆς πολιτείας, φαιδρὰς ἔχετε τὰς λαμπάδας ἐν ἀγρυπνίᾳ διηνεκεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ οἴδαμεν πότε ὁ νυμφίος ἔρχεται, δεῖ παρεσκευασμένους εἶναι διὰ παντός, ἵνα, ὅταν ἔλθῃ, νήφοντας εὕρῃ»· (Τόμ. ς'. 286). Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος λέγει· «Οὐ δεῖ καιρὸν ἀναμένειν ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ διορθώσει, διὰ τὸ ἀσφαλὲς μὴ ἔχειν περὶ τὴν αὔριον· πολλοὶ γὰρ πολλὰ βουλευσάμενοι τὴν αὔριον οὐ κατέλαβον».

«Ἐὰν ἀεὶ τὸ σήμερον παρατρέχων, ἐπιτηρῇς τὸ εἰς αὔριον. τὰς κατὰ μικρὸν ἀναβολὰς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ κλεπτόμενος, ὥσπερ ἐκείνῳ τρόπος, ἐμοὶ δὸς τὸ παρόν, Θεῷ δὲ τὸ μέλλον, ἐμοὶ τὴν νεότητα, Θεῷ δὲ τὸ γῆρας· ἐμοὶ τὰς ἡδονὰς ἐκείνῳ δὲ τὴν ἀχρηστίαν. Ὅσος ὁ περὶ σὲ κίνδυνος, ὅσα τὰ παρ' ἐλπίδα συμπτώματα· ἢ πόλεμος παρηνάλωσε, ἢ φριξ παραδραμοῦσα, τὸ φαυλότατον (τί γὰρ τοῦ

ἀποθανεῖν ἄνθρωπον εὐκολώτερον, κἂν μέγα φρονῇς τῇ εἰκόνι;) ἢ πότος πλεονάσας, ἢ ἄνεμος κρημνίσας, ἢ ἵππος συναρπάσας, ἢ φάρμακον ἐκ προνοίας ἐπιβουλεῦσαν, τυχὸν δὲ καὶ ἀντὶ σωτηρίου φανὲν δηλητήριον».

Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐγκαταλείπει τὸν ἀμετανόητον ἄνθρωπον, διότι οὗτος κατεφρόνησε τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας τοῦ Θεοῦ. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τὸν ἐμμένοντα τῇ ἁμαρτίᾳ ἄνθρωπον· «Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε, ὁ κρίνων, τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρῖμα τοῦ Θεοῦ; ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (Ῥωμ. β΄. 3—6). Ἡ θεία μακροθυμία μεταβάλλεται εἰς ἀγανάκτησιν, ἡ ἀνοχὴ εἰς τὸ ἀφόρητον καὶ ἡ χρηστότης εἰς ἀποστροφήν· διὰ τοῦτο καὶ ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων συμβουλεύει ἡμᾶς νὰ μὴ πλανώμεθα, φρονοῦντες βραδύτητα τὴν ἀνοχὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μακροθυμίαν, διότι δὲν βραδύνει, ἀλλὰ μακροθυμεῖ, μὴ θέλων νὰ ἀπολεσθῇ κανεὶς ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ὅλοι νὰ ἔλθωμεν εἰς μετάνοιαν. «Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται· ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι. Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται» (Β΄ Πέτρου γ΄. 9—10).

Ὅτι ὀφείλομεν νὰ σπεύσωμεν νὰ ἐπιζητήσωμεν τὸν Κύριον, αὐτὸς ὁ Κύριος λέγει· «Ζητήσετέ με καὶ οὐχ εὑρήσετε» (Ἰωάν. Ζ΄. 34). Ἐν ὅσῳ λοιπὸν προσκαλεῖ ἡ χάρις, ὀφείλομεν νὰ προσερχώμεθα, διότι ἴσως, ὅταν ἐπιζητήσωμεν τὴν χάριν, δὲν εὕρωμεν αὐτήν, διότι ἀπεκλείσθη ἡ θύρα καὶ ὁ νυμφίος θὰ ἀπαντήσῃ πρὸς ἡμᾶς φωνοῦντας, ἄνοιξον, ἄνοιξον ἡμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Ἐζήσαμεν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἴσως θέλομεν ἀποθάνει ἐν αὐτῇ· τίς περὶ τοῦ ἐναντίου βεβαιοῖ ἡμᾶς, ἀφοῦ μένομεν ἀμετανόητοι; ἰδοὺ τί λέγει ὁ Κύριος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· «Ἐγὼ ὑπάγω καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ

ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε»· (Ἰωάν. Η΄. 21). Ἐὰν λοιπόν, ἐν ὅσῳ ἔχομεν τὸν Χριστὸν προσκαλοῦντα, δὲν μετανοήσωμεν, θὰ ἀποθάνωμεν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἡμῶν, διότι θὰ ἐπιζητήσωμεν αὐτόν, ἀλλ' εἰς μάτην ἀποβήσεται ἡ ἐπιζήτησις. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἐπιγνῶμεν καλῶς, ὅτι ὀφείλομεν νὰ σπεύσωμεν, διότι ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐγκαταλείπει ἡμᾶς καὶ διότι πολλάκις αὐτὰ αἱ ἁμαρτίαι φέρουσιν εἰς προώρους καὶ αἰφνιδίους θανάτους, ὡς τοῦτο λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, γράφων πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας Κορινθίους· «διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι καὶ κοιμῶνται ἱκανοί».. (Α΄. Κορινθ. ια΄. 30). Παράδειγμα τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγκαταλείψεως, ὑπὸ τῆς Γραφῆς μαρτυρούμενον, εἶναι ὁ βασιλεὺς τὰς Ἰουδαίας Σεδεκίας, ὅστις ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ παρεδόθη αὐτὸς καὶ τὸ βασίλειον αὐτοῦ εἰς καταστροφήν, καίτοι ἐπεζήτει διὰ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου καὶ παρεκάλει τὸν προφήτην, λέγων· «δεήθητι ὑπὲρ ἡμῶν Κυρίου τοῦ Θεοῦ»· ἀλλ' ὁ Ἱερεμίας ἔλαβεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ δεηθῇ ὑπὲρ αὐτῶν, διότι παρέδωκε τὴν πόλιν καὶ τὸν βασιλέα Σεδεκίαν εἰς χεῖρας τοῦ φοβεροῦ τυράννου Ναβουχοδονόσορος, βασιλέως Ἀσσυρίων· καὶ δὲν ἐδεήθη ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Ἱερεμίας· ἐκυριεύθη ἡ πόλις, ἐλεηλατήθη, διῆλθον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου ἐν στόματι μαχαίρας, κατεσφάγη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Σεδεκίου ἅπασα ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ, ἐξώρυξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ἔδησαν ἁλύσεσι καὶ ἤγαγον αἰχμάλωτον εἰς Βαβυλῶνα. «Ὁ Θεὸς ἐξέχυσε τὸν θυμὸν καὶ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ κατὰ Σεδεκίου καὶ τῆς πόλεως· διότι ἐμυκτήρισαν καὶ ἐξουθένησαν τοὺς λόγους Ἱερεμίου τοῦ Προφήτου καὶ ἐσκλήρυναν τὰς καρδίας αὐτῶν τοῦ μὴ ἐπιστρέψαι ἐπὶ Κύριον»· (Ἱερεμ.). Φοβερὸν ἀληθῶς, ἀλλὰ καὶ δίκαιον· δίκαιον ὁ ἐγκαταλείπων τὸν Θεὸν νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὑπ' αὐτοῦ· δίκαιον νὰ ἀπωθῆται, ὁ ἀπωθῶν τὴν προσκαλοῦσαν χάριν· δίκαιον νὰ ἀποστρέφῃ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἀπὸ τῶν ἀποσκιρτώντων καὶ μὴ προσερχομένων. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης λέγει· «Οὕτως ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ταῖς ἡμετέραις διαθέσεσιν ἐξομοιοῦται· οἷά περ τὰ παρ' ἡμῖν ᾖ, τοιαῦτα ἡμῖν ἐκ τῶν ἰδίων παρέχουσα». (Λογ. ε΄.).

Τὴν σπουδὴν ἡμῶν πρὸς ταχεῖαν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν ὑπαγορεύει καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀνικανότητος πρὸς ἐπιστροφήν· διότι ἡ ἕξις πρὸς τὸ κακὸν δύναται νὰ καταστήσῃ ἡμᾶς ἀνικάνους πρὸς με-

τάνοιαν, ὅπερ πρέπει νὰ φοβίζῃ ἡμᾶς λίαν. Ἡ ἕξις ἡ ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως θέσιν φύσεως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λαμβάνουσα, τοσοῦτον καθίσταται ἰσχυρά, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ πλέον ν' ἀντιστῇ αὐτῇ, διότι τὸ κράτος αὐτῆς κατίσχυσε καὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου· ὅταν δὲ ἡ ἕξις ἄρξῃ ἐφ' ἡμᾶς, ὑποτασσόμεθα αὐτῇ καὶ καθιστάμεθα αὐτῆς δοῦλοι· ἡ ἐλευθέρα θέλησις ἀπόλλυσι εἰς τὸ διηνεκές τὴν ἑαυτῆς ἀνεξαρτησίαν· ὁ ἄνθρωπος ἀποβάλλει τὸ αὐτεξούσιον, ἡ βούλησις δείκνυται ἀδύνατος ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς αὐτὴν καὶ πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας ματαιοῦται· ὁ ἀγὼν καθιστᾷ προφανεστέραν τὴν ἀδυναμίαν. Ὁ ὑπὸ τῆς ἕξεως κυριευθείς, πράττει, ἐνεργεῖ, ἐκτελεῖ ὡς ὑπήκοος, ὡς ὑποτελής· ἡ αὐτενέργεια ἔπαυσε· πράττει κατὰ διαταγήν· ἡ φωνὴ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου πνίγεται ἐν τοῖς στέρνοις αὐτοῦ. Ἡ ἕξις ἀποβαίνει λίαν τυραννική, διότι ἐνῷ ἡ δύναμις τῶν παθῶν ἐξέλιπεν, ἡ ἕξις ἐπιμένει ἐν τῇ θεραπείᾳ αὐτῶν· τοιαύτη ἡ ἕξις, τοιαύτη ἡ δύναμις αὐτῆς, τοιαύτη ἡ τυραννία αὐτῆς. Ὅταν αὕτη ἅπαξ ἄρξῃ ἐφ' ἡμᾶς, τότε αὐτὴ διευθύνει τὰς θελήσεις ἡμῶν, αὐτὴ κανονίζει τὰς πράξεις ἡμῶν καὶ οὐδέποτε, ἀφίησιν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῆς τὰ ἡνία, δι' ὧν διευθύνει τὰς διαθέσεις ἡμῶν· τότε τὸ πᾶν ἀπώλετο· πᾶσα ἐλπὶς σωτηρίας ἐξέλιπεν, οὐδὲ μία φωτὸς ἀκτὶς ὑπελείφθη· ἔζησέ τις ἐν ἁμαρτίαις, ἐν ἁμαρτίαις καὶ θὰ ἀποθάνῃ· ἀνάγκη λοιπὸν νὰ σπεύδωμεν πρὸς μετάνοιαν, πρὶν ἢ ἡ ἁμαρτία γείνῃ εἰς ἡμᾶς ἕξις, διότι τότε ἀδύνατον νὰ σωθῶμεν.

§ 3. Ὅτι ἡ ἕξις τοῦ ἁμαρτάνειν φέρει θάνατον.

Πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὀφείλομεν νὰ ὦμεν ἀνένδοτοι, διότι καὶ ἅπαξ, ἐὰν ὑποκλέψῃ τὴν συγκατάθεσιν ἡμῶν, καθίσταται ὁ ἀληθὴς ἡμῶν κύριος. Παράδειγμα πρόσφορον ὑποδεικνύον τὸν ὄφουλον καὶ τυραννικὸν χαρακτῆρα τῆς ἁμαρτίας εἶναι ὁ τρόπος τῆς Σεμιράμιδος, δι' οὗ ἀφήρπασε τὴν βασιλείαν καὶ ἐγένετο αὐτοκράτειρα. Ἡ Σεμίραμις κατώρθωσε διὰ παντοίων θωπευμάτων νὰ πείσῃ τὸν σύζυγον αὐτῆς Νῖνον βασιλέα τῆς Ἀσσυρίας νὰ παραιτηθῇ ἐπὶ μίαν μόνην ἡμέραν τῆς ἀρχῆς καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτῇ τὸ σκῆπτρον τῆς βασιλείας· ἀλλ' ὑποῖον ὑπῆρξε τῆς νέας αὐτοκρατείρας τὸ πρῶτον ἔργον; νὰ διατάξῃ νὰ φονευθῇ ὁ Νῖνος ὁ βασιλεὺς καὶ σύζυγος αὐτῆς καὶ νὰ ἐξασφα-

λίση ἑαυτῇ τὴν ἐξουσίαν ἰσοβίως. Ἡ παρομοίωσις εἶναι πλήρης, ἐφαρμοζομένη καθ' ὅλα τὰ μέρη. Ἡ ἁμαρτία, ὡς ἡ Σεμίραμις, ἀγωνίζεται διὰ παντοίων θωπευμάτων νὰ ἐπιτύχῃ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ἀνθρώπου· εὐθὺς δὲ ὡς ἐπιτύχῃ τοῦ ποθουμένου, κατακυριεύει αὐτοῦ, αἰχμαλωτίζει καὶ θανατοῖ τὸ λογικόν, ἀνιστᾷ τὸν θρόνον της ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ διευθύνει δι' ὅλου τοῦ βίου. Τοιαύτη ἡ ἁμαρτία, τοιοῦτος ὁ χαρακτὴρ αὐτῆς· μὴ λοιπόν, μὴ ἐνδώσωμέν ποτε εἰς τὰς θωπείας αὐτῆς, μὴ παραδώσωμεν αὐτῇ τὴν ἐξουσίαν· μὴ πράξωμεν, ὅτι ὁ ἔσω ἄνθρωπος δὲν θέλει· μὴ ὑποτάξωμεν τὴν ἐλευθέραν ἡμῶν θέλησιν τῇ θελήσει τῆς ἁμαρτίας, μὴ συγκατατεθῶμεν εἰς ὅ,τι εἶναι ἐναντίον πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον· μηδὲν ἂς μαλάξῃ τὴν καρδίαν ἡμῶν. Οἱ θωπευτικώτεροι λόγοι χάλυβος σκληροτέραν ἂς ἀναδεικνύωσι τὴν καρδίαν ἡμῶν· τὰ δάκρυα, οἱ στεναγμοί, αἱ ὑποσχέσεις, αἱ ἀπειλαί, μηδεμίαν ἂς ἐμποιῶσιν ἡμῖν ἐντύπωσιν· μείνωμεν σταθεροὶ καὶ ἀκλόνητοι ἐν τῷ φρονήματι ἡμῶν, ἵνα μὴ μετ' ὀλίγον δάκρυα μετανοίας ἀκάρπου τὰς στυγνὰς καταβρέχωσι παρειὰς ἡμῶν. Ἡ ἄνανδρος ὑποχώρησις διπλᾶ θὰ προσκομίσῃ ἡμῖν τὰ κακά· πρῶτον τὸ αἶσχος καὶ δεύτερον τὴν δυστυχίαν· ἡ ἀνδρεία τοὐναντίον θὰ προσκομίσῃ τὴν παρρησίαν, τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐτυχίαν. Προσφυέστατα παραδείγματα ὑποδεικνύει ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐκ μὲν τῶν ἀνδρῶν τὸν Πάγκαλον Ἰωσήφ, ὅστις πᾶσαν ἠρετίσατο κακοπάθειαν καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον πρὸς τήρησιν τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν, πρὸς τήρησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, πρὸς τήρησιν τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ· ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν τὴν ἐνάρετον Σωσάνναν, ἥτις προέκρινε τὸν θάνατον τῆς ἁμαρτίας. Ἐὰν ὁ Νῖνος ἔμενεν ἀνένδοτος πρὸς τὰς θωπείας τῆς Σεμιράμιδος, αὕτη θὰ διέμενεν αὐτῷ ἰσοβίως ὑποτεταγμένη. Εὐστάθειαν λοιπὸν καὶ ἀνδρείαν, διότι μόνον δι' αὐτῶν θὰ τηρήσωμεν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ λογικοῦ καὶ τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἐλευθερίαν.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Νίνου διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι οὐ μόνον ἡ ἰσχυρὰ ἕξις, ἀλλὰ καὶ τὸ ἅπαξ ἁμαρτῆσαι εἶναι ἐπικίνδυνον καὶ φοβερόν· ἀνάγκη ἄρα παντὶ σθένει νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ἁμαρτίαν. Ἀλλ' ἐὰν ἡμαρτήσαμεν τάχιστα νὰ μετανοήσωμεν, ὅπως μὴ δουλωθῶμεν αὐτῇ. «Εἰ τό ἁμαρτάνειν χαλεπόν, λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος, τὸ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἐπιμένειν πόσῳ χαλεπώτερον; (Τμ. Α'. 409). Καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος· «Οὐ γὰρ τὸ πεσεῖν χαλεπόν, ἀλλὰ τὸ πεσόντα κεῖσθαι καὶ μὴ ἀνίστασθαι, ἀλλ' ἐθελοκακοῦντα καὶ βλακεύοντα τοῖς τῆς

ἀπογνώσεως λογισμοῖς τὴν τῆς προαιρέσεως ἀποκρύπτειν ἀσθένειαν»· καὶ αὖθις· «Τὸ μὲν ἁμαρτάνειν ἴσως ἀνθρώπινον, τὸ δὲ ἐπιμεῖναι τοῖς αὐτοῖς, τοῦτο οὐκ ἀνθρώπινον λοιπόν, ἀλλ' ὅλον Σατανικόν».

§ 4. Περὶ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς.

Ἡ ἀληθὴς μετάνοια καθαρὸν ποιεῖ τοῦ μετανοοῦντος τὸν νοῦν, λέγει ὁ σοφὸς Δίδυμος.

Ὁ δὲ ἅγιος Νεῖλος λέγει, ὅτι μεγάλως πρὸς σωτηρίαν ἰσχύει ἡ ἀγαθὴ μεταμέλεια, ἣν τινα διηνεκῶς γεωργήσωμεν, ἵνα σωθῶμεν καὶ μὴ ἀπολώμεθα, διότι, ὅταν ἐπιστραφῇς, στενάξῃς, λέγει ὁ προφήτης Ἡσαΐας, τότε σωθήσῃ· «ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται»· οὐδεὶς δὲ ἀπώλετο τῷ δραστικῷ φαρμάκῳ τῆς μετανοίας χρησάμενος.

Ὁ δὲ θεῖος Χρυσόστομος λέγει· «Μετάνοια δέ ἐστι πρόξενος Βασιλείας Οὐρανῶν καὶ εἴσοδος Παραδείσου καὶ τρυφῆς αἰωνίου ἀπόλαυσις· Ὁ μετανοήσας, ἐφ' οἷς ἔπραξε δεινοῖς, κἂν μὴ τῶν ἁμαρτημάτων ἀξίαν ἐπιδείξηται τὴν μετάνοιαν καὶ αὐτῆς ταύτης ὅμως ἕξει τὴν ἀνταπόδοσιν».

Ὁ δὲ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει· «Ἡ ἀληθινὴ μετάνοια, τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εὑρεθῆναι, ἀλλ' ἄρδην ἐκριζῶσαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οἷς ἑαυτὸν κατέγνω θάνατον ἁμαρτήμασιν»· καὶ αὖθις, «Ἐπιστρέψαι ὄντως ἐστὶν ἀπὸ ἁμαρτίας τὸ παύσασθαι καὶ μηκέτι βλέπειν εἰς τὰ ὀπίσω»· καὶ ἀλλαχοῦ «Καλὸν μὲν τὸ μὴ ἁμαρτεῖν, ἀγαθὸν δὲ καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας μετανοεῖν· ὥσπερ ἄριστον τὸ ὑγιαίνειν ἀεί, καλὸν δὲ καὶ τὸ ἀνασφῆλαι μετὰ τὴν νόσον».

Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος παρακινεῖ λέγων· «Μὴ ἀπογίνωσκε μηδὲ ἀφίστασο τῆς εὐχῆς, ἀλλὰ πρόσελθε, ἁμαρτωλὸς ὤν, ἵνα δοξάσῃς σὺ τὸν Δεσπότην, ἵνα δῷς αὐτῷ τὴν οἰκείαν φιλανθρωπίαν ἐν τῇ συγχωρήσει τῶν ἁμαρτημάτων τῶν σῶν ἐπιδείξασθαι, ὡς ἐὰν φοβηθῇς προσελθεῖν ἐνεπόδισας αὐτοῦ τῇ ἀγαθότητι καὶ ἐκώλυσας αὐτοῦ τῆς χρηστότητος τὴν δαψίλειαν, τό γε εἰς σὲ ἧκον»· καὶ αὖθις «Ἐκακώθημεν διὰ τὰς ἁμαρτίας, ἰαθῶμεν διὰ τῆς μετανοίας· μετάνοια δὲ χωρὶς νηστείας ἀργή».

5. Περὶ τῆς προσκλήσεως τῶν ἁμαρτωλῶν ὑπὸ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς δι' ὅλων τῶν προφητῶν προσεκάλεσε τοὺς ἁμαρτήσαντας εἰς μετάνοιαν· διὰ τοῦ προφήτου Μαλαχίου καλεῖ αὐτοὺς λέγων. «Ἐπιστρέψατε πρός με καὶ ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς, λέγει Κύριος Παντοκράτωρ».

Διὰ τοῦ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου λέγει· «ἀποστράφητε δὴ ἕκαστος ἀπὸ ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ καλλίονα ποιήσατε τὰ ἐπιτηδεύματα ὑμῶν».

Διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου λέγει. «Ἐγὼ ὁ Θεὸς καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν ἐμοῦ δίκαιος καὶ σωτήρ· οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ· ἐπιστράφητε πρός με καὶ σωθήσεσθε οἱ ἐπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἀκούσατέ μου οἱ ἀπολωλεκότες τὴν καρδίαν, οἱ μακρὰν ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης μου, ἐγγίσατε τῇ δικαιοσύνῃ μου καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν σωτηρίαν τὴν παρ' ἐμοῦ οὐ βραδύνω».

Ὁ Θεὸς προσκαλεῖ καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ, λέγων· «Ἐπιστράφητε πρός με ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν, ἐν νηστείᾳ καὶ ἐν κλαυθμῷ καὶ ἐν κοπετῷ καὶ διαρρήξατε τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ μὴ τὰ ἱμάτια ὑμῶν καὶ ἐπιστράφητε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, ὅτι ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων ἐστί, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ μετανοῶν ἐπὶ κακίαις».

Διὰ δὲ τοῦ προφήτου Ζαχαρίου προσκαλεῖ, ὁ Θεὸς λέγων· «Ἐπιστράφητε πρός με καὶ ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς, λέγει Κύριος Παντοκράτωρ».

Καὶ διὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ λέγει· «Ζῶ ἐγώ, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος· οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν· ἀποστροφῇ ἀποστρέψατε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ὑμῶν τῆς πονηρᾶς, καὶ ἵνα τί ἀποθνήσκετε οἶκος Ἰσραήλ;»

Ὁ Πρόδρομος ὑπῆρξεν ὁ κῆρυξ τῆς μετανοίας. Αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἦλθε, κηρύττων μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. «Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς». Τὸ ῥητὸν τοῦτο ἑρμηνεύων ὁ θεῖος Χρυσόστομος, λέγει· «Δεῦτε, οὐχ ὁ δεῖνα, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐν φροντίσιν, οἱ ἐν λύπαις, οἱ ἐν ἁμαρτίαις. Δεῦτε. οὐχ ἵνα ἀπαιτήσω εὐθύνας, ἀλλ' ἵνα λύσω τὰ ἁμαρτήματα.

Δεῦτε οὐκ ἐπειδὴ δέομαι ὑμῶν τῆς δόξης, ἀλλ' ἐπειδὴ δέομαι ὑμῶν τῆς σωτηρίας· ἐγὼ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς· οὐκ εἶπε σώσω μόνον, ἀλλὰ καὶ πολὺ πλέον, ἵνα ἐν ἀδείᾳ καταστήσω πάσῃ». Ἵνα δὲ ἐνδείξῃ τὴν ἄκραν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν καὶ ἵνα προθυμοτέρους εἰς μετάνοιαν καταστήσῃ τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀποκαλύπτει αὐτοῖς τὰ μυστήρια τοῦ Οὐρανοῦ· «χαρά, λέγει, ἔσται ἐν τῷ Οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενήκοντα ἐννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας»,

Τοῖς ἁμαρτάνουσιν οὐκ εὐθὺς ἐπέξεισιν ὁ Θεός, ἀλλὰ δίδωσι χρόνον εἰς μετάνοιαν καὶ τὴν τοῦ σφάλματος ἴασίν τε καὶ ἐπανόρθωσιν, λέγει ὁ Νεῖλος.

Τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων ἀποστολὴν εἶχε νὰ κηρυχθῇ μετάνοια εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρχόμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ· «ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ». (Λουκ. κδ'. 47).

§ 6. Περὶ ἐξομολογήσεως.

Ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἐξαγόρευσις ἑκούσιος καὶ εἰλικρινὴς τῶν πεπραγμένων ἁμαρτημάτων ἄνευ αἰδοῦς καὶ συστολῆς, καὶ αὐτοκατηγορία μετὰ συντριβῆς ἐνώπιον τοῦ προσώπου τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τεταγμένου πρὸς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ἡ ἐξομολόγησις πρέπει νὰ εἶναι ἑκούσιος καὶ εἰλικρινής, ἵνα εἶναι ἀληθὴς καὶ τελεσφόρος. διότι ἡ βεβιασμένη καὶ ἀνειλικρινὴς ἐξομολόγησις εἶναι ἄκαρπος, ὡς μὴ οὖσα ὑπαγόρευσις τῆς καρδίας καὶ ἔκφρασις μεταμελείας καὶ ἔνδειξις πόθου πρὸς θεραπείαν.

Ἡ ἐξομολόγησις πρέπει νὰ γίνηται ἄνευ αἰδοῦς καὶ συστολῆς, μετὰ παρρησίας καὶ αὐτοκατακρίσεως, διότι ἡ παρρησία εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν καὶ διάθεσις πρὸς ἐκπόμπευσιν αὐτῆς· ἡ αἰδὼς ἐλέγχει ἔλλειψιν θάρρους.

Ἡ ἐξομολόγησις πρέπει νὰ γίνηται μετὰ συντριβῆς καρδίας, διότι αὕτη μαρτυρεῖ τὴν ἀληθῆ μεταμέλειαν καὶ ἐκφράζει θλῖψιν ἐπὶ τῇ παραβάσει τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ὃν ζητεῖ νὰ ἐξιλεώσῃ. Ἡ

ἄνευ συντριβῆς καρδίας ἐξομολόγησις ἐλέγχει ἔλλειψιν βαθείας συναισθήσεως τῆς ἐνοχῆς διὰ τὴν παράβασιν τοῦ θείου νόμου.

Ἡ ἐξομολόγησις, ἡ φέρουσα ταῦτα τὰ ἐνδεικτικὰ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας καὶ μεταγνώσεως, εἶναι ἀληθὴς καὶ τελεία καὶ φέρει τοὺς σωτηρίους αὐτῆς καρπούς. Κατὰ ταῦτα ὁ ἐξομολογούμενος ὀφείλει νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ πατέρα, νὰ διανοίξῃ τὴν καρδίαν αὐτοῦ νὰ φανερώσῃ τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια αὐτῆς, ἄνευ αἰδοῦς καὶ συστολῆς, μετὰ παρρησίας καὶ μετὰ συντριβῆς καρδίας καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ ἐξιλεώσῃ τὸ θεῖον, ὅπως θαραπευθῇ τὴν ψυχὴν καὶ τύχῃ σωτηρίας.

Οἱ ἁμαρτήσαντες καὶ ἐξ αἰσχύνης μὴ ἐξομολογούμενοι παραδίδουσι δι' αἰσχύνην τὴν ψυχὴν αὐτῶν εἰς θάνατον. Οἱ τοιοῦτοι ὅμοια πάσχουσι τοῖς ἀσθενοῦσι, τοῖς δι' αἰσχύνην μὴ ἐπιτρέχουσι τοῖς ἰατροῖς καὶ διαφθειρομένοις ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅπερ ταχὺ ἀποστέλλει αὐτοὺς εἰς τὸν ᾅδην. Ὁ ἁμαρτήσας ὀφείλει νὰ ἐξαγορευθῇ, ὅπως σωθῇ. Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου ἐντέλλεται, λέγων· «Λέγε σὺ πρῶτος τὰς ἁμαρτίας σου, ὅπως δικαιωθῇς, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἁμαρτίας σου».

Πρὸς τοὺς αἰσχυνομένους καὶ μὴ προσερχομένους εἰς τὴν σωτήριον ἐξομολόγησιν οἱ Ἅγιοι Πατέρες συμβουλεύουσι ταῦτα· «Ἡ αἰσχύνη, εἴπερ αἰσχύνην δυνάμεθα καλέσαι τὴν ἐκ τῆς ἐξαγορεύσεως, φέρει δόξαν καὶ χάριν, καθ' ἃ καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν λέγει· «ἔστιν αἰσχύνη ἐπάγουσα ἁμαρτίαν, καὶ ἔστιν αἰσχύνη δόξαν καὶ χάριν».

Μὴ ἀπαξιώσῃς ἐξαγορεῦσαι τὴν ἁμαρτίαν σου, ἵνα τῇ ἐντεῦθεν αἰσχύνῃ τὴν ἐκεῖθεν φύγῃς (ἐπειδὴ μέρος καὶ τοῦτο τῆς ἐκεῖθεν κολάσεως) καὶ δόξῃς, ὅτι τὴν ἁμαρτίαν ὄντως μεμίσηκας παραδειγματίσας αὐτὴν καὶ θριαμβεύσας ὡς ἀξίαν ὕβρεως. Προτρέπουσι δὲ νὰ ἐπιταχύνωμεν, διότι ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ὁ Θεὸς συνέκλεισε τὴν σωτηρίαν. Ἰδοὺ ὁ θεῖος Χρυσόστομος τί λέγει· «Οὐκ ἔστι τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐν Ἅδῃ ἐξομολόγησις καὶ διόρθωσις· συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲν βίον καὶ πρᾶξιν, ἐκεῖσε δὲ τὴν τῶν πεπραγμένων ἐξέτασιν». Ὁ αὐτὸς θεῖος πατὴρ διδάσκει, ὅτι ἀδύνατον νὰ διαφύγωμεν τὴν αἰσχύνην τῶν αἰσχρῶν πράξεων ἡμῶν, διότι, ἐὰν ἐνταῦθα δι' αἰσχύνην δὲν ἐξαγορευθῶμεν, θὰ αἰσχυνθῶμεν ἐκεῖ ἐνώπιον πολλῶν μυριάδων. Ἰδοὺ οἱ λόγοι τοῦ θείου πατρός. «Ἐπὶ ἑνὸς οὐ θέλομεν ἀσχημονῆσαι ἐνταῦθα, ἐπὶ δὲ μυριάδων ἐκεῖ τοσούτων τί ποιήσωμεν; Ἐννόησον

οἷον ἔσται τὸ τοῦ Θεοῦ δικαστήριον, ἀναλόγισαι τὰ ἡμαρτημένα σοι πάντα, κἂν γὰρ αὐτὸς ἐπιλάθῃ τῶν πεπλημμεληκότων, ὁ Θεὸς οὐδέποτε ἐπιλανθάνεται, ἀλλὰ πάντα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν στήσει τῶν σῶν, ἐὰν μὴ προλαβὼν αὐτὰ καταλύσῃς νῦν διὰ τῆς μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως»· καὶ αὖθις «πολλοὶ τῶν ἁμαρτανόντων λέγουσιν, αἰσχύνης γέμω· πῶς δύναμαι προσελθεῖν τῷ Θεῷ; πῶς δύναμαι παρακαλέσαι αὐτόν; διαβολικὴν νοσοῦντες εὐλάβειαν· ἀπαρρησίαστος εἶ; διὰ τοῦτο πρόσελθε, ἵνα κτήσῃ παρρησίαν πολλήν· μὴ γὰρ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ μέλλων σοι καταλλάτεσθαι; Θεός ἐστιν ὁ μᾶλλον βουλόμενος ἀπαλλάξαι σε τῶν ἁμαρτιῶν· οὐχ οὕτω σὺ ἀσφαλείας ἐπιθυμεῖς τῆς σεαυτοῦ, ὡς ἐκεῖνος ἐφίεται τῆς σωτηρίας τῆς σῆς». Καὶ ὁ σοφὸς Σειρὰχ παραγγέλλει, λέγων· «Μὴ αἰσχυνθῇς ὁμολογῆσαι τὰς ἁμαρτίας σου». Καὶ ὁ Ἰώβ· «εἰ δὲ καὶ ἁμαρτὼν ἀκουσίως, ἔκρυψα τὴν ἁμαρτίαν μου, οὐ γὰρ διετράπην πολυοχλίαν λαοῦ τοῦ μὴ ἐξαγορεῦσαι ἐνώπιον αὐτοῦ».

Ὁ δὲ Μέγας Βασίλειος λέγει, ὅτι ὀφείλομεν μετὰ παρρησίας τῷ στόματι νὰ ἐξομολογηθῶμεν, ἐπειδὴ τῷ σώματι ἡμάρτομεν, ἰδοὺ οἱ λόγοι αὐτοῦ· ἡμάρτομεν, ὅτε παρεστήσαμεν τὰ μέλη ἡμῶν δοῦλα τῇ ἁμαρτίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν; τῷ στόματι ἐξομολογησόμεθα, τῷ αὐτῷ κεκτημένοι ὀργάνῳ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἁμαρτίας· ἐλοιδόρησας; εὐλόγησον· ἐπλεονέκτησας; ἀπόδος· ἐμέθυσας; νήστευσον· ἠλαζόνευσας; ταπεινώθητι· ἐφθόνησας; παρακάλεσον· ἐφόνευσας; μαρτύρησον, ἢ τὰ ἰσοδυναμοῦντα τῷ μαρτυρίῳ, διὰ τῆς ἐξομολογήσεως τὸ σῶμα κάκωσον· καὶ τότε μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν ἄξιος εἶ ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλλειν τῷ Θεῷ».

Πρὸς τοὺς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναβάλλοντας τὴν ἑαυτῶν ἐξομολόγησιν, ἰδοὺ τί οἱ Πατέρες συμβουλεύουσι· «Διαμέλλων καὶ ἀναδυόμενος ἐξαγορεῦσαί σου τοὺς λογισμοὺς πρὸς τῷ μηδὲν ὠφελῆσαι, ἔργῳ βεβαιοῖς, ὅτι μυστήριόν ἀπεκάλυψέ σοι ὁ ἐχθρὸς καὶ δέδοικας προσκροῦσαι καὶ ἐκπεσεῖν τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, εἰ γὰρ τοῦτο πνευματικοῖς ἀνδράσι ἀποκαλύψειας».

Ὁ δὲ σοφὸς Σειρὰχ προτρέπει λέγων· «Πρὸ κρίσεως ἐξέταζε σεαυτὸν καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς εὑρήσεις ἱλασμόν».

Καὶ ὁ Κύριος λέγει· «Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε· οὐκ οἴδατε γάρ πότε ὁ καιρός ἐστιν· ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν καὶ ἑκάστῳ

τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο, ἵνα γρηγορῇ· γρηγορεῖτε οὖν (οὐκ οἴδατε γάρ, πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται ὀψέ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωί)· μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας· ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω γρηγορεῖτε». (Μάρ. ιγ΄. 33—37). Οἱ πρὸς τὴν ἐξομολόγησιν ἐξ ἔθους καὶ κατὰ πρόσχημα προσερχόμενοι, οἱ ἀνειλικρινῶς τὰ ἑαυτῶν ἐξαγορευόμενοι ἁμαρτήματα, καὶ δι' αἰσχύνην κολάζοντες αὐτὰ ἢ αἰτιολογοῦντες, οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς καὶ κατηγοροῦντες ἄλλους, οὗτοι Θεὸν μυκτηρίζουσι παραλογιζόμενοι· ἀλλὰ τό θεῖον οὐ μυκτηρίζεται, διότι γινώσκει τὰ πάντα. Οἱ περικαλύπτοντες τὰ ἑαυτῶν ἁμαρτήματα πάσχουσιν ὅμοια τοῖς ἀσθενοῦσι τοῖς περικαλύπτουσι τὰς ἑαυτῶν νόσους καὶ μὴ τὴν ἀλήθειαν πρὸς τοὺς ἰατροὺς ἱστοροῦσι δι' αἰδημοσύνην· ἀλλ' ἐὰν αὐτοῖς προσγίνεταί τις θεραπεία τοῦ πάθους προσγίνεται καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἰατροῖς προστρέχουσι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀποσιωπῶσι.

Πρὸς τοὺς τοιούτους ὁ Δαυὶδ παρέχει ἑαυτὸν ὑπόδειγμα λέγων. «Τὴν ἀνομίαν μου ἐγνώρισα καὶ τὴν ἁμαρτίαν μου οὐκ ἐκάλυψα»· καὶ αὖθις· «τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ ἀναγγελῶ καὶ μεριμνήσω ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας μου». (ψαλ. μ΄. 37΄.) καὶ πάλιν· «ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου».

Καὶ ὁ Σειρὰχ λέγει· «Δίκαιος ἑαυτοῦ κατήγορος ἐν πρωτολογίᾳ».

Καὶ ὁ Παροιμιαστὴς λέγει· «Ἐκκαλύπτει τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας εὔγνωστος ἀνὴρ ἐν συνεδρίῳ». Ὁ ἁμαρτήσας οὐδένα ὀφείλει νὰ χάνῃ καιρόν, ἐὰν φείδηται τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἀλλ' εὐθὺς νὰ προστρέχῃ, μετανοῶν, εἰς τὴν ἐξομολόγησιν καὶ πολλὴν εὑρήσει τὴν ἰσχὺν πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἁμαρτίας· «Εἴωθε γάρ, λέγει ὁ πατὴρ Νεῖλος, ἡ πνευματικὴ διδασκαλία ἐξελαύνειν τὸν ἐναποτεθέντα ταῖς ψυχαῖς ἐκ τῆς κακίας καπνόν.»

Ἐπιθυμοῦσιν οἱ δαίμονες τοῦ ἀπολέσθαι ἡμᾶς, ἡμῶν δὲ μετανούντων καὶ ἐξαγορευομένων, ἐκεῖνοι ἀστοχοῦσι καὶ ἡ γραφὴ πληροῦται ἡ λέγουσα, ὅτι «ἐπιθυμία ἁμαρτωλῶν ἀπολεῖται». Ὁ αὐτὸς λέγει· «Μέγα μὲν τὸ μηδέποτε καταδέχεσθαι πταίειν, εἰ δὲ κατὰ συναρπαγὴν τοῦ ἐχθροῦ πταῖσμα προσγένοιτο, τῇ ἐλπίδι προσφευκτέον τῇ χρηστοτέρᾳ· πρὸς γὰρ τἀναντία αἱ ροπαὶ τῶν ἀνθρώπων».

«Οὐκ ἔστι χρεία καιροῦ πρὸς τὸν σωθῆναι θέλοντα, λέγει ὁ Μέγας

Βασίλειος, ἀμέλει ὁ λῃστὴς οὐκ ἐν χρόνῳ ἐσώθη, ἀλλὰ πιστεύσας μόνον τὸν ἀδαπάνητον θησαυρὸν τῆς βασιλείας ἐκέρδησεν.

Καὶ ὁ Ἰὼβ λέγει· «Ἐὰν νοήσῃ ἄνθρωπος τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφῆναι ἐπὶ Κύριον, ἀναγγείλῃ δὲ ἀνθρώπῳ τὴν ἑαυτοῦ μέμψιν (ἁμαρτίαν) τὴν δὲ ἄνοιαν αὐτοῦ δείξῃ, ἀνθέξεται ὁ Θεὸς αὐτοῦ τοῦ μὴ πεσεῖν εἰς θάνατον, ἀνανεώσει δὲ αὐτοῦ τὸ σῶμα, ὥσπερ ἀλοιφὴν ἐπὶ τοίχου, τὰ δὲ ὀστᾶ αὐτοῦ ἐμπλήσει μυελοῦ, ἀπαλυνεῖ δὲ αὐτοῦ τὰς σάρκας, ὥσπερ νηπίου, ἀποκαταστήσει δὲ αὐτὸν ἀνδρωθέντα ἐν ἀνθρώποις. Εὔξεται πρὸς Κύριον καὶ δεκτὰ αὐτῷ ἔσται (τὰ αἰτήματα)· εἰσελεύσεται δὲ προσώπῳ καθαρῷ σὺν ἐξηγορίᾳ (δοξολογίᾳ), ἀποδώσει δὲ ἀνθρώπῳ δικαιοσύνην».

Ὁ Δίδυμος λέγει· ἡ τῶν ἁμαρτημάτων μετάνοια καθαρὸν ποιεῖ τοῦ μετανοοῦντος τὸν νοῦν.

Ὁ δὲ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος λέγει, ὅτι «Μώλωπες θριαμβευόμενοι οὐ προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλ' ἰαθήσονται. Οὐδὲν γὰρ οὕτω τοῖς δαίμοσι καὶ τοῖς λογισμοῖς ἰσχὺν καθ' ἡμῶν δίδωσιν, ὡς τὸ τοὺς ἀνεξαγορεύτους λογισμοὺς ἐν τῇ καρδίᾳ σιτίζεσθαι». Τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα τὰ ἀγαθὰ τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ταχείας καὶ εἰλικρινοῦς ἐξομολογήσεως.

Παραγγέλλει ὅμως ὁ προφήτης Ἡσαΐας νὰ ὦμεν λίαν ἕτοιμοι· «Ζητήσατε τὸν Θεὸν καὶ ἐν τῷ εὑρίσκειν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε· ἡνίκα δ' ἂν ἐγγίσῃ ὑμῖν, ἀπολειπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ καὶ ἀνὴρ ἄνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστράφητε πρὸς Κύριον καὶ ἐλεηθήσεσθε, ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφήσει τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν». (νε'. 6).

Ὁ δὲ Θεολόγος Γρηγόριος διδάσκει καὶ τὸν τρόπον τῆς τῶν πεπλημμεληκότων ἐπανορθώσεως λέγων· «Περιβαλοῦ κοπρίαν, δάκρυα, στεναγμούς, τὴν δι' ἐξαγορεύσεως καὶ ἐντιμοτέρας ἀγωγῆς ἐπανόρθωσιν. Ὡς οὐδενὶ χαίρει τοσούτῳ ὁ Θεός, ὅσον ἀνθρώπου διορθώσει καὶ σωτηρίᾳ, ὑπὲρ ἧς λόγος ἅπας, καὶ ἅπαν μυστήριον».

Ἡ Ἐξομολόγησις ὅμως ἀπαιτεῖ καὶ τὴν εὕρεσιν ἱκανοῦ καὶ ἐμπείρου ἰατροῦ. Περὶ τῆς ἀναποφεύκτου ταύτης ἀνάγκης ἰδοὺ τί λέγει ἅγιός τις Πατήρ. «Ὡς οὖν τὰ πάθη τοῦ σώματος οὐ πᾶσιν ἀποκαλύπτουσιν ἄνθρωποι, οὔτε τοῖς τυχαίοις, ἀλλὰ τοῖς ἐμπείροις τῆς τούτων ἰατρείας, οὕτω καὶ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἁμαρτημάτων γίνεσθαι ὀφείλει ἐπὶ τῶν δυναμένων θεραπεύειν».

Φροντὶς λοιπὸν πρὸς ἐπιζήτησιν τῶν ἐμπείρων ἰατρῶν, τῶν δυ-

ναμένων νὰ θεραπεύσωσι τὰ τραύματα τῆς ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν τρωθείσης ψυχῆς. Φροντὶς ἐπείγουσα διὰ τὸν ὀξὺν χαρακτῆρα τῶν τραυμάτων καὶ τῶν ποικίλων παθῶν. Φροντὶς σύντονος διὰ τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον· διότι ὡς ὁ ἀδέξιος ἰατρὸς πολλοὺς παραπέμπει εἰς πύλας Ἅδου, οὕτω καὶ ἀνεπιτήδειος καὶ ἄσοφος πνευματικὸς πολλὰς εἰς Ἅδου παραπέμπει ψυχάς. Ὦ! πόσον φοβερὸν κακὸν τὸ εὑρίσκειν τινὰ τὸν θάνατον, ἔνθα ἐπιζητεῖ θεραπείαν; Τίς δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὸ μέγεθος τῆς μεγάλης ταύτης συμφορᾶς; Τίς θὰ δυνηθῇ νὰ θρηνήσῃ τὴν τοιαύτην ἀπώλειαν! εἰς κρουνοὺς δακρύων δέον νὰ μεταβληθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ὅπως κλαύσῃ ἐπαξίως τὴν συμφοράν. Οὐαί! Οὐαί! τοῖς ἐπαγγελομένοις τὸν πνευματικὸν καὶ θανατοῦσι τὰς ψυχὰς τῶν ἐξομολογουμένων! Οὐαί! τοῖς ἀπαιτοῦσι χρήματα ἀντὶ κατανύξεως καὶ συντριβῆς καὶ ἐξιλεώσεως τοῦ θείου δι' ἀληθινοῦ καὶ ἐναρέτου βίου πρὸς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Οὐαί! τοῖς ζητοῦσι ἀντ' ἀμοιβῆς νὰ πωλήσωσι τὴν συγχώρησιν τῶν κακουργημάτων! Οὐαί! τοῖς ὑποκριταῖς, τοῖς ὑποκρινομένοις εὐλάβειαν πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ κερδοσκοπίαν, τοῖς ἐπαγγελλομένοις τὴν εὐσέβειαν πρὸς χρηματισμόν! Οὐαὶ τοῖς ὑπισχνουμένοις προσευχὰς καὶ δεήσεις ὑπὲρ τῶν ἁμαρτησάντων πρὸς λῆψιν ἀργυρίου! Οὐαί! τοῖς ψυχεμπόροις, τοῖς πωλοῦσιν ἀντὶ ὀλίγων κερματίων, τὰς ψυχὰς τῶν χριστιανῶν τοῖς δαίμοσιν! Οὐαί! τοῖς διδάσκουσι τὸ ψεῦδος! ἡ μερὶς αὐτῶν ἔσται μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν τοῦ Διαβόλου τοῦ πατρὸς τοῦ ψεύδους.

Ἀγαπητοὶ Χριστιανοί! Ὁ Θεὸς εἶναι ἀνεπιδεής, οὐδενὸς δεῖται, διότι οὐδενὸς στερεῖται· μὴ λοιπὸν προσφέρῃς ξένας δεήσεις καὶ προσευχὰς πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ὑπὸ σοῦ προσβληθείσης θείας δικαιοσύνης, πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ παροργισθέντος Θεοῦ, διότι οὐδὲν ὠφελεῖσαι. Ἡμάρτησας; αἰσθάνεσαι τὸ βάρος τῆς ἁμαρτίας; ἔχεις ἐλέγχουσαν τὴν συνείδησιν; φρόντισον, ὅπως ἀνακουφισθῇς, φρόντισον νὰ καταπαύσῃς τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως. Ὁ πνευματικὸς εἶναι μόνον ἰατρός· ἐπιζήτησον τὰ φάρμακα μᾶλλον, ἢ τὰς εὐχὰς καὶ δεήσεις· ἀλλ' ἐὰν καὶ ταύτας ἐπιζητήσῃς, τὰ φάρμακα ὅμως μὴ παραλίπῃς· ὅπως, ὅταν ἀσθενῶμεν, ὡς διδάσκει ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος, ἐπιζητοῦμεν μὲν τὰς εὐχάς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἔλαιον χριόμεθα, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, τὸ φάρμακον ἐπιζήτησον καί, ἂν ἦς πλούσιος, δὸς τοῖς ἁγίοις εὔχεσθαι ὑπὲρ σοῦ, συνευχόμενος αὐτοῖς· ἡ δέησις τῶν συνευχομένων νὰ εἶναι ἔκφρασις τοῦ διακαοῦς σου πόθου πρὸς ἐξιλέωσιν

τοῦ θείου· ἄλλως οὐδὲν ὄφελός σοι ἡ πληρωμὴ καὶ αἱ τῶν ἄλλων δεήσεις, ἐὰν σὺ ἀμελῇς· διότι σὺ κατ' οὐδὲν ἠθικῶς ἐγένου βελτίων σεαυτοῦ· ἀγαπητοί, πρόκειται περὶ ἠθικῆς ἀναγεννήσεως· πρόκειται περὶ χριστιανικοῦ βίου· πρόκειται περὶ ἐναρέτου καὶ σεμνῆς πολιτείας· πρόκειται περὶ προσοικειώσεως τοῦ θείου· πρόκειται περὶ τελειότητος καὶ ἁγιότητος· διότι τοιοῦτοι γινόμενοι, γινόμεθα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου. Ἐὰν ἡμεῖς λοιπὸν δὲν ἀγωνισθῶμεν, οὐδὲν ἠνύσαμεν, μάταιαι δὲ καὶ αἱ τῶν πνευματικῶν δεήσεις, μάταιαι καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν μισθουμένων, μάταια καὶ τά σαρανταλείτουργα, τὰ γινόμενα ὑπὲρ τοῦ μὴ μετανοήσαντος καὶ μὴ ἱκανοποιήσαντος τὸ θεῖον καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ζῶντος ἔτι· σωζόμεθα διὰ τῆς συντριβῆς τῆς καρδίας καὶ ἀληθοῦς ἐξομολογήσεως.

§ 7. Ὅτι ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἀναγκαία.

Ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἀναγκαία διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους· α') διότι εἶναι ἐντολὴ Θεοῦ· β') διότι ἐπαναφέρει καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν εἰρήνην μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ γ') διότι ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον.

Ὅτι ἡ ἐξομολόγησις εἶναι θεία ἐντολὴ φαίνεται ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν, τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ὁ Μωϋσῆς λέγει πρὸς τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ. «Ἀνὴρ ἢ γυνή, ὅτις ἂν ποιήσῃ ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ παριδὼν παρίδῃ καὶ πλημμελήσῃ, ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν, ἣν ἐποίησε». (Ἀριθμῶν Ε'. 6—7). Καὶ πάλιν· «Ἐὰν δὲ ἡ ψυχὴ ἁμάρτῃ... καὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν καὶ ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ ἐπίπεμπτον προσθέσει ἐπ' αὐτὸ καὶ τῆς πλημμελείας αὐτοῦ οἴσει τῷ Κυρίῳ κριόν». (Λευϊτικὸν Ε'. 5'). Ἐν δὲ παροιμίαις Σολομῶντος φέρεται· «Ὁ ἐπικαλύπτων ἀσέβειαν ἑαυτοῦ, οὐκ εὐοδωθήσεται· ὁ δὲ ἐξηγούμενος ἐλέγχους ἀγαπηθήσεται»· (κη'. 13). Οἱ προφῆται πάντες καὶ ἰδίως ὁ Δαυὶδ παραγγέλλουσι τὴν ἐξομολόγησιν· τῇ μετανοίᾳ εἵπετο ἡ ἐξομολόγησις· ἐντεῦθεν οἱ προσερχόμενοι ἐν τῷ Ἰορδάνῃ πρὸς τὸν Κήρυκα τῆς Μετανοίας τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην ἐξωμολογοῦντο πρότερον τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Ἰδοὺ οἱ λόγοι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ· «Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν

τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν». (Μτθ. γ'. 6). Ἡ ἐξομολόγησις ἄρα εἶναι θεία ἐντολὴ καὶ ὡς τοιαύτη δέον ἐστὶν ἀκριβῶς νὰ τηρῆται πρὸς σωτηρίαν τῶν μετανοούντων. Ἡ ἐντολὴ αὕτη νέον ἔλαβε κῦρος ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἡ ἐξομολόγησις ὑπῆρξεν ἡ θύρα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ τοῦτο ἱκανῶς δείκνυται ἐκ τῆς ἐξομολογήσεως τῶν βαπτιζομένων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου, οὗτινος τὸ βάπτισμα ἦτο προεισαγωγὴ εἰς τὸν χριστιανισμόν, διότι ἔλεγεν· «ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μού ἐστιν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· οὗτος ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ καὶ πυρί». (Μτθ. γ'. 11).

Τοῦτο ἐπίσης μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων· διότι διηγούμενος ὁ Ἀπόστολος Λουκᾶς τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσέλευσιν τῶν Ἐφεσίων, λέγει, ὅτι ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ μάλιστα παρρησίᾳ, τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἰδοὺ δὲ οἱ λόγοι τοῦ Ἀποστόλου· «Πολλοὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν»· (Πράξ. ιθ'. 18). Ἡ προσευχὴ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» εἶναι συνεχής τις καὶ καθημερινὴ ἐξομολόγησις· ἡ αἴτησις πρὸς ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν εἶναι ὁμολογία τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

Τὴν ἐξομολόγησιν συνιστᾷ καὶ ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος λέγων. «Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολλὰ γὰρ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη»· (Ἰακώβ. ε'. 16). Ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης συμβουλεύει, λέγων. «Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας»· (Ἐπιστολ. Α'. α'. 9). Ἡ ἐξομολόγησις, ὡς ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας ἔθιμον, ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Εἰρηναίου[1] (κατὰ Αἱρέσεων Α'. 13), παρὰ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (De poenitentia 2, 4, 9, 10), παρὰ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως[2] ἐν Στρωματεῦσι Β'.

[1] Ὁ Εἰρηναῖος (217 μ. Χ. 302), ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ κατὰ Αἱρέσεων λέγει περὶ τῶν ἐξομολογουμένων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ ἑξῆς· «αὗται πολλάκις ἐπιστρέψασαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐξωμολογήσαντο». Ἐπέστρεφον ἐκ τῆς αἱρέσεως Μάρκου τοῦ Μάγου (Α'. 13).

[2] «Οἱ σπείροντες οὖν ἐν δάκρυσιν ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι». Κλήμης ὁ Ἀλεξ· περὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐξομολογουμένων. (Στρωμ. 6'. § 13.).

13), παρὰ τοῦ Ὠριγένους εἰς Λευϊτικὸν (ὁμιλία Β΄. 4) καὶ παρὰ τοῦ Κυπριανοῦ (ἐν ἐπιστολαῖς LIV. LIX.).

Τὴν ἐξομολόγησιν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐθεώρουν ὡς ἀναγκαίαν καὶ ὠφέλιμον, διότι οἱ εἰσαγόμενοι εἰς τὰ Ἐλευσίνια καὶ εἰς τὰ τῆς Σαμοθράκης μυστήρια, ἐξωμολογοῦντο πρότερον τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· (Πλουτάρχ. Ἀποφθέγμ.) ὁ δὲ Σωκράτης συνεβούλευε τὴν ἐξομολόγησιν ὡς σωτήριον. «Ἐὰν δέ γε ἀδικήσῃ, αὐτὸν ἑκόντα ἰέναι ἐκεῖσε, ὅπου ὡς τάχιστα δώσει δίκην, παρὰ τὸν δικατήν, ὥσπερ παρὰ τὸν ἰατρὸν, σπεύδοντα, ὅπως μὴ ἐγχρονισθὲν τὸ νόσημα τῆς ἀδικίας, ὕπουλον τὴν ψυχὴν ποιήσῃ καὶ ἀνίατον» (Πλάτωνος Γοργίας).

Καὶ ὁ Πυθαγόρας ἔλεγε τὰ ἁμαρτήματά σου πειρῶ μὴ λόγοις ἐπικαλύπτειν, ἀλλὰ θεραπεύειν ἐλέγχοις».

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης· «Οὐ πόρρω τοῦ ἀναμαρτήτου καθίστησιν ἑαυτόν, ὁ τὸ ἁμαρτηθὲν ἐπιεικῶς ὁμολογήσας».

Ἡ ἐξομολόγησις ἀληθῶς εἶναι θεία ἐντολή, διότι εἶναι ὑπαγόρευσις τῆς καρδίας· ὁ ἁμαρτήσας αἰσθάνεται βεβαρημένην τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ δὲν εὑρίσκει ἀνακούφισιν, ἐὰν μὴ ἐξομολογήσηται τὸ ἁμάρτημά του ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· ἡ Ἁγ. Γραφὴ ἀναφέρει ἀρχαιότατον παράδειγμα τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ Λάμεχ, ἐξομολογουμένου μετὰ θλίψεως πρὸς τὰς γυναῖκας αὐτοῦ, διότι ἐφόνευσεν ἄνδρα.

Τὰ ἀρχαιότατα ἔθνη ἁμαρτάνοντα, προσέφερον ἱλαστηρίους θυσίας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐν τῷ προσφέρειν αὐτὰς ἐξωμολογοῦντο τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· αὐταὶ αἱ ἀπὸ παντὸς σημείου γῆς ἀναπεμπόμεναι πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεις εἰσὶν ὁμόθυμός τις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολόγησις· αἱ ἱλαστήριοι θυσίαι εἰσὶν ἔμπρακτός τις ὁμολογία τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐνοχῆς τοῦ προσφέροντος αὐτάς. Ὁ μὴ ἐξαγορεύων τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ οὐδέποτε εὑρήσει ἀνάπαυσιν, διότι οὐδέποτε προσοικειωθήσεται τὸ θεῖον. Ὁ μὴ ἐξαγορεύων τὸ ἁμάρτημα αὐτοῦ εὑρίσκεται ἀϊδίως ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἐνοχῆς καὶ μακρὰν τοῦ Θεοῦ· διὸ καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ θλίβεται καὶ ἀλγεῖ. Ἡ ἐν τῷ ἁμαρτωλῷ ἐπικρατοῦσα ἀνώμαλος ἠθικὴ κατάστασις, ὁ ἀδιάλειπτος ἔλεγχος γεννᾶται ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ψυχῆς, τῆς ὁμολογούσης τὴν ἁμαρτίαν αὐτῆς καὶ ἐπιζητούσης ἀνακούφισιν· ἡ ψυχὴ ζητεῖ τὴν ἐξομολόγησιν, διότι γνωρίζει τὴν θείαν ἐντολήν, διότι ἐγνώρισεν, ὅτι αὕτη εἶναι τὸ μόνον μέσον τῆς συμφιλιώσεως καὶ διαλλαγῆς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὁποῖον ἁμαρτήσασα συναισθάνεται ὅτι παρώργισε καὶ ἐπιζητεῖ

νὰ ἱκανοποιήσῃ, ὅπως μὴ ἀποστραφῇ ἀπ' αὐτῆς, ἀλλὰ γένηται ἵλεως καὶ ἀφήσῃ αὐτῇ τὰ ὀφειλήματα.

Ὡς ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ἐνδιάθετος ὁρμή, οὕτω καὶ ἡ ἱκανοποίησις τοῦ θείου εἶναι ἐνδιάθετος προτροπὴ κινοῦσα εἰς τοῦτο· διότι ἡ ψυχὴ συναισθάνεται, ὅτι ἡμάρτησε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι ὀφείλει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην, ὅπως εὕρῃ θεραπείαν[1]. Ἡ Ἐκκλησία ἔλαβε μόνη τὴν ἐξουσίαν νὰ διαλλάττῃ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ νὰ φέρῃ τὴν θεραπείαν· διὰ τοῦτο πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὀφείλει ὁ ἁμαρτήσας νὰ προσδράμῃ· αὕτη μόνη δύναται νὰ συμφιλιώσῃ αὐτὸν πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας μαρτυροῦσι τοῦτο ὡς θὰ ἀποδείξωμεν ἐν τοῖς ἀμέσως ἑπομένοις.

§ 8. Περὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν.

Ὁ ἁμαρτήσας πρὸς τὸν Θεὸν ἔχει ἀνάγκην διαλλάκτου· ἡ ἔλευσις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ δοθεῖσα τοῖς Ἀποστόλοις αὐτοῦ ἐξουσία τοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας μαρτυρεῖ τοῦτο· διότι, ἐὰν δὲν ἦτο ἀναγκαία ἡ ἄφεσις πρὸς θεραπείαν τῶν ψυχῶν, οὔτε ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἦτο ἀναγκαία, οὔτε οἱ Ἀπόστολοι ἀποστελλόμενοι εἰς τὸ κήρυγμα ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐφοδιασθῶσι μετὰ τοιαύτης ἐξουσίας· διότι ἡ πίστις πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὸ βάπτισμα μόνον θὰ ἤρκει καὶ ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ ἐπιφυλάξηται ἑαυτῷ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, τοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας· ἀλλ' ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν τοῖς Ἀποστόλοις οὐ μόνον τοῦ ἀφιέναι, ἀλλὰ καὶ τοῦ κρατεῖν αὐτάς· ἔδωκεν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν· «ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆτε, κεκράντηνται»· ἡ ἐξουσία αὕτη, ἡ δοθεῖσα τοσοῦτον ἀπόλυτος, βεβαίως μαρτυρεῖ ἀνάγκην ἀπόλυτον, ἀπορρέουσαν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀποστολικοῦ ἔργου. Ἐὰν δὲ τὸ ἀποστολικὸν ἔργον ἡ ἱδρυθεῖσα Ἐκκλησία παρέλαβεν ὅπως συνεχίσῃ, ἔπεται ὅτι παρέλαβε καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν.

---

[1] Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μερικῆς ἱκανοποιήσεως τῆς προσβληθείσης θείας δικαιοσύνης ὑπὸ τοῦ ἁμαρτήσαντος χριστιανοῦ, διότι οὐδεμία ἱκανοποίησις ἱκανὴ τοῦ μὴ βεβαπτισμένου πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς θείας δικαιοσύνης ἡ ὑπὸ τοῦ χριστιανοῦ διὰ μετανοίας καὶ ἔργων ἀγαθῶν ἱκανοποίησις τῆς θείας δικαιοσύνης εἶναι μᾶλλον πρᾶξις πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ θείου διὰ τὰ ἴδια ἁμαρτήματα.

Ἡ ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἐδόθη τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐξησκήθη, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, ὡς μαρτυρεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἐντελλομένου τοῖς Κορινθίοις, νὰ ἀφορίσωσι τῆς ἐκκλησίας τὸν πορνεύσαντα μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Πατρός του καὶ παραδώσωσι τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ». (Κορινθ. Α. ἐ. 5).

Ἡ ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἐδόθη, ὡς ἐκ τῆς γενομένης χρήσεως ἐδείχθη, πρὸς διατήρησιν τῆς ἁγιότητος τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος· διότι, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς «ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς, ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι, ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος». (Ἐφεσ. ἐ. 26, 27). Ἡ ἐξουσία αὕτη δίδωσι τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν δύναμιν νὰ διατηρῇ ἑαυτὴν ἁγίαν καὶ ἄμωμον καὶ νὰ δύνηται νὰ ἀποβῇ ἀληθὴς ζύμη, ὅπως ζυμώσῃ ὅλον τὸ φύραμα· «εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι». (Ρωμ. ιά. 16).

Ἐὰν ἡ Ἐκκλησία ἐστερεῖτο τῆς δυνάμεως ταύτης, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ τὴν ἀποστολήν της· διότι πῶς θὰ διεφύλαττεν ἑαυτὴν ἁγίαν καὶ ἄμωμον ; πῶς θὰ ἀπέκλειε τοὺς ἐναγεῖς τῆς ὁμηγύρεως, ἢ πῶς θὰ προσελάμβανε τοὺς μετανοήσαντας ; ὁποίαν θὰ εἶχε συνείσθησιν τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν μελῶν αὐτῆς ; πόθεν θὰ ἐπεγίνωσκεν, ὅτι δίδωσι τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, ἢ ὅτι δὲν ἀποστερεῖ ταῦτα ἀπὸ τοὺς ἤδη διὰ τῆς μετανοίας τὸ θεῖον ἐξευμενίσαντας;

Ἡ ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν εἶνε καὶ ἔσται ἡ δύναμις, ἡ διατηροῦσα τὴν Ἐκκλησίαν ἁγίαν καὶ ἄμωμον· διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οὐκ ἐπαύσατο ἐξασκοῦσα τὴν μεγάλην ταύτην ἐξουσίαν· ὀφείλουσι δὲ οἱ περὶ τῆς ψυχικῆς αὐτῶν σωτηρίας προνοοῦντες, νὰ προστρέχωσι πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς πρὸς τὸ μόνον ἰατρεῖον, διότι ἄλλως οὐκ ἔστι σωτηρία. Ὁ Κύριος προσεκάλει πάντας τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους, ὅπως ἀναπαύσῃ αὐτούς· ἡ Ἐκκλησία συνεχίζουσα τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, προσκαλεῖται τοὺς ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν πεφορτισμένους, ὅπως ἀναπαύσῃ αὐτούς· πῶς θὰ ἐπανεπαύοντο οἱ ταῖς ἁμαρτίαις περιπίπτοντες ἐὰν μὴ ἡ Ἐκκλησία εἶχε τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν; πῶς θὰ ἐπανεπαύοντο τὰ ἔθνη, ἐὰν μὴ οἱ Ἀπόστολοι εἶχον τὴν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας; πῶς θὰ ἐσυνεχίζετο

τὸ ἀποστολικὸν ἔργον, ἐὰν ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐκληρονόμει τὸ ἀποστολικὸν τοῦτο χάρισμα; Ἡ Ἐκκλησία, μόνη δύναται νὰ ἀνακουφίσῃ τοῦ βάρους τοὺς βεβαρημένους ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν· ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἑρμηνεύων τὸ ρητὸν «ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται» (Ἰωάν. Κ΄. 23) λέγει. «Ἀφιᾶσι γε μὴν ἁμαρτίας ἤτοι κατέχουσιν οἱ πνευματοφόροι κατὰ δύο τρόπους. ἤτοι γὰρ καλοῦσιν ἐπὶ τὸ βάπτισμα τοὺς σεμνότητι βίου καὶ πίστει δεδοκιμασμένους· ἢ διακωλύουσί τινας, καὶ τῆς θείας χάριτος ἐξείργουσιν, οὔπω τέως γεγονότας ἀξίους, ἢ καθ' ἕτερον τρόπον, ἐπιτιμῶντες τοῖς ἁμαρτάνουσι τοῖς της Ἐκκλησίας τέκνοις, καὶ μετανοοῦσι συγγινώσκοντες, καθάπερ ὁ Παῦλος τὸν ἐν Κορίνθῳ πορνεύσαντα παρεδίδου μὲν εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ, προσίετο δὲ, ἵνα μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ».

Ἡ μεγάλη ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ θεῖος αὐτῆς χαρακτὴρ ὑποχρεοῦσι τὰ μέλη αὐτῆς νὰ διατηρῶσιν αὐτὴν ἁγίαν καὶ ἄμωμον, μὴ ἔχουσαν σπῖλον, ἢ ῥυτίδα, ἢ τι τῶν τοιούτων, ὅπως καὶ ὡς νύμφη Χριστοῦ, ἠγαπημένη καὶ διὰ αἵματος τοῦ Χριστοῦ κεκαθαρμένη ἡ ἁγία καὶ ἄμωμος, καὶ ὡς ἔχουσα ἀποστολὴν νὰ ζυμώσῃ ὅλον τὸ φύραμα νὰ πληροῖ τὸν μέγαν αὐτῆς προορισμόν. Οἱ πεφορτισμένοι ἁμαρτίαις καὶ ἐν ταύταις κατατρύφωντες καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ κοινωνοῦντες βεβηλοῦσι τὴν ἁγιότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ παρακωλύουσι τὸ ἔργον τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς. Τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας δέον νὰ ὦσιν, λέγει ὁ Παῦλος, ἅγια καὶ ἄμωμα. «Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ». (Ἐφεσ. ά. 4—6).

Οἱ ἐξ ἀγνοίας οὕτως ἁμαρτάνοντες ὀφείλουσι νὰ γνωρίσωσιν, ὅτι κρῖμα μέγα ἑαυτοῖς θησαυρίζουσι καὶ ὅτι τριπλῆ ἔσται ἡ τοῦ κρίματος ἀπότισις· ά) ὅτι παρέβησαν τὴν ἐντολὴν καὶ κατεπάτησαν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, γενόμενοι δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας β΄) ὅτι προσάπτουσι σπίλους, ῥυτίδας καὶ μώμους τῇ Ἐκκλησίᾳ· καὶ γ΄) διότι ἀνακόπτουσι τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τῆς Ἐκκλησίας τὴν σπίλωσιν καὶ διὰ τὴν ἰδίαν κατὰ τοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας ἀντίστασιν. Διὰ τοῦτο

ἔλεγεν ὁ θεῖος Χρυσόστομος· «ἐὰν ἡμεῖς ἦμεν χριστιανοί, πάλαι ἂν οἱ ἐθνικοὶ τῷ Χριστῷ προσήρχοντο». Ἀνακόπτομεν λοιπὸν τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, μὴ κατὰ Χριστὸν πορευόμενοι, καὶ ἀντιστρατευόμεθα πρὸς αὐτό. Μὴ λοιπὸν ἔτι, ἀγαπητοί, ἐμμείνωμεν, ἀλλὰ μεταμεληθῶμεν καὶ ἁγιάσωμεν ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. ὅπως μὴ κατακριθῶμεν διὰ τὸ τριπλοῦν τοῦτο ἁμάρτημα· δῶμεν δὲ τὴν ἀπαιτουμένην ἱκανοποίησιν, ὅπως ἱκανοποιήσωμεν τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ ἐξιλεώσωμεν τὸ θεῖον.

§ 9 Ὅτι ὁ ἁμαρτήσας ὀφείλει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην.

Ἡ ἱκανοποίησις τῆς θείας δικαιοσύνης, τῆς προσβληθείσης διὰ τῆς δημιουργίας τῆς ἁμαρτίας ὑπὸ τοῦ ἁμαρτήσαντος, εἶναι καὶ ἀπαίτησις τοῦ δικαίου πρὸς θεραπείαν καὶ ἐνδόμυχος διάθεσις τοῦ ἁμαρτήσαντος πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀπαίτησις τοῦ δικαίου καὶ ἡ διάθεσις τῆς καρδίας πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ θείου νόμου· τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ τὴν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν ἀϊδιότητα τοῦ θείου νόμου, ὃν ἐπεβουλεύθη ἡ ἁμαρτία· ἐπίσης καὶ ἡ καρδία ζητεῖ ἐξ ἐνδιαθέτου ὁρμῆς νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην, διότι ἐνδομύχως ἐπιποθεῖ καὶ ἐπιζητεῖ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ θείου νόμου καὶ σπεύδει νὰ ἐνεργήσῃ ὑπὲρ τῆς ἀϊδιότης αὐτοῦ· ὁ ἐνδόμυχος οὗτος πόθος προέρχεται ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ θελήματος τοῦ ἔσω ἀνθρώπου πρὸς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀπαίτησις καὶ ἡ σπουδὴ ἐπιδείκνυνται πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἁμαρτίας· διότι πᾶσα ἁμαρτία εἶνε πολεμία πρὸς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐχθρὰ πρὸς τὴν εἰρήνην καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐπιζητεῖ νὰ διαταράξῃ καὶ φέρῃ εἰς ταραχὴν καὶ εἰς σύγχυσιν.

Ἡ ἁμαρτία, ὡς μὴ φύσει ἐφετόν, εἶνε ἀδημιούργητον, ὡς ἀδημιούργητον εἴνέ τι μὴ ὄν· λαμβάνει δὲ ὑπόστασιν δημιουργούμενον ὑπὸ τῆς παρὰ φύσιν ἐπιθυμίας· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ δημιουργία ἅπασα εἶνε πλήρης τῶν ἔργων τοῦ Κυρίου, ὁ δὲ νόμος αὐτὸς διεκκέχυται ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τὸ λαμβάνον ὑπόστασιν ἀνθρώπινον δημιούργημα, τὸ παρὰ φύσιν ἐφετόν, καταλαμβάνει τόπον τινὰ καὶ ἐκ-

τοπίζει τὸ ἀγαθόν, τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέν· ἀλλ' ἐὰν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα καλὰ λίαν, ἕπεται, ὅτι τὸ εἰσελθὸν νέον δημιούργημα διετάραξε καὶ ἔβλαψε τὸ ἐπικρατοῦν ἀγαθὸν καὶ ἐπεβουλεύθη τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· εἶνε λοιπὸν κακὸν μέγα ἡ ἁμαρτία πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ δημιουργὸς αὐτοῦ εἶνε ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοῦτο ἁμαρτάνων οὗτος ἁμαρτάνει πρὸς τὸν Θεὸν καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην, καταστρέφων, ὅπερ ἐδημιούργησε κακόν, καὶ ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ.

Τὴν δοξασίαν, ὅτι πᾶσα ἁμαρτία ἀναφέρεται πρὸς τὸν Θεόν, εἶχον οἵ τε Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Ἐθνικοί. Ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ τὰ ἐθνικὰ συγγράμματα γέμουσι μαρτυριῶν. Ὁ Δαυὶδ ἐξομολογούμενος πρὸς τὸν Θεὸν τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ ἔλεγε· «Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα». (Ψαλμ. ν΄ 6), ὁ δὲ Ἡσίοδος λέγει· ὅτι ἡ δίκη εἶνε παρθένος καὶ θυγάτηρ τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶνε ἔντιμος καὶ σεβαστὴ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς θεούς, καὶ ὅταν τις αὐτὴν βλάπτῃ ἀτιμάζων κακοβούλως, εὐθύς, παρακαθημένη τῷ Θεῷ, διηγεῖται πρὸς αὐτὸν τὴν ἄδικον γνώμην τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἀποτίσῃ ὁ λαὸς δίκην διὰ τὰς ἀδικίας τῶν βασιλέων.

«Ἥ δέ τε παρθένος ἐστὶ δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα,
»κυδρὴ τ' αἰδοίη τε θεοῖς, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσι.
»καὶ ῥ' ὁπότ' ἄν τίς μιν βλάπτῃ σκολιῶς ὀνοτάζων,
»αὐτίκα πὰρ Διὶ πατρὶ καθεζομένη Κρονίωνι
»γηρύετ' ἀνθρώπων ἄδικον νόον, ὄφρ' ἀποτίσῃ
»δῆμος ἀτασθαλίας βασιλέων . . .
(Ἔργα καὶ Ἡμέραι στίχ. 255—261).

Ἐκ τῶν στίχων τούτων οὐ μόνον φαίνεται πρεσβεύων ὁ Ἡσίοδος, ὅτι πᾶσα ἁμαρτία ἀναφέρεται πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐπέρχεται συνδιαλλαγὴ μεταξὺ θείας δικαιοσύνης καὶ ἀνθρώπων, ἐὰν δὲν δοθῇ ἡ δέουσα ἱκανοποίησις διὰ τὰς γενομένας ἀδικίας.

Ἁμαρτάνοντες ἄρα πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτάνομεν καὶ πολέμιοι τοῦ θείου νόμου γινόμεθα· ἀνάγκη λοιπὸν νὰ σπεύσωμεν νὰ ἐξιλεώσωμεν Αὐτόν, ὅπως συνδιαλλαγῶμεν.

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ πλεῖστα ὅσα φέρονται παραδείγματα περὶ τῆς θείας τιμωρίας διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων· μεταξὺ αὐτῶν

φέρονταί τινα μαρτυροῦντα τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τοῦ Ἡσιόδου. Ἱστορεῖται ὅτι ὁ Δαυὶδ βασιλεύων ἡμάρτησε πρὸς τὸν Θεόν, καταμετρήσας τὸν λαόν· ὁ δὲ Θεὸς ἔστειλεν ὀλοθρευτὴν ἄγγελον καὶ ἐθανάτωσεν ἑβδομήκοντα χιλιάδας εἰς τρεῖς ἡμέρας. Ἐπίσης ὁ λαὸς τῶν βασιλείων τοῦ Ἰούδα καὶ Ἰσραὴλ ἐτιμωρήθη πολλάκις διὰ τὰς ἀτασθαλίας τῶν βασιλέων αὐτοῦ.

Ὅτι διὰ πᾶν ἁμάρτημα ἀπαιτεῖται ἱκανοποίησις ἀναφέρονται ἐπίσης πολλὰ παραδείγματα ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ· ἀλλ' ἓν ἐξ αὐτῶν, οὗτινος ὑπόθεσις εἶνε ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ Μαριάμ, εἶνε λίαν ἐπιβάλλον· ἡ Μαριὰμ ἐκίνησε γλῶσσαν κατὰ τοῦ Μωϋσέως· ἡ γλωσσαλγία αὐτῆς ἐθεωρήθη ὡς ἁμαρτία πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εὐθὺς ἐλεπράνθη ὅλη· λέγει δὲ ἡ Γραφή, ὅτι, «εἰ μὴ ἑπτὰ ἡμέρας ἔξω τῆς παρεμβολῆς ἀφορισμῷ καθυπεβάλλετο, οὐκ ἂν τῆς λέπρας ἀπηλλάττετο»· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν Κορίνθῳ πόρνος «εἰ μὴ τῷ Σατανᾷ ὑπὸ τοῦ Παύλου παρεδίδετο, οὐκ ἂν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐσώθη». Ἐκ τούτων καὶ αἱ Ἅγιαι Σύνοδοι καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ὁ Πέτρος, πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, καὶ ὁ Διονύσιος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι, κατὰ τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ποσότητα καὶ ποιότητα τὴν ἱκανοποίησιν τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἀκριβῶς ὁρίζοντες ἐπάγουσιν, ὅτι ὁ μὴ πεισθεὶς ἀνάγκῃ, τοῖς ἐκεῖ δικαστηρίοις πεμφθήσεται λόγον δοῦναι, ὧν ἔπραξεν ἀνοσιουργημάτων. ὡς τοὺς θεσμοὺς τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας ἀθετήσας.

Ἀναπόδραστος ἄρα ἐπιβάλλεται ἡ ἱκανοποίησις τῆς προσβληθείσης θείας δικαιοσύνης. Ὥστε ἀνάγκη ἐπείγουσα ὑποχρεοῖ ἡμᾶς νὰ σπεύσωμεν πρὸς ἐξιλέωσιν τοῦ θείου· τοσούτῳ δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον οὐκ οἴδαμεν τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα· νὰ σπεύσωμεν δὲ μετὰ δακρύων, μετὰ συντριβῆς καρδίας καὶ μετὰ κατανύξεως νὰ ἐμφανισθῶμεν ἐνώπιον τοῦ ὁμοιοπαθοῦς δικαστοῦ καὶ θεραπευτοῦ, τοῦ συμπαθοῦς πνευματικοῦ, καὶ νὰ ἐκχύσωμεν τὴν καρδίαν ἡμῶν ὁμολογοῦντες τὰ ἁμαρτήματα, ὅπως ἀπαλλαγῶμεν τῆς κρίσεως τοῦ ἐκεῖ δικαστηρίου, εἰς ὃ θὰ πεμφθῶσι πάντες οἱ μὴ δόντες δίκην τῶν πεπραγμένων ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς ἐπὶ γῆς δικαστηρίοις, διαλλαγῶμεν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς μέτοχοι γενώμεθα.

Ὁ Μέγας Βασίλειος ἰδοὺ τί περὶ τούτου ἡμᾶς συμβουλεύει· «Κλαῦσον πρὸ καιροῦ, ἵνα μὴ κλαύσῃς ἐκεῖ· νῦν μετανόει, ὅτε ἔξε-

στι· μηδὲ τότε τῶν ἁμαρτιῶν μετανόει, ὅτε οὐκ ἔστι καιρὸς μετανοίας· ἐργασώμεθα τὸ ἀγαθόν, ὡς ἔτι δυνάμεθα· χρήματα ἐὰν ἀπολέσωμεν, δυνάμεθα καὶ αὖθις αὐτὰ ἐπιλαβέσθαι, καιρὸν δὲ ἐὰν ἀπολέσωμεν, εὑρεῖν οὐ δυνάμεθα· οὐχ οὕτως ἐραστὴς μανικὸς τῆς ἑαυτοῦ ἐρωμένης ἐρᾷ, ὡς ὁ Θεὸς τῆς μετανοούσης ψυχῆς. Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ δεσπότου φιλανθρωπία, οὐδένα τῶν προστρεχόντων ἀποστρεφομένη, ἀλλὰ χεῖρα ὀρέγει (ὁμιλ. β΄).

Ἐὰν δέ τις εἰς μεγάλα καὶ χαλεπὰ ὑπέπεσεν ἁμαρτήματα, ἂς μὴ ἀποθαρρυνθῇ, ἀλλ' ἂς προσέλθῃ θαρρῶν εἰς τὴν θείαν φιλανθρωπίαν καὶ ἐλεηθήσεται. Ἰδοὺ καὶ περὶ τούτου τί λέγει ὁ θεῖος Βασίλειος· «Μὴ ἀπογίνωσκε, μηδὲ ἀφίστασο τῆς εὐχῆς, ἀλλὰ πρόσελθε ἁμαρτωλὸς ὤν, ἵνα δοξάσῃς σὺ τὸν Δεσπότην, ἵνα δῷς αὐτῷ τὴν οἰκείαν φιλανθρωπίαν ἐν τῇ συγχωρήσει τῶν ἁμαρτημάτων τῶν σῶν ἐπιδείξασθαι, ὡς ἐὰν φοβηθῇς προσελθεῖν ἐνεπόδισας αὐτοῦ τῇ ἀγαθότητι καὶ ἐκώλυσας αὐτοῦ τῆς χρηστότητος τὴν δαψίλειαν, τό γε εἰς σὲ ἦκον» (αὐτόθι).

Τὰ ἄριστα δὲ συμβουλεύει καὶ ὁ ἅγιος Νεῖλος, λέγων· «Χριστὸς ὁ Βασιλεὺς Θεὸς οὐδαμῶς ἀποστρέφεται τοὺς πρὸς αὐτὸν κεχηνότας καὶ ἀπὸ βάθους καρδίας στενάζοντας, κἂν πολλοῖς ἁμαρτήμασι πεφορτισμένοι τυγχάνωσιν· ἀλλὰ καὶ προσίεται καὶ καθαρίζει τούτους, καὶ τῆς υἱοθεσίας δωρεῖται τὸ χάρισμα καὶ ἀρετῶν ἐργάτας ἀποφαίνει, προϊόντος τοῦ χρόνου».

§ 10. Ὅτι ἡ ἐξομολόγησις εἶνε ὠφέλιμος ὑπὸ ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἔποψιν.

Ὁ τακτικῶς ἐξομολογούμενος ὠφελεῖται διττῶς, ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς· καὶ α΄) ὠφελεῖται ἠθικῶς, διότι αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ ἀποπλανήσεις ὁλονὲν ὀλιγοστεύουσι, καὶ β΄) πνευματικῶς, διότι διδάσκεται ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ πατρός τὰ πρὸς σωτηρίαν ὠφέλιμα.

Αἱ ἠθικαὶ ἀποπλανήσεις ὀλιγοστεύουσι, διότι ὁ τακτικῶς ἐξομολογούμενος βαίνει ὁλονὲν τελειούμενος εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κατὰ Χριστὸν πολιτείαν, ποδηγετούμενος ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ πατρὸς καὶ ἐνισχυόμενος ὑπὸ τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ· διότι αἱ γνώσεις καὶ ἡ πεῖρα τοῦ πνευματικοῦ πατρός, ὑφ' οὗ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰς νουθεσίας διατελεῖ ὁ ἐξομολογούμενος χριστιανός,

ἀφ' ἑνὸς μὲν διδάσκουσιν αὐτὸν τί δέον νὰ ἀσπάζηται καὶ ἐκτελῇ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τί δέον νὰ ἀποπτύῃ καὶ ἀπορρίπτῃ· διὰ μὲν τῶν γνώσεων αὐτοῦ ὁ πνευματικὸς οἰκοδομεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἀρετῇ, διὰ δὲ τῆς πείρας προφυλάττει αὐτὸν ἀπὸ τὰς ἀποπλανήσεις καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ποδηγετεῖ εἰς τὴν σωτηρίαν. Ἡ ἐκμυστήρευσις τῶν διαλογισμῶν καταθραύει τὰς παγίδας τοῦ διαβόλου καὶ ματαιοῖ τὰς δολίας ἐπιβουλὰς αὐτοῦ, διότι ἡ τοῦ πνευματικοῦ ἐμπειρία ἐξελέγχει αὐτὰς καὶ καθιστᾷ ἐμφανῆ τὸν δόλον.

Ἡ αἰδὼς πρὸς τὸν πνευματικὸν εἶνε προπύργιον κατὰ τῆς ἁμαρτίας· διότι ἀναχαιτίζει τὰς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὁρμὰς καὶ περικόπτει τὰς ἀτόπους ἐπιθυμίας· ἡ ἀνάμνησις, ὅτι μέλλει νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ τοῦ πνευματικοῦ καὶ νὰ ἐξαγγείλῃ αὐτῷ τὰς ἀτόπους πράξεις αὐτοῦ καὶ νὰ συστήσῃ ἑαυτὸν ἐμπαθῆ καὶ ἐπιρρεπῆ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν καὶ ἀσυνεπῆ εἰς τὰς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πνευματικὸν ὑποσχέσεις αὐτοῦ ἀναπαριστᾷ τὴν μέλλουσαν αἰσχύνην καὶ ταπεινοῖ τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμάς.

Ὁ ἐξομολογούμενος ἀναπτύσσεται πνευματικῶς α') διότι διὰ τῆς διδασκαλίας αἱ τοῦ διδασκάλου γνώσεις μεταδίδονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὸν ἐξομολογούμενον, ὡς εἰς μαθητευόμενον, καὶ β'), διότι ὁ νοῦς αὐτοῦ καθαριζόμενος ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς πλάνης φωτίζεται καὶ κατανοεῖ τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναπτύσσεται.

Ἡ ἐξομολόγησις εἶνε τὸ σωτήριον φάρμακον τῆς κοινωνίας, διότι δύναται νὰ διασώσῃ τῆς ἀπωλείας πολλὰς ψυχὰς διὰ πλάνην καὶ ἀτόπους ἐνθυμήσεις καὶ πονηροὺς λογισμοὺς ἀπολλυμένας. Ὁ πνευματικὸς εἶνετὸ ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐπιζητούμενον πρόσωπον, πρὸς ὃ ὁ ἁμαρτήσας ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκχύσῃ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ὅπως ἐκμυστηρευθῇ, ὅπως φανερώσῃ τὰ τραύματα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὅπως ζητήσῃ θεραπείαν, ὅπως ἀνακουφισθῇ. Ὁ πνευματικὸς εἶνε τὸ μεσάζον πρόσωπον, τὸ συνδέον τὰς ψυχὰς καὶ συσφίγγον τοὺς δεσμοὺς τῆς συγγενείας, τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀγάπης, Ὁ πνευματικὸς δύναται μόνος νὰ συνδέσῃ τὰς ψυχὰς τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων, τῶν συζύγων, τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν συγγενῶν· ὁ πνευματικὸς εἶνε ὁ ἐσωτερικὸς διδάσκαλος τῶν κοινωνιῶν, ὁ φρουρὸς τῆς ἠθικῆς τῆς οἰκογενείας, ἡ παρηγορία τῶν τεθλιμμένων καὶ τὸ ὁρμητήριον τῶν κυμαινομένων ἐν τῷ πελάγει τοῦ βίου. Ἡ ἐξομολόγησις ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν εἶνε τὸ μεγαλήτερον

εὐεργέτημα τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ὁ πνευματικὸς εἶνε ὁ ἠθικὸς ἰατρὸς τῆς κοινωνίας· οὗτος μόνος δύναται νὰ προλάβῃ ὅλα τὰ κακά, ὅσα σήμερον μαστίζουσι τὴν κοινωνίαν· διότι θὰ διδάξῃ τοὺς πλανηθέντας, θὰ ἀνορθώσῃ τοὺς καταπεσόντας, θὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς κλονιζομένους, θὰ φωτίσῃ τοὺς ἐσκοτισμένους, θὰ ποδηγετήσῃ τοὺς ἀδυνάτους, θὰ βοηθήσῃ τοὺς ἐνδεεῖς, θὰ καταπαύσῃ τὰς ὁρμάς, θὰ καταπαύσῃ τὰ πάθη, θὰ διαλλάξῃ τοὺς διεστῶτας, θὰ φιλιώσῃ τοὺς ἐχθρούς, θὰ συσφίξῃ τοὺς δεσμοὺς καὶ θὰ βραβεύσῃ τὴν εἰρήνην εἰς τὰς οἰκογενείας. Τοιαύτη ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἡ ἐξομολόγησις, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν ἐνοήσαμεν καὶ ἐγκατελίπομεν· διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ τὰ κακά, τὰ καταμαστίζοντα τὴν κοινωνίαν. Χριστιανοί! τηρεῖτε τὰς διατάξεις τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἐν τῇ τηρήσει αὐτῶν ζωὴ αἰώνιος· ζητήσατε ἰατροὺς διὰ τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ διὰ τὴν εἰρήνην ὑμῶν.

§ 11 Ὅτι ἡ ἐξομολόγησις δέον νὰ γίνηται μετὰ προηγουμένην προπαρασκευήν.

Ἡ ἐξομολόγησις ἀπαιτεῖ προηγουμένην προπαρασκευήν, διότι ὁ ἀπροπαρασκευάστως τῷ πνευματικῷ προσερχόμενος, κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα, οὔτε περὶ ἃ ἐλλείπει ἐνθυμεῖται, οὔτε περὶ ἃ ἐπλεόνασεν ἀκριβῶς γινώσκει· ἀγνοεῖ δηλονότι ὁποῖα δὲν ἐξεπλήρωσεν ὀφειλόμενα καθήκοντα καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ· διότι εἶναι ἀδύνατον ὁ μὴ πρὸ ἡμερῶν ἑαυτὸν ἐξετάσας μετὰ πάσης τῆς δεούσης ἀκριβείας καὶ ἀμεροληψίας, καὶ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις μὲ τὰ δίκαια σταθμὰ σταθμίσας καὶ κατ' ἀξίαν ἐκτιμήσας αὐτὰς καὶ συναισθανθεὶς τὸν βαθμὸν τῆς ἐνοχῆς αὐτοῦ, νὰ καρπωθῇ ὠφέλειάν τινα ἐκ τῆς στιγμιαίας καὶ ἀπροπαρασκευάστου ἐξομολήσεως· διότι ἡ ἀδυναμία τῆς μνήμης, ὅπως ἐνθυμηθῇ τὰ πάντα, ἡ ἔλλειψις τοῦ χρόνου πρὸς ἐξέτασιν καὶ ἡ ἔλλειψις συναισθήσεως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐνοχῆς, καθιστῶσι τὴν ἐξομολόγησιν ἄκαρπον· τοιουτοτρόπως δὲ ἀφίνομεν πολλὰ πάθη ἀθεράπευτα, ὑπονομεύοντα τὴν ὑγείαν τῆς ψυχῆς, καὶ σπέρματα νέων ἁμαρτημάτων· ἀνάγκη ἄρα ὁ προσερχόμενος εἰς τὴν ἐξομολόγησιν νὰ ἐξετάσῃ πρὸ ἡμερῶν ἑαυτόν, νὰ σταθμίσῃ ἀκριβῶς πᾶσαν αὐτοῦ πρᾶξιν, νὰ γνωρίσῃ τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ καὶ τοὺς πλεονασμοὺς καὶ οὕτω νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ἐξομολόγησιν καὶ περὶ αὐτῶν μόνον νὰ ἐξομολο-

γήθῃ· διότι τὸ περὶ ἀρετῆς πρὸς τὸν πνευματικὸν διαλέγεσθαι καὶ περὶ πράξεων ἀγαθῶν, παραλείπειν δὲ τὰ τὴν ψυχὴν λυμαινόμενα πάθη καὶ ἐπιμελῶς περικρύπτειν εἶνε ταὐτὸ τῷ διαλέγεσθαι τὸν ἀσθενοῦντα πρὸς τὸν ἰατρὸν περὶ σωματικῆς εὐρρωστίας καὶ ὑγείας, καὶ οὐδένα ποιεῖσθαι λόγον περὶ τῆς βιβρωσκούσης τὰ σπλάγχα αὐτοῦ ἀσθενείας. Τὸ διαλέγεσθαι πρὸς τόν πνευματικὸν περὶ ἀρετῆς καὶ κατορθωμάτων, μάλιστα μετὰ στόμφου, εἶναι φαρισαϊκὸν καὶ ἔνδειξις κενοδοξίας καὶ περιαυτολογίας· πρᾶξις ὅλως ἀκατάλληλος, πάντοτε μέν, πρὸ πάντων μάλιστα κατὰ τὴν ὥραν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐξαγορεύσεως· διότι ὀφείλομεν νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἐξομολογούμενοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παρουσιαζόμεθα καὶ ἐξαγορευόμεθα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ὅπως τύχωμεν ἐλέους καὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν· τὰς ἀρετὰς ἡμῶν ὁ Θεὸς οἶδε καὶ διερμηνέως οὐ δεῖται· ὥσπερ δὲ πρὸς τὸν ἰατρὸν μόνον τὰ πάθη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἱστοροῦμεν, οὕτω καὶ πρὸς τὸν πνευματικὸν μόνον τὰ πάθη τῆς ψυχῆς μετὰ συντριβῆς καὶ κατανύξεως ἃς ἐξομολογώμεθα. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐξομολογούμενοι προπαρασκευάζονται διὰ τὴν θείαν κοινωνίαν, διὰ τοῦτο ἀνάγκη καὶ ἡ προπαρασκευὴ αὕτη δόκιμον νὰ φέρῃ χαρακτῆρα.

Ὡς τρόπος κατάλληλος εἰς προπαρασκευὴν πρὸς ἐξομολόγησιν καὶ θείαν κοινωνίαν ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων, ὁ διὰ νηστείας, ὅμως τῆς πραγματικῆς, οὐχὶ τῆς φαρισαϊκῆς, ἀλλὰ τῆς χριστιανικῆς νηστείας, τῆς διαταχθείσης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς σκοπὸν προτιθεμένης τὴν κατεύνασιν τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ διασπασθέντος νοῦ ἡμῶν καὶ τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς χαμαιζήλου ὕλης τῆς ἐπισπώσης πᾶσαν ἡμῶν τὴν προσοχήν, καὶ περισπώσης τὸν νοῦν περὶ τὰ ψυχοβλαβῆ καὶ μάταια· διότι ἀνάγκη νὰ ἐπιγνῷ πᾶς χριστιανὸς ὅτι, ἐὰν διὰ νηστείας χριστιανικῆς καὶ διὰ προσευχῆς δὲν ὑψώσῃ τις τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, ἐὰν ἡ καρδία αὐτοῦ διὰ νηστείας καὶ ἀγῶνος δὲν συντριβῇ εἶνε ἀδύνατον ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔλθῃ εἰς βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ἁμαρτωλοῦ καταστάσεως αὐτοῦ, νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὰ ἁμαρτήματα αὐτοῦ, νὰ ἐπιζητήσῃ μετὰ ζήλου καὶ πόθου τὴν ἄφεσιν αὐτῶν, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ ἐξιλεώσῃ τὸ θεῖον· διότι ἔστω ἡμῖν γνωστόν, ὅτι τοσοῦτον μόνον γνωρίζομεν τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ὅσον φωτιζόμεθα ἄνωθεν· τοσοῦτον δὲ φωτιζόμεθα ἄνωθεν, ὅσον ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία ἡμῶν ὑψοῦνται πρὸς

τὸν Θεόν· τοσοῦτον δὲ ὑψούμεθα, ὅσον κουφότερον τὸ πνεῦμα γίνεται διὰ τῆς νηστείας καὶ προσευχῆς. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ νηστεία, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ νηστεία, χρησιμεύει ὡς μέσον πρὸς μελέτην ἡμῶν αὐτῶν, πρὸς διάγνωσιν τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν ἠθικῆς καταστάσεως, πρὸς ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῶν ἁμαρτημάτων ἡμῶν, καὶ πρὸς γνῶσιν τοῦ πραγματικοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν· ἄνευ νηστείας καὶ προσευχῆς στερούμεθα τοῦ μέσου τῆς γνώσεως καὶ ἀδυνατοῦμεν νὰ ἔχωμεν ἀληθῆ εἰκόνα τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν καὶ τελείαν συναίσθησιν καὶ συντριβὴν καρδίας, καὶ ἐπομένως ἀληθῆ καὶ καρποφόρον ἐξομολόγησιν. Ὅθεν ἐπειδὴ ἡ νηστεία ἡ χριστιανικὴ καὶ ἡ προσευχὴ εἶνε ὁ μόνος τρόπος προπαρασκευῆς πρὸς ἀληθῆ ἐξομολόγησιν, ὀφείλομεν μετ' ἐπιμελείας νὰ τηρῶμεν τὰς διατάξεις ταύτας τῆς Ἐκκλησίας, ὀφείλομεν ἀληθῶς νὰ ἐξομολογώμεθα καὶ μετὰ βεβαιότητος νὰ φιλιωθῶμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ ὅπως μὴ ἀποτύχωμεν τοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ τύχωμεν τοῦ ποθουμένου ἄκρου ἀγαθοῦ.

Δεῦτε λοιπὸν ἀρνηθῶμεν τὴν ἁμαρτίαν, ἀποδῶμεν τὰ ὀφειλόμενα ἐξ ἀδικίας, διαλλαγῶμεν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ ποιήσωμεν ἔργα ἄξια μετανοίας, ὅπως ἐξευμενίσωμεν τὸ θεῖον καὶ ἐπισπασώμεθα τὸ θεῖον αὐτοῦ ἔλεος καὶ οὕτω γενώμεθα ἄξιοι κληρονόμοι τῆς Οὐρανίου Βασιλείας· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀξιωθῆναι. Ἀμήν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Σελ.	10	στίχ.	9	κάτωθεν	ἀντὶ	Ἡ δημιουργία	γράφε Ἡ δημιουργία ἄνευ τοῦ ἀνθρώπου
»	21	»	19	»		τυγχάνων	» τυγχάνον
»	22	»	18	»		τριχοντομοῦντα	» τριχοτομούντων
»	26	»	26	»		ἀντὶ	» ἐπὶ
»	29	»	4	κάτωθεν	»	μὲν	» μιν
»	30	»	18	»		γενώμεθα	» γενόμενοι
»	33	»	18	»		πνεῦμα	» σῶμα
»	39	»	19	»		ἔχουσαι	» ἔχουσαν
»	42	»	11	»		σπεύδουσα	» αὐτῆς σπευδούσης
»	46	»	23	»		εὐνοοῦσα	» ἐννοοῦσα
»	55	»	28	»		προσφιλέστεροι»	» προσφιλέστεροι
»	55	»	30	»		κτλ.	» κτλ.»
»	66	»	13	»		Ἡγεσίαι	» Ἡγησίαι
»	69	»	1	κάτωθεν	»	ἀγνῶς	» ἀγνώτως
»	71	»	2	»		ἀνέδειξαν	» ἀνέδειξεν
»	74	»	19	»		διαστάσεων	» ἀποστάσεων
»	78	»	5	»		ὁ γὲ	» ὁ δὲ
»	78	»	14	»		μωρὴ...φρόνημος	» μωρὰ... φρόνιμος
»	78	»	28	»		προκείμενοι	» προσκείμενοι
»	78	»	30	»		εὐδαίμονος	» Εὐδαίμονος
»	80	»	1	»		ζῷον ἐξ	» ζῷον ἓν ἐξ
»	80	»	10	»		προϋπῆρχεν	» προϋπάρχειν
»	88	»	10	»		κατὰ μικρὸν	» καὶ μικρὸν
»	93	»	3	κάτωθεν	»	μεμυήμεθα καὶ αὖθις	» μεμυήμεθα». Καὶ αὖθις·
»	95	»	95	»		ὑπατημένος	» ἠπατημένος
»	106	»	6	»		Μνημόσυνα, λέγω ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργίαι, γράφε μνημόσυνα λέγω, ἐλεημοσύναι καὶ λειτουργίαι μεγάλην αὐτοῖς παρέχει ἄνεσιν καὶ ὠφέλειαν,	
»	106	»	17	»		αὐτοῦ· Ὅθεν	» αὐτοῦ, ὅθεν
»	133	»	27	»		δυσωπήσωμεν	» δυσωπήσομεν
»	137	»	7	κάτωθεν	»	καὶ τὰς	» κατὰ τὰς
»	143	»	2	»		ἀντὶ τῶν	» περὶ τῶν
»	147	»	12	»		οἱ μὴ	» εἰ μὴ
»	162	»	6	»		περιβαλὼν	» περιλαβὼν
»	183	»	25	»		κατάζετε	» κατάξετε
»	190	»	10	»		ἀνακληθήσονται	» ἀνακλιθήσονται
»	191	»	26	»		Ἀμφιλίχιον	» Ἀμφιλόχιον
»	201	»	11	»		τὰς Ἰουδαίας	» τῆς Ἰουδαίας

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΥΞΟΜΕΝΟΙΣ

ΜΕΡΟΣ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προθεωρία περὶ ἀθανασίας ψυχῆς. . . . . Σελ. 7

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ ψυχῆς.

Σελ.
§ α'. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους 15
§ β'. Περὶ τῆς γενέσεως τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. 19
§ γ'. Ἡ δοξασία τῆς μιᾶς ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. 21
§ δ'. Περὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν Ὀρθόδοξ. Ὁμολογ. Πέτρου τοῦ Μογίλα. 23
§ ε'. Περὶ τῆς ταυτότητος τῆς ἐννοίας τῶν λέξεων Πνεύματος καὶ ψυχῆς. 25

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

§ α'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς..... 36
§ β'. » » » » ἐκ τῶν πόθων αὐτῆς 37
§ γ'. Ἱστορικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς 38
§ δ'. Μεταφυσικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς..... 39
§ ε'. Τελεολογικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. 40
§ ς'. Ἠθικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς..... 40
§ ζ'. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἀγαθότητος τοῦ θείου δημιουργοῦ 42
§ η'. Ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἐννοίας τῆς ἀθανασίας 44
§ θ'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ ἠθικοῦ ἠδυπαθήματος . 45
§ ι'. Ἀπόδειξις ἐκ τῆς ἰδέας τῆς αἰωνιότητος 37
§ ια'. Ἀπόδειξις ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς. 49
§ ιβ'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως. 51

Σελ.

§ ιγ'. Ἀπόδ. τῆς ἀθαν. τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ἐσωτερ. ἀποκολύψεως τοῦ Θεοῦ. 53
§ ιδ'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυομένη ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ βίου. 54
§ ιε'. Θρησκευτικὴ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. 58
§ ις'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τῆς ἐμφύτου ὁρμῆς πρὸς λατρείαν τοῦ Θεοῦ 59
§ ιζ' Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς φύσεως. 61
§ ιη'. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς μαρτυρουμένη ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ἀνθρώπου βίου..... 63
§ ιθ'. Ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ προορισμοῦ τῶν ἐθνῶν. 68
§ κ'. Ἱστορικαὶ μαρτυρίαι 69
1ον. Ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους κατὰ θείαν πρόνοιαν. 71
2ον. Ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ θείαν πρόνοιαν. 73
3ον Ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔθνους κατὰ θείαν πρόνοιαν. 74
Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος περὶ ψυχῆς καὶ νοός..... 77
Ἡ Πέμπτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος περὶ ψυχῆς..... 78

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἡ Ἁγία Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία περὶ ἱερῶν Μνημοσύνων.

Περὶ τῶν τελουμένων παρὰ τῆς Ἐκκλησίας μνημοσύνων. 81

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, ὅτι ἐστὶν ἀποστολικὴ διδασκαλία περισωθεῖσα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. 86

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἐτησίων ἱερῶν Μνημοσύνων τῶν τελουμένων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας.

§ α'. Περὶ τοῦ πρώτου ψυχοσαββάτου ὑπόμνημα..... 104
§ β'. Περὶ τοῦ δευτέρου ψυχοσαββάτου ἐτήσιον μνημόσυνον..... 108
§ γ'. Περὶ τῆς προσγινομένης ὠφελείας ταῖς ψυχαῖς ἐκ τῶν ἱερῶν Μνημοσύνων 111

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν ἱερῶν Μνημοσύνων, ὅτι λυσιτελῆ καὶ ἐξ Ἀποστολικῆς παραδόσεώς εἰσι.

§ α'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας..... 113
§ β'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν θείων λειτουργιῶν..... 137
§ γ'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας..... 139

Σελ.
§ δ'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Ὁμολογιῶν τῆς Ἐκκλησίας 140
1η Ὁμολογία Μητροφάνους Κριτοπούλου 141
2α Ὁμολογία Πέτρου τοῦ Μογίλα 143
3η Ὁμολογία Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων 144
§ ε'. Μαρτυρίαι ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας 145
§ ς'. Μαρτυρίαι ἐκ τῶν Κανόνων τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου 150
§ ζ'. Μαρτυρίαι ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης 150

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ὑστέρων, ἤτοι τῶν μετὰ θάνατον

§ α'. Περὶ προσδοκίας μελλούσης κρίσεως 151
§ β'. Περὶ καθαρτηρίου πυρός 163
§ γ'. Περὶ καθαρτηρίου πυρὸς ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία 164
§ δ'. Παρατηρήσεις περὶ καθαρτηρίου πυρός 164
§ ε'. Περὶ τῆς μετὰ θάνατον μέσης καταστάσεως τῶν ψυχῶν 170
§ ς'. Περὶ τῆς συναισθήσεως, ἣν ἔχει ἡ ψυχὴ ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος περὶ τῆς ἀναμενούσης αὐτὴν ἀμοιβῆς ἢ κολάσεως 172
§ ζ'. Περὶ τῆς τελείας ἀνταποδόσεως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως 172
§ η'. Περὶ τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθ' ἣν θέλει κρίνει ζῶντας καὶ νεκρούς 176
§ θ'. Περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου 177
§ ι'. Περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης 178
§ ια' Περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον 178
§ ιβ'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, κατὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων 179
§ ιγ'. Περὶ Παραδείσου 182
§ ιδ'. Περὶ Ἅδου κατὰ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην 183
§ ιε'. Περὶ τῆς ποινῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ Ἅδῃ 185
§ ις'. Περὶ τῆς κολάσεως τῆς ἡτοιμασμένης τῷ Διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ μετὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν 187
§ ιζ'. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀνταμοιβῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως 187
§ ιη'. Περὶ τῶν μετὰ θάνατον κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον 188
§ ιθ'. Περὶ τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς τῶν ψυχῶν τῶν Ἁγίων καὶ δικαίων πρὸ τῆς τελείας κρίσεως 189
§ κ'' Περὶ τῆς δόξης τῶν μελλόντων νὰ κληρονομήσωσι τὴν ἡτοιμασμένην Βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν μετὰ τὴν τελείαν κρίσιν 190
§ κα'. Περὶ τῆς μακαριότητος τῶν Ἁγίων ὑπὸ Γαβριὴλ Φιλαδελφείας. 190
§ κβ'. Περὶ τῶν ἐλεημοσυνῶν καὶ τῶν ἀγαθοεργιῶν τῶν γενομένων ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων 194

Σελ.
§ κγ'. Περὶ τῶν ἁμαρτανόντων ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ 195
§ κδ'. Περὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ μεταβαίνουσιν αἱ ψυχαὶ των ἁμαρτωλῶν.. 195
§ κε'. Περὶ τῶν καταβαινουσῶν εἰς Ἅδην ψυχῶν 195

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Μελέτη περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, ἤτοι περὶ ἐπιμελείας ψυχῆς.

§ 1. Περὶ μετανοίας. 197
§ 2. Ὅτι ὀφείλομεν νὰ σπεύδωμεν πρὸς μετάνοιαν 199
§ 3. Ὅτι ἡ ἕξις τοῦ ἁμαρτάνειν φέρει θάνατον 202
§ 4. Περὶ τῆς ἀληθοῦς μετανοίας καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς 204
§ 5. Περὶ τῆς προσκλήσεως τῶν ἁμαρτωλῶν ὑπὸ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ. 205
§ 6. Περὶ ἐξομολογήσεως 206
§ 7. Ὅτι ἡ ἐξομολόγησίς ἐστιν ἀναγκαία 212
§ 8. Περὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν 215
§ 9. Ὅτι ὁ ἁμαρτήσας ὀφείλει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην. 218
§ 10. Ὅτι ἡ ἐξομολόγησις εἶναι ὠφέλιμος ὑπὸ ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἔποψιν 221
§ 11. Ὅτι ἡ ἐξομολόγησις δέον νὰ γίνηται μετὰ προηγουμένην προπαρασκευήν 223

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΑΞΙΟΤΙΜΩΝ Κ. ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΡΙΩΝ

Ἀθηνῶν

Ἡ εὐγενεστάτη οἰκογένεια Ι. Ν. Μπότασση

	Σώμ.
Ἰ. Ν. Μπότασης	5
Ἀντωνία Ι. Μπότασση	5
Ν. Ι. Μπότασης	2
Μαρία Ι. Μπότασση	5
Εἰρήνη Ι. Μπότασση	4
Γρηγόριος Ι. Μπότασης	1
Πέτρος Ι. Μπότασης	1
Κωνσταντῖνος Ι. Μπότασης	1

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι καὶ ἐνεργείᾳ τῆς εὐγενεστάτης οἰκογενείας Ἰ. Ν. Μπότασση ἐνεγράφησαν συνδρομηταὶ οἱ ἀξιότιμοι κύριοι καὶ κυρίαι

Πολύμνια Καμάρα	3
Αἰκατερίνη Μάνου	2
Σοφία Δ. Ἀργυροπούλου	3
Ρωξάνη Μάνου	1
Κωνσταντῖνος Θ. Μάνος	1
Εὐθαλία Κοκκώνη	1
Μ. Μπαλάνου	1
Μ. Κ. Ὀρλάνδου	1
Ἑλένη Τσακασιάνου	1
Ἑλένη Μουρούζη	1
Ραλλοῦ Μουρούζη	1
Ἐλίζα Ζαΐμη	4
Ἀλέξανδρος Θ. Ζαΐμης	2
Γεώργιος Μ. Βενιζέλος	2
Ἀνδρομάχη Ρενιέρη	1
Ζ. Ι. Βαλαωρίτου	1
Λίνα Κ. Μαυρομιχάλη	2
Μ. Καίσαρος Ρώμα	1
Ἀδριανὴ Ἰ. Γαλβάνη	1
Ἑλένη Νεγροπόντη	1
Ἀσπ. Ἀθ. Μουτζοπούλου	1
Μ. Ἀντ. Μάτσα.	2
Σοφ. Ζ. Μάτσα	4
Βαρ. Ἀδ. Ράϊνεκ	1
Μαρ. Δ. Νοταρᾶ	1
Εἰρ. Ἐπ. Κριεζῆ.	1
Ἀγλαΐα Δελαπόρτα	1
Ζωὴ Λ. Νάκου	1
Ξανθὴ Ζίννη	1
Ἑλένη Κ. Σημαντῆρα	1
Ζωὴ Μανέτα	1
Ἑλένη Α. Κουντουριώτου	1
Β. Λ. Χαριλάου	2
Ἀσπ. Ἠλ. Ποταμιάνου	1
Ἑλένη Σαμαρνιώτου	1
Μαρία Γ. Σουρῆ	1
Μ. Μωρογιάννη	1
Ἑλένη Σκορδίλη	1
Ὄλγα Ἱεροπούλου	1
Ἑλένη Βασιλοπούλου	1
Ἄννα Σ. Λάμπρου	1

	Σώμ.		Σώμ.
Εὐδ. Ἀραβαντινοῦ	1	Πην. Δ. Δ. Μιαούλη	1
Μαρία Μελισσουργοῦ	1	Ὄλγα Γ. Ὀρφανίδου	1
Μερ. Μελετοπούλου	1	Χρυσούλα Χ. Σισίνη	1
Ἑλένη Μιχαλοπούλου	1	Ἑλένη Ράλλη	1
Ἑλένη Κέκεση	1	Μαρία Πίσσα	1
Ἑλένη Ρουσσοπούλου	1	Ἄρ. Μπενάκη	1
Εἰρ. Καζάζη	1	Βικτωρία Σ. Στρέϊτ.	1
Π. Κανάκη	2	Ἑλενη Δ. Καλλιφρονᾶ	1
Αἰκ. Δ. Στεφάνου	1	Ν. Γ. Κρεστενίτου	1
Μ. Γ. Χατζηδάκη	1	Σοφία Σιμοπούλου	1
Βαρ. Ἀρ. Βαμπᾶ	1	Ἑλένη Ρακοπούλου	1
Ἄννα Ν. Λεβίδου	1	Μελπ. Π. Κουροπούλου	1
Μαρία Ν. Πολίτου	1	Ἀνδρ. Ν. Ναδίρη	2
Μαρ. Κ. Σκουμπουρδῆ	1	Ἑλ. Περδίκη	2
Ἑλένη Τριανταφυλλίδου	1	Γ. Ἀγγελόπουλος	1
Δημ. Μακρῆς Διευθυντὴς Ἑλ-		Δ. Ρόδιος	2
ληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου	2	Ν. Παπαδάκης	1
Φωτεινὴ Τσακάλη	1	Μαρία Θ. Ράλλη	1
Ἑλένη Α. Σίμου	1	Μαριέττα Κεφαλᾶ	1
Θ. Ἰ. Βουγᾶ	1	Εὐφρ. Κετσέα	1
Μαρίκα Σπ. Στάη	1	Μαρία Γεωργουδῆ	1
Μ. Α. Κρίνου	1	Κικὴ Κοτζάνη	1
Ἑλένη Δ. Τσάλλη	1	Ἰσαβέλλα Ψύχα	1
Ἀμαλία Α. Παναγιωτοπούλου	1	Ἑλένη Ἀκριβοῦ	1
Αἰκατερίνη Lüders	1	Μαρία Στυλ. Καναβαριώτη	1
Ἑλένη Γ. Γρίβα	1	Σμαράγδα Δυοβουνιώτη	1
Καλ. Μαυρομιχάλη	1	Ἀγγ. Τριανταφυλλάκου	1
Ἀγλ. Π. Κυριακοῦ	1	Μαγ. Δημαρᾶ	1
Σοφία Μπαλάνου	1	Εἰρ. Ἰ. Πεσμαζόγλου	1
Ἀγλαΐα Π. Ἀντωνοπούλου	1	Καλ. Θ. Φιλαδελφέως	1
Κορίννα Δ. Ἠπίτη	1	Μαρία Τ. Μομφεράτου	1
Ἀναστασία Ι. Μπαζαίου	1	Αἰκ. Ζλατάνου	3
Ἑλένη Ροΐδου	1	Εἰρ. Κ. Καλογερῆ	1
Εὐγ. Ν. Ροΐδου	1	Ζωὴ Λ. Βλάχου	1
Ἀγγ. Π. Κουντουριώτου	1	Φανὴ Ματθαιοπούλου	1

	Σώμ.
Αἰκ. Ι. Κριεζῆ	1
Ἑλένη Πατρικίου	1
Ἄννα Χ. Φωτίου	1
Βίλλα Σούτσου	1
Ἑλ. Σ. Κωνσταντινίδη	1
Ἑλένη Γ. Μπουκουβάλα	1
Δες Δανάη καὶ Ἰουλία Βαφειάδη	2

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τῆς Κυρίας Ἑλένης Κ. Γεωργαντᾶ

Κωνστ. Μ. Γεωργαντᾶς	1
Φανὴ Μ. Γεωργαντᾶ	1
Ἰωάννα Καζούλη	2
Γ. Μ. Γεωργαντᾶς	1
Σ. Γεωργαντᾶς	1
Κ. Παναγόπουλος	1
Κ. Θεολόγη	1
Λ. Ἀραπίδης	1

—

Ε. Ι. Ζολώτας (καθηγητὴς τῆς Θεολογ. ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ	10
Ι. Μ. Λαμπρινούδης	15
Μιλτ. Ἰορδανόπουλος	20
Π. Ξ. Γρηγοράκης	5

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ Πανοσιολ. Χαρ. Π. Μαρτάτου

Ὁ ἱερομ. Χαρ. Π. Μαρτάτος	3
Σπυρ. Στρατηγὸς	2
Μισαὴλ Ι. Ζώψηλος ἱεροδ.	1
Δημ. Σ. Τσέβας	1
Α. Ι. Παπαχαΐτας	1
Ἰωάν. Ἐμμανουὴλ	1
Νεκτάριος Περούλης Ἱερομόν.	1
Δ. Δημητρίου	1
Κωνστ. Ζ. Σπυρίδης	1

—

Ἰωάν. Ζουμῆς	1
Κ. Δρακάκης	1
Λεωναρ. Ροῦσος	1
Θ. Σβορόνος	1
Δημ. Βλαχάκης.	1
Κ. Τσόχας	1
Η. Α. Φουντουκλῆς	1
Εὐγ. Βουγιούκα	3
Ἀλ. Ζῶτος	1

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τῶν κ. κ. Δ. Π. Καλκανδῆ καὶ Α. Ἀνδρισάκη ἱερέως

Διον. Π. Καλκανδῆς	2
Χαρ. ἱερεὺς Κρητικὸς	1
Γεωρ. ἱερεὺς Γεώργας	1
Νικολ. Δ. Μητρόπουλος	1
Ἀνδρ. ἱερεὺς Ἀνδρισάκης	2
Διον. Α. Ἀνδρισάκης	1
Κωνστ. ἱερεὺς Τραϊφόρος	1
Γεωρ. Αντ. Ἀνδρισάκης	1
Δημ. Α. Ἀνδρισάκης	1
Γ. ἱερεὺς Καρασωτήρης	1

—

Ἀσπ. Μαυρίκου	1
Μαριάνθη Ἰωαννίδου	1
Κοραλία Γουλανδρῆ	1
Μόσχα Πανταζῆ	1
Μαρμόγκα Κουσκουρῆ	1
Χαράλαμπος Γλένης	1

Πειραιῶς

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ Κυρίου Σπ. Ἰορδανοπούλου

Σ. Ἰορδανόπουλος	5
Δημ. Μιαούλης	2
Δημ. Πρωτόπαππας	1
Γρ. Γρηγορόπουλος	1
Ξ. Ραζῆς	1
Ἀχ. Σακκαλῆς	1
Παρ. Κανδιώτης	1

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ κυρίου Χρ. Α. Βρυχωροπούλου.

Χρ. Α. Βρυχωρόπουλος	1

	Σώμ.
Ν. Α. Μασουρίδης	1
Α. Β. Δημητρίου	1
Μ. Λέκας	1
Μ. Καμαριτὸς	1
Κ. Σ. Ζώπουλος	1
Ν. Βασιλάκος	1
Θ. Λογοθέτης Οἰκονόμος	1
Μιχ. Φιλήνης ἱερεὺς	1
Ἐμμαν. Χατζιανδρέου ἱερεὺς	1
Ἰ. Σκοπελίτης ἱερεὺς	1
Ν. Δ. Κόκκορας	1
Δ. Παπαδάκης Οἰκονόμος	1

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ κυρίου Ἰωάν. Γ. Σιδερίδη

Πετρούλα Τσαμαδοῦ	1
Α. Κουλούρας	1
Δ. Παπαμιχαὴλ	1
Η. Μυλωνᾶς	1
Γεώργ. Παπαμιχαὴλ	1
Ἀντ. Βάλβης	1
Ἀθ. Δ. Καρατζᾶς	1
Ἰωάν. Γ. Σιδερίδης	3

Τρίκκαλα

† Ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Τρίκκης καὶ Σταγῶν Κύριος Προκόπιος σώματα	10

Ἐπιμελείᾳ Σωκράτους Χατζοπούλου Σχολάρχου

Σωκρ. Α. Χατζόπουλος	1
Ν. Δ. Δημάκης	1
Κωνστ. Παπαγεωργίου	1
Ἀναστ. Ν. Παπαγιαννόπουλος	1
Νικόλαος Βασδέκης	1
Γεώργιος Καραγεῶργος, σχολ.	1
Κων. Ταμπαρόπουλος, ἑλλην.	1
Ἰωανᾶς Περδίκης »	1
Ἰωάννης Ζαούσης	1

	Σώμ.
Ν. Παπαπολημέρου	1
Ν. Παπᾶς	1
Ι. Κυρνάσιος	1

Πάτρας

† Ὁ Σεβασμιώτατος ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Κύριος Ἱερόθεος.	2
Ἱ. Μονὴ Γηροκομείου	1
Ἱ. Μονὴ Ὁμπλοῦ	1
Ἱ Μονὴ Μαρίτσης	1

Μεγαλόπολις

† Ὁ Σεβασμιώτατος Ἐπίσκοπος Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπ. Κύριος Ἰωάννης	5
Ἱ. Μονὴ Προδρ. ἐν Γορτυνίᾳ	1
Ἱ. Μονὴ Μπούρκ ἐν Φαλαισίᾳ	2

Μεσολογγίου

† Ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀκαρνανίας καὶ Ναυπακτίας κ. Παρθένιος	5

Κύθηρα

† Ὁ Σεβασμιώτατος ἐπίσκοπος Κυθήρων κ. Εὐθύμιος	5

Κέρκυρα

† Ὁ Σεβασμιώτ. Ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας κ. Σεβαστιανὸς	15

Ναύπλιον

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Σεβ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀργολίδος Κυρίου Νικάνδρου

† Ὁ Σεβασμιώτ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀργολίδος κ. Νίκανδρος	1
Μονὴ Καρακαλᾶ	1
Μονὴ Ταλαντίου	1
Ἄνθιμος Λάππας Ἱεροκήρυξ	1

	Σώμ.
Ἰ. Λ. Σῖμος	1
Δαμ. Κυριακόπουλος ἱερεὺς	1
Παν. Γ. Οἰκονόμου	1
Ἄνθ. Μαρκόπουλος Ἀρχιμ.	1
Γαβριὴλ Μαρκόπουλος »	1
Ν. Νάτσουλης Οἰκον.	1
Ἰωάν. Κορδοπάτης ἱερεὺς	1
Ἀθ. Ντόκος ὑπομνηματογράφος	1

Ἄργος

Δημ. Μποβόπουλος Σακελλάριος	1
Παν. Ἀγγελόπουλος ἱερεὺς	1

Σύρου

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τῆς Λογιωτάτης Κυρίας Πηνελόπης Γιαλούρη

Παν. Οἰκονόμου ἱερεὺς	1
Ἀν. Γ. Ψύχας	1
Μ. Ζ. Βλυσίδης ἱερεὺς	
Κυπριανὸς Βαλας ἱερεὺς	
Γεράσ. Γ. Κουντούρης ἱερεὺς	
Δημ. Ἀθ. Βλαχόπουλος	1
Παῦλος Π. Ἰσιδώρου διάκον.	1
Γερ. Α. Κουντούρης	
Ἀγ. Μαρκουλίδης ἱερεὺς	1
Πηνελόπη Γ. Γιαλούρη	

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τῆς κυρίας Α. Μαυρίκου

Μ. Κολιοπούλου	1
Ἀρ. Κοτζιφάκη	1
Οὐρανία Ἀθανασιάδου	1
Οὐρανία Πριζάνη	1
Μ. Εὐγενικοῦ	1
Ἰουλία Ξάνθη	1
Δέσ. Νικολέρη	1
Μ. Μπουγιούρη	1

Ἄνδρου

Ζαννῆς Ν. Κονδύλης ἑλληνοδιδ.	1
Νικόλαος Π. Κοττάκης	1

	Σώμ.
Ἰωάν. Ματ. Ἐμπειρῖκος	1
Δ. Γ. Μωραΐτης	1
Νικ. Λουκίσας	1

Κολλύριον Πύργου

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ Παν. Διονυσίου ἱερ. Παπατζουρῆ.

Διον. ἱερ. Παπατζουρῆς	1
Δ. Μπουρτζος	1
Χ. Θ. Μπούρας	1
Π. Ι. Κούλκς	1
Χ. Κ. Μπούρας	1
Κ. Κούτρκς	1
Δ. Ἀγγελόπουλος	1
Διον. Α. Μπαλοδῆμος	1
Ν. Τσαγαρῆς	1
Φαννὴ Φιλίππου	1
Δ. Ν. Ζοφόπουλος	1
Κων. Μπαλοδῆμος	1
Χρ. Παφιλιάρης	1
Ἀν. Βελλῆς	1
Δημ. Τσούλης	1
Ν. Π. Κουρούλος	1
Ἀθ. Παπασαββόπουλος ἱερεὺς	1
Νικ. Η. Τσαγαρῆς	1
Θ. Βαρντζελιώτης	1
Παν. Παπαδόπουλος	1
Κων. Νικολόπουλος	1
Δημ. Σταματόπουλος	1
Π. Γ. Κανελλόπουλος	1
Ἀρ. Στούνης	1
Γ. Κ. Παναγόπουλος	1

Κυπαρισσίας

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Κυρίου Ἀλεξ. Μαυρίκου

Ἰ. Ἀντωνόπουλος ἱερεὺς	1
Ἰωάν. Μενζελόπουλος	1
Σωκράτης Γιαννακόπουλος	1
Δ. Μεντζελόπουλος	1
Χ. Ἀργυριάδης	1

	Σώμ.
Α. Π. Οἰκονομίδης ἱερεὺς	1
Δ. Σ. Μαλλιάρας	1
Εὐστάθιος Κ. Φλῶρος Πρεσβύτ.	2

Ἅγιον Ὄρος

Ἡ Ἱερὰ καὶ Σεβασμία Μεγίστη Μονὴ τοῦ Βατοπαιδίου	30
Ἡ Ἱερὰ καὶ Σεβαστὴ Μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας	5
Ἀλ. Λαυρεώτης	1

Οἱ ἐν τῇ Ἱερᾷ Σκήτῃ τῆς Ἁγίας Ἄννης

Τῇ ἐπιμελείᾳ καὶ φροντίδι τοῦ Προηγουμένου κ, Κυρίλλου

Τὸ Κοινὸν αὐτῆς	1
Ὁ Δικαῖος αὐτῆς Μηνᾶς Ἱερομόναχ. Πνευματικὸς	1
Ὁ Σεβασμιώτατος πρώην Μετρῶν Ἅγιος Δοσίθεος	1
Γεράσιμος Ἱερομόναχ. Πνευματικὸς	1
Βενιαμὶν Ἱερομόν.	2
Ματθαῖος Ἱερομόναχος	1
Ἀθανάσιος Μοναχὸς τῶν 5 ἀδελφῶν ἐξ Ἀραχώβης	1
Ὁ ἐν Μοναχ. Κάλλιστος Βλαστὸς Ἁγιογράφ. Ἐφέσιος	1
Ὁ ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς Καλύβης Ζαχαρίας Μοναχὸς Γανοχωρίτης	1
Θεδόσιος Μοναχ. Ἁγιογράφος	1
Θωμᾶς Μοναχ. Ἁγιογράφος	1
Διονύσιος Μοναχὸς	1

Οἱ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἁγίᾳ Ἄννῃ

Ὁ Πνευματικὸς Σάββας Ἱερομ.	1
Στέφανος Ἱερομόναχος	1
Παρθένιος Ἱερομόναχος	1

	Σώμ.
Καντουνάκια	
Δανιὴλ Μοναχὸς Ἁγιογράφος	1
Λογγῖνος Μοναχὸς	1

Μονὴ Ἰβήρων

Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ Πανοσιωτάτου Προηγουμένου Κυρίου Διονυσίου Ἰβηρίτου Πολυγυρινοῦ

† Σεβ. Ὁ ἅγιος πρώην Νευροκοπίου Κύρ. Νεόφυτος	1
Ἱερὰ καὶ Σεβασμ. Μονὴ Ἰβήρων	10
Προηγούμενος Διονύσιος	1
Ἀρχιμανδ. Ἄνθιμος	1
» Ἱερόθεος	2
» Σωφρόνιος	1
Προηγ. Πορφύριος	1
» Δαβὶδ	1
» Μελέτιος	1
» Νεόφυτος	1
» Νικηφόρος	1
» Θεοφάνης	1
Γέρων Συνέσιος	1
» Χρυσόστομος	1
» Παΐσιος	1
Οἱ Πανοσ. Ἱερομόναχοι Παρθένιος	1
» Ἀθανάσιος	1
» Εὐθύμιος	1
Ἱεροδιάκονος Ἄνθιμος	1
Μοναχοὶ Μάξιμος Βηματάρης	1
» Μάξιμος Καλ. Κοντοῦ	1
» Βενιαμὴν Ἱεροψάλτης	1
» Σεραφεὶμ	1
» Δαμιανός	1
» Γλυκέριος	2
» Τρύφων	1
» Παΐσιος	1
» Ἀκάκιος	1
» Βικέντιος	1
» Ἡσαΐας	1

	Σώμ.
» Ξενοφῶν	1
» Ἰγνάτιος	1
» Ἀθανάσιος	1
» Νεκτάριος	1
» Γαβριὴλ Σταυρότης	1
Ἱερομόναχος Βασίλειος Ἰβηρίτης ἐκ τοῦ Κελλίου Ἀνάληψις	1
Προκόπιος Ἱερ. ἁγιογράφος	1
Νεόφυτος μοναχ. Ζωγράφος	1
Κωνσταντ)λις	
Χαρίλαος Σταυρινάκης	5
Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης	
Ἰωάν. Παπακωνσταντίνου	1
Παντελεήμων Χ. Δήμου	1
Δημήτριος Χ. Μαυρόπουλος	1
Δημήτριος Παπαδόπουλος	1
Δανιὴλ Ἰβηρίτης	1
Ἀχιλλεὺς Δημητρίου	1
Δημήτριος Χ. Εὐθυμίου	1
Κωνσταντῖνος Κωνσταντινίδης	1
Σάββας Χ. Κ. Ἰωσηφίδης	2
Στέφανος Κ. Βαρδάκας	1
Δημήτριος Γ. Μαϊτινὸς	1
Ἰωάννης Ἀποστολίδης	1
Δημήτριος Κ, Σταύρου	1
Εὐριπίδης Σουμελίδης	1
Γεώργιος Χρ. Ζησιάδης	1
Παναγιώτης Σ. Μηνᾶς	1
Θωμᾶς Χ. Χευνῆς	1
Κωνστ. Βαλιάδης	1
Ἰωάννης Τζεννέτης.	
Χαραλάμπης Δ. Γούναρης	1
Ἱεροσόλυμα	
Τὸ Ἱερὸν Κοινὸν τοῦ Παναγίου Τάφου	5

	Σώμ.
Οἱ ἐν τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις Θεολ. σχολῇ τοῦ Σταυροῦ	
Χρύσ. Α. Παπαδόπουλος Ἀρχ. Διευθυντὴς	2
Κ. Ἠλιάδης Καθηγητής	1
Ἀριστόδ. Παναγιωτόπουλος	1
Δημ. Φωτόπουλος	1
Χαραλ. Βαφείδης	1
Ἀγαθ. Ἱεροδιάκονος	1
Γεώρ. Ν. Δελιγιάννης	1
Ἰωάν. Σ. Μόσχος	1
Σταῦρ. Β. Θωμαΐδης	1
Δημήτριος Βαλσάμης	1
Χριστ. Μερίκας	1
Ἀγησ. Καραμπασάκης	1
Εἰρηναῖος Δωροθέου	1
Χαρ. Πλακούδης	1
Γεώρ. Γαλατάκης	1
Παΐσιος Ἱεροδιάκονος	1
Νικ. Ἰακωβίδης	1
Οἱ ἐν τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἱερατικῇ Σχολῇ.	
Μιχαὴλ Φ. Κρονίδης	1
Ἰωάν. Παπαθεοφίλου	1
Σολ. Χαραλάμπους	1
Νάζζι Γεωργίου	1
Ἠλίας Ν. Κυκκώτης	1
Χαλὴλ Ἰωάννου	1
Μωϋσῆς Εὐτ. Ἰωβίδης	1
Ἀντώνιος Σταύρου	1
Γεώρ. Χαραλάμπους	1
Ναζὴπ Κων. Χακὴμ	1
Παντελ. Ἀθανασιάδης Διευθυντὴς Ἱερ. Σχολῆς Ἱεροσολ.	5
Ὁ Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμ. Ὁ Γέρων Σκευοφύλαξ Εὐθύμιος	5
Χίου	
Σκήτη τῶν ἁγίων Πατέρων	2
Ἀν. Γ. Σκουλικίδης	1

	Σώμ.
Λάζ. Ρῆμος ἱερεὺς	1
Ἀδαμ. Γ. Καραμανῆς	1
Ἰωάν. Κ. Μιχαλίτσης	1
Ἀνδρέας Ῥέτος	1
Σωκράτης Πατρώνας	1
Θεμ. Πάγκαλος	1
Παντιᾶς Οἰκονομίδης	1
Μιλτιάδης Μπερλῆς	1
Θεόδωρος Βασιλάκης	1
Γεώργιος Π. Στουπάκης	1
Ἰωάν. Δημητρουλάκης	1
Ἰσίδωρος Πολίτης	1
Χριστόφορος Α. Νικολάκης	1
Σπῦρος Α. Νικολάκης	1
Στέφανος Α. Φειδάκης	1
Ἰωάν. Π. Σμυρνιούδης	1
Στυλ. Μ. Κυπριδάκης	1
Μιλτιάδης Μαθιούδης	1
Ἰωάν. Μελέκος	1
Νικ. Μ. Τζοῦρος	1
Εὐστράτιος Γρηγορίου	1
Ἀργύριος Ι. Σμυρνιούδης	1
Ἰωάννης Φρυδᾶς	1
Γεώρ. Ν. Πολίτης	1
Λεω. Ζ. Χαλκούσης	1
Φραγκούλης Ἰωάν. Οἰκονομίδης	

Λέσβου

Ἰωάν. Π. Ἰακωβίδης	1
Παν. Εὐ. Παπάνης	1
Παν. Σκούνογλου	1
Βασ. Γαλετσέλλης	1
Βασ. Ἱερομόναχος	1
Ἰωάν. Σ. Εὐαγγελινοῦ	1
Παρασκευαΐδης	1
Παρασ. Παλαιολόγος	1
Εὐστράτ. Καποτσέλλης	1
Χαράλαμπος Ἱερεὺς	1
Παν. Τσοχαντζῆς	1
Παρασκευᾶς Μητσόπουλος	1

	Σώμ.
Κρήτης	
† Ὁ Σεβασμιώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου κ. Νικηφόρος	1
Παρθένιος Κελαΐδης Ἀρχιμ.	1
Κάλλιστος Π. Ἱεροδιάκονος	1
Μονὴ Χρυσοπηγῆς	1
Μονὴ Γουβερνέλου	1
Χρύσανθος Τσεπετάκης Ἀρχ.	1
Μάξ. Μαρκαντωνάκης »	1
Ἀμβρ. Γελανάκης »	1
Ἰωάν. Θ. Ἀντωνακάκης	1
Γεωρ. Στυλ. Ἀναστασιάδης	1
Ἀλεξάνδρεια	
Ἁμφιλος Ἱεροδιάκονος	2
Δημήτριος Μουστάκης	1
Ἰωάννης Μελετίου	1
Μοσχονᾶς	2
Γεννάδιος Γιαννακᾶς	1
Νικ. Γαττᾶς Οἰκονόμος	1
Σπυρ. Γκινάκας ἱεροδ.	1
Γρηγ. Πτέρης Ἀρχιμ.	1
Νεόφυτος Ἱερομόναχος	1
Οἰκονόμος Δημήτριος	1
Ρουμανίας	
† Ὁ Σεβασμιώτατος Παρθένιος τοῦ Κάτω Δουνάβεως	1
† Ὁ Σεβασμιώτατος Καλλίστρατος Μπαρλοδέανου	1
Δρ. Δραγομὴρ Δημητρέσκου	1
Ἰωάν. Κωρνόϊος διδ. τῆς Θεολ. Σχολ τοῦ Πανεπιστημίου	1
Καισάριος Στεφανῶ Ἀρχιμ. προλ. τῆς Θεολογίας	1
Πετρούπολις	
Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ ἱερομονάχου Θεοφ. Πασχαλίδου	
Θεόφ. Πασχαλίδης Ἱερομ.	1

	Σώμ.
Ἰωά.. Σοκολὼφ	1
Ἴλαρ. Ν. Βασδέκας μοναχὸς	1
Χαρ. Ἀναστασιάδης	1
Ἰωάν. Γεωργιάδης	1
Λεων. Βασιλειάδης	1
Ἰωάν. Ν. Ρωδιάδης	1
Δημήτρ. Ζ. Δρόσος	1
Εὐστρ. Π. Στέκας.	1
Σωφρόνιος Δούκας ἱεροδ.	1

Αἰγίου

† Ὁ Ἅγιος Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας Φιλάρετος	5
Ἱερὰ Μονὴ Ταξιαρχῶν	3
Φιλόθεος Εὐσταθίου	2
Βυζάντιος Δημητριάδης προηγ.	2
Ἀμφιλος Α. Παπαδόπουλος	1
Θεόκλητος Παναγόπουλος	1
Ἀθαν. Κατζῆς	1
Γεννάδ. Παπαδιαμαντόπουλος	1

Μαντινείας καὶ Κυνουρίας

Τῇ φιλοτίμῳ καὶ εὐγενεῖ μερίμνῃ τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας Κυρίου Θεοκλήτου

† Ὁ Μ. καὶ Κ. Θεόκλητος	5
Ι. Βροντίσης ἱερεὺς	1
Γ. Ἀθανασούλιας ἱερεὺς	1
Ν. Φακλῆς ἱερεὺς	1
Λέων Γεωργίου ἱερεὺς	1
Ἐμμαν. Γερωνυμάκης ἱερεὺς	1
Ἰωάν. Νικολέσης ἱερεὺς	1
Κων. Κατσίγαρης ἱερεὺς	1
Παν. Κυπαρίσσος ἱερεὺς	1
Χρύσ. Δούκας	1
Ι. Μαλάτος	1
Ι. Ψαρὸς	1
Δ. Ἀνδροῦτσος	1
Παν. Θ. Μπαϊρακτάρης	1

	Σώμ.
Ἐνορία Ἁγίας Αἰκατερίνης	
Γ. Δρίβας	1
Δικαῖος Γιαννούσης	1
Ν. Νιάρχος	1
Γ. Σ. Παπαγεωργίου	1
Γ. Δ. Γιαννούσης	1
Εὐάγ. Α. Ροζάκης	1
Κ. Δ. Μπενῆρος	1
Φ. Γ. Μίχα	
Ι. Ἠλ. Χαρμαντᾶς	1
Α. Π. Μ	1
Ἐπ. Παπαμιχαὴλ	1
Ἐμ. Γ. Δάνεσης	1
Ἐνορία Ἁγίου Ἰωάννου	
Α. Ν. Βαρβέρης	1
Εἰρ. Κουρμονύζου	1
Εὐφ. Α. Καρδαρᾶ	1
Εἰρ. Ε. Χαλεαρᾶ	
Εὐγ. Π. Καλόβη	1
Ἑλ. Ν. Τσούχλου	1
Π. Γ.	1
Ἄννα Ν. Ρουσσάλη	
Ἀργ. Β. Εὐσταθίου	
Θωμαΐς Π. Πολίτου	1
Ἐνορία Παναγίας	
Κων. Δ. Γκιώνης	1
Ν. Δ. Καραμάκος	1
Δ. Γεωργίου	1
Ι. Ζόργιας	1
Στ. Χοντζόπουλος	1
Ἑλ. Χατζηπαναγιώτου	1
Θωμαΐς Γουλλένου	1
Παγώνα Τσουμάκη	1
Μελπομένη Γεωργίτση	1
Ἐνορία Ταξιαρχῶν	
Ι. Θ. Δελέγκας	
Ἐμ. Σιόρος	1
Δ. Ι Κουρμπούζου	

	Σώμ.
Π. Λ. Τσουκάτος	1
Δ. Τσόργιας	1
Γερμ. Μιχαλογιαννάκης ψάλτης	1
Δ. Προυσ	1
Ι. Μ. Σατίρας	1
Κ. Γ. Ἀλεξάνδρου	1
Μ. Ι. Τσουκάτος	1
Ν. Κ. Τσολομίτης	1
Δ. Μοναίσας	1
Γ. Πολύκαρπος	1
Δ. Λάτσης	1
Λιβίσιον	
Χριστόδουλος Κ. Παππαδουλῆς	1
Γ. Α. Λαζαρίδης	1
Ν. Λουιζίδης	2
Κυριακὸς Α. Τσακκίρης	1
Γεώργιος Ἐμ. Τσακύρης	1
Μάκρη	
Ἀντώνιος Νικολάου	1
Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ ἀξιοτίμου καθηγητοῦ κυρίου Μιλτιάδου Πανταζῆ	
Μονοδονδρίου	
Ματθαῖος Ι. Πανταζῆς	1
Ἀλκιβιάδης Σκοκίδης	1
Γεώργιος Ἀστερνὸς	1
Ἄνω Βίτσης	
Βασίλειος Βαζάκας	1
Ἰωάννης Κολοβοῦ	1
Στέφανος Κ. Θεμελῆς	
Κάτω Βίτσης	
Ὁ Οἰκονόμος Ι.Ν.Παπαϊωάννου	1
Χ. Δ. Καρέτσης	2
Ἀρίστιππος Μ. Ἀναγνωστάκης	1
Θεόδωρος Τσακαλίδης	1
Σπυρίδων Ζούλης	1
Κάτω - Σουδενῶν	
Γεώργιος Ἠλιάδης	1

	Σώμ.
Σωποτσελίου	
Ξενοφῶν Χριστοδουλίδης	1
Καπισόβου	
Ἀνδρέας Τόλογλους	1
Σ. Τσούρης	1
Ἠλ. Παπαγεωργίου	1
Τσεπελόβου	
Ἀχιλλεὺς Βάντζιος	1
Ζούρτης	
Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ κ. Ἀλ. Α. Παπαγιαννοπούλου Σχολάρχ·	
Ἀλ. Α.Παπαγιαννόπολος Σχολ.	1
Π. Πιππιλλῶς ἰατρὸς	1
Γ. Παπαδόπουλος	1
Γ. Τζαμαλούκας	1
Κ. Κουτσῖκος	1
Ἀθαν. Παπαθεοδώρου	1
Πέτρος Παπαγεωργίου	1
Πειραιῶς	
Τῇ φιλοτίμῳ φροντίδι τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου καὶ καθηγητοῦ κυρίου Γερμανοῦ Γ. Βαρικοπούλου	
Γερμανὸς Βαρικόπουλος Ἀρχιμ., καθηγ. Γυμνασίου Πειραιῶς	1
Ζήσης Ν. Ἀγραφιώτης Διευθ. Λυκείου «ὁ Πλάτων»	1
Δ. Π. Παΐζης Οἰκονόμος Ἁγ. Σπυρίδωνος	1
Σταῦρος Σασλόγλου Δεξιὸς ψάλτης Ἁγ. Σπυρίδωνος	1
Ν. Ἀχιλλεὺς Ἀριστ. ψάλτης Ἁγ. Σπυρίδωνος	1
Σπυρίδων Κράκαρης Ἀριστερὸς ψάλτης Ἁγ. Διονυσίου	1
Δ. Μ. Φούκας	1
Ι. Γεωργόπουλος	1
Ἐμμαν. Μαρᾶς Σακελλάριος Ἁγ. Σπυρίδωνος	1

	Σώμ.		Σώμ.
Ἀγγελ. Παυλούσης	1	Π. Σαουσόπουλος	1
Δ. Τιμολ. Βότσαρης	1	Γ. Σ. Σκουλουδάκης	1
Ἀναστ. Κοσμᾶ Κορωναῖος	1	Ι. Ἰωσὴφ Μαλανδράκης	1
Δ. Σταθάκης	1	Π. Γ. Μπρέζας	1
Ι. Γάσπαρη Φιλιππαῖος	1	Ἀνδρ. Ι. Πέρκιζας	1
Ἀνδρέας Ε. Φόρος	1	Ν. Τ. Γεωργιάδης	1
Π. Γ. Μαρλᾶς	1	Τάκης Ι. Δετῶρος	1
Ι. Μ. Σμπυράκης	1	Δ. Ν. Γεωργόπουλος	1
Ι. Σορτάνος	1	Τ. Π. Καλούδης	1
Μ. Κ. Ἐμμανουὴλ	1	Σπ. Γ. Βανδῶρος	1
Εὐάγ. Παπαφιλιππόπουλος	1	Ἀνάργ. Δ. Μπουκάκης.	1
Βαλ. Μασέλος	1	Ἠλίας Γ. Μεταξᾶς	1
Ἐμμανουὴλ Κ. Μανέας	1	Ι. Γ. Σαραϊντάρης	1
Ν. Λόζος	1	Π. Π. Πανᾶς	1
Κ. Παπαγεωργόπουλος	1	Διο. Χαρχαλάκης	1
Γ. Δ. Τράκας	1	Εὐάγ. Μιχαλιτσάνος	1
Γ. Ὀρφανόπουλος	1	Εὐάγ. Κυρ. Λυγινὸς	1
Κ. Β. Στοῦμπος	1	Κ. Ἐμμ. Ζαλοκώστας	1
Γ. Δ. Ἀρκουδάρης	1	Εὐάγ. Γ. Λουκάκης	1
Π. Ε. Λεμπέσης	1	Δημ. Συνοδινὸς	1
Ἐμμ. Ι. Κωνσταντίνου	1	Ἀλεξ. Χοϊδᾶς	1
Στέφ. Ταρουσόπουλος	1	Σ. Σκορδίλης	1
Γ. Μπαϊρακτάρης	1	Ι. Δασκαλάκης	1
Ν. Πετρακᾶκος	1	Ν. Δαμίσκος	1
Χρ. Μπαϊρακτάρης	1	Εὐθ. Μικρουλέας	1
Γ. Χρυσὸς	1	Π. Περιμένης	1

98 1038

ΕΤΕΡΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

α) Λόγοι Ἐκκλησιαστικοί. Ἐν Ἀθήναις 1884.
β) Λόγοι Ἐκκλ. διάφοροι. Ἐν Καΐρῳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1885—1890.
γ) Περὶ τῆς ἀναγκαιότητος καὶ σπουδαιότητος τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Πρώτη ἔκδοσις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1888. Δευτέρα ἔκδοσις βελτιωμένη ἐν Ἀθήναις 1892.
δ) Τὰ παρ' ἡμῖν σελούμενα ἱερὰ Μνημόσυνα. Ἐν Ἀθήναις 1892.
ε) Περὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1892.
ς) Ὑποτύπωσις περὶ ἀνθρώπου, Ἐν Ἀθήναις 1893.
ζ) Περὶ ἐπιμελείας ψυχῆς ἐξ ἕνδεκα ὁμιλιῶν. Ἐν Ἀθήναις 1894.
η) Περὶ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς μορφώσεως. Ἐν Ἀθήναις 1894.
θ) Λογίων Θησαύρισμα. Τόμος Α'. Ἐν Ἀθήναις 1895.
ι) Λογίων Θησαύρισμα. Τόμος Β'. Ἐν Ἀθήναις 1896.
ια) Χριστιανικὴ Ἠθική. Ἐν Ἀθήναις 1894.
ιβ) Ποιμαντική. Ἐν Ἀθήναις 1898.
ιγ) Ἱερὰ Κατήχησις. Ἐν Ἀθήναις 1899.
ιδ) Χριστολογία. Ἐν Ἀθήναις 1901.

ΕΤΕΡΑ ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ

ιε) Νεοφύτου Βάμβα Φυσικὴ Θεολογία καὶ Χριστιανικὴ Ἠθική. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτογράφου τοῦ συγγραφέως ἐκδοθεῖσα. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1893.
ις) Σχεδίασμα περὶ ἀνεξιθρησκείας Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως. Ἐκδοθὲν τὸ Β'. μετὰ σημειώσεων εἰς τὸ τέλος. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1890.
ιζ) Ἐπικαὶ καὶ Ἐλεγειακαὶ γνῶμαι μικρῶν Ἑλλήνων ποιητῶν 1896.

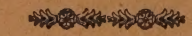

Τιμᾶται ἐν τῷ Ἐσωτερικῷ .. ... δραχ. 2.
» » Ἐξωτερικῷ..... φρ. χρ. 2.